

**ACTA UNIVERSITATIS
DE CAROLO ESZTERHÁZY NOMINATAE**

TOM. XLV.

SECTIO HISTORIAE

REDIGIT LÁSZLÓ KISS

EGER, 2018

**ACTA UNIVERSITATIS
DE CAROLO ESZTERHÁZY NOMINATAE**

NOVA SERIES TOM. XLV.

SECTIO HISTORIAE

**Tanulmányok
Dr. Misóczki Lajos tiszteletére**

REDIGIT
LÁSZLÓ KISS
EGER, 2018

Főszerkesztő:

Dr. habil. Gebei Sándor
az MTA doktora,
professor emeritus

A szerkesztőbizottság tagjai:

Dr. habil. Kiss László, PhD
főiskolai tanár

Dr. habil. Makai János, PhD
főiskolai tanár

Dr. habil. Miskei Antal, PhD
egyetemi docens

Dr. habil. Pap József
főiskolai tanár

Mgr. Imrich Nagy, PhD
Besztercebánya

Prof. dr. Peter Kónya, PhD
Eperjes

Lektorálta:

A szerkesztőbizottság

ISSN: 2560-2144

A kiadásért felelős
az Eszterházy Károly Egyetem rektora
Megjelent az EKE Líceum Kiadó gondozásában
Kiadóvezető: Nagy Andor
Felelős szerkesztő: Zimányi Árpád
Nyomdai előkészítés: Líceum Kiadó

Megjelent: 2018. október

Készült: az Eszterházy Károly Egyetem nyomdájában, Egerben
Felelős vezető: Kérészy László

DR. MISÓCZKI LAJOS KÖSZÖNTÉSE

KEDVES LAJOS BÁCSI!

Az Eszterházy Károly Egyetem Történelemtudományi Intézetének nevében köszöntelek, Intézetünk ez évi tanulmánykötetét a Te tiszteletedre állítottuk össze.

Már hosszabb ideje személyesen nem vagy köztünk, de mi idősebbek – furcsa ezt így mondani – nagy szeretettel emlékezünk vissza azokra az évekre, amikor még minden héten a Líceum épületét látogattad, hogy a hallgatók számára a 19. századi magyar történelem legszebb időszakait szívből és szenvedélyesen tanítsd, a hon ismeretére oktasd őket.

Tudtad, milyen fontos ez a jövő nemzedéke számára, hiszen Te is itt végeztél Egerben. A huszadik század egyik legnehezebb időszakában jártál az Intézménybe, ahol személyesen élted át a forradalom mámoros napjait és néztél szembe az azt követő megtorlás kegyetlenségével. Ezeknek a napoknak az élményei, az összegyűjtött emlékek meghatározóak voltak a későbbiekben is. Amikor hátrányt származott belőle, túrtél, amikor előnyt jelentett volna, szerényen háttérben maradtál.

A történelem és a magyar szak mellett zeneművelődést és filmesztétikát is tanultál. Széleskörű műveltségedet 1957 és 1989 között Gyöngyösön kamatoztattad. Tanítottál általános iskolásokat, ipari tanulókat és a gyöngyösi főiskolai hallgatókat. Dolgoztál Gyöngyös népművelésének ügyéért. Több iskolában és a főiskolán létesítettél iskolamúzeumot, valamint vezetted a gyöngyösi ferences könyvtárat.

1989-ben kerültél az Intézet jogelődjére, a Történelemtudományi Tanszékre, ahol 2001-es nyugdíjba vonulásodig főiskolai tanárként oktattál. Kiemelkedő szerepet játszottál a hallgatói tehetséggondozásban, a TDK mozgalom egyik legsikeresebb szereplője, felkészítő tanára voltál. Hallgatóid segítségével folyamatosan rendeztél kiállításokat az Eszterházy Károly Főiskolán. 1991-ben gróf Széchenyi István, 1994-ben Kossuth Lajos, 1996-ban a Millecentenáriumi, 1999-ben a forradalom, nemzeti önvédelem és szabadságharc 150., 2000-ben az államalapítás 1000. évfordulójának állítottál emléket. Tevékenységed középpontjába a honismeret került. Minden konferencián jelen voltál, az emlékeket rendszerezve gyűjtötted. Évek múlva meg tudtál lepni minket azzal, hogy egy-egy kedves régi emléket hoztál, mi velünk volt kapcsolatos, egy aláírt konferencia program, egy fénykép vagy akár egy újságcikk.

Emberségben példát mutattál nekünk. A tudományos munkát nagy alázattal és alaposággal műveltél. Sokan, sokat tanulhattak Tőled. Köszönjük mindezt és jó egészséget kívánunk Neked.

A Történelemtudományi Intézet nevében: Pap József intézetigazgató

TABULA GRATULATORIA

Bajnok Dániel
Berecz Anita
Bessenyei József
Borbély Zoltán
Kalmár János
Kriston Pál
Monok István
Nagy Andor
Pap József
Rainer M. János
Romsics Ignác
Rózsa Sándor
Sarkadi Nagy Emese
Vargáné Balogh Judit
Verók Attila

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	3
Ambrus László	
Heves megyeiek az amerikai hadsereg sorozóbizottságai előtt 1917-ben	7
Ballabás Dániel	
A birtokviszonyok hú tükre? – Az örökös jogú főrendházi tagok létszámának alakulását befolyásoló tényezők az 1885. évi reformot követő időszakban	29
Bartók Béla	
Máriafalva (Római katolikus lányok és asszonyok segítsége a kárpáti falvak újjáépítésében 1915–1916 között)	45
Dinnyés Patrik	
II. József császár oroszországi útjai (1780, 1787) a magyar szakirodalomban I.....	59
Fábián Máté	
A huszadik századi magyar életrajzírás néhány historiográfiai és módszertani kérdése / Adalékok egy készülő életrajzhoz	83
Gebei Sándor	
A „Kenyérbéke” – az első breszti béke, 1918. február 9.....	99
Guszmán Gergely	
Nacionalizmus és reprezentáció / A hindu nacionalizmus rövid történeti áttekintése.....	113
Kertész István	
A műkénéi hagyományok továbbélése az ókori Makedónia sportéletében	129
Kiss László	
A hazai nemzeti karakter-kutatás és az etnográfia kezdetei	141
Kristóf Ilona	
Giovanni Battista Bonzagno pályája	155
Makai János	
Vszevolod fejedelem a nyugati történetírásban.....	165
Miskei Antal	
Két középkori kiváltságlevél (Adalékok a „kovini/kevei rácok” 15. századi történetéhez)	181
Rakita Eszter	
„Amerika dollárja...csábítja népünket évente ezrével a vészes idegenbe” / A nagy kivándorlás képe az Eger című lapban (1880–1914).....	195
Várkonyi Péter	
„Úgy elfogy a magyar, / mintha nem lett volna” A kompolti kivándorlás természetrajza	211
Veres Gábor	
Népi lakóházak védelme Heves megyében I.....	225
Vizi Sándor – Kozári József	
Az Európa fogalom kialakulása, változásai, az Európa-gondolat és az európai integráció kezdetei, fejlődése	237

AMBRUS LÁSZLÓ

HEVES MEGYEIEK AZ AMERIKAI HADSEREG SOROZÓBIZOTTSÁGAI ELŐTT 1917-BEN¹

„A magyarokat besorozták Amerikában. [...] 1917. február 2. óta megszakadt a diplomáciai viszony Németország és az Unió között, márciusban velünk is hasonló lett a helyzet, amit a Németországnak küldött hadüzenet követett. [...] Behozták az általános védkötelezettséget. A magyarok is sorkötelesek Amerikában. 21–31 éves korig június 1. és 5. között, az idősebbeket jul. 6-tól kezdték sorozni. Aki egészséges volt, azt tekintet nélkül polgári hovatartozására, besorozták. Szeptember 1-én kezdődött meg a bevonulás. Jelenleg mintegy hatvanezer magyart képeznek ki az Unió hadseregében. Ezek és a még be nem vonultak remélik, hogy nem viszik őket a harctérre, hanem belső szolgálatban kapnak alkalmazást.”²

Már több, az amerikai hadsereggel kapcsolatba került magyarokkal foglalkozó írásomat kezdtem ezzel a jellegzetes idézettel, de talán még egyiknél sem volt ennyire alkalomhoz illő, mint a mostani esetben. A kiemelés ugyanis az Egri Újság 1918. február 9-i lapszámából származik. A cikk szövege természetesen propagandacéllal íródott, hiszen az Egyesült Államok ellenséges ország volt az első világháború során, a sajtó pedig (akár a hazai, akár amerikai magyarok által fenntartottokról legyen szó) természetes módon igyekezett az „óhaza” ügyét igazságosként beállítani, az ellenséges országokat pedig minél sötétebb színben feltüntetni.³ Ennek megfelelően számos csúsztatás, a valós események eltúlzása szerepel benne, például a besorozottak számát vagy a sorozás módját illetően. Ezekkel részletesebben egy másik munkámban foglalkozom,⁴ ezért kifejtésükre jelen tanulmány keretein belül nem térnék ki. Helyette ebben az írásban inkább szeretnék megemlékezni – tudományos igényességgel természetesen – néhány olyan fiatalemberről, akik Heves vármegyéből elindulva kötöttek ki az Amerikai Egyesült Államok katonai sorozóbizottságai előtt akkor, amikor szülőhazájuk éppen háborúban állt választott új otthonukkal.

-
- 1 Jelen tanulmány elkészülését az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” című pályázat támogatta.
  - 2 Egri Újság 1918. február 9. Köszönet dr. Bartók Bélának, aki volt szíves felhívni a figyelmem erre az újságcikkre.
  - 3 *Puskás Julianna*: Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940. Akadémiai, Bp. 1982. 303.
  - 4 *Ambrus László*: Magyar „doughboyok” az USA első világháborús hadseregében. Egy prozopográfiai kutatás jelene és jövője. *Hadtörténelmi Közlemények*. 131(3). 2018. 735–756.

Ebben a tanulmányban összesen tíz ilyen személlyel foglalkozom. A közös nevező bennük, hogy mindannyian Heves megyei településről indultak (bár e tekintetben egy kakukktojás is található közöttük), az Egyesült Államokba hajózás után kemény fizikai munkából éltek, és az Amerikába kivándorlásukat követően hosszabb-rövidebb idő után kénytelenek voltak sorozásra regisztrálni az USA hadseregébe. Ez a tíz fő azon mintegy 1300 alany közül lett kiemelve, akikkel kapcsolatban a kutatás jelenlegi szakaszában részletes adatokkal rendelkezem. A róluk készült adatbázisból néhány egyszerű szűréssel kiemelt adatsor alapján ismertetem a tíz Heves megyei történetét, illetve legalábbis annyit belőle, amennyi a források alapján jelen pillanatban rekonstruálható.

A regisztrációs kártyák – és akik mögöttük vannak

Röviden szólnék a forrásokról: a sorozásra, azaz a „draft”-ra való jelentkezés az úgynevezett „Draft Registration Card”-ok kitöltésével zajlott. Az eredeti dokumentumokat az amerikai nemzeti levéltárak East Point, Georgia állambeli intézményében őrzik, de a többi intézményükben is elérhetőek mikrofilmeken, illetve jelentős részük digitalizálva is. Az Egyesült Államokban 1917 és 1918 között élő regisztrációköteles férfiak kb. 98%-a töltötte ki a regisztrációs kártyákat. A regisztrációt elvégzettek számát illetően több eltérő számítás is rendelkezésre áll. Ezek közül a téma egyik legkiemelkedőbb kutatója, Nancy Gentile Ford adatai szerint összességében 23 908 576 fő végezte el a regisztrációt, a ténylegesen besorozottak száma pedig 1918. november 11-ig pontosan 2 758 542 fő volt.⁵

Az 1910-es amerikai népszámlálási adatok szerint összesen 473 538 magyar anyanyelvű élt az Egyesült Államokban.⁶ Közülük csak óvatos becsléssel tudjuk megállapítani, hogy mennyien voltak 18 és 45 év közötti férfiak 1917-ben. Ennek során több szempontot is figyelembe kell venni: egyrészt a férfiak és nők általános hozzávetőleges arányát, másrészt pedig az 1910 és 1917 között történt bevándorlás és letelepedés számadatait is be kell vonni a számításba. Mindezek alapján persze az Egri Újság 60 ezer fős becslése helyénvalónak tűnik, ám az újság hamisan állítja, hogy ezek az emberek besorozásra kerültek volna, vagy kiképzés alatt álltak volna az amerikai hadseregben. Erről ugyanis szó sem volt, mindössze regisztrálniuk volt kötelező, ez azonban csak a legkritkább esetekben jelentett tényleges katonai szolgálatot.

5 *Nancy Gentile Ford: Americans All! Foreign-born Soldiers in World War I.* Texas A&M University Press, College Station, TX, USA. 2001. 147.

6 *Puskás J.: Kivándorló magyarok.* i. m. 198.

Form 1		REGISTRATION CARD		No. _____
1	Name in full _____ (Given name) (Family name)			Age in Years
2	Home Address _____ (No.) (street) (city) (state)			
3	Date of birth _____ (month) (day) (year)			
4	Are you (1) a natural-born citizen, (2) a naturalized citizen, (3) an alien, (4) or have you declared your intention (specify which)? _____			
5	Where were you born? _____ (town) (state) (nation)			
6	If not a citizen, of what nation are you a citizen or subject? _____			
7	What is your present trade, occupation, or office? _____			
8	By whom employed? _____ Where employed? _____			
9	Have you a father, mother, wife, child under 12, or a sister or brother under 12, solely dependent on your for support (specify which)? _____			
10	Married or single (which)? _____ Race (specify which)? _____			
11	What military service have you had? Rank _____ branch _____ years _____ Nation or State _____			
12	Do you claim exemption from draft (specify grounds)? _____			
I affirm that I have verified above answers and that they are true.				
_____				
(Signature or Mark)				

If person is of African descent, cut off this corner.

1. ábra: Draft registration card (minta)⁷

7 Forrás: <https://www.archives.gov/files/research/genealogy/charts-forms/ww1-draft-a.pdf> (2018. 04. 10.)

A regisztrációs kártyák tartalmazzák a draftera regisztrált személyek nevét, korát, pontos lakcímét, születési helyét és idejét, állampolgári státuszát,⁸ eredeti állampolgárságát, foglalkozását és munkáltatójának adatait, családi állapotát az esetleges gyermekek számával együtt, „faji” (nemzetiségi) származását, illetve adatokat korábbi katonai szolgálatra vonatkozóan. Ezekon kívül még az alanyok külsejének leírására is sor került, így a vizsgált személyek testalkatára, magasságára, szeme és haja színére vonatkozó információknak is birtokába jutunk általuk. Az adatlapokon arra vonatkozó kérdés is szerepel, hogy kérnek-e felmentést a sorozás alól, és amennyiben igen, milyen alapon. Például volt-e valamilyen testi vagy szellemi fogyatékoságuk, esetleg eltartott hozzátartozójuk. Az is kiderül továbbá, hogy az alany tudott-e írni és olvasni, mivel az analfabéták esetében az aláírás helyére egy X jel került, esetleg valaki más (a regisztrációt végző hivatalnok) írta be a nevüket és a név mellé egy, az írni-olvasni nem tudást jelző X-et. Egyébként az Egyesült Államokba 1898/99 és 1912/13 között kivándorolt magyarok (411 556 fő) közül 11,3% (41 442 fő) volt teljesen analfabéta, 0,1% (468 fő) pedig csak olvasni tudott.⁹

2. ábra: A tíz Heves megyei alany aláírása a regisztrációs lapokon¹⁰

A 2. ábrán látható, hogy Heves megyei alanyaink esetében általában saját kezű aláírások születtek. Kivétel a harmadik, Nick Godó, akinek a neve mellett X jelzi, hogy nem tudott írni, illetve az igazán érdekes a második oszlop tetején olvasható Edward B. Cooney. Ez az aláírás Szabó Valentin (vagy Bálint) regisztr-

8 A törvény szerinti állampolgári státuszok: natural born citizen (született amerikai), naturalized citizen (honosított), declarant (állampolgárság szerzésére vonatkozó kérelmet nyújtott be, azaz „deklarálta” szándékát), illetve alien (idegen, letelepedési szándékáról még nem nyilatkozott bevándorló).

9 Puskás J.: Kivándorló magyarok. i. m. 463.

10 U.S. National Archives M-1509 World War I Selective Service System Draft Registration Cards

rációs kártyáján található. Cooney Michigan állam Wayne megyéjében az 1. kerületi sorozóbizottság tagja volt, ő végezte számos leendő katona regisztrációját. Szabó esetében is ő járt el, aláírása a regisztrációs lap hátoldalán a „Signature of registrar” (regisztrációt végző személy aláírása) is megtalálható. Két okból írhatta alá Szabó helyett is az adatlapot: vagy azért, mert Szabó nem tudott írni, vagy pedig esetleg előfordulhatott, hogy valamilyen okból az aláírás lemaradt, ezért neki kellett pótolnia azt. A többi aláírásnál semmi nem utal arra, hogy nem saját kezűek lettek volna, ezért azt kell feltételeznünk, hogy a többiek mindannyian tudtak írni-olvasni.

A „Draft Registration Card”-okat kiegészítendő, számos más, a jelenlegi szakaszban elsősorban statisztikai adatforrást is használok az adatbázis építése során. Ilyenek például a születési, házassági és halotti anyakönyvek, a magyar és amerikai népszámlálási kiadványok, utaslisták, honosítási dokumentumok, sírfeliratok, illetve esetenként második világháborús regisztrációs lapok, veteránnévsorok, katonai egységek regiszterei, ritkán még börtönbüntetésre ítélték névjegyzékai is stb. Ezek alapján bőséges adathalmaz gyűjthető egy-egy személyről. A források egy része online felületeken is elérhető (pl. a familysearch.org, amelyet jelen tanulmány készítése során is használok), egy másik részükhöz a National Archives at New York City intézményében végzett kutatás során jutottam hozzá,¹¹ megint másik részük, pl. a vármegyei települések anyakönyvei hazai levéltárakban, illetve az Országos Levéltár mikrofilmtárában találhatóak.

Magukkal a regisztrációs lapokkal a fentebb említett New York Cityben lévő levéltári intézményben, elsőként mikrofilmek formájában kerültem kapcsolatba, majd később kiderült, hogy digitalizált változatuk megtalálható és szabadon elérhető a levéltár szerverén. A digitalizált források gyűjteménye kereshető, metaadatolt képfájlok formájában használható volt, ezzel jelentősen megkönnyítve a szűk időkeretben elvégzendő munkát.

Ennek a tanulmánynak nem célja a Heves megyei kivándorlás tárgyalása, ezt bőségesen megtette Horváth László, számos tanulmányban.¹² A cél inkább mindehhez néhány adalékkal szolgálni, a saját kutatásom során készült adatbázis segítségével. Az alapforrások, vagyis a regisztrációs lapok adatai alapján készült összesítés a tíz személyről az alábbi táblázatban látható. A táblázatot áttekintve a Heves megyei származáson kívül még további közös pontokat is felfedezhetünk tíz alanyunkban. A „tízek” történetének taglalásában alapvetően az általuk sorozáskor bediktált neveket használom, azaz több esetben előfordul eredeti neveik „amerikanizált” változata.

11 Az amerikai nemzeti levéltár New York-i fióklevéltárában végzett kutatás az EFOP-3.4.2-VEKOP-15-2015-00001 Campus Mundi – felsőoktatási mobilitási és nemzetközi-esítési program ösztöndíjának segítségével valósult meg.

12 Például Horváth László: A XX. századi Heves megyei kivándorlás alapvetése 1910-ig. *Agria* 37. (Az Egri Múzeum Évkönyve – Annales Musei Agriensis) 2001. 297–333.

Név	Szül.	Szül. hely	Város	Állam	Házass?	Gyermek	Foglalkozás
Simon Siller	1889	Egerszalók	Lorain	OH	igen	1	Laborer
Joe Black	1888	Eger	Jenkinjones	WV	igen	-	Coal miner
Nick Godo	1889	Kömlő	Detroit	MI	nem	-	Farmer
Laslo Nyeste	1889	Mezőtárcány	Berwick	PA	igen	-	Moulder
Joseph Polgár	1890	Egerfarmos	Detroit	MI	igen	1	Laborer
Valentin Szabo	1887	Poroszló	Detroit	MI	igen	1	Laborer
Michael Solucki	1892	Domoszló	Youngstown	OH	nem	-	Laborer
John Takacs	1890	Kápolna	Detroit	MI	igen	-	Laborer
Lajos Tóth	1885	Eger	Barberton	OH	igen	1	Moulder
Joseph Udvari	1886	Kompolt	Tallmadge	OH	igen	1+	Factory worker

1. táblázat: A 10 Heves megyei legfontosabb adatai¹³

A táblázatból kiolvasható, hogy a tízből mindössze ketten vándoroltak ki Egerből. Ez a két fő jelenti egyben a városlakó emigránsokat is, a többi nyolc mind kisebb falvakból vándorolt ki. A korábban említett kakukktójas Joseph Polgár, aki Egerfarmoson született, ami csak jelenleg (az 1950-es megyerendezés óta) található Heves megyében, a vizsgált időszakban még Borsod vármegye egri járásához tartozott.

¹³ Forrás: U.S. National Archives M-1509 World War I Selective Service System Draft Registration Cards alapján készülő adatbázis. (A továbbiakban: adatbázis.)

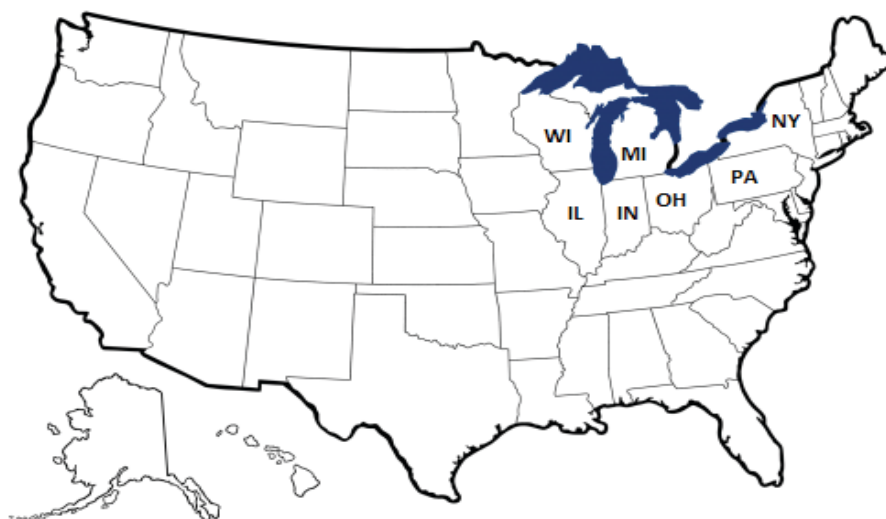

3. ábra: Heves vármegye térképe. A pontok a tanulmányban érintett településeket jelölik¹⁴

A térképen pontokkal jelölve láthatóak azok a települések, amelyekről a tanulmányban szereplő ágensek kivándoroltak. Bár Egerből ketten is származtak, a térképen értelem szerűen csak egyszer jelöltem a várost. Jól kirajzolódik, hogy legfőképpen az egri járás volt érintett, az elemzésben szereplők fele innen származott. Ugyanakkor természetesen itt is megjegyzendő a következtetés két buktatója. Egyrészt az adatok mindössze egy minta alapján kerültek szűrésre, tehát a teljes felmérés más eredményeket is kirajzolhatna, bár az arányok vélhetően nem alakulnának lényegesen különböző módon. Másrészt pedig, ami ennél fontosabb, hogy jelenleg a születési helyből levezetett következtetésről van szó, ami nem veszi figyelembe annak a lehetőségét, hogy a kivándorlásuk időpontjában talán már másik településen éltek. A további adatgyűjtés ezeket a bizonytalanságokat természetesen tisztázni fogja.

14 A térkép eredeti helye: <http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0010/5.html> (2018. 04. 10.)

Az 1. táblázatban az is látható, hogy a születési évek 1885 és 1892 között alakultak, ami azt jelenti, hogy a sorozásra regisztrálás időpontjában (ez egyévesen 1917. június 5-e volt) 31 és 24 éves koruk között jártak. Ami a lakóhelyet illeti, a Nagy-tavak környéke volt az általános, a tízből nyolcan éltek Michigan és Ohio (4-4) államokban, és egy-egy lakott Pennsylvániában, illetve West Virginiában. A Michiganben élők mindannyian Detroit iparvárosának lakói voltak, Ohio államban viszont szóródást láthatunk. Lorain városában csak egy Heves megyei lakott a felsoroltak közül, annak ellenére, hogy ebben a városban a regisztrációs kártyák adatai alapján különösen jellemző volt a magyar lakosság jelenléte.¹⁵

4. ábra: A forrásokban leggyakrabban előforduló államok, ahol draft-ra regisztrált kivándorolt magyarok éltek¹⁶

A térképen is ábrázolt Nagy-tavak környéke, ipari központ jellege miatt az egyik legvonzóbb térség volt a bevándorló kétkezi munkások számára, mivel ezekben, a jórészt közép-nyugati államokban összpontosult az amerikai bányászat és ipar mintegy 60%-a.¹⁷ Rengeteg magyar élt az itteni államokban. Az 1920-as népszámlálás adatai szerint a második legnagyobb magyar lakossággal rendelkező amerikai állam Ohio volt 73.191 fővel, ami kicsit több mint 5.000-rel maradt el az első helyezett New Yorktól és alig 2.000-rel előzte meg a harmadik

¹⁵ Forrás: adatbázis.

¹⁶ Forrás: adatbázis. A vaktérkép eredeti helye: <http://thempfa.org/wp-content/uploads/2017/11/us-map-outline-clip-art-us-map-usa-map-with-state-outlines-clipart.png> (2018. 04. 10.)

¹⁷ Várdy Béla: Magyarok az Újvilágban. Az észak-amerikai magyarság rendhagyó története. A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Bp. 2000. 244.

helyezett Pennsylvaniát.¹⁸ Ohio, Indiana, Illinois, Michigan és Wisconsin, illetve még Pennsylvania és New York a regisztrációs kártyákon leggyakrabban előforduló államok. Mindez nem is meglepő, hiszen ahogy az 1. táblázat is mutatja, a vizsgált személyek egy kivétellel mindannyian nehézipari munkások voltak: egy szénbányász, két öntödei munkás és egy „gyári munkás” mellett öten egyszerűen csak a „munkás” (laborer) szót írták a regisztrációs lapra foglalkozásként. Egyedül Nick Godó volt az, aki mezőgazdaságból élt. Bár ez az arány a kutatás jelen fázisában még nem alkalmas arra, hogy szélesebb összefüggésrendszerben vizsgáljuk, de talán érdemes megállapítani, hogy fölötté van az „amerikás” magyarok átlagos foglalkozásbeli megoszlásának. Az 1899 és 1915 között Amerikába vándoroltakat tekintve az volt jellemző, hogy 29,9% mezőgazdasági területen, 42,9% (ipari) munkásként, vagy cselédként dolgozott, 0,7% élt kereskedelemről, 0,4% volt szellemi szabadfoglalkozású és 26,1% „egyéb” kategóriába tartozott. 1916 és 1924 között a kivándorlók száma rendkívüli mértékben lecsökkent, de ezek az arányok lényegesen nem változtak.¹⁹ A 10 Heves megyei esetében, mint az látható, 90%-ban nehézipari munkásokat (gyári munkás, bányász, kohász) találunk, ami lényegesen magasabb arány. Családi állapotukat illetően a vizsgált személyek többsége, tízből nyolc fő házas volt, de csak a felüknek volt gyermeke, és csak egyiküknek volt egynél több.

Még egyszer hangsúlyozni szeretném, hogy mindez csak a kutatásban jelenleg részt vevő 1300 egyént alapul véve mondható el. Ez a mennyiség, mivel tulajdonképpen véletlenszerűen állt össze, alkalmas ugyan a mintavételezésre, de nem ad teljes képet a kivándorolt magyar férfilakosságról. Ha az alanyok száma bővül az adatbázisban, minden bizonnyal ezen táblázat is további sorokat kap majd, a kutatás jelen szakaszában azonban a prozopográfiai adatbázis számára az 1300 fős minta elégségesnek tűnik.

Ebben a tanulmányban tehát a teljesség igénye nélkül kerül bemutatásra 10 olyan személy, akik Heves vármegyéből indultak útnak az Egyesült Államokba egy jobb élet reményében, és ekkor még nem is gondolhatták, hogy néhány évvel később az amerikai hadsereg sorozóbizottságai előtt találják majd magukat.

---

18 Fourteenth Census of the United States Taken in the Year 1920. Vol. III., Population. Composition and Characteristics of the Population by States. 48.

19 Puskás J.: Kivándorló magyarok. i. m. 460.

A tíz Heves megyei a sorozóbizottságok előtt

Következzen tehát minden, amit jelenleg tudhatunk erről a tíz emberről. A közlés sorrendjének kialakításában nem alkalmaztam különösebb rendezőelvet, a mini-életrajzok az eredeti források sorrendjében, ennek megfelelően az adatbázisba történt felvételük sorrendjében követik egymást.

Simon Siller

Simon Siller (azaz Siller Simon) 1889. november 27-én született Egerszalókon. Legalábbis a regisztrációs lapja szerint, ugyanis Egerszalók születési anyakönyveiben ezzel a dátummal nem található. 1889-ben valóban született egy Simon nevű gyermek, de ő augusztus 31-es dátummal szerepel az anyakönyvben, szüleit Siller Mátyásnak és Szántó Máriának hívták.²⁰ A világháború kitörésekor tehát még nem töltötte be a 25. életévét, az Egyesült Államok hadba lépésekor pedig kicsit több mint 27 éves volt. Ennek megfelelően azoknak a kategóriájába esett, akik a sorozásra való regisztráció első körébe tartoztak. A First Registration – azaz az első regisztrációs időszak – 1917. június 5-én zajlott. Ekkor azon 21 és 31 év közötti férfiaknak kellett jelentkezniük, akik 1886. június 6. és 1896. június 5. között születtek.²¹ Természetesen Siller regisztrációs lapja is 1917. június 5-én került kitöltésre. A forrásból kiderül, hogy Siller vékony alkatú, közepes magasságú, kék szemű férfi volt, aki 1917-ben az Ohio állambeli Lorain városában élt, vélhetően feleségével és egy gyermekével.²² Gyári munkásként (laborer) dolgozott az American Ship Building Company loraini üzemében.²³ Ez a cég volt a vezető hajógyártó vállalat a Nagy-tavak környékén a második világháborút megelőző időszakban. 1888-ban indult Cleveland Shipbuilding néven, Lorainben pedig 1898-ban nyitotta meg üzemét.²⁴ Megtudjuk még a forrásból azt is, hogy Sillertől nem volt idegen a katonaság: korábbi katonai szolgálatként 2 évet adott meg a magyar hadseregben, pontosabban a gyalogságban mint fegyvernemben. Katonai rendfokozata nem volt. A besorozás alól felmentést kért, hivatkozva feleségére és gyermekére, akiket el kellett tartania.

20 MNL OL A1281: Egerszalók római katolikus születési anyakönyvei 1866–1895.

21 US National Archives and Records Administration (NARA) – az amerikai levéltári rendszer hivatalos honlapja. <https://www.archives.gov/research/military/ww1/draft-registration> (2018. 04. 10.)

22 A regisztrációs kártyákról nem minden esetben derül ki egyértelműen, hogy a sorozás idején a hozzátartozók már az Egyesült Államokban, vagy még az óhazában éltek-e.

23 Forrás: adatbázis.

24 Szócikk az Encyclopedia of Cleveland History-ban, amely a Case Western Reserve University honlapján érhető el. <https://case.edu/ech/articles/a/american-ship-building-co/> (2018. 04. 10.)

Mivel a sorozásra regisztrálás során elég bőséges adatot kellett megadni, így ezek a személyek könnyen beazonosíthatóvá válnak további – magyar és amerikai – forrásokban. Sillerről a regisztrációs kártyáján kívül nem találtam olyan dokumentumot, amely katonai szolgálatáról tudósítana. Szerepel viszont az 1930-as amerikai népszámlálási adatokban. Ezekből megtudjuk, hogy az 1930-ban 41 éves Siller a Lucas megyei Toledo városában élt, még mindig Ohio állam területén. Feleségével, a 32 éves Rose Sillerrel élt egy háztartásban, és volt négy, szintén magyar albérlőjük (boarder) is: Joseph Fegyveres, Mike Kriszai, Joseph Budai és Louie Nagy. Az is kiderül, hogy Siller 1909-ben vándorolt ki az Egyesült Államokba.²⁵ Nem tudunk meg többet viszont a regisztrációs kártyán még feltüntetett gyerekéről.

Joe Black (Blosch?)

Joe Black, vagy feltételezhetően Fekete József, esetleg Blosch József 1888. május 20-án született Egerben. Az egri születési anyakönyveket áttekintve nem találkozunk Fekete, vagy Blosch Józseffel sem 1888-ban, sem a megelőző és következő két évben. 1888. március 10-én született egy Koncz József, de valószínűtlen, hogy róla lenne szó. Több József nevű fiú is született még közeli dátumokon, de ők nem érték meg a felnőttkort.²⁶ Az eredeti forráson nehezen olvasható a lakóhelyének neve, az viszont biztos, hogy West Virginia állam McDowell megyéjének 8. számú sorozóbizottságán töltötte ki a regisztrációs lapját.

Form 1		REGISTRATION CARD 32 No. 219	
1	Name in full	Joe Black (Given name) (Family name)	Age in yrs. 29
2	Home address	Gubbins (Street) (City) (State)	
3	Date of birth	47 May 20 (Month) (Day)	1888 (Year)

5. ábra: Joe Black regisztrációs lapjának első sorai²⁷

²⁵ Simon Siller, United States Census, 1940 – <https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:X442-LWB> (2018. 04. 10.)

²⁶ MNL OL A1264: Eger római katolikus születési anyakönyvei 1887–1888.

²⁷ U.S. National Archives M-1509

Ebből következően ebben a megyében is lakott feleségével és 3 gyerekével együtt. Szénbányászként dolgozott a Pocahontas Coal Company bányájában.²⁸ A megye és a bányászati vállalat nevének ismeretében sikerült megtalálnom azt a településnevet, amelyre ráillik a nehezen olvasható kézírás. Ez alapján megállapítható, hogy Black lakóhelye Jenkinjones volt, amely egy kisebb önálló szénbányász közösség volt az 1910-es években. Egyébként ma is létezik, a National Park Service gondozásában működik, történelmi emlékhellyé nyilvánítva.

Nick Godo

Godó Miklós regisztrációs adatlapja szerint 1889. december 6-án, születési anyakönyve szerint december 7-én született a Heves megyei Kömlőn.²⁹ Azon kevesek közé tartozott, akik a 4-es állampolgársági kategóriába tartoztak, azaz deklarálták letelepedési és állampolgárság szerzésére irányuló szándékukat. A Michigan állambeli Detroit városában élt a Medina Street 4. szám alatt. A regisztrációs lapja szerint apja alkalmazásában állt. Ennek némileg ellentmond, hogy a 9-es kérdésnél, ami az eltartottak személyére kérdez rá, szüleit adja meg. Valószínűnek tűnik, hogy nem, vagy rendkívül keveset értett angolul, sőt, vélhetően analfabéta is volt. Ezt alátámasztja a rengeteg hiba a regisztrációs lapján, például az első két sorban, ahol a teljes név megadásánál a lakcíme szerepel, a nevét pedig a lakcímnél adta meg. Aláírásánál alig kivehetően egy X látható, ami szintén az írástudatlanság egyezményes jele. Volt azonban katonai tapasztalata, a forrás tanúsága szerint 18 hónapot szolgált legénységi állományban, közlegényként.

Laslo Nyeste

Nyeste László 1889. március 15-én született Mezőtárkányon. Sajnos a mezőtárkányi születési anyakönyvekben nem találtam róla semmi információt. A Philadelphia állambeli West Berwick-ben lakott feleségével, Berthával. Az Egyesült Államokba 1913-ban vándorolt ki.³⁰ A közepes alkatú, barna hajú és szemű Nyeste öntőmunkásként (moulder) dolgozott, szintén Berwickben. Korábbi katonai tapasztalattal nem rendelkezett, viszont nem kért felmentést sem a sorozás alól.³¹ Az 1930-as népszámlálásban már 41 éves, négy gyermekes apaként találkozunk vele. Lányai, Mary és Margaret 7 és 5, fia, László Jr, 3 évesek, illetve John nevű fia még mindössze 10 hónapos. Mindegyikük Pennsylvania államban született, Margaret kivételével, aki Michiganben látta meg a napvilágot. Újabb pillanatfelvételt kapunk Nyeste Lászlóról és családjáról az 1940-es népszámlálásban. Továbbra is Pennsylvania Berwick településén élt, újabb gyerekekkel pedig nem bővült a család.³²

28 Forrás: adatbázis.

29 MNL OL A1183: Kömlő római katolikus anyakönyvei 1879–1895.

30 Laslo Neste, United States Census, 1930 – <https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:XHD6-HD7> (2018. 04. 10.)

31 Forrás: adatbázis.

32 Laslo Neste, United States Census, 1940 – <https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:KQ8L-Z3L> (2018. 04. 10.)

Joseph Polgár

Polgár József regisztrációs lapja szerint 1890 augusztusában született Egerfarmoson. Az egerfarmosi születési anyakönyvek ezt az adatot pontosítják, valójában szeptember 6-án látta meg a napvilágot zsellércsaládban, Polgár József és Farkas Julianna gyermekeként.³³ Minden valószínűség szerint azonos azzal a Polgár Józseffel, aki 1906. november 14-én, azaz 16 évesen érkezett Ellis Islandre az Ultonia nevű hajón. Ugyanakkor az utaslista bejegyzése szerint az egerfarmosi lakóhellyel rendelkező Polgár József 17 éves volt a bevándorlás pillanatában, így teljes bizonyossággal nem jelenthető ki azonosság.³⁴ Élhetünk azonban a gyanúperrel, hogy az utaslista készítése során történhetett hiba. Polgár 1917-ben feleségével és egy gyermekével Michigan államban, Detroitban élt a Medina Street 5. száma alatt, eszerint tehát Godó Miklós szomszédja lehetett. A Detroit Iron & Steel munkásaként dolgozott, korábbi katonai tapasztalattal nem rendelkezett, de újakat sem kívánt szerezni – a sorozás alól családjára hivatkozva kérte felmentését.³⁵

Valentin Szabó

Szabó Bálint 1887. január 1-jén földműves családba született Poroszlón, Szabó István és Sárközi Zsuzsanna törvényes gyermekeként. Nevét a poroszlói református születési anyakönyvben találhatjuk meg, itt azonban születési dátumként január 5. szerepel.³⁶ Az Egyesült Államok hadba lépése 1917-ben őt is Detroitban érte. Polgár Józseftől és Godó Miklóstól pár házzal távolabb, a Medina Street 26-os száma alatt lakott. Munkásként határozta meg foglalkozását, munkáltatója a Solvay Process Company volt Detroitban. Átlagos alkatú, sötét hajú embernek írták le. Házasság volt, eltartottjai között felesége, gyereke, illetve szülei voltak megnevezve. Kivándorlását megelőzően három évet szolgált Magyarországon gyalogsági közlegényként. A sorozás alól felmentést kért, de nem nevezte meg ennek okát.³⁷

Michael Solucki

Solucki Mihály 1892. szeptember 29-én született Domszólón. Ohio állam Mahoning megyéjében, East Youngstown városban élt, a Youngstown Sheet and Tube Company alkalmazásában dolgozott öntödei munkásként. Nőtlen, gyermektelen volt, eltartottként senkit nem nevezett meg, illetve testi fogyatékosága sem volt, tehát nem volt alapja felmentés kérésére. Ennek megfelelően a felmentésre vonatkozó kérdésre nemleges választ adott. Korábbi katonai tapasztalatokkal nem rendelkezett.³⁸ Sajnos róla eddig nem sikerült több adatot begyűjteni.

33 MNL OL A1323: Egerfarmos római katolikus születési anyakönyvei 1857–1894.

34 New York Passenger Arrival Lists (Ellis Island), 1892–1924. <https://familysearch.org/ark:/61903/1:1:JFDB-PT5> (2018. 04. 10.)

35 Forrás: adatbázis.

36 MNL OL A1442: Poroszló református születési anyakönyvei 1887–1895.

37 Forrás: adatbázis.

38 Forrás: adatbázis.

John Takács

Takács János 1890. június 14-én született Kápolnán. A település születési anyakönyve szerint július 12-én született egy János nevű fiúgyermek, akinek szülei Takács Károly földműves és Krisztián Katalin voltak. Az is kiderül még, hogy 1908. május 26-án Kápolnán kötött házasságot.³⁹ A kivándorlásra valószínűleg ez után kerülhetett sor. Michigan államban, Detroitban lakott, házas volt, de gyerekekről a regisztrációs lapja alapján nem tudunk. Kiderül viszont, hogy a Detroit Copper & Brass Company alkalmazásában állt és sok sorstársához hasonlóan mindössze „laborer”, azaz „munkás”-ként aposztrofálta magát, tehát nem tudjuk meg pontosabban, mi volt a munkája az öntödében. Katonai tapasztalatokkal is rendelkezett. Regisztrációs lapján nehezen olvasható ez a rész, de valószínűleg két évet szolgált a 16. (esetleg 18. vagy 10.) honvéd lovas-hadosztályban. További tapasztalatokra azonban nem kívánt szert tenni, ezért eltartott feleségére hivatkozva kérte a sorozás alóli felmentését.⁴⁰

Lajos Toth

Tóth Lajos 1885. április 13-án született Egerben. Az egri születési anyakönyvekben április 13-án nem található ilyen név, de április 30-án igen. Ekkor született egy Lajos nevű fiú Tóth Kálmán és Závodszi Róza gyermekeként.⁴¹ Ha feltételezzük, hogy a regisztrációs adatait bediktálta, könnyen lehet, hogy az azt lejegyző személy az angol „thirty” szót „thirteen”-nek hallotta, de akár az is elképzelhető, hogy ő maga keverte össze a két szót. Ismerve az „amerikás” magyarok általános nyelvismereti jellemzőit,⁴² az utóbbi lehetőség igen könnyen előfordulhatott. 1914-ben az Ohio állambeli Barbertonban élt. A regisztráció idején már nős volt és volt egy gyermeke is. A Pittsburgh Valve & Fittings Co. barbertoni gyárában dolgozott öntőmunkásként. Alacsony, vékony, kék szemű, barna hajú embernek írják le a forrásban. Katonai tapasztalatokkal nem rendelkezett, és az első világháborúban sem szeretett volna részt venni, amit a családjára való hivatkozással jelzett is a sorozóbizottság felé.⁴³

Joe Udvary

Udvari József 1886. december 16-án született Kompolton. A házasságkötésekor keletkezett anyakönyvi bejegyzése szerint viszont a születési éve 1887 volt. Azonban az 1886-os dátum szerepel a regisztrációs kártyáján és a honosítási dokumentumán is, így lehetséges, hogy a házassági anyakönyv kitöltésekor követtek el hibát.⁴⁴ Az Ohio államban található Tallmadge városában

39 MNL OL A1174: Kápolna római katolikus anyakönyvei 1886–1895.

40 Forrás: adatbázis.

41 MNL OL A1264: Eger római katolikus születési anyakönyvei 1885–1886.

42 Lásd *Albert Tezla* (szerk.): „Valahol túl, meseországban...” Az amerikai magyarok 1895–1920. I–II. Európa, Bp. 1987. I. kötetében a „Tanulja meg Amerika nyelvét!” című fejezetet, 305–337.

43 Forrás: adatbázis.

44 Udvari József személyével kapcsolatos néhány adat tisztázásában köszönöm Várkonyi Péter segítségét.

élt, és a szintén ezen államban, a mindössze 5 mérföldre (kb. 8 km) található Akron-ban dolgozott a Goodrich Rubber Company gumigyárának munkásként.⁴⁵ Feleségével, Elizabeth Nemessel 1913. július 5-én kötött házasságot. Ekkor még mindketten Barbertonban éltek, ami kb. 15 mérföldnyire (24 km) van Tallmadge-tól. Katonai tapasztalatokkal nem rendelkezett, a sorozás alól is kérte a felmentést, hivatkozva arra, hogy el kell tartania a családját. Ő az egyetlen a tíz közül, aki a „children” szót használta a regisztrációs lapján, tehát egynél több gyermeke volt a sorozás idején. Szintén ő az egyetlen, akinél testi „fogycatékosságot” jegyeztek a regisztrációs lapra. A forrás tanúsága szerint a jobb karja volt törött (right arm fractured), ezt azonban a felmentés kérése során nem sorolta az okok közé.⁴⁶

Udvari egyike volt azon, mintegy 250 kompoltinak, akik 1899 és 1914 között az Egyesült Államokba vándoroltak. Amerikai lakhelyét, Ohio államot tekintve e csoport egy jelentős részéhez tartozott, mivel a kivándorolt kompoltiak által végcélként megjelölt városok között számos esetben találunk Ohio állambelit: Piedmontba 26 fő, Youngstownba (Soluchi Mihály lakóhelyére) 22 fő, Cincinattibe pedig 1 fő igyekezett. A 250 fő több mint egyötöde tehát Ohio állam területére vándorolhatott ki.⁴⁷ Ez az adat (illetve a tény, hogy a legtöbben az Illinois állambeli Granite Citybe indultak) is erősíti a szabályt, miszerint a Nagy-tavak környéke elsődleges vonzóerőt jelentett a magyarországi kivándorlók számára is.

„Tíz, aki szolgált” (?)⁴⁸

Ők voltak tehát az a tíz fiatalember, akik Heves vármegye területéről az USA-ba kivándorolva, 1917-ben az amerikai sorozóbizottságok előtt találták magukat. Ismét hangsúlyozandó, hogy mindez csakis a kutatásban szereplő 1300 fős minta ismert adatai alapján igaz. Az adatok finomításával, az egyelőre ismeretlen származási helyek tisztázásával még további nevekkal bővíthet a lista. Ez a tíz alany azonban arra mindenképp alkalmas, hogy rajtuk keresztül szemléltessék a kutatás módszereit és megmutatják azt is, hogy milyen adatok és elemzési lehetőségek, milyen kérdések és válaszok rejlenek ezekben a forrásokban.

Bár a lista vélhetően nem teljes, az adatok pedig itt-ott hiányosak is, mégis érdemes talán néhány szempontból összegezni a fentebb ismertetett tíz sze-

45 Forrás: adatbázis.

46 Forrás: adatbázis.

47 *Várkonyi Péter*: Válság és migráció. In: Ballabás Dániel (szerk.): *Mozaikok a 18–20. századi magyar és egyetemes történelemből*. Eger, 2017. 270.

48 *David Laskin*: *The Long Way Home. An American Journey from Ellis Island to the Great War*. Harper Perennial, NY. 2010. című könyvében 12 olyan közép- és dél-európai bevándorlóról ír, akik valóban szolgáltak az USA első világháborús expedíciós hadseregében, és az európai frontvonalakat is megjárták. Ő alkalmazza alanyaira a „Twelve Who Served” kifejezést, az idézet tehát eredetileg tőle származik, ám az analógia jelen esetben egyelőre nem igazolható.

mélyről szerzett fontosabb ismereteinket. Ezeket az említésre méltónak tűnő jellemzőket próbáltam meg pár összefoglaló táblázat segítségével átláthatóvá tenni. Az első ilyen a regisztrációt (és túlnyomó többségben magát a kivándorlást is) megelőző katonai tapasztalatra, illetve az állampolgársági státuszra vonatkozó adatokat tartalmazza.

Név	Katonai tapasztalat				Állampolgári státusz	Kér felmentést?
	Szolgalat	Rendfokozat	Fegyvernem	Ország		
Joe Black	-	-	-	-	Alien	Igen
Simon Siller	2 év	Private	gyalogság	HUN	Alien	Igen
Nick Godo	1,5 év	Private	gyalogság	HUN	Declarant	
Laslo Nyeste	-	-	-	-	Alien	Nem
Joseph Polgár	-	-	-	-	Alien	Igen
Valentin Szabo	3 év	Private	gyalogság	HUN	Alien	Igen
Michael Soluchi	-	-	-	-	Alien	Nem
John Takacs	2 év		lovasság	HUN	Alien	Igen
Lajos Tóth	-	-	-	-	Alien	Igen
Joseph Udvari	-	-	-	-	Alien	Igen

2. táblázat: Katonai tapasztalatok és állampolgársági státusz⁴⁹

A tíz személyből négy rendelkezett előzetes katonai tapasztalattal. Minimum másfél, de volt, aki három évet is szolgált. A közlegényi, vagy sorkatonai rendfokozatnál magasabb szintre egyikük sem került. Hárman gyalogezredekben szolgáltak, Takács Johan viszont egyedüliként lovassági egység tagja volt. Két fő esetében rendelkezünk pontosabb információval a szolgálat helyét illetően: Godó a 10. (gyalog) ezredben szolgált, Takács pedig a már említett 10/16/18. lovashadosztályban. Sajnálatos módon épp ők ketten azok, akiknek a legnehezebben olvasható a regisztrációs lapja, így problémát okoz az ezredük pontos beazonosítása. Egyébként általánosságban is elmondható, hogy a regisztráltak körében sokkal kisebb arányban voltak azok, akiknek volt már katonai tapasztalata.⁵⁰

Mindössze egyik alanyunk jelezte honosításra vonatkozó szándékát. Ez abból a szempontból is érdekes, hogy a hadseregben szolgálatot teljesítő bevándorlókkal kapcsolatos szabályozások értelmében könnyített formában szerezhet-

49 Forrás: adatbázis.

50 Forrás: adatbázis.

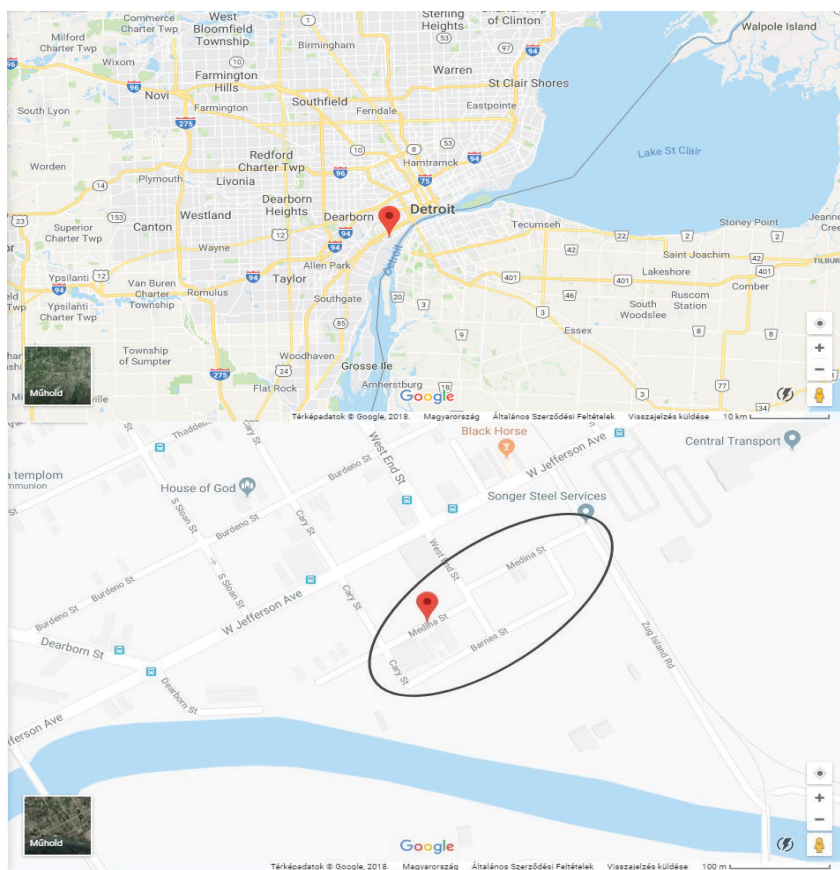
tek állampolgárságot. A könnyített honosítás ezen formája már az első világháború előtt is ismert volt, de az újonnan előállt helyzetben a Kongresszus tovább enyhített a feltételeken. 1918. május 9-én a Kongresszus több kiegészítést is hozzáadott a honosítási törvényhez, minek következtében a hadseregben szolgáló bevándorlók számára ingyenessé vált a honosítási folyamat, és nem volt többé szükséges az állampolgárrá válás első „körét” teljesíteniük, azaz deklarálniuk szándékukat (az ún. „first papers” kikérése). Mindemellett, a tengerentúli expedíciós erőknél szolgálóknak a törvény elengedte a személyes megjelenés és a bíróság előtti eskütétel kötelezettségét. A továbbiakban elegendő volt állomáshelyükön beszerezni két, amerikai állampolgárságú katonatársuk írásos támogató-nyilatkozatát. Ezen kívül a kiképzőtáborok is százával tartottak honosító ceremóniákat, ahol rendszeresen szerezhettek állampolgárságot bevándorlók kisebb-nagyobb csoportjai. Ezen a módon 1918 májusa és novembere között 155.246-an szereztek állampolgárságot a táborokban. Ebben a számban még nincs benne az európai frontokon lefolytatott eljárások száma, amelyről nem rendelkezünk statisztikákkal.⁵¹

Érdekes még az is, hogy többen a Heves megyeiek közül nem csak ugyanabban a városban vagy ugyanabban a kerületben, de akár ugyanabban az utcában is laktak, sőt, szomszédok is voltak. Detroit Medina nevű utcájában az itt felsoroltak közül hárman is laktak: Godó Miklós, Polgár József és Szabó Bálint. Érdeemes lehet megvizsgálni ennek az okait is. Az okok keresése során szembeötlő, hogy Detroitban milyen magas volt a Heves megyei származású magyar bevándorlók aránya. Egy 1937-es kutatás 1.850 fős reprezentatív minta alapján kimutatta, hogy 1930-ban Detroit teljes magyar lakosságának 10%-át Heves megyéből kivándoroltak adták.⁵² Tovább vizsgálódva az is kiderül, hogy Detroitban létezett egy „Delray colony” nevű telep, ahol a detroiti magyarok majd’ fele élt. Volt azonban ezen kívül is egy úgynevezett „Magyar Negyed”, amely a Medina és Barnes utcákat foglalta magába.

51 Ford, N. G.: *Americans All!* i. m. 63–64.

52 Erdmann Doane Beynon: *Migrations of Hungarian Peasants*. *Geographical Review* 27/2. (1937. április) 227.

6. ábra: A „Magyar Negyed” (Medina és Barnes Street) Detroit mai térképén⁵³

Ezt a településrészt szinte teljesen Heves megyeiek, még pontosabban Sarud községből kivándoroltak lakták. Ez derül ki a detroiti kisebbségek szokásaival több könyvében is foglalkozó Erdmann Doane Beynon 1935-ben publikált szociológiai kutatásából.⁵⁴ Sarudi kivándorló ugyan nem szerepel a mintában – Godó Kömlőről, Polgár Egerfarmosról, Szabó pedig Poroszlórol származott –, ugyanakkor nem elképzelhetetlen, hogy volt közöttük olyan, aki élt Sarudon életének valamely szakaszában. De az is lehetséges, hogy sarudi ismerősek, barátaik révén kerültek Detroit ezen részébe. Ennek tisztázásában a kapcsolati háló feltérképezése fog segítséget nyújtani.

Mindkét lehetőségre jó esély volt, ám az események rekonstruálása problémákba ütközik. Heves megyével kapcsolatban alapvetően nehézséget jelent a kivándorlás kérdésének kutatása. Míg sok olyan, nagy tömegű kivándorlást

⁵³ Forrás: Google Maps

⁵⁴ *Erdmann Doane Beynon: Crime and Custom of the Hungarians of Detroit.* Journal of Criminal Law and Criminology 25. (1935. jan-feb.). 756.

regisztráló vármegye, mint például Vas, vagy Zemplén „valósággal ontotta a kivándorlási anyagot, más megyék – Veszprém, Sopron, Zala, Heves – ilyen jellegű forrásanyaga teljesen elpusztult.”⁵⁵ Épp emiatt nehéz kinyomozni például azt is, hogy kik és milyen formában vettek részt a kivándorlással kapcsolatos közvetítésben, segítségnyújtásban. A megyei sajtó, például az Eger című hetilap, gyakorta cikkezett a kivándorlási ügynökök tevékenységéről,⁵⁶ de levéltári forrásokban kevés szó esik erről. Egyes települések esetében ismertek olyan személyek, akik, ha épp ugyan nem is ügynökként tevékenykedve, de folyamatosan segítettek falubelijeiknek kijutni az Egyesült Államokba. Ilyen volt például Kál községben Erberling Ferenc⁵⁷, vagy a kompolti kivándorlás központi alakja, Steve Szűcs.⁵⁸ Egyébként az ilyen „közös ismerősök” voltak azok, akik rendszeresen segítettek emigrációra vállalkozó társaiknak, így a kivándorlás nem hivatalos szervezőiként jelentős szerepet játszottak a magyar történelem egy igen jelentős folyamatában. Történetük, életpályájuk még feldolgozásra vár.

A „tíz, aki szolgált” valójában – jó eséllyel állíthatóan – egyáltalán nem teljesített tényleges katonai szolgálatot. A törvény értelmében kötelesek voltak regisztrálni, de ez nem jelentette azt, hogy valóban be is kellett volna vonulniuk valamelyik kiképzőközpontba. A tanulmány elején idézett Egri Újság úgy kezeli az összes draft-ra regisztráltat, mintha mindannyian tényleg besorozásra is kerültek volna. A források és a vonatkozó szakirodalom tükrében ez nem is állhatna távolabb a valóságtól. A korábban idézett adatokból láthattuk, hogy a több mint 24 millió regisztrált férfiból kicsit több mint 2 millióan kerültek tényleges besorozásra, ráadásul az amerikai kormányzat eleve nem is számolt 3 milliónál nagyobb létszámú személyi állomány felszerelésével a háború idejére.⁵⁹ Mindemelllett az is ismeretes, hogy az első világháború idején kb. 3.000 fő magyar származású katona teljesített szolgálatot az USA haderejének valamelyik fegyvernemében.⁶⁰ Ebbe természetesen beleszámítandóak az önkéntesek, illetve azok is, akik már a világháború kitörése előtt is hivatásos katonaként szolgáltak. Mindezek fényében látható, hogy az Egri Újság meglehetősen barokkos túlzással élt, amikor 60 ezer, kiképzőtáborokban sínylődő magyar honfitársunkról tudósított.

55 *Rácz István*: A paraszti migráció és politikai megítélése Magyarországon 1849–1914. Akadémiai, Bp. 1980. 14.

56 Lásd *Rakita Eszter*: „Amerika dollárja... csábítja népünket évente ezrével a vészes idegenbe” – A nagy kivándorlás képe az Eger című lapban (1880–1914) című, jelen kötetben olvasható tanulmányát.

57 *Horváth László*: Az Egyesült Államokba irányuló kivándorlás Kál községből az első világháború előtt. (Heves megyei kivándorlás I.) *Agria* 27–28. (Az Egri Múzeum Évkönyve – *Annales Musei Agriensis*, 1991–1992). 262.

58 Várkonyi Péter közlése.

59 *Ford, N. G.*: *Americans All!* i. m. 51.

60 *István Kornél Vida*: *Hungarian Americans*. In: Alexander M. Bielakowski (ed.): *Ethnic and Racial Minorities in the U.S. Military*. An Encyclopedia. I–II. ABC-CLIO, Santa Barbara, CA, USA. 2013. Vol. I: A–L. 311.

Név	Munkáltató	Város, állam
Simon Siller	American Ship Building Company	Lorain, OH
Joe Black	Pocahontas Coal Company	Jenkinjones, WV
Nick Godo	John Yora magánfarmja	-, MI
LasloNyeste	American Car & Foundry Company	Berwich, PA
Joseph Polgár	Detroit Iron & Steel Company	Detroit, MI
Valentin Szabo	Solvay Process Company	Detroit, MI
Michael Soluchi	Youngstown Sheet and Tube Company	Youngstown, OH
John Takacs	Detroit Copper & Brass Company	Detroit, MI
Lajos Tóth	Pittsburgh Valve & Fittings Company	Barberton, OH
Joseph Udvari	Goodrich Rubber Company	Akron, OH

3. táblázat: A tíz Heves megyei munkahelye

A 3. táblázatban azok a vállalatok láthatóak, amelyek alkalmazásában a tanulmány főszereplői dolgoztak. Közöttük található hajó-, autó- és gumigyár, szénbányászattal, vaskohászattal, rézgyártással és egyéb, fémből készült alkatrészek előállításával foglalkozó cég, illetve egy magánfarm is. Itt érdemes megjegyezni, hogy ez a szűk minta is megfelel annak az általános tendenciának, mely szerint a tömegesen kivándorló magyar vidéki (zömmel paraszti) lakosság döntően az amerikai nehéziparban bocsátotta áruba munkaerejét.

Az elmondottakból reményeim szerint az derül ki, hogy ezzel a tanulmánnyal sikerült szemléltetnem a kutatás módszereit, illetve azt, hogy az 1300 fős mintára épülő kutatás alapján kirajzolható egy kép az első világháború amerikai hadseregének sorozásán részt vett kivándorló magyarokról. Ez a kép több esetben megfeleltethető az országos és specializált szakirodalom korábbi eredményeinek, más esetekben további kérdéseket vet fel, itt-ott pedig anomáliákra is rámutat. Ezek vagy a kutatás későbbi szakaszaiban fognak tisztázódni, vagy valamilyen kiküszöbölendő módszertani hibáról árulkodnak. Mindkét esetben a kutatás forrásanyagának tovább szélesítése a megoldás kulcsa, mivel egyrészt ezzel a meglévő adatok ellenőrzése, kiegészítése is lehetővé válik (ami az esetleges módszertani hibákat is felfedi), másrészt az adathézagok is pótlásra kerülnek.

A mintavételben szereplő 1300 főből csak 10-ről állítható biztosan, hogy Heves megyéből származott, ami a korábbi szakirodalomnak és a statisztikai kimutatóknak megfelelően – hozzávetőlegesen – szemlélteti a vármegye szerepét és súlyát a tengeren túli kivándorlás országos viszonylatában. Ugyanakkor a rend kedvéért ismét meg kell jegyezni, hogy a forrásokból számos esetben nem derül ki, hogy az alanyok milyen településről származtak, így tehát a Heves megyeiek száma az adatok finomítása során még növekedhet. A minta aprólékos, minden részletre kiterjedő elemzése után a távlati célom egy teljes adatbázis felépítése lesz, amelyben minden magyar szerepelni fog, aki részt vett az 1917–18-as sorozásokon. A korábban leírtak értelmében egy ilyen adatbázis

körülbelül 50–60 000 rekordot is tartalmazhat, és név szerint kereshető lesz benne mindenki, aki magyarként – akár önkéntes, akár kötelező módon – az Egyesült Államok oldaláról vált érintetté az első világháborúban.

BALLABÁS DÁNIEL

A BIRTOKVISZONYOK HŰ TÜKRE? – AZ ÖRÖKÖS JOGÚ FŐRENDIHÁZI TAGOK LÉTSZÁMÁNAK ALAKULÁSÁT BEFOLYÁSOLÓ TÉNYEZŐK AZ 1885. ÉVI REFORMOT KÖVETŐ IDŐSZAKBAN¹

A dualizmus kori magyar főnemesség társadalomtörténetének egyik meghatározó mozzanata a főrendiház 1885. évi reformja, amelyről mintegy három évtizeddel ezelőtt Vörös Károly publikált alapvető, és azóta is sokat idézett tanulmányt.² Megállapítása szerint az ekkor törvénybe iktatott 3000 forintos vagyoni cenzus³ következtében láthatóvá vált, hogy „a magyarországi főnemesség családjai több mint felének, 55%-[á]nak, tagjai 70%-ának ingatlan birtoka 1885-re már nem nyújt 3 ezer forintot felüli adónak megfelelő jövedelmet.”⁴ Jelen esetben azonban nem az idézett (egyébként vitatható érvényű⁵) arányok a

-
- 1 A tanulmány elkészítését az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” című pályázat támogatta. Ugyancsak köszönöm az NKFIHK 112429 „A dualizmus kori magyar országgyűlések tagjainak feltárása és társadalomtörténeti elemzése” címet viselő pályázatának támogatását.
  - 2 *Vörös Károly: A főrendiház 1885. évi reformja.* In: Rendi társadalom, polgári társadalom 1. Társadalomtörténeti módszerek és forrástípusok. Szerk. Á. Varga László. Nógrád Megyei Levéltár, Salgótarján, 1987.
  - 3 A főrendiház szervezetének módosításáról szóló 1885. évi VII. törvénycikk rendelkezése szerint a továbbiakban csak azok a nagykorú magyar főnemes férfiak maradhattak, illetve lehettek a főrendiház tagjai, akik „egyedül vagy velük egy háztartásban élő feleségük és kiskorú gyermekeik vagyonát is odaszámítva, a magyar állam területén oly földbirtoknak telekkönyvi tulajdonosai és haszonélvezői, vagy életfogytiglan haszonélvezői, vagy oly családi hitbizomány birtokosai, melynek az 1885. évre az új földadó kataster alapján megállapított egyenes állami földadója a rajta levő lakházak és gazdasági épületek házosztály adójával együtt legalább 3000 frtot tesz osztrák értékben.” (1885: VII. tc. 2. §)
  - 4 *Vörös i. m.* 403.
  - 5 Véleményem szerint Vörös két feltételezésre építette a gondolatmenetét. 1) A főrendiház reform előtti tagságát azonosította a teljes magyar főnemességgel, azon az alapon, hogy elvileg minden felnőtt főnemes férfi jogosult volt a személyes megjelenésre. Megemlíti ugyan, hogy az 1884 szeptemberében ténylegesen meghívottak körén kívül a Nemzeti Kaszinó tagjai között és a virilisták közel egykorú országos jegyzékében jelentős számban található egyéb főnemes férfiak is. Szerinte azonban ez „nem indokolja azt, hogy további vizsgálatunkba a ... kutatás nélkül csak bizonytalannak tűnő létszámot: 139 további személyt is bevonjuk, vagy éppenséggel újabb személyeket kutassunk fel.” (*Vörös i. m.* 400. Az általa említett 698 főnemes taghoz képest ez önmagában is majdnem 20%-os többlet!) Ettől a ponttól kezdve a főrendi-

lényegesek. A tanulmány fő mondanivalója ugyanis abban összegezzhető, hogy a főrendiházi reform eredménye és a főnemesség földbirtokviszonyai szoros összefüggésben állnak egymással, az előbbi átkonvertálható az utóbbira. Vörös és a nyomdokain járó szakirodalom logikája szerint a távollévők azért hiányoznak a megreformált főrendiházból, mert nem rendelkeznek a törvényben megkívánt vagyoni képesítéssel.⁶ E felfogás szerint az örökös jogú tagság létszámát alapvetően a földbirtokviszonyokban bekövetkezett változások és a demográfiafolyamatok szabályozzák: egyesek elveszítik a birtokaikat, mások talán szerencsésen földingatlanhoz jutnak, az elhunytak helyébe pedig az örökösök generációjának képviselői lépnek, léphetnek. Vagyis egyfajta természetes cserélődés alakítaná a census alapján meghívott főrendek állományának személyi összetételét. Mindemellett a korszak hazai földbirtokviszonyaival foglalkozó szakirodalomból az is tudható, hogy a főnemesi nagybirtokosok helyzete sokat romlott ebben az időszakban. Bár e folyamat – melynek időzítetttsége még nem kellően tisztázott – természetesen korántsem mindenkit érintett egyformán kedvezőtlenül, a számos egyéni példa azonban mégis a hanyatlás, a főnemesi kézben lévő birtokállomány tendenciaszerű csökkenésének, felaprózódásának összbenyomását kelti.⁷ A főrendiház örökös jogú tagságát vizsgálva tehát a fentiek szerint azt kellene tapasztalnunk, hogy az idő előrehaladtával egyre kevesebben lesznek a censusnak megfelelni képes főnemesek. A tényleges adatok viszont mást mutatnak!

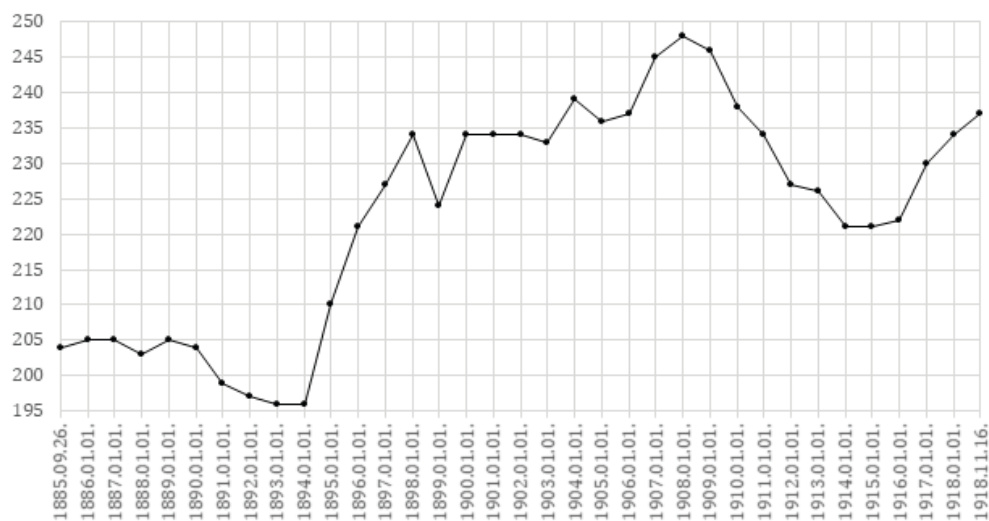
---

ház reform előtti tagsága „elvben a csaknem teljes magyar főnemesség” névsorává válik a tanulmányban, s a különböző megállapítások már a főnemesség egészére vonatkozóan kerülnek megfogalmazásra. Számomra ezért kérdésesnek tűnik, hogy a régi főrendiház ténylegesen mennyiben reprezentálja a teljes magyar főnemességet. A reform utáni időszakot tekintve azon a ki nem mondott feltételezésen nyugszik a vizsgálat, hogy minden olyan főnemes helyet foglalt a főrendiházban, aki erre az általa fizetett földadó alapján egyébként jogosult lett volna. Ebben azonban szintén nem lehetünk biztosak. Itt számításba kellene venni annak a lehetőségét is, hogy a censusnak látszólag megfelelni nem tudó, vagy esetleg eleve képbe sem került főnemesek egy része egészen más, nem vagyoni természetű okból hiányzott az újjászervezett főrendiházból. Röviden összefoglalva: a magam részéről problémásnak érzem az összehasonlítás alapjául szolgáló mindkét tényezőt, s ez által az erre épülő vizsgálat végeredményét is.

- 6 Gyáni Gábor megfogalmazásában: „A főrendiház 1885-ös reformja (7. tc.) a vagyonosabb, a 3 ezer forint felett adózó főnemesek számára tette csupán lehetővé a testületi tagságot. A születési arisztokrácia (férfi tagjainak) így alig több mint a negyede (!) került be csupán a főrendiházba. Ami jelzi, az arisztokrácia egy része gazdasági értelemben ekkor már tönkrement, vagy legalábbis szerényebb anyagi pozícióba szorult vissza.” *Gyáni Gábor*: Huszadik századi magyar társadalmak. In: *A mi 20. századunk*. Szerk. Kovács Kiss Gyöngy – Romsics Ignác. Komp-Press Kiadó, Kolozsvár, 2011. 65.
- 7 *Kaposi Zoltán*: A hazai arisztokrácia gazdasági tagoltsága a 19. század utolsó harmadában. In: *Falak és választóvonalak a történelemben*. Szerk. Buhály Attila, Reszler Gábor, Szoboszlai György. Nyíregyházi Főiskola Történettudományi és Filozófia Intézete, Nyíregyháza, 2014. 168–171.

1.

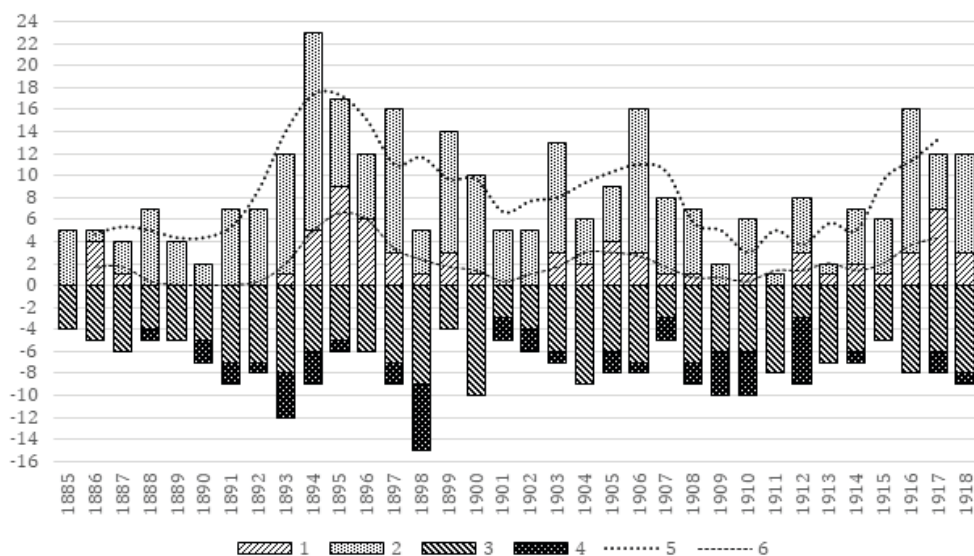
A főrendek adatbázisa⁸ szerint a reformot követően, 1885. szeptember 26-ára összehívott főrendiháznak 204 örökös jogon igazolt tagja volt, míg a korszakunk végén, 1918. november 16-án 237 személyből állt az örökös jogú főrendek köre. Érdekes azonban folyamatában is megvizsgálni a létszámuk alakulását e két időmetszet között.

1. ábra: A főrendiház örökös jogú tagjainak száma (1885–1918)

- 8 Kutatásom, amely az 1885 és 1918 közötti magyar főnemességről egy eddigieknél konkrétabb kép kialakítását tűzte ki célul, s e tekintetben mindenképpen Vörös Károly nyomdokain halad, egy relációs adatbázisrendszeren nyugszik. Ebben rögzítésre került – sok egyéb mellett – az 1884. szeptember 25. és 1918. november 16. közötti időszakra vonatkozóan a főrendiházi tagok listája, továbbá személy szerint minden, ezen időszakban élt magyar főnemes is. Tanulmányom keretei között nincsen lehetőségem arra, hogy ezt az egyébként meglehetősen komplex és terjedelmes (pillanatnyilag 22 577 személyhez kapcsolódóan mintegy 210 000 rekordot tartalmazó) adatbázist, annak forrásait, felépítését, az adatgyűjtés módszertani megfontolásait akár csak vázlatosan is ismertessem. Erre az idei évben benyújtani tervezett doktori disszertációmban fogok sort keríteni, amely természetesen nyilvánosan hozzáférhető lesz az Interneten keresztül az Országos Doktori Tanács honlapján. Addig is a főrendiházi tagok adatbázisára és az ehhez felhasznált forrásokra nézve egy korábbi írásomat ajánlom az Olvasó szíves figyelmébe: *Ballabás Dániel: A főrendiházi reform és a főrendek generációi*. In: *A magyar arisztokrácia társadalmi sokszínűsége, változó értékek és életviszonyok*. Szerk. Papp Klára – Püski Levente. Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, Debrecen, 2013. 278–281.

2. ábra: A főrendiházba érkező és az onnan távozó örökös jogú tagokszáma (1885–1918)

- (1) Új örökös jogú tagok a reform után szerzett főnemesi címmel
 (2) Egyéb új örökös jogú tagok
 (3) Halálozás miatt távozó tagok
 (4) Vagyoni képesítés elvesztése, csőd, gondnokság miatt távozó tagok
 (5) 1. és 2. adatsor összegének 3 éves mozgóátlaga
 (6) 1. adatsor 3 éves mozgóátlaga

Az 1. ábrán az örökös jogú főrendek számának alakulása követhető nyomon a vizsgált időszakban. Az ezt kiegészítő 2. ábrán pedig az látható, hogy az egyes években hány új örökös tagot regisztráltak a főrendiházban, valamint különböző okokból kifolyólag mennyien távoztak onnan. Ezek egyenlege határozza meg az előbbi diagram vonalvezetését. A távozó örökös jogú főrendek oldalát nézve a következő distinkciókat tettem:

- A főrendiházi tagságnak 206 esetben az illető halála vetett véget (2. ábra 3. adatsor).
- Az 1885. évi VII. törvénycikk jókora eufemizmussal megfogalmazott szövege szerint „Nem szünik meg a jog, de szünetel annak gyakorlata” azoknál, akik a politikai jogaik felfüggesztésére ítéltettek, csőd vagy gondnokság alatt állnak, valamint akik elveszítették a vagyoni képesítésüket.⁹ (Ez a „szünetelés” az esetek döntő többségében valójában életfogytig tartott, azaz csak kevesen kerültek vissza az érintettek közül örökös tagként a főrendiházba.) A politikai jogok felfüggesztésére nem találtam példát a kérdéses főrendek körében. Csőd alá az idők során

9 1885. évi VII. törvénycikk 11. §.

kettő, gondnokság alá pedig öt személy került. Birtokainak elvesztése miatt 45 főnek kellett távoznia a főrendiházból (2. ábra 4. adatsor).

A fenti ábrák adatsoraiban nem szerepel az országgyűlés két háza között megfigyelhető folyamatos jövés-menés. A törvény alapján ugyanis egy képviselővé választott örökös jogú főrendnek nem szünetel/szűnik meg a tagsági joga, hanem egyszerűen csak „nem gyakorolhatja” azt a képviselői megbízatása alatt.¹⁰ (Az igazoló bizottság megfogalmazása szerint az illetők a „mandatumok tartamára szabadságolandók”.¹¹ Vagy: „mandátumuk tartamára a főrendiház tanácskozásaiban való részvétel kötelessége alól hivatalból felmentendők.”¹²) Az egyes országgyűlési ciklusok kezdetén az örökös jogú tagokról közzétett hivatalos névsorokban ott szerepelnek ezek a személyek is, feltüntetve a nevük mellett (esetleg külön jegyzékben közölve) a képviselőség tényét. Vagyis az érintett 87 fő (az összes örökös főrend 17,7%-a) a vagyoni cenzusnak megfelelt, ugyanakkor a politikai tevékenységét hosszabb-rövidebb ideig a képviselőházban fejtette ki. Ez jól rámutat a főrendiházi politizálásban rejlő, pontosabban az abból általában hiányzó perspektívákra,¹³ az örökös tagok létszámának alakulását viszont nem befolyásolja.

Az örökös jogú főrendek száma tehát annak megfelelően növekszik vagy csökken a 1. ábra egymást követő adatpontjaiban, hogy a megelőző esztendőben az új tagok, illetőleg a főrendiházból távozók voltak-e többségben. Az újonnan számba vettem gyakoriságából egy 3 éves mozgóátlagot is számoltam,¹⁴ amely az ingadozó adatokról a tendenciákra irányítja a figyelmet (2. ábra 5. adatsor). Ennek segítségével arról kaphatunk képet, hogy mely időszakokban nőtt meg az érdeklődés a potenciális örökös tagok részéről a főrendiház iránt, vagy ellenkezőleg, mikor mutatkoztak passzívabbnak ezen a téren. (A két adatsor évre pontosan nem állítható párba, hiszen az utóbbi a távozó főrendek hatását értelemszerűen nem veszi figyelembe. Emellett megemlítendő még, hogy az igazolási eljárások elhúzódása miatt számolnunk kell némi fáziskéséssel is.)

10 1885. évi VII.törvénycikk 12. §

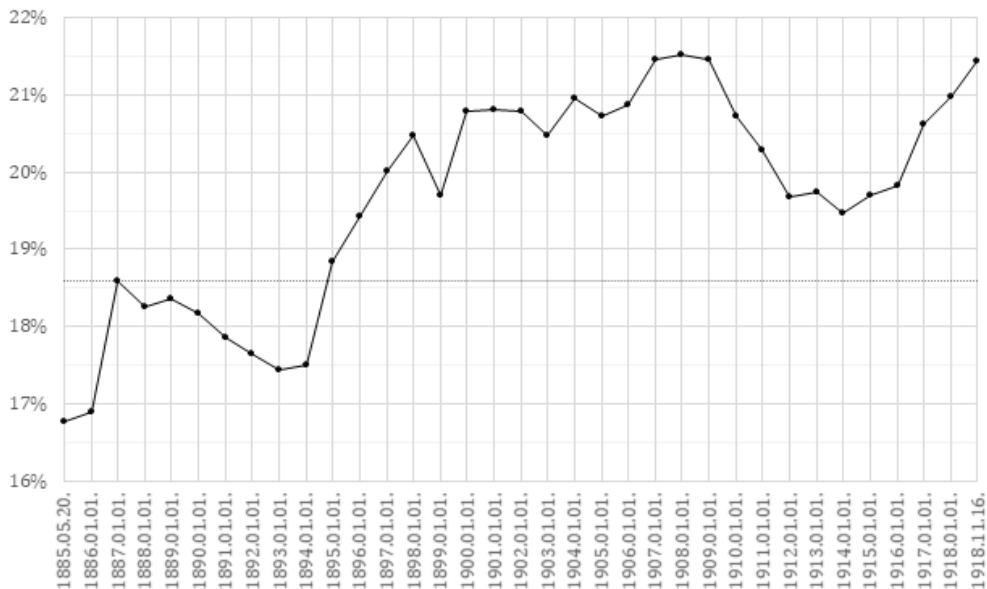
11 Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett országgyűlés főrendi házának irományai. I. kötet. Budapest, 1892. 95.

12 Az 1901. évi október hó 24-ére hirdetett országgyűlés főrendiházának irományai. I. kötet. Budapest, 1902. 26.

13 Mellettük létezhetek olyan országgyűlési képviselő főnemesek is, akik bár rendelkeztek a szükséges vagyoni képesítéssel, de a második kamara politikai súlytalansága miatt a főrendiházi tagságra már elvileg sem tartottak igényt. (Pap József: „Két választás Magyarországon”. Az országgyűlési képviselők társadalmi összetétele a 20. század első évtizedében. In: *Új: Tanulmányok a dualizmus kori magyar parlamentarizmus történetéből*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2014. 71.) A képviselőházban tevékenykedő főrendekre, azok párthovatartozására és aktivitására újabban lásd: *Tóth-Barbalics Veronika: „Családi különállások” vagy „egyéni érzés és hajlandóság”? Korall 70. (2017) 2017. 153–157.*

14 Azaz hozzárendeltem minden egyes évhez az aktuális, valamint az egygyel korábbi és az egygyel későbbi évek rangemelésének számtani átlagát.

A fentiek szerint 1885 és 1918 között három nagyobb felívelési hullámot figyelhetünk meg az örökös jogú tagság körében: az elsőt és egyben a legnagyobbat az 1890-es évek közepén, a másodikat nagyjából egy évtizeddel később, míg a harmadikat az első világháború éveiben. Végül érdemes szemügyre venni az örökös jogú főrendiházi tagok magyar főnemességben belüli arányának alakulását is:

3. ábra: A főrendiház örökös jogú tagjainak aránya a magyar főnemesség erre feljogosított tagságán belül (1885–1918)

A 3. ábrán az örökös jogú főrendek száma a magyar főnemesség azon nagykorú tagjaihoz viszonyítva került bemutatásra, akik elviekben jogosultak lehettek a királyi meghívólevélre.¹⁵ Ebben az esetben célszerűnek látszik, ha az 1887.

15 Korántsem minden 24 éven felüli, a vagyoni cenzusnak egyébként megfelelni képes főnemes férfi kaphatott királyi meghívólevelet! Az a folyamat, amelynek révén a főnemesi cím és a főrendiházi tagsági jog végleg elvált egymástól, három szakaszban zajlott le. Először 1840-ben fordult elő, hogy 17 frissen honosított személytől kifejezetten megtagadták a személyes törvényhozói jogokat. Ők és a leszármazottaik tehát – 1885 tavaszán 29 fő – eleve nem jöhettek szóba a főrendiház tagjaként. A második lépést a főrendiházi tagságra jogosult „családok” törvénybe iktatása jelentette 1886-ban. Pontosabban szólva most azok érdekesek a számunkra, akik valamilyen oknál fogva kimaradtak az 1886. évi VIII. törvénycikkéből. Ők ugyanis a továbbiakban már nem tartoztak a meghívóra jogosultak közé. Bár a tévedésből hiányzók előtt nyitva állt a jogorvoslat lehetősége, de ezzel az idők folyamán mindössze ketten éltek. Az 1896. évi XXXI. törvény cikk alapján pótlólag beiktatást nyert a Thoroczkayak bárói ága és a muraniczi Horváth nemzetség, melyeket a törvény indoklása szerint annak idején a névjegyzék összeállítói kihaltak vélték. Az 1886. március 22-én szentesített törvényből hiányzó nemzetségek többsége azonban, úgy tűnik, már elviekben sem tartott igényt a főrendiházba való meghívásra. Végül a harmadik, a hatását folyama-

év elejét tekintjük a kiinduló pontnak. Az előző esztendőben tapasztalható nagyobb ugrás ugyanis technikai jellegű, a főrendiházi tagságból az 1886. évi VIII. törvénycikk által indirekt módon kizárt főnemeseknek köszönhető. Ekkor tehát a magyar főnemesség 18,6%-a volt a főrendiház örökös tagja. Ez az arány a korszak végére 21,4%-ra emelkedett, miközben itt is visszaköszön a korábban már megtapasztalt hullámzó tendencia. (Az 1. és 2. ábrákkal való összehasonlításnál természetesen nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az örökös tagok mellett jelen esetben a tagságra feljogosított nagykorú főnemesek számának alakulása is befolyással van a diagram vonalvezetésére.)

Mindezeket előre bocsátva a továbbiakban arra kívánok rámutatni, hogy milyen okok húzódtak meg a fentiekben körvonalazott jelenség hátterében.

2.

Az a folyamat, amelynek eredményeként a 18. század végére az országgyűlési politizálás fő színtere a rendi diéták alsótáblájára tevődött át,¹⁶ 1848-ban érte el a végkifejletét. A népképviselési alapra helyezett, s utóbb nevében is ehhez alkalmazkodó országgyűlési kamara ettől kezdve politikailag egyértelműen és végérvényesen meghatározóbbá vált a felsőházzá, majd főrendiházzá átkelesztelt másik kamarával szemben.¹⁷ Ebben a rendszerben a főrendek csak a képviselőház által előzetesen megvitatott és elfogadott törvényjavaslatokhoz szólhattak hozzá, elfogadva, módosítva vagy esetleg teljesen elvetve azokat.¹⁸ Utóbbira, ami rendszerint komoly politikai feszültségeket szült, viszonylag ritkán került sor a dualizmus időszakában. Ez történt például akkor, amikor 1884 januárjában a főrendiház leszavazta az izraeliták és keresztények közötti vegyes házasságot lehetővé tevő törvényjavaslatot.¹⁹ A reform utáni időszak legna-

---

tosan is éreztető stádiumot maga a főrendiház reformja jelentette. Az ekkor hozott szabályok szerint, ahogy láttuk, az új főnemesi rangemelésekkel már nem járt együtt automatikusan a főrendiházi tagság joga is. Ezt külön (részben utólagosan) adományozta az uralkodó. Az 1885 és 1918 közötti idősakra eső 232 rangemelés kedvezményezettjei közül 50 fő (21,6%) részesült ebben a kegyben, ellenben 182 személy (78,4%) nem kapott meghívást a törvényhozás második kamarájába. *Ballabás Dániel: Főnemesi rangemelések Magyarországon a dualizmus korában. Századok 145. (2011) 1233–1235.*

16 *Szijártó M. István: A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés. Budapest, Osiris Kiadó, 2005. 320–330.*

17 *Boros Zsuzsanna – Szabó Dániel: Parlamentarizmus Magyarországon (1867-1944). Parlament, pártok, választások. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2014. 56. (<http://www.tankonyvtar.hu>) (2018. március 1.)*

18 *Bérenger, Jean – Kecskeméti Károly: Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon 1608–1918. Budapest, Napvilág Kiadó, 2008. 345.*

19 Az 1880-as évek elejére Magyarországon is felerősödő politikai antiszemitizmus hatását hosszabb távon mérsékelni szándékozó célzattal, illetve a zsidóság asszimilációjának elősegítése és emancipációjának kiteljesítése érdekében, a kormány egy törvényjavaslatot terjesztett a képviselőház elé, amely által elhárult volna az akadály

gyobb ilyen jellegű összezapása pedig az 1890-es években az úgynvezett egyházzolitikai törvények elfogadásához köthető.²⁰ Azon ritka alkalmak egyikéről van itt szó, amikor rövid időre a főrendiház tevékenysége került a hazai politikai élet fókuszpontjába. Mint ismeretes, 1893 folyamán Wekerle Sándor első kormánya öt törvényjavaslatot terjesztett be a képviselőház elé, amelyek az állam és az egyház szétválasztását, a vallásszabadság megteremtését tűzték ki célul. A vallás szabad gyakorlásáról, az állami anyakönyvezésről, a kötelező polgári házasságkötésről, a vegyes házasságból származó gyermekek vallásáról, valamint az izraelita vallás egyenjogúsításáról szóló javaslatokat a képviselőház rendre elfogadta. A főrendiház azonban heves ellenállást tanúsított. Az elsőként tárgyalás alá vett polgári házasságról szóló törvényt 1894. május 10-én elutasították a főrendek (139 nem, 118 igen), s június 21-én is csak minimális többséggel sikerült elfogadtatni a képviselőház által változtatás nélkül visszaküldött szöveget (128 igen, 124 nem). Október 6-án „határozott többséggel” elutasította a főrendiház a vallás szabad gyakorlatát lehetővé tevő, majd 8-án a recepció törvényjavaslatot (109 nem, 103 igen). Ezzel szemben 9-én név szerinti szavazás nélkül elfogadásra került a gyermekek vallásáról szóló törvény, 10-én pedig személyenként véleményt nyilvánítva az állami anyakönyvezésről szóló javaslat (102 igen, 96 nem). A két, még függőben lévő ügy ismételt megtárgyalására már Bánffy Dezső miniszterelnöksége alatt került sor. 1895. március 23-án végül hozzájárulásukat adták a főrendek a vallásszabadságról szóló törvényhez (127 igen, 112 nem). Az izraelita felekezetet bevett vallássá nyilvánító törvényt viszont csak május 16-án, harmadszori próbálkozásra, az elnök szavazatával sikerült keresztülvinni a főrendiházon (96 igen, 96 nem).²¹

A főrendiház tagjai közül az egyházzolitikai törvények masszív ellenzői voltak a katolikus és a görögkeleti főpapok, míg a protestáns egyházak képviselői egyértelműen támogatták azok elfogadását.²² Szintén a javaslatok támogatói közé tartoztak, mint a kormány lekötöztettjei, az uralkodó által élethosszigan kinevezett személyek.²³ A fentebb leírtakból látható azonban, hogy a név szerinti szavazásoknál sokszor minimális számú voks, mindössze néhány fős többség döntött egy-egy javaslat sorsáról. Nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy

---

az izraeliták és a keresztények közötti vegyes házasságok megkötése elől. A javaslatot az országgyűlési képviselők 1883 májusában megszavazták, azonban a többségében konzervatív nézeteket valló világi főurakból és főpapokból álló főrendiház – a kortársak számára szokatlanul, addig soha nem tapasztalt aktivitást mutatva, a politizáló közvélemény szemében vörös posztónak számító indigenák szavazatait is felhasználva – 1884 januárjában megbuktatta az elképzelést. (Szalai Miklós: Főrendiházi reform Magyarországon 1885-ben. Századok 146. (2012) 1321–1323.

20 Boros–Szabó i. m. 58.

21 Gergely Jenő: Az egyházzolitikai törvények a főrendiházban. Protestáns Szemle 5. (1996) 12–25.

22 Gergely i. m. 12–20.

23 Tóth-Barbalics Veronika: A „korona védpajzsa” vagy „észarisztokrácia”? A magyar főrendiház élethosszigan kinevezett tagjai. Századok 145. (2011) 750.

az egyházpolitikai vita során mindkét tábor igyekezett aktivizálni a saját szimpatizánsait annak érdekében, hogy végül a saját álláspontja felé billenjen el a mérleg nyelve. A támogató szavazatok növelésének legkézenfekvőbb terepe a főrendiház örökös jogú, a kérdésben megosztott tagsága volt. Mind a kormány, mind az egyházpolitikai reformok ellenzői megpróbálkoztak e csoport befolyásolásával.

A kormány részéről adott volt annak az elvi lehetősége, hogy új örökös főrendek kinevezése révén gyarapítsa a támogatóinak számát. Az 1885 és 1918 között örökös tagsági joggal megadományozott személyek körét a közelmúltban Tóth-Barbalics Veronika vizsgálta meg.²⁴ Véleménye szerint a tagsági jog elnyerésének hivatalos indokait tekintve Rudolf Kučerának a 19. századi közép-európai nemesítésekkel kapcsolatos meglátása jelenti az értelmezési keretet: a „hangsúlyozott érdemeket egyfajta kísérletnek tekinthetjük az állam részéről, amely egyrészt kijelöli a követendő társadalmi viselkedésformákat, illetve értékeket és megjutalmazza az azt követőket; másrészt már létező viselkedési mintákat helyez előtérbe, ezáltal egyfajta társadalmi normává avatja azokat.”²⁵ Ennek megfelelően a nyilvánosság számára is elérhető forrásokban (az uralkodói elhatározások szövegében, az új tagokat becikkelyező törvényekben, az országgyűlési almanachokban) fellelhető indokok többnyire az általánosságok szintjén mozognak: gyakran előfordul például a felmenők kiváló érdemeire történő hivatkozás, az uralkodóházhoz való feltétlen ragaszkodás, a „jó magyar hazafiság”, a „közügyek terén szerzett érdemek” hangoztatása.²⁶ Csakhogy mindez nem adhat magyarázatot az örökös jogon élvezett főrendiházi tagság elnyerésének valós indokára! Hiszen olyan sztereotip érdemekről van itt szó, amelyek bár a külvilág felé példával szolgálhattak és legitimáló erővel bírtak, de általános jellegükből fakadóan a kedvezményezetteknel jóval tágabb kör ismerhetett magára ezek láttán. A királyi elhatározásokban felsorakoztatott magasrétű erények mögött tehát a háttérben lennie kellett valami konkrétabb oknak is, ami miatt éppen az adott személy érdemesült a főnemesi rangemelésre és a főrendiházi tagságra.

Kecskeméti Károly megállapítása szerint „A kormány további szavazatokat biztosíthatott magának azzal, hogy öröklődő címet adományozott elegendő adót fizető és politikailag megbízható nagybirtokosoknak.”²⁷ Ezt a hatalomgyakorlási technikát a korabeli nyelvzetben „peer-schub”-nak nevezték, egyaránt értve alatta az örökös jogú és az élethossziglan kinevezett főrendek számának politikai okból történő szaporítását. Kendőzetlenül utalt erre a lehetőségre

24 *Tóth-Barbalics Veronika: Vigyázó, Harkányi, Želeński és társaik — 1885 után örökös főrendiházi tagságot nyert családok.* In: Vázlatok két évszázad magyar történelméből. Tanulmányok. Főszerk. Gergely Jenő. ELTE Történelemtudományok Doktori Iskola, Budapest, 2010.

25 *Kučera, Rudolf: Állam, nemesség és civil társadalom. Nemesi címadományozások Csehországban és Sziléziában, 1806–1871.* Korall 28–29. (2007) 34.

26 *Tóth-Barbalics* 2010/1. i. m. 73–76.

27 *Bérenger–Kecskeméti* i. m. 368.

Tisza Kálmán a főrendház reformjára irányuló törvényjavaslatának szövegében: „azon esetre, ha a nehézség a felsőházból is jön, vagy ha éppen a felsőház az, mely ellentétes állást foglal el a képviselőházzal és az annak kebelében többséggel bíró –, a korona bizalmával is dicsekedhető kormánnyal, akkor – ha nem lehet a koronának új tagokat bevinni a felsőházba, nincs alkotmányos mód az összeütközés elhárítására. [...] Örökös peereket kinevezni, ... oly intézkedés, mely sokkal nagyobb megfontolást igényel, mert a kinevezés több öltőre kihat, míg élethossziglan kinevezett, esetleg igen öreg urak megtehetik a tőlük várt szolgálatot a kívánt szavazat beadásával és azután igen rövid időn a természet rendje szerint eltűnnek a nyilvános élet teréről.”²⁸ Hozzá kell azonban tenni, hogy Tisza ekkor a főrendház mindenkori tagságának egyharmadáig növelhető számú élethossziglani kinevezettben gondolkodott.²⁹ Az 1885. évi VII. törvénycikk viszont végül ötven főben maximalizálta ezek létszámát, és ezt a felső korlátot 1894 folyamán ténylegesen is elérték az életfogytiglan kinevezettek.³⁰ Vagyis az egyházpolitikai csatározások leghevesebb szakaszában történetesen nem sok mozgásteret volt ezen a területen a kormánynak. Wekerle 1894 májusának végén, a házassági törvényjavaslat leszavazását követően, Ferenc Józsefhez fordult azzal a kéréssel, hogy a király nevezze ki a törvény által engedélyezett számú élethossziglani tag közül a még hiányzó három főt, valamint növelje meg az örökös jogú tagok (törvényben nem limitált) számát.³¹ Az uralkodó ebből csak az első kérést volt hajlandó teljesíteni,³² az utóbbitól egyértel-

28 Az 1881. évi szeptember hó 24-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai. I. kötet. Budapest, 1881. 143–144.

29 Uo. 135.

30 Az uralkodó által élethossziglani kinevezésben részesített személyek az újjászervezett főrendház megalakulásakor ténylegesen 29-en voltak, mivel az ugyancsak kinevezett Ordódy Pál, volt közmunka- és közlekedésügyi miniszter időközben elhunyt. A törvényben rögzített maximumot, mint fentebb említettem, 1894 folyamán értek el először. A kinevezhető tagok számának limitált volta miatt viszont egyáltalán nem volt magától értetődő, hogy ezt a létszámot folyamatosan fenn lehet tartani. Először 1907-ben fordult elő, hogy a kinevezések szinte teljes elmaradása miatt (mindössze 1 fő került kinevezésre, ellenben 6 fő elhalálozott) érzékelhetően csökkent az állomány létszáma. Ezt a következő esztendőben, a kedvezően alakuló halálozási adatoknak köszönhetően, még sikerült kompenzálni (ekkor 5 fő került kinevezésre, de csak 1 fő halálozott el), így az év végén 49 élő kinevezett tagja volt a főrendháznak. 1909-ben azonban a végoráit élő Wekerle-kormány már egyáltalán nem neveztetett ki új tagokat, ellenben az év folyamán elhunyt 5 fő, akiket 1910 nyaráig további 3 fő követett a sírba, egy személy pedig országgyűlési képviselővé választása miatt mondott le a tagsági jogáról. Hiába intézkedett tehát a Khuen-Héderváry-kormány az év októberében a maximálisan lehetséges öt személy kinevezéséről, ezzel még mindig öt fős elmaradásban volt a komplett létszámhoz képest, amit csak 1915 folyamán sikerül majd ledolgozni.

31 A Szapáry- és a Wekerle-kormány minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1890. március 16. – 1895. január 13. Szerk. *Lakos János*. Budapest, Magyar Országos Levéltár, 1999. 121.

32 *Tóth-Barbalics* 2011. i. m. 731. Élethossziglani tagok kinevezésére az egyházpolitikai törvények főrendházi vitájának időtartama alatt több alkalommal is sor került. 1894. június 11-én gróf Esterházy Ferenc, báró Üchtritz Zsigmond és Zuber József került be

műen elzárkózott.³³ Ellenben ígéretet tett arra, hogy „befolyást fog gyakorolni a mágnásokra, hogy tartózkodás által segítsék elő a törvény megszavaztatását”.³⁴ Új örökös tagok (báró Bohus István, László és Zsigmond, báró Solymosy László, gróf Vigyázó Sándor, báró Zeyk József) kinevezésére az egyházpolitikai törvények elfogadását követően először 1895. június 25-én került sor.³⁵ Nem számítva a félhivatalos könyvatos Budapesti Tudósítót, amely a főnemesi nemzetségek számának az elmúlt évtizedekben tapasztalt (egyébként valós!³⁶) megfogyatkozásával magyarázta az új főrendek kreálását, a vezető fővárosi napilapok a „szünidei mágnásszaporítás”-t egyértelműen „peer-schub”-ként, illetve a Bánffy-kormány egyházpolitikai törekvéseinek uralkodó általi megerősítéseként interpretálták.³⁷ 1895-ben még két alkalommal gyarapodott az örökös jogú főrendek száma: október 24-én Harkányi Frigyes és Károly, november 17-én Inkey József kapott bárói rangot, és egyúttal lehetőséget a főrendiházban való megjelenésre.³⁸ Utóbbi időpontban a korábban (1891) bárósított Baich Iván, Milán és Milos is örökös jogú főrend lett.³⁹ Ekkorra az egyházpolitikai küzdelmek viharai elcsendesedtek.⁴⁰ Inkey és a Baich bárók főrendiházi tagságát a Budapesti Hirlap tudósítója már a millenniumi év előestéjével hozta összefüggésbe.⁴¹

Az örökös jogú főrendiházi tagok kinevezése tehát, úgy tűnik, nem feltétlenül jelentett azonnali gyógyírt a politikai problémákra. Habár a „peer-schub”

---

ilyen módon a főrendiházba. Az időközben elhunyt Beniczky Gábor (†1894. 07. 03), Ormós Zsigmond (†1894. 11. 17) és báró Simonyi Lajos (†1894. 12. 12.) helyét 1895. február 9-én Ivánka Imre, Döry Dénes és Latinovits János, míg Mihajlovits Miklósét (†1895. 02. 27.) április 17-én Tóth Lőrinc foglalta el. (Budapesti Közlöny, 1894. június 12. 1., 1895. február 12. 1., április 23. 1.)

- 33 Az 1894. május 30-án bárói rangra emelt Horváth Artúr és Kálmán nem kapott meghívást a főrendiházba. (MNL OL K 19 – Király Személye Körüli Minisztérium – Királyi könyvek 69. kötet 483.)
- 34 Kállay Béni Khuen-Héderváry Károlyhoz írt levelét idézi: *Tóth-Barbalics Veronika: Az 1905-06. évi politikai válság és a magyar főrendiház. Első Század 9.* (2010) 67.
- 35 MNL OL K 19 – Király Személye Körüli Minisztérium – Királyi könyvek 69. kötet 646. Ferenc József 1895. április 22-én, vagyis az utolsó egyházpolitikai törvény megszavazása előtt hatalmazta fel arra a kormányt, hogy javaslattal éljen „legfeljebb tíz grófi, illetőleg bárói cím és örökös főrendiházi tagsági jog adományozása iránt.” Idézi: *Tóth-Barbalics 2010/1. i. m. 72.*
- 36 A főnemesi címek adományozása csak a századforduló utáni években vett nagyobb lendületet. A korszak első felében újonnan belépők még nem tudták ellensúlyozni az időközben kihalt nemzetségeket. Lásd: *Ballabás 2011. i. m. 1243.*
- 37 Fővárosi Lapok, 1895. június 29. 2042–2043., Budapesti Hirlap, 1895. június 29. 4., Pesti Napló, 1895. június 29. 3., Pesti Hirlap, 1895. június 29. 2.
- 38 MNL OL K 19 – Király Személye Körüli Minisztérium – Királyi könyvek 69. 720-721., 749.
- 39 MNL OL K 19 – Király Személye Körüli Minisztérium – Királyi könyvek 69. 748.
- 40 Ferenc József 1895. október 16-án szentesítette az izraelita vallásról szóló 1895. évi XLII., és november 22-én a vallás szabad gyakorlásáról szóló 1895. évi XLIII. törvény-cikket. (Budapesti Közlöny, 1895. október 19. 1., november 27. 1.)
- 41 Budapesti Hirlap, 1895. december 12. 3.

elvi lehetősége valóban adva volt, a megvizsgált konkrét esetben az uralkodó vonakodása miatt a kormány nem tudta időben kihasználni az ebben rejlő lehetőségeket. Pozitív hozadékot így lényegében csak hosszabb távon lehetett remélni egy-egy új főrend kinevezésétől. Talán ennek is köszönhető, hogy e rosszul sikerült főpróba után a későbbiekben viszonylag ritkán éltek ezzel az eszközzel a mindenkori kormányok.⁴² A 2. ábrán külön megjelöltem azt a 69 személyt, aki a reform után szerezte meg a főnemesi rangját (1. és 6. adatsor). A diagram alapján egyértelműen látszik, hogy szükség esetén ők mobilizálhatók voltak.⁴³ A mozgósító erő azonban nem minden esetben a kormány iránti lojalitás kinyilvánításának szándéka volt. Az 1905–1906-os politikai válság idején például egyaránt megtalálhatók az új főnemesek között a Fejérváry-kormányral következetesen szembefordulók, a csak eleinte ellenzékiek, valamint a kormány mellett végig kitartó egyének is. Tóth-Barbalics Veronika egész korszakra érvényes megállapítása szerint „azon családok [politikai] magatartása, amelyek a főrendiház reformja után nyertek örökös tagsági jogot, összességében nem különbözött a régi arisztokráciáétól.”⁴⁴

Az egyházpolitikai törvényeket ellenző világi főrendek – a születőben lévő politikai katolicizmus hangadó képviselőivel, Zichy Nándor és Esterházy Miklós Móríc grófokkal az élen – szintén igyekeztek minél több szavazatot felsorakoztatni, természetesen a törvényjavaslatok megbuktatása érdekében. Ez egyrészt újabb tagok bevonását jelentette a főrendiházba. (Ők egyébként a hosszadalmas igazolási eljárás lezárulta után⁴⁵ sem feltétlenül szavazhattak azonnal.⁴⁶) Másrészt az események iránt élénk érdeklődést tanúsító sajtó azt is szóvá tette, hogy „a főrendiháznak több cenzusa-vesztett született tagja van, a ki nem tett eleget sem a törvény, sem a házszabályok parancsának s bent ül a főrendiházban”.⁴⁷ A vita tárgya ebben az esetben az volt, hogy a vagyoni képesítésüket ekkoriban elvesztő személyek (néhány nap múlva már nyilvánosan is

42 Ballabás 2011. i. m. 1233–1235.

43 A korszak során kreált 50 új örökös főrendből személyesen 45-en igazoltatták magukat, s többeknél a gyermekek, sőt az unokák generációja is megjelent a főrendiház tagjainak sorában.

44 Tóth-Barbalics 2010/2. i. m. 66.

45 Tóth-Barbalics Veronika kutatásai szerint az igazolási eljárás valamennyi lépcsőfokának végig járása rendszerint minimum három hónapot igénybe vett. Tóth-Barbalics 2010/1. i. m. 72.

46 Az 1885. év VII. törvénycikk rendelkezése szerint a jogosultság „feléledése” alapján igazolt, illetve az országgyűlési képviselőiséget letett személyek csak a következő ülészsaktól kezdve gyakorolhatták a tagsági jogukat. Esterházy megpróbálkozott annak elérésével, hogy az előbbi esetben külön elbírálás alá essenek azok, akik a reform előtt egyszer már a főrendiház tagjai voltak. Az ügy egészen az általa elnökölt igazoló bíróságig jutott, ahol végül kisebbségben maradt a véleményével. (Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett országgyűlés főrendiházának irományai. XXII. kötet. Budapest, 1917. 388–390.)

47 Pesti Hírlap, 1894. május 2. 1–2.

ismert a nevük: báró Jósika Andor, gróf Esterházy Jenő és báró Révay Simon⁴⁸⁾ meddig gyakorolhatják a szavazati jogukat. Az idézett újságcikk szerzője az 1885. évi VII. törvénycikk „azon időtől fogva”- vagyis a cenzus elvesztésének pillanatától kezdve – kitételére alapozta a tagság szünetelésének vélelmezését. A törvény viszont néhány bekezdéssel lejjebb pontosítja ezt a szünetelés eseteinek taxatívén történő felsorolásával. Itt már azt olvashatjuk, hogy „az örökös tagokra nézve azon ülésszak lejártával, melyben [...] kimondatott, hogy vagyoni képesítéseket elvesztették.”⁴⁹⁾ (A jelen esetben számunkra érdekes ülésszak 1894. február 8-tól 1895. március 30-ig tartott. Az utolsó kivételével valamennyi egyházpolitikai tárgyú szavazás ebben az időszakban zajlott le.) Miután szembesítették ezzel az ügyet megszellőztető Pesti Hírlapot, újabb vezércikkükben morális alapon igyekeztek nyomást gyakorolni az érintettekre.⁵⁰⁾

Ugyancsak a támogatók szaporításának lehetőségét rejtette magában az a tény, hogy a főrendiház örökös jogú tagjai messze nem azonos vagyoni potenciállal rendelkeztek. A törvényben előírt 3000 forintnyi földadó csak a bekezdési küszöb volt, ennél sokan jóval magasabb összeget fizettek. A tíz évvel korábban, 1885 tavaszán a sajtóban is nyilvánosságot látott adófizetői névjegyzék élén álló herceg Esterházy Miklós 334 ezer 600 forint földadóval terhelt birtokállománnyal rendelkezett. Ekkor 50 ezer forinton felül összesen 8, 10 ezer forinton felül 76, 6 ezer forinton felül pedig 123 főrend adózott a listán feltüntetett 200 személy közül.⁵¹⁾ A minimálisan megkívántnál többszörösen nagyobb földadót fizetők így megtehették azt, hogy adott esetben a birtokaik egy részét családtagjaiknak átengedve megtöbbszörözzék a főrendiházi jelenlétüket. (A Pesti Hírlap szarkasztikus megjegyzése szerint: „ha akarják, úgy szaporodhatnak a politikában, mint a földi giliszta”.⁵²⁾ 1894 elején például több napilap is hírt adott Zichy József grófról, aki „ugy nyerte el a vagyoni cenzust, hogy atyja, Zichy Ferenc gróf, fia nevére íratta át diószegi birtokát.”⁵³⁾ Mindemellett az egyházpolitikai ellenzék is megpróbálkozott támogatókat találni az udvarnál, de legalábbis igyekeztek azt a látszatot kelteni, hogy bírják a kérdésben az uralgó támogatását.⁵⁴⁾

Az egyházpolitikai küzdelmek hevében tehát mind a két oldal lépéseket tett annak érdekében, hogy a lehetőségek adta kereteken belül, sőt azokat némi- leg rugalmasan kezelve biztosítsa a maga számára szükséges szavazattöbbsé-

48 Pesti Hírlap, 1894. május 10. 8. Jósika esetében 1894. március 8-án, Esterházy és Révai ügyében pedig május 5-én mondta ki a főrendiház plénuma a vagyoni képesítés elvesztését. (Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett országgyűlés főrendiházának naplója. III. kötet. Budapest, 1894. 97., 121.)

49 1885. évi VII. törvénycikk 11. §. d.)

50 Pesti Hírlap, 1894. május 5. 1–2., május 10. 8.

51 Budapesti Hírlap, 1885. május 15. 2–3.

52 Pesti Hírlap, 1894. május 5. 1.

53 Pesti Hírlap, 1894. február 23. 2., Budapesti Hírlap, 1894. február 23. 3.

54 Szabó Dániel: A Néppárt megalakulása. Történelmi Szemle 39. (1977) 2. szám, 187.

get. Bár a kormány az uralkodó ellenkezése miatt nem tudott élni az örökös tagsági jogok adományozásának lehetőségével, az élethossziglan kinevezett tagok között megüresedett helyeket viszont sikerült folyamatosan betöltenie. A Ferenc József által megígért informális támogatás távol tarthatott egyeseket az egyházpolitikai törvények elleni szavazástól, s bizonyára olyanok is akadtak, akik a kormány támogatása érdekében jelentkeztek a főrendiház igazolóbizottságánál. A törvényjavaslatok ellenzéke ugyancsak mindent megtett a saját támogatóinak maximalizálásáért. Az eszköztár ebben az esetben az újabb tagok leigazolásától kezdve a kiesés szélén állók szavaztatásán keresztül az adócenussal való manipulációig terjedt. Megjegyzendő azonban, hogy az 1885. évi VII. törvénycikkbe beépített korlátok miatt az új tagok egy része nem tudta azonnal gyakorolni a tagsági jogát. Így a nagyszámú igazolási eset mellett sem emelkedett meg a név szerinti szavazásokon résztvevők száma.

Az 1. és 2. ábra szerint az 1890-es évek közepéhez hasonlóan, de az akkor tapasztaltakhoz képest csekélyebb intenzitással, még további két alkalommal aktivizálódtak az örökös jogú főrendiházi tagságra igényt tartó személyek. 1905–1906-ban a Szabadelvű Párt választási veresége, a győztes ellenzéki koalíció uralkodó általi mellőzése, majd a parlamenten kívüli Fejérváry-kabinet megalakulása szította fel az indulatokat a főrendek körében is. A király iránti hűség és a nemzeti követelések között őrlődő főrendiház azonban ezúttal nem tudott saját politikai arculatot felmutatni. Tényleges politikai szerepkört kölcsönözhetett volna a főrendeknek, ha 1905 szeptemberében, ahogy többen tervezték, a képviselőház valóban vád alá helyezi a kormány tagjait. Ebben az esetben ugyanis az 1848. évi III. törvénycikk szerint „A biráskodást a felső tábla által, saját tagjai közül titkos szavazással választandó bíróság, nyilvános eljárás mellett gyakorlandja, és a büntetést a vétséghez aránylag határozandja meg.”⁵⁵ A jogi eljárás megindítására azonban végül nem került sor. Korlátozott jogköréből fakadóan a második kamara a továbbiakban csak követője lehetett a képviselőházban (és azon kívül) zajló eseményeknek.⁵⁶ Ahogy az 1916-tól kezdve megélnékülő hazai belpolitikai életben sem tudott markáns, önálló politikát folytatni a főrendiház.⁵⁷ A tagság ekkoriban növekedésnek indult létszáma feltehetően annak volt köszönhető, hogy az általános képviselőválasztások elmaradása miatt a törvényhozás munkájába való bekapcsolódásra csak itt nyílt lehetősége a főnemességnek. Ugyanakkor a politizálási hajlamok kiélése mellett további vonzerőt jelenthetett, hogy az országgyűlés tagjai, mint olyanok, mentesültek a frontszolgálat alól.⁵⁸

55 1848. évi III. törvénycikk 32–36. §

56 *Tóth-Barbalics* 2010/2. i. m. 58–59., 70–73.

57 *Bihari Péter*: *Lövészárkok a hátszágban. Középosztály, zsidókérdés, antiszemitizmus az első világháború Magyarországon.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2008. 75.

58 *Tóth-Barbalics* 2017. i. m. 137.

3.

A fentiek alapján látható tehát, hogy egy-egy időszakban igen erőteljesen befolyásolta a politika az örökös jogú főrendiházi tagok állományának alakulását. Vagyis a vizsgált csoport esetében nem pusztán arról van szó, hogy a vagyoni képesítéssel rendelkező főrendek száma egyszerűen leképezné a magyar főnemesség földbirtokviszonyait, illetve az abban tapasztalható változásokat. Habár az utóbbi is fontos tényező lehet, de korántsem ez az egyetlen magyarázó szempont. Ugyanakkor az elmondottak arra is rámutatnak, hogy voltak még tartalékok a rendszerben. Azaz szükség esetén, ha a politikai racionalitás azt diktálta, a főrendiháztól addig távol maradt főnemesek egy része hozzá tudott férni akkora földbirtokhoz, amely biztosította számára a törvényben előírt vagyoni cenzusnak való megfelelést. Az örökös jogú tagság pillanatnyi létszáma így egyfajta fikciónak tekinthető, amelynek alakulása nem annyira objektív tényeken nyugszik, mint inkább egyesek személyes választásán.

BARTÓK BÉLA

MÁRIAFALVA

(RÓMAI KATOLIKUS LÁNYOK ÉS ASSZONYOK SEGÍTSÉGE A KÁRPÁTI FALVAK ÚJJÁÉPÍTÉSÉBEN 1915–1916 KÖZÖTT)¹

Az osztrák-magyar hadsereg 1915. május 7-én űzte ki Magyarországról az orosz hadsereg alakulatait. Hamarosan elkezdődött a károk felmérése, és széles körű, de szervezetlen pénzgyűjtő mozgalom bontakozott ki a lerombolt sárosi, zempléni és ungi falvak újjáépítésének támogatására. Ebből a gyűjtőakcióban a különböző keresztény felekezetek is szorgalmasan részt vettek társadalmi szervezettségüknek megfelelően.

A római katolikus egyház egyik sajátos jellemzője, a Szűz Mária-tisztelet megjelenik a számtalan Mária-ünnep megtartásában, amelynek az első világháború idején különleges szerepe volt. 100 évvel ezelőtt egy esztendőben 30 alkalom volt, hogy a hívek Krisztus anyjára emlékezzenek.² Ezért nem véletlen, hogy 1915 őszén jelent meg a magyar társadalomban az a kezdeményezés, hogy kezdődjön gyűjtés egy olyan kárpáti falu felépítésére, amelyet Máriáról neveznének el. Augusztusban pl. az Angyalok Királynéjaként, Havi Boldogasszonyként, Nagyboldogasszonyként és Hétörömű Máriaként emlékeznek rá. Szeptemberben ünneplik Kisboldogasszonyt, vagyis Mária születésnapját, Mária névnapját, a Fájdalmas Anyát és a Fogolykiváltó Boldogasszonyt. Októberben van a Rózsafüzér Királynőjének, Mária istenanyaságának és Mária tisztaságának, novemberben pedig Mária bemutatásának ünnepe.

Ennek másik előzménye az volt, hogy 1915. szeptember közepén a Budapesti Hírlap közölte egy K. Tiborné nevű „úri asszony” levelét, aki azt javasolta, hogy építsen a társadalom a Magyarok Nagyasszonya, Szűz Mária tiszteletére egy falut, és nevezzék el Máriafalvának.³ Így a Rákosi Jenő által szerkesztett kormánypárti lap lett a kezdeményezés felkarolója, ahová rendszeresen küldtek az olvasók adományokat, amelyeket felsoroltak és eljuttatták az illetékesekhez. Ekkor már – szintén magánkezdeményezésre – elkezdődött egy Ilonafalva nevű település javára történő gyűjtés, de azt egyértelműen egy ilyen keresztnevű hölgy indította el, és rövid időn belül számtalan hasonló nevű nő csatlakozott az akcióhoz.⁴ Máriafalva esetében nehezen lehet elválasztani a felekezeti és egyéni indokokat, de a tudósításokból látszik, hogy vallásos és világi érdekek

---

1 A tanulmány elkészítését az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” című pályázat támogatta.

2 <http://lexikon.katolikus.hu/M/M%C3%A1ria-%C3%BCnnepek.html> (2018. 02. 22.)

3 Budapesti Hírlap (BH), 1915. szeptember 19. 14.

4 BH, 1915. augusztus 13. 11.

összefonódtak, és az adakozók szándékától függetlenül egymást erősítették, vagyis akár egy női szolidaritást is feltételezhetünk a jótékony cél mögött.

Szeplőtelen Fogantatás

Bár 1915 augusztusától számíthatjuk a máriafalvai akció kezdetét, de az első jelentősebb jótékonyági rendezvények decemberben Mária megfogadásának ünnepéhez kapcsolódtak. A katolikus nők központilag szervezett mozgalma egyébként 1916 májusáig nagyjából 9 hónapig tartott.

1915. december 3-án az Országos Katolikus Szövetség⁵ nagyhatású felhívást adott ki Máriafalva felépítésére. Különösen a lelkeszi tevékenységet végző papságot kérték fel a gyűjtésre és arra, hogy a befolyt összegeket a szövetség számlájára fizessék be a helyi posta takarékpénztáraknál.⁶ Először Szűz Mária szeplőtelen fogantatásának ünnepe – december 8. – alkalmából szerveztek jótékonyági rendezvényeket.

Az esztergomi érseki nőnevelő intézet Mária-kongregációja 1915. december 5-én Csernoch János hercegprímás, az esztergomi főkáptalan, a katonai hatóság vezetője, a tisztikar és a helyi közönség érdeklődése mellett és az intézet tanulóinak részvételével jótékony előadást rendezett a Kárpátokban felépítendő Máriafalva nevű község javára.⁷

Az intézet Mária-kongregációja nemcsak egy falu, hanem részben a katonák támogatása céljából rendezte meg műsoros estjét. A program a következő volt: elsőként Szávay Gyula Prolog c. versét mondta el egy diáklány, majd Weber Marsch és Rondo c. négykezes zongoraművét két növendék játszotta. Hackl és Hevesi Imádság c. dalát a kongreganisták kórusa énekelte, majd Hörl Gyula Hunnia gyásza c. jelenetét adták elő a Jézus Krisztus, a századok királya c. színdarabból a diákok. A három szereplő az allegorikus Hunnia, a Halandó és az Idők Vezére volt. Ezután Liszt Ferenc egyik rapszodiáját és a Magasan repül a daru c. dalt a Nemzeti Zenede egyik lány növendéke adta elő. Gounod Ave Maria c. művét egy tehetséges lány énekelte, aki De Sanctis Artúr növendéke volt a Fodor-féle zeneiskolában. Hegedűn egy másik diák, zongorán Müller Karolina tanítónő kísérte. Ezután Sas Ede A nábob fia c. versét ismét egy tanuló szavalta el, majd Büchner és dr. Pécsi Kárpáti őrszem c. dalát énekeltek a

5 Az Országos Katolikus Szövetség (1908-1949) egy központi társadalmi szervezet volt, amelynek célja az egyesületek, intézmények, mozgalmak kezdeményezése, fenntartása, a társadalom katolikus szellemének megszilárdítása volt, és a 20. század elején alakult egyesületek tartoztak az irányítása alá. Elnöke gróf Zichy János lett. <http://lexikon.katolikus.hu/O/Orsz%C3%A1gos%20Katolikus%20Sz%C3%B6vets%C3%A9g.html> (2018. 04. 12.)

6 BH, 1915. december 4. 11.

7 BH, 1915. december 11. 12.

kongreganisták, végül Dancla Resignation c. művét játszotta el zongorán egy újabb zenekolós, Borus Adolf zenetanár kíséretében.⁸

Sebők Imre esztergomi pap, az érseki tanítóképző igazgatója hosszú tanulmányban igazolta Máriafalva felépítésének szükségességét. Sebők 1914. augusztus 18-tól 1915. szeptemberéig a galíciai és kárpáti harctéren tábori lelkes volt az esztergomi katonák között, majd hazarendelték, és 1915. októberétől a tanítóképző igazgatójaként szolgált.⁹

Örömmel nyugtázta, hogy mind az állam, mind a római katolikus egyház székhelye – Budapest és Esztergom – is megmozdult ennek az érdekében. Számára is nyilvánvaló volt, hogy egy Mária-ünnep alkalmából kellett megrendezni a katolikus jótékonyági esteket, hogy egy „új, magyar és keresztény falut” adjanak az országnak. Úgy vélte, egy település támogatása is jelent valamit az orosz gránátok és gyújtogató kozákok által letarolt vidéken. Az azonban már nem teljesen igaz, hogy a két legnagyobb katolikus közösség képviselői felekezeti és nemzetiségi különbségek nélkül mindenkit megszólítottak, mert Krisztus nagy iskolája, a szenvedés egy nagy táborba gyűjtötte az embereket. Az a kutatás egyik tapasztalata, hogy Máriafalva álmának megvalósítása leginkább a római katolikusok szívügye volt. A fronton és otthon szenvedőket viszont összekapcsolhatta ez a cél. „Mi, katolikusok, nem teszünk most különbséget – írta Sebők Imre – a magunk hittestvére, és a protestáns, az ősegyházhoz ragaszkodó görög egyesült és a békében botorul Moszkva hívogató szavára hallgatott skizmatikus sőt még a vagyonából a kozák dúláskor kiforgatott határlakó orthodox zsidó között sem.”¹⁰ A katolikus teológus mondataiban volt megértő szándék, mert többször hangsúlyozta, hogy minden hívő egyformán szenvedett a kárpáti csata idején, és volt benne szánalom is a – szerinte – tévúton járó görögkeleti hívek és az értelmetlenül korbáccsal a halálba kergetett orosz muzsik fiúk iránt, akik ezrével fúltak bele a hóba.

A katonák áldozatvállalása után a civileken van a sor, szögezi le Sebők Imre, és ismétli, hogy ennél a célnál nem számítottak a társadalmi eltérések. A katolikusok szíve és erszénye nyitva volt minden háborús segélyakció számára, de volt egy sajátos iránya ennek a tevékenységnek, ami csak erre a felekezetre volt jellemző. „Nem szabad elmúlnia ennek a világtörténelmi időnek a magyar nemzet feje fölött anélkül hogy örökös nem múló emléket ne állítana Annak (sic!) aki az ő szentséges imájával, mint ezer éven át annyiszor, megint megsegítette a magyart.”¹¹ – emlékeztette a szerző olvasóit a köszönetre. Felidézte a

8 Esztergom, 1915. december 6. 1.

9 Sebők Imre (1878–1917) hittanár, a budapesti piaristáknál érettségizett, a teológiát Esztergomban végezte, 1902-ben szentelték pappá, Rómában doktorált, Budapesten középiskolai tanári oklevelet szerzett és katonai szolgálatáig ott tanított. A Földrajzi Társaság tagjaként a magyarok nyomait kutatta ázsiai utazása során, de járt Észak-Amerikában is. <http://lexikon.katolikus.hu/S/Seb%C5%91k.html> (2018. 02. 21.)

10 *Sebők Imre*: Máriafalva, Esztergom, 1915. december 25. 5. és Pápa és Vidéke, 1915. december 25. 4. Dunántúl 1915. december 28. 3.

11 *Uo.*

muhi és a mohácsi csatákat, ahol a Magyarok Nagyasszonya képe volt a magyar zászlókon, de zászlaja ott volt a törököktől visszafoglalt budai vár fokán is, tragédiában és diadalban egyaránt.

Ezután a háborús Mária-tisztelet személyes emlékeit sorolta fel, amelyeket 1915 januárjában a Kárpátokban tábori lelkeszként élt át. „Ott volt a Szent Szűz úgy mint Mohácsnál úgy mint Buda ostrománál a Kárpátokban is: ott volt a kis rutén falusi templomok ikonosztázán, amelyek elé térdelve imádkozni járt a magyar baka, ha a rajvonalból pihenő napokon a tartalékba került; ott ragyogott a képe az esztergomi fiúk csukaszürke sapkáján, akiket a csillogó ezüstös Mária-érmekről az oroszok gárdistáknak néztek; ott volt a Szent Szűz képe előttünk, amikor előre mentünk, amikor küzdöttünk, és amikor hosszú hetekig kitarva egy helyben égi segítségre volt szükségünk, hogy el ne vesszen az erőnk a rettenetes harcban. És ennek az emlékét akarja most megörökíteni az ország katolikus népe.”¹² A mondanivaló szerint tehát Szűz Mária valamilyen módon állandóan elkísérte a magyar katonákat a hóban, a fenyvesekben, a völgyekben, a csúcsokon, zászlókon, érmeken, de a kötözőhelyeken a sebesültek között is.

Sebők szerint is az Országos Katolikus Szövetség vezetésével kezdődött el Máriafalva felépítésének szervezése, bár szerinte a kezdeményezés a Budai Katolikus Körtől származott. Elsőként – amint láttuk – Esztergomban rendeztek jótékonyági estet ennek érdekében, amely során a hercegprímás személyesen adta áldását a tervre, majd két nap múlva, december 7-én a magyar főnemesi családok képviselői gyűltek össze Budapesten ugyanabból a célból. Esztergomban több mint 3000 koronát gyűjtöttek, ami – akkor úgy tűnt – 6-7 házra lehet elegendő, de iskolát és templomot is szerettek volna Máriafalván építeni. A programadó tudósítás végén kiderült, hogy a vidéki püspöki székhelyeken is terveztek Máriafalva-ünnepségeket a Magyarországot megmentő Szűzanya tiszteletére, hiszen nemcsak a hála, hanem a múltidézés emlékműve lehetett volna egy ilyen nevű település a Kárpátokban.¹³

A Mária-ünnep alkalmából a Katolikus Leányok Országos Szövetsége 1915. december 10-én tartott választmányi ülésén háborús jótékonyági célra 200 koronát szavazott meg, amelyből az özvegyek és árvák javára 50, Máriafalva felépítésére 50, imakönyvekre 50, és a sebesült katonák karácsonyi ajándékaira 50 koronát terveztek.¹⁴ Ugyanakkor a konzervatív liberális szellemű Budapesti Hírlap szerint a Vöröskereszt keretében is indult egy mozgalom annak érdekében, hogy a Kárpátokban egy elpusztult községet Máriafalva néven újraépítsenek a magyarországi lányok és asszonyok. Erre a célra 1915. december 7-én Budapesten az Uránia Színházban a Vöröskereszt-iroda férfi és női alkalmazottai műkedvelő előadást rendeztek. A műsorban a korszakban nagyon nép-

---

12 Uo.

13 Uo. 5.

14 BH 1915. december 12. 12.

szerű élőképeket is bemutatottak.¹⁵ A szervezet központi irodájának tisztviselői nemcsak színdarabbal, hanem hangversennyel is készültek.¹⁶ A programnak az volt az érdekessége, hogy egyáltalán nem egyházi szervezésű és vallásos jellegű volt, sokkal inkább könnyed polgári szórakozást nyújtott a nézőknek. A vallásos és világi rendezvény célja azonban ugyanaz volt: Máriafalva felépítése. A rendezvény a korabeli tudósítások szerint „pompásan” sikerült, mert az iroda magasabb és alacsonyabb beosztású hivatalnokai egyformán lelkesen vették ki részüket a műsorból. Bevezetésként Harminchatodik Rácz Laci cigányprímás és zenekara magyar nótákat játszott, azután egy vidám amerikai némafilmet vetítettek, ami még újdonságnak és ritkaságnak számított akkoriban, majd színes kabaréműsor következett. Az est első felében Budapesten ismert művészek léptek fel. Medgyaszay Vilma Szirmai Albert dalait énekelte, Sajó Géza gitározott, Vidor Ferike cselédnótákkal neveltette meg a közönséget, majd Szabó Katóka szavalt egy monológot. A második részben a Vöröskereszt munkatársai amatőr színészként adták elő Murai Károly Virágfakadás c. vígjátékát. Az epilógust hatásos élőképek kísérték. A nézőtéren – a beszámoló szerint – nagyszámú és előkelő közönség ült, amelynek támogatása jelentékeny (?) összeget hozott a nemes célnak.¹⁷ Arra is van adat, hogy a központi iroda dolgozói 1916. március elején is rendeztek egy jótékonyági estet egy három felvonásos színdarab bemutatásával, de ezúttal már a budai Katolikus Kör¹⁸ székházában, ami az összefogás vagy együttműködés jelének tűnik.¹⁹

Gyümölcsoltó Boldogasszony

Ez a márciusi Mária-ünnep nemcsak Jézus megfogadásának, vagyis az angyali üdvözlésnek napja volt, hanem a néprajzkutatók szerint a kertgazdálkodásban is volt mágikus hagyománya, így akár a kárpáti falvak újjászületésével is asszociálható.

1916 februárjában a mozgalmat a Dél-Dunántúlon gróf Zichy Gyula pécsi püspök vette pártfogásba, aki saját adományaként és a Piusz Gimnáziumban²⁰

15 BH 1915. november 26. 13.

16 BH 1915. december 7. 11.

17 BH 1915. december 18. 13.

18 A katolikus körök a hívek szervezkedésének legegyszerűbb formái voltak, kaszinó jelleggel működtek a józan szórakozás és időtöltés céljával. Főként kulturális tevékenységet folytattak, de az állam és a katolikus egyház konfliktusai idején politikai jelentőségük volt. Az első kör és központi irányító szervük 1888-ban alakult meg. <http://lexikon.katolikus.hu/K/Katolikus%20K%C3%B6r.html> (2018. 02. 22.)

19 BH, 1916. március 2. 11. és március 7. 10.

20 A X. Pius pápáról elnevezett pécsi Pius Gimnáziumot Zichy Gyula püspök alapította, 1912-ben nyitották meg a jezsuita szerzetesek 50 tanulóval, de az építkezés és a háború még évekig akadályozta a rendszeres oktatást. <http://lexikon.katolikus.hu/P/Pius%20Gimn%C3%A1zium.html> (2018. 02. 21.)

tanuló diákok gyűjtésének eredményeként 1310 koronát küldött a szövetségnek.²¹ Egyébként februárban is tartanak két Mária-ünnepet a római katolikusok, ami megfelelő alkalom lehetett még egy fiúiskolában is a tisztelet és a szolidaritás kifejezésére. 1915. december közepéig a budapesti ciszterci Szent Imre Gimnázium fiú tanulói is gyűjtöttek 2000 koronát jótékony célokra, és ők is juttattak belőle Máriafalva javára.²² 1916. február közepén írt levelet a Szövetségnek Mamusich Lázárné, a szabadkai Úrinők Kongregációjának elnökösszonya, amelyben kifejezte jómodú társainak azt a készségét, hogy elvállalják a leendő máriafalvai katolikus templom oltárának felszerelését.²³

Ugyanekkor az irgalmas nővérek váci Karolina Intézete²⁴ is rendezett Máriafalva javára iskolai ünnepségeket, amely a híradás szerint 6 alkalommal újrajátszott nagyszerű színdarabot jelentett, és összesen 1400 koronát jövedelmezett.²⁵

1916. elején a Mária-ünnepek hatása alatt a Dunántúl más részén is felledült az adakozó kedv, és ott is a római katolikus lányiskolák tűntek ki buzgalommal. Tolna vármegyéből van ehhez néhány hírünk. Szommer Gyula grábóci plébános 17,25 koronát gyűjtött hívei körében Máriafalvára,²⁶ és tudunk arról, hogy Fent Ferenc szekszárdi esperes plébános is adakozásra buzdította híveit.²⁷ Eközben a szekszárdi fiúgimnázium egy diák-színlelőadás belépőjegyeiből gyűjtött Máriafalvára 170 koronát.²⁸ A bonyhádi Immaculata Leánynevelő Intézet²⁹ diákjai február 27-én tartottak jótékony célú estet Máriafalva javára, amely nagy sikert aratott.³⁰ A bonyhádi iskola mellett Koch Alajos pincehelyi plébános is küldött egy jelentékeny összeget a következő levél kíséretében. „Postautalványon 170 koronát küldök a Tek. Szerkesztőségnek, mint a pincehelyi leánykongregációnak szerény de lelkesedéssel hozott adományát és gyűjtését Máriafalvára azon tiszteletteljes kérelemmel, hogy azt rendeltetési helyére juttatni kegyeskedjék. 50 koronát a kongregáció törzsvagyonából ajánlott fel,

21 BH, 1916. február 17. 10.

22 BH 1915. december 15. 10.

23 Pesti Napló, 1916. február 18. 9.

24 A Karolina Iskolát 1905-ben alapította Csáky Károly váci püspök lányok számára, akiket a páli Szent Vincéről elnevezett irgalmas nővérek neveltek, és 1916-ban kereskedelmi tagozatot is indítottak. <http://lexikon.katolikus.hu/V/V%C3%A1c.html> (2018. 02. 21.)

25 BH, 1916. március 5. 12.

26 Tolnamegyei Közlöny (TMK), 1916. február 20. 3.

27 TMK, 1916. március 12. 3.

28 *Dunántúl* 1916. április 4. 3.

29 A bonyhádi Immaculata Intézet római katolikus polgári lányiskoláját 1905-ben páli Szent Vince irgalmas nővérei alapították 1905-ben állami segítséggel. <http://lexikon.katolikus.hu/B/Bonyh%C3%A1d.html> (2018. 02. 21.)

30 TMK, 1916. március 5. 3.

a 120 korona gyűjtését pedig a következő tagok végezték nagy ügybuzgalommal...” – írta a plébános, és felsorolt 17 pinchelyi lányt, akik kitartó munkával gyűjtögettek.³¹

Békefi Remig zirci ciszterci apát 1500 koronás adományából 500 koronát szánt Máriafalvának, amit Zichy Jánoshoz juttatott el.³² Az értényi katolikus hívek ugyanakkor 14 koronát gyűjtöttek,³³ a baranyaszentgyörgyi plébánia pedig 21 koronát küldött.³⁴

A Középponti Katolikus Kör³⁵ 1916. március 22-én tartotta 29. rendes közgyűlését gróf Zichy János³⁶ elnök vezetésével, ahol Csernoch hercegprímás mellett több főpap, minisztériumi főtisztviselő és egyetemi tanár is részt vett. Nagy teret kapott a kör hadikórházának működése és a hadiárvák ellátása, de fontosnak tartották az 1915 végén indított máriafalvai akció kiterjesztését is.³⁷ A közgyűlés ismét Zichyt választotta világi elnökké, egyházi elnökké viszont Szmrecsányi Lajos egri érseket. A Zichy család más módon is kiállt az ügy mellett, mert Zichy Viktória és Zichy Ludovika grófnők³⁸ az Országos Katolikus Szövetséghez nemcsak a hadiárvák részére küldtek 1000 koronát, hanem Máriafalvára is.³⁹ A Katolikus Népszövetség budapesti IV. és V. kerületi szervezete a szövetség nagytermében ún. „hazafias böjti estet” rendezett, amelynek részleteiről azonban nem tudunk meg többet.⁴⁰

Egerben a Hevesmegyei és Egervidéki Jótékony Nőegylet is – amely 1867-ben alakult meg hivatalosan és az első világháború idején Jankovich Dezsőné, az egri polgármester felesége vezette – 1916 februárjában kezdeményezett egy adománygyűjtő rendezvényt, de el kellett halasztaniuk. A programot „háborús délutánnak” nevezték, és időpontját először március 1-jére tűzték ki, és igyekeztek, hogy még húsvét előtt megtarthassák. A tiszta jövedelem nagyobb részét egy Sáros vármegyében építendő házra szerették volna fordítani, de akkor még szó sem volt Máriafalváról.⁴¹

31 Dunántúl, 1916. március 1. 5.

32 Dunántúl 1916. február 23. 3.

33 Uo. 1916. február 27. 6.

34 Uo. 1916. március 18. 3.

35 A Középponti Katolikus kör 1888-ban alakult Budapesten a vidéken működő katolikus körök összefogása céljából, a katolikusok vallási, kulturális és anyagi érdekeinek védelmére, eredetileg a politika teljes kizárásával. <http://lexikon.katolikus.hu/K/K%C3%B6z%C3%A9pponti%20Katolikus%20K%C3%B6r.html> (2018. 02. 22.)

36 Gróf Zichy János (1868-1944) nagybirtokos, országgyűlési képviselő, számos katolikus szervezet vezetőségének tagja, 1918-ban rövid ideig kultuszminiszter, Zichy Gyula pécsi püspök bátyja volt. <http://lexikon.katolikus.hu/Z/Zichy.html> (2018. 02. 22.)

37 BH, 1916. március 22. 9.

38 A két hölgy Zichy Gyula püspök és Zichy János testvére volt.

39 BH, 1916. február 1. 9.

40 BH, 1916. március 25. 16.

41 Egri Újság (EÚ), 1916. február 13. 3.

Végül 1916. április 1-jén került sor az egeri „háborús délutánra”, és ekkor már úgy hirdették, hogy Máriafalva javára fognak gyűjteni. Meghívták Novák Mártonné⁴², hogy „Mi és a háború” címmel tartson előadást, Sebeők Márta operaénekesnőt, Szécsényi Márta előadóművészt, Drumár László hegedűművészt és Huszthy Zoltán zongoraművészt. A zenét az akkor Egerben állomásozó császári és királyi 21. gyalogezred kuttenbergi (Kutná Hora) pótzászlóaljának kiválóan képzett cseh zenészekből álló népszerű katonazenekara szolgáltatta.⁴³ A kíváncsi érdeklődők hamarosan megismerhették a programot is, amelyet nem a vallásos áhítatból és nem a hazafias szenvedélyből, hanem sokkal inkább klasszikus polgári ízlésből állítottak össze. A műsor kezdetén a katonazenészek Weber Bűvös vadász és Meyerbeer Dinorah c. operáiból játszottak részleteket Anton Mach karnagy vezetésével. Ezután tartott előadást Novákné a nők háborús kötelességeiről. Hamarosan következett egy ária Verdi Álarcosbál c. operájából, Solweig dala Griegtől, és Tarnay Alajos Millióra c. dala. Kozma Andor Rapsodia című verse az irodalmat képviselte, majd ismét dalok következtek Schuberttől, Franztól és Tarnaytól, de egy férfi énekes előadásában. Wieniawski Souvenir című, hegedűn előadott műve után ismét női ének következett Hildach, Mahler műveiből néhány magyar népdal társaságában. A műsort a cseh katonazenekar zárta, mert a zarándokok kórusát adták elő Wagner Tannhauser c. operájából.⁴⁴

Nemcsak a tehetséges művészek emelték az egeri délután színvonalát, hanem a meghívott előadó is. „Novák Mártonné, Budapest jótékony nővilágának vezére mindenütt ott van, ahol szavakkal buzdítani s tettekkel példát kell mutatni – írta róla az egeri sajtó –. Szimpatikus és eredményes működése tiszteletet és megbecsülést szerzett neki országszerte.”⁴⁵ A műkritikus azonban nem volt ilyen kedvező véleménnyel a szónokról. Bírálata nem annyira egy női politikusnak, hanem inkább a konzervatív nézeteknek szólt, mert a zenei élmény leírása sokkal nagyobb helyet kapott, és számára nagyobb élvezetet nyújtott. „A délután előadója Novák Mártonné volt – írta ironikusan a tudósító –, aki igen szép előadásában bokrétába szedte mindazokat az általánosságokat, amiket a vallás erkölcsi nevelés nevében szoktak a modern sajtó ellen eldörögni, s amikben van sok igazság, de van sok túlzás is. A közönség az előadást érdeklődéssel hallgatta és végül megtapsolta.”⁴⁶ A világias egeri kulturális műsor végül 800 koronát jövedelmezett a vallási eredetű célra.

42 Novák Mártonné született alapi Salamon Gizella 1916-ban a Katolikus Sajtóegyesület Hölgybizottságának alelnöknője volt. Budapesti Hírlap 1916. április 4. 9.

43 EÚ 1916. március 24. 3.

44 EÚ 1916. március 30. 3.

45 EÚ 1916. április 1. 3.

46 Uo.

Keresztények Segítségé

Ez a május 24-én tartott ünnep a törökök felett aratott 1571. évi lepantói győzelemre emlékeztette a katolikusokat, de Bécs és Buda 1683–1686 közötti felszabadítását is kapcsolatba hozták Szűz Máriával, vagyis a körülmények közvetve hasonlítottak az oroszok 1915. évi kiűzéséhez.

Májusban is van három Mária-ünnep, ezért nem meglepő, hogy volt olyan intézmény, ahol ekkor rendeztek jótékony előadást. 1916 áprilisában a nagykárolyi római katolikus elemi lányiskola tanulói is készültek egy műsoros esttel Máriafalva javára, amelyen a kislányok énekekkel, versekkel és színjátékokkal köszönték meg a nézők adományait.⁴⁷ A szatmári lapok a gyermekek hozzátartozóinak megnyerése céljából heteken keresztül hirdették a rendezvényt, egyre jobban hatva a felnőttek érzelmeire, és fokozva kíváncsiságukat. A jótékony cél miatt a belépő 2 korona lett, de felülfizetéseket is vártak. A Szatmármegyei Hírmondó, Szatmár Vármegye Jegyzőegyesületének hivatalos közlönye és az Északkeleti Újság, amely Nagykaroly és Érmellék alcímmel jelent meg, 1916 áprilisában és májusában hasonló adatokkal és meglehetősen részletesen számolt be a készülődésről és az eredményről, mivel mindkét lapot Nagykarolyban szerkesztették és adták ki.⁴⁸

Május 14-én került sor a nagykárolyi ünnepségre a katolikus legényegylet dísztermében, ahol a program díszfelvonulással kezdődött. Ezt követte az Angela, a Gondviselés angyala című négyfelvonásos színmű, amelyet német nyelvből fordított Scheirich Antal. Szerepelt benne Emora, török pasáné (!), Zelima, a lánya, 4 rabnő, akik egyike volt Angela, a címszereplő, egy parasztlány és Kabdal, a török hajcsár. A színdarab után Győry Vilmos Csak várja, egyre várja őt c. versét mondta el egy IV. osztályos tanuló, majd Molnár Mihály és Gács Demeter A tékép c. katonanótáját énekelte el egy másik negyedikes. Egy másik színdarab zárta az estet, amely az Önkéntes Nősereg címet kapta, és karakterei Zólyomi tábornok, leánya és négy barátnője, valamint egy szobalány voltak.⁴⁹ Ezek az alkalmi színdarabok nem magas színvonalat képviseltek, mert inkább az volt a szerepük, hogy az ismerős szereplők hatására a nézők bőkezű adományokat adjanak.

Récsei Ede⁵⁰ piarista szerzetes, nagykárolyi plébános még egy alkalmi verset is írt a nagy ünnepségre. Az első versszakokban a kárpáti csata hangulatát próbálta felidézni, majd a pusztulás képeit sorolta fel néhány strófában.⁵¹ Ezután a

47 Északkeleti Újság (ÉKÚ), 1916. április 29. 1.

48 ÉKU 1916. május 6. 3. és 1916. május 13. 4.

49 ÉKÚ 1916. május 13. 4–5.

50 Récsei Ede (1868–1927) Vácott tanult, ott lépett be a rendbe, 1894-ben végzett latin–német szakon a pesti egyetemen, Léván, Vácott, Kecskeméten, Kolozsvárott, a piarista főiskolán tanított, és 1908-tól Nagykarolyban volt házfőnök és helyettes plébános, később Sátoraljaújhelyen, a trianoni béke után viszont Romániában élt és tanított. <http://lexikon.katolikus.hu/R/R%C3%A9csei.html> (2018. 02. 22.)

51 ÉKU 1916. május 20. 1.

lázás újjáépítés izgalmát igyekezett közvetíteni, és azt hangoztatta, hogy már-már a természet maga követeli Mária magasztalását. A szerzetes nem kevés túlzással egy óriási látomásban fogalmazta meg a saját vágyálmát. „Nem falvakat, csak egyet, szépet,/ De ez legyen majd színmagyar,/ Milyet Anyánk óhajt, akar,/ És benne hőseinknek nagy emléket! / Sok szép házának minden ormán / Szűz Máriának képe s tornyán / Fénylő kereszt, mely annyi hős magyart takar!”⁵²

A korabeli tudósítások szerint az apácák növendékei nagy sikert arattak a műsoros esttel, amely a Szatmármegyei Hírmondó szerint 700 korona tiszta jövedelmet hozott a nemes célra.⁵³ A színdarabok mellett különösen Récsei atya rendezői és költői tevékenységét dicsérték. A nagykárolyi ünnepély záró számadása így alakult a helyi sajtó – nem teljesen megbízható – adatai alapján:

bevétel	felülfizetés	összesen	kiadás	tiszta bevétel	hadikölcsön kötvény	Máriafalva számára
678,32	126,30	814,62	114,45	700,17	194	506,47

A nővérek azért vásároltak a bevételből egy kötvényt, hogy támogassák az állam hadikiadásait, és annak egyéves kamatát éves jutalomként egy kiválóan tanuló kislány kaphassa meg. Sokkal érdekesebb volt azonban a nagykárolyi „társaság” – a kisvárosi középosztály – számára, hogy kik és mennyit fizettek a belépődíjon felül. Récsei Ede piarista házfőnök erről is közölt egy – kissé túlzásnak tűnő és 50 fillért is feltüntető – kimutatást. A következő – csak tájékoztató jellegű – összefoglaló táblázat a nagykárolyi lap listája alapján készült.⁵⁴

52 Uo. 2.

53 Szatmármegyei Hírmondó, 1916. május 21. 2.

54 ÉKU 1916. május 27. 4. 5.

adományozó neve	összeg (Korona)
nagykárolyi rózsafüzér-társulat	20
dr. Boromissza Tibor szatmári püspök	10
HuszthyMagdica	10
dr.Jékel László	10
Péchy Lászlóné	10
Harász Pál	6
Kleiner Dezső	5
Harász Pálné	4
Gruber Mártonné (Szaniszló)	4
Jeszenszky Béláné (Nagysomkút)	3
Baligács Vazul (Kaplony), Berkő Pál, Braneczky József, dr. Brugós Gyuláné, Ifj. Gindele Ignác, Gyórfi Erzsébet, Jakab Gyula, Zaklovits György (Szatmár), Kurz Erzsébet, Lukovits Endre, Madarassy István, Magot Györgyi, Sarkady Sándor, Süveg Ferencné (Kismajtény), Szabó Pál, Révész Remig ferences házfőnök (Kaplony), Vidákovich Dániel, P. Tóth Lajos	2
Akkermann Györgyné, dr. Hetey Zoltánné, Kern, Mókán Margit, Rubletzky Ignácné, Wieser Miklósné	1
Magyar Bandi	0,80
Leitner Józsefné	0,50
Összesen	126,30

A 36 túlfizető vendég között a katolikusok, nők voltak többségben, talán mert a jótékonyág célja és a gyermekek szereplése jobban hatott rájuk, de találunk közöttük környékbeli községekben lakó személyeket is. Az átlagos adomány 3,50 korona volt. Az is bizonyos, hogy a város összetételéből következően voltak közöttük görög katolikus vagy izraelita felekezetűek, és a családnevek hangzása alapján német és román anyanyelvűek.

A Pécsi Új Lap szerkesztősége küldött 150 koronát, amelyet a város néhány hazafias érzelmű lánya gyűjtött egy műkedvelő előadás keretében Máriafalva felépítésének költségéhez.⁵⁵

A gyűjtőakció szórványosan 1917 tavaszáig folytatódott és a Budapesti Hírlap minden esztendő első hónapjában tételesen közölte az újsághoz érkezett különböző adományokat. Az is elgondolkodtató, hogy a lapban megnevezett adakozó nők közül hányan bírhatták a Mária nevet, ami Ilonafalva esetében fontos vizsgálati szempont volt. Még a férjezett nevükön adakozó asszonyok is ezt a keresztnévet viselhették, és támogatásuknak ezt a szubjektív indokát sem lehet figyelmen kívül hagyni. Ez volt jellemző pl. Szalárdy Mariska (Budapest, 10 korona)⁵⁶, Szondy Mária (Zombor, 2 korona)⁵⁷, valamint egy Mária Terézia keresztnévű hölgy (Szelistye, 5 korona)⁵⁸ esetében. Eszerint Máriafalva javára

55 Dunántúl 1916. június 14. 4.

56 BH 1915. október 7. 10.

57 BH 1915. november 6. 10.

58 BH 1916. január 29. 10.

1915 végéig még 379 koronát, 1916 végéig 186 koronát⁵⁹ adtak a különböző települések és személyek. Ha csak ezeket az ismert összegeket és a fenti rendezvények bevételeit összegezzük, az akció már akkor is elérte a 10 000 koronát, aminek további sorsáról azonban nincs tudomásunk, mert nemcsak Szűz Mária nevét nem adhatták a kárpáti falunak, de a különböző gyűjtésekből befolyt összegeket is egy államilag ellenőrzött közös alapba vonták össze, és annak segítségével zajlottak az építkezések. Az építkezési költségek növekedésével azonban ez az összeg alig lett elég 10 – melléképület nélküli – parasztház felépítésére.

1917. június 7-én tartotta az Országos Katolikus Szövetség igazgatótanácsa ülését, amelyen Zichy János gróf elnökölt, és az állami és egyházi szervek magas rangú vezetői vettek részt. Hindy Zoltán számolt be az árva- és özvegyellátás 1916. évi eredményeiről, és a sikeresnek nevezett, de nem részletezett Máriafalva-akcióról.⁶⁰

A nagyobb összegek adományozói tehát azt szerették volna, hogy az újjáépülő falvakat örök emlékül valami általuk meghatározott névvel jelöljék meg. Így állt elő az az érdekes helyzet, hogy végül már több nevet indítványoztak az adakozók, mint amennyi kárpáti falu elpusztult. 1916 tavaszán azonban kiszivárgott, hogy a kormány nem engedi az új kárpáti falvakat átkeresztelni, mert nem akarták, hogy a történelmi nevek megsemmisüljenek, és a régi dicsőség emlékei eltűnjenek. Marton Ödön miniszteri tanácsos szerint Khuen-Héderváry Károlynak, a kárpáti falvakat felépítő bizottság elnökének volt az a határozott, de egyéni véleménye, hogy nem szabad a kárpáti falvak átnevezését megengedni. Bűn volna történelmi helységek híres neveit egyszerűen eltörölni, egyes nevek eltörlése miatt pedig a helyi lakosok is valósággal fellázadnának.⁶¹

Ennek a látszólag jótékony mozgalomnak azonban voltak nagyon is erős ideológiai és politikai felhangjai. Szabó Miklós történész, aki az 1896–1986 közötti magyarországi politikai kultúrát kutatta,⁶² 1973-ban a 19–20. század fordulójának magyar konzervatív politikai gondolkodásában új vonásokat fedezett fel. Azt állította, hogy a 20. század elején – az első világháború előtt és közben – a Mária-kongregációk a jezsuita rend női osztagai voltak, amelyek a politikai katolicizmus antiliberális eszméit terjesztették. A katolikus újságkiadás és terjesztés céljából pl. 1911-ben a budapesti hölgykongregáció tagjaiból alakulta Katolikus Hölgyek Országos Sajtóegyesülete, amely Novákné személyében maga is kivette részét a jótékonyági akcióból.⁶³

59 BH 1917. január 1. 5.

60 ÉKU 1917. június 9. 4.

61 EÚ, 1916. március 7. 2.

62 Szabó Miklós: Politikai kultúra Magyarországon (1896–1986), ELTE-MKKE, Budapest, 1989. 177–190.

63 Szabó Miklós: Az újkonzervativizmus és a jobboldali radikalizmus története (1867–1918), Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2015. 313.

„A tudatosan kitűzött cél a klérushoz hű politikai elit nevelése – írta a kutató – befolyásos, magas pozíciójú emberek tömörítése exkluzív, az előkelőséget, társadalmi rangot sugalmazó szervezetbe, világnézeti befolyásolásuk rendszeres szeminárium jellegű képzéssel – amely a Loyolai-féle lelki gyakorlatok módszerével folyik, de elsősorban nem szorosan vallási, hanem politikai-ideológiai kérdésekkel foglalkozik.”⁶⁴

A Máriafalva felépítésére indított gyűjtésnek is az Országos Katolikus Szövetség, a Budai Katolikus Kör, vidéken pedig a plébánosok és apácák által vezetett Mária-kongregációk adtak keretet. Valószínűleg a jezsuiták már a 19. század végén felismerték a nők egyenjogúságért indított küzdelemének – vagy a feminizmusnak – jelentőségét, és a korábban háttérbe szorított nők elszántságát, kitartását, lelkesedését a társadalmi munkában, ezért igyekeztek minden társadalmi rétegből integrálni a lányokat és asszonyokat vallási és politikai jellegű tevékenységükbe.

---

64 Szabó 2015. 308.

DINNYÉS PATRIK

II. JÓZSEF CSÁSZÁR OROSZORSZÁGI ÚTJAI (1780, 1787) A MAGYAR SZAKIRODALOMBAN I.¹

Bevezetés

A magyar szakirodalomban II. József élete és uralkodása népszerű, gazdagon kutatott témának tűnik. Valójában ez inkább csak egyeduralkodásának éveire igaz, és akkor is jobbra csak a szoros értelemben vett magyar vonatkozású, belpolitikai intézkedéseire. Mi azonban egyetértünk azon véleménnyel, hogy a külpolitika és a belpolitika szervesen összekapcsolódik.² Ahogy Marczali Henrik is ír erről: „szükségkép (a belső viszonyok vizsgálata mellett – D.P.) a külső politikai kérdésekkel való foglalkozásra is vezettek azon szerves összefüggésnél fogva, melyben mindig áll egymással a nemzetek belső fejlődése és külső helyzete, különösen pedig, mivel a császárnak hatalmasan előtérbe lépő egyénisége természetes kapcsot képez a kettő között”.³ Eszerint II. József esetében a fenti kijelentés még inkább helytálló. Mégis, ha az uralkodó külpolitikájának kutatottságát nézzük, akkor komoly hiányosságokat fedezhetünk fel. A téma magyarországi mellőzöttsége – véleményünk szerint – elsősorban az uralkodó sikertelenségével magyarázható. Aktív külpolitikai tevékenysége ellenére összesen csak két jelentős területszerzése volt a Habsburg Monarchiának II. József császársága alatt: a Lengyel–Litván Nemesi Köztársaság első felosztása során Galícia, majd pár évvel később Bukovina. Azonban ezek sem csak „saját eredmények”, a nagyhatalmak közösen döntöttek róla, illetve Bukovínát a törökök engedték át. Az sem mellékes, hogy a magyar történetírásban a Nemesi Köztársaság szétdarabolásában való részvétel aligha talált nagy szimpátiára. A másik általunk vélt oka a téma kutatlanságának a gazdag belpolitika: II. József olyan mértékben és olyan mélységben forgatta fel a magyar állam életét, hogy egy-egy külpolitikai célkitűzés már nem is volt jelentős téma. Végül pedig számításba jöhet az uralkodó címe: II. József önmagára is sokkal inkább tekintethetett császárként, mint bármelyik államának királyaként, ez pedig fordítva is hathatott. A magyar közgondolkodás a külpolitikai akciókban egyértelműen csak császári ténykedést látott, és a magyaroknak azokhoz – lévén, hogy országgyűlés elé nem vitték a háborús célokat – nem volt közük.

---

1 A tanulmány elkészítését az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” című pályázat támogatta.

2 *Marczali Henrik*: Magyarország története II. József korában. II. köt. (Második kiadás) Budapest, 1888. 350.

3 *Marczali Henrik*: II. József első terjeszkedési tervei. In: Századok. 14. évf. 1880. 3. 186.

Ahogy II. József egész uralkodása, úgy külpolitikája is két részre osztható: az első az apja, Lotharingiai Ferenc (1745–1765) halálát követő korszak (1765–1780), amikor „csak” a császári címet birtokolta mint egyeduralkodó, a Habsburgok többi országában társuralkodó volt anyjával, Mária Teréziával (1740–1780). A második szakasz az anyja és saját halála közötti időszak (1780–1790), amikor egyedül bírta az összes uralkodói címet, közöttük például a magyar királyi címet is.

Apjával ellentétben II. József igyekezett aktívan részt venni az uralkodásban, ami többször konfliktust eredményezett közte és anyja között. Ahol leginkább teret szerzett magának (engedett neki az anyja), az a külpolitika, még inkább a hadügy volt.⁴ Mivel azonban a császári hatalom már csak egy kiüresedett cím volt, II. József figyelme szükségszerűen a Habsburg-államokra koncentráldott. Ha nem is teljhatalommal, de mégis jelentős hatással tudott lenni a Habsburg Monarchia külpolitikai irányaira már 1765-től kezdődően. Ez azért is volt lehetséges, mert Mária Terézia a külpolitika elől (sikertelen háborúiban való csalódottsága miatt) láthatóan a belpolitika felé menekült, és szerepe a külpolitikában gyakorlatilag arra korlátozódott, hogy fékként álljon ellen fia expanzív törekvéseinek. Itt szükséges megjegyezni, hogy az önálló külpolitikai hagyománnyal rendelkező Habsburg államok közül a Magyar Királyság különösen reprezentatív helyet foglalt el. Mária Terézia legmagasabb rangja, amíg férjét nem választották meg német-római császárnak, a magyar királyi cím volt. Trónra lépése után Angliával és Oroszországgal például ezzel a címmel kötött szövetséget.⁵ Mindezek fényében tartjuk relevánsnak a „császári külpolitika” – mint téma – magyarországi kutatását is.

Jelen munkánkban azt tűztük ki célul, hogy átfogó képet adjunk II. József oroszországi útjain való szerepléséről és megítéléséről a hazai történetírásban, a kezdetektől egészen napjainkig. Miért állítjuk kutatásunk középpontjába a császár oroszországi utazásait? A legkézenfekvőbb válasz erre a téma eddigi, magyar nyelvű kutatatlansága. Pedig azt aligha vonhatja kétségbe bárki is, hogy II. József – rövid egyeduralkodása ellenére – nagy hatással volt a magyar történelemre. Ennek fényében még súlyosabbnak tűnhet a téma mellőzöttsége. De ugyanezzel a kérdéssel ismét fordulhatunk Marczali Henrikhez is. Messzemenően egyetértünk vele abban, hogy az „utazások, mind magokban, mind következményeikben igen hathatós rugót képeztek II. Józsefnek, mint

4 „Lacy és még inkább József császár, kire anyja egészen reábizta a katonai ügyek legfőbb igazgatását...” *Marczali Henrik: Magyarország története. Második rész.* Budapest, 1911. 580., ill. *Marczali Henrik: Magyarország története III. Károlytól a bécsi kongresszusig. VIII. kötet A magyar nemzet története.* (szerk.: Szilágyi Sándor). Budapest, Athenaeum, 1898. 382.

5 „Rangra, tekintélyre, történeti tradíciókra nézve (a Magyar Királyság – D.P.) első volt a monarchia örökös tartományai közt.” Itt természetesen nem a mai értelemben értendő az „örökös tartomány” kifejezés, hanem arra vonatkozik, hogy a magyar királyi cím, öröklési jogon szállt az örökös Habsburg uralkodóra. *Marczali Henrik: Magyarország története II. József korában.* I. köt. (Második javított kiadás) Budapest, Pfeifert Ferdinánd kiadása, 1885. 31.

uralkodónak jellemében”⁶. Ugyanezt immár statisztikai adatokkal erősíti meg Kulcsár Krisztina: „az utazások fontossága nála számokkal is érzékeltethető: társ- és egyeduralkodása alatt, azaz 1765. szeptember 12. és 1790. február 20. között a 8928 nappól 2683-at, több mint hét évet nem töltött bécsi székhelyén.”⁷ Eszerint tehát uralkodási idejének 30%-át töltötte különböző utazásokkal.⁸ Persze nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy ezek az utak, az úti célok kiválasztása sem előzmény nélküliek. II. József oroszországi útjainak határozott külpolitikai céljai voltak, amelyek a császár korábbi tapasztalataiból és élményeiből táplálkoztak.

Ahhoz tehát, hogy világosan megértsük az utazásokat, ismernünk kell a császár életének valamennyi orosz vonatkozású előzményét. Ezek közül a legjelentősebbek: az osztrák örökösödési háború (1740–1748), a hétéves háború (1756–1763), a Lengyel–Litván Nemesi Köztársaság első felosztása (1772), az 1768–1774-es orosz–török háború (a balkáni orosz befolyás folyamatos növekedése), Bukovina megszerzése (1775), és a bajor örökösödési háború (1778–1779). Mindezek vezetnek el minket az 1780-as első úthoz és annak gyümölcséhez, az 1781-es osztrák–orosz szövetséghez, Pál cárevics (a későbbi I. Pál orosz cár [1796–1801]) és felesége 1781–1782-es bécsi látogatásaihoz, valamint a második, 1787-es úthoz, végül pedig a császár „bukását” leginkább eredményező, 1787-ben kirobbanó török háborúban való részvételhez. Kutatásunk során az utazások mellett a fentebb felsorolt események orosz vonatkozásait vizsgáltuk a teljes magyar szakirodalomban. Igyekeztünk a teljesség igényével minden munkára kitérni, de nem csak azért, mert ez az alap kutatás elengedhetetlen pillére készülő disszertációnknak, hanem egyben azért is, hogy részletes kórképet adjunk a téma feldolgozásának eddigi hiányosságairól. A munka elvégzésétől várunk választ még többek között olyan kérdésekre is, mint hogy milyen mértékben és milyen területeken érintette a Magyar Királyságot a szóban forgó két utazás és általában az orosz külpolitika, illetve végső soron szeretnénk kiegészíteni a II. Józseffel kapcsolatos magyarországi ismeretanyagot.

Összefoglaló művek a magyar történelemről

Első körben a különböző Magyarország történeteket vettük vizsgálat alá. Vélhetően a 20. század végéig az általános közgondolkodást a tankönyvek és a szépirodalmi munkák után leginkább ezek befolyásolhatták. Emellett azonban egyfajta képet is ad az éppen aktuálisan uralkodó történészfelfogásról, hiszen

6 *Marczali H.*: Magyarország története II. József korában. I. köt. i. m. 409.

7 *Kulcsár Krisztina*: II. József utazásai Magyarországon, Erdélyben, Szlavóniában és a Temesi Bánságban 1768–1773. Budapest, Magyar Országos Levéltár–Gondolat, 2004. 40.

8 Ezek az utazások szinte kivétel nélkül „szolgálati utaknak” tekinthetők, tehát nem vadászat, vagy egyéb kikapcsolódás céljából történtek.

ezen munkák megírására általában a korszak egy-egy kiváló ismerőjét kérték fel. Bár más logika alapján is össze lehetett volna állítani a sorrendet, de mivel a célunk az, hogy lássuk és láttassuk az általunk vizsgált téma megítélésének alakulását, ezért a kronologikus elv követése mellett döntöttünk. Ez helyenként zavaró lehet egy-egy szerző munkássága esetében (pl. Marczali Henrik három alkalommal is írt összefoglaló Magyarország történetet, amiből az egyiket mi mégis inkább életrajznak vettük, ezen kívül írt még egyéb, a korszakot érintő monográfiát és különböző tanulmányokat), de végig igyekeztünk következetesen maradni a magunk által felállított rendhez. Eszerint tehát kezdetben a Magyarország történeteket vizsgáltuk (ennek eredményét tartja most kezében a tisztelt Olvasó), majd a különböző, témánkat érintő monográfiákat, végül pedig a tanulmányokat és forráskiadásokat. Ezt a sorrendet az adott munkákkal megszólított célközönség – általunk vélt – differenciálódása is indokolja: a legnagyobb kört az összefoglaló Magyarország történetek érhetik el, ennél szűkebb az egy-egy monográfia olvasóközönsége, végül pedig a legszűkebb, a már kifejezetten tudományos kör, akikhez a tanulmányok és források is eljutnak. Disszertációkhoz ezt a kutatást még kibővítjük a magyar nyelven megjelent egyéb ország történetekre⁹, illetve természetesen a külföldi szakirodalom jelentősebb műveire. Amennyiben a későbbiekben lehetőségünk adódna rá, úgy érdemesnek véljük a kutatás kibővítését a tankönyvekre is, hiszen a digitális forradalomig a családi minták mellett ez volt a legalapvetőbb történelem-szemléletet alakító eszköz.

19. század

Az első magyar nyelvű, teljes Magyarország-történetet Horváth Mihály írta a 19. század második felében. A terjedelmes műnek, amely a *Magyarország történelme* címet viseli, a hetedik kötete¹⁰ mutatja be a 18. századot. Ebben a szerző az 1740-es évek utáni osztrák–oros diplomácia főbb érintkezéseit, ha nem is értékeli, de legalább megemlíti. A keleti orosz befolyás erősödéséről Lengyelország első felosztása kapcsán ír részletesebben¹¹, ugyanakkor II. József első oroszországi utazását nem találhatjuk sehol. Még akkor sem utal vissza rá a szerző, amikor a második, krími utat említi.¹² Sőt, valamivel korábban, amikor összegezte a császár külföldi útjait, a magyar, a francia, az olasz és a sziléziai utazások mellett a két orosz útról nem írt.¹³ Aligha képzelhető el, hogy Horváthnak nem volt tudomása az első, 1780-as útról. Valószínű, hogy

9 Ide vesszük a külföldi szerzők által írt Magyarország történeteket, illetve a magyar szerzők által írt Oroszország, Ausztria és Németország történeteket.

10 *Horváth Mihály: Magyarország történelme. 7. kötet.* Budapest, Franklin-Társulat, 1873.

11 *Uo.* 450–457.

12 *Uo.* 643–644.

13 *Uo.* 472–473.

egyszerűen csak nem tulajdonított neki akkora jelentőséget, hogy könyvében megemlékezzen róla.

Grünwald Béla eredetileg 1888-ban megjelent munkájának¹⁴ mi a 2001-es újra kiadott változatát használtuk. A kilencedik fejezet sokatmondóan *A külügy* címet viseli, de mivel a könyv nem a megszokott értelemben vett eseménytörténeti elbeszélés – sokkal inkább intézmény- és társadalomtörténeti munka –, így a szóban forgó fejezetben semmilyen konkrét külügyi eseményről nem esik szó. Mindemellett a munka fontos szempontokat nyújthat a 18. századi magyar nemesség külügyre való hatásáról.¹⁵

A Szilágyi Sándor által szerkesztett millenniumi *A magyar nemzet története* témánkhoz kapcsolódó részét (*Magyarország története III. Károlytól a Bécsi congressusig, 1711–1815*) Marczali Henrik írta.¹⁶ A kötet már jó pár évvel az után született, hogy Marczalinak megjelent két kiváló munkája is a témában.¹⁷ Az osztrák örökösödési háború vonatkozásában (*A női örökösödés megvédése*) kielégítő az oroszok említése¹⁸, a *Külügyi viszonyok* fejezetben pedig – annak ellenére, hogy a szerző kijelentette, hogy nem célja a „nagy háború összes válságainak elbeszélése”¹⁹ – a hétéves háborúról tudhatunk meg fontos részleteket. Ilyen például a „diplomáciai forradalom” során bekövetkezett átrendeződésben gróf Esterházy Miklós²⁰ oroszországi követ tevékenysége, amely a revansháborúnak egy fontos alapja volt.²¹ De emellett a háború vázlatos áttekintése is egyensúlyban van, olvashatunk minden résztvevő hatalom seregének tevékenységéről,

14 Grünwald Béla: *A régi Magyarország 1711–1825. Millenniumi magyar történelem* (Szerk.: Gyurgyák János – Pótó János) Budapest, Osiris Kiadó, 2001.

15 *Uo.* 109–118.

16 Szilágyi Sándor (szerk.): *A magyar nemzet története. 8. kötet*, Athenaeum, Bp. 1898. In: Marczali Henrik: *Magyarország története III. Károlytól a bécsi congressusig (1711–1815)* (A továbbiakban: Marczali H.: *Magyarország története III. Károlytól...*)

17 Ezekről a munkákról egy későbbi tanulmányban foglalkozunk. Marczali Henrik: *Magyarország története II. József korában I-II. kötet. Második kiadás.* Pfeiffer Ferdinánd kiadása, Bp. 1885., 1888.; Marczali Henrik: *Mária Terézia, 1717–1780.* Budapest, Franklin Társulat – Magyar Történelmi Társulat, 1891.

18 Marczali H.: *Magyarország története III. Károlytól i. m.* 235–251.

19 *Uo.* 254.

20 Gróf Esterházy Miklós (1711–1764) pétervári követi munkássága egy jelentős pontja a 18. századi orosz-osztrák kapcsolatok magyar vonatkozásának. Ahogy Berecz Ágnes 1999-ben írta: „Esterházy Miklós személyéről és tevékenységéről nem áll rendelkezésre publikált anyag. A kiterjedt Esterházy családnak ugyan tekintélyes irodalma van, ám ez inkább egyes korszakokra vagy a család illusztris személyeire vonatkozik. A grófi ágból való Esterházy Miklósnak életrajzi szócikke sincs a lexikonokban, egyedül Wurzbach lexikona és Nagy Iván hoz róla genealógiai adalékokat.” Berecz Ágnes: Ráday Gedeon aukciós könyvvásárlásai II. Az Esterházy-aukció In: *A Ráday Gyűjtemény Évkönyve IX.*; Budapest, 1999. 191. Az elmúlt években Olga Khavanova a „Lendület” Szent Korona kutatócsoportba bekapcsolódva végzett a témában hiánypótló kutatásokat. <http://www.tti.hu/lendulet/szent-korona/1942-olga-khavanova-lendulet-vendegkutato-eloadasai.html> (letöltve: 2018. 01. 23.)

21 Marczali H.: *Magyarország története III. Károlytól i. m.* 254.

így az Orosz Birodaloméról is. A hétéves háború lezárásának okaként a gyarmati fölény elbillenése mellett²² Marczali nem feledkezik meg Erzsébet cárnő (1741–1762) 1762-es haláláról és utódjának, III. Péternek (1762) – aki „Frigyes lelkes tisztelője”²³ volt – a hatalomra jutásáról. Sajnos itt arról nem tudósít már, hogy III. Péter uralkodása olyan rövidre sikeredett, hogy már a háborút lezáró 1763. február 15-i hubertsburgi béke aláírása idején is az ellene palotaforradalmat elkövető felesége, II. (Nagy) Katalin (1762–1796) ült az orosz trónon. Emellett azonban a témánk egyik fontos alapjára rávilágít: a háború kudarca után „Mária Terézia most csakugyan végleg lemondott arról, hogy Sziléziát fegyverrel visszaszerezze. A belső kormánynak szentelte minden erejét.”²⁴ Ezzel tehát megnyílt az út II. József számára a külpolitika felé.²⁵

Közvetlenül a hétéves háború után a külügyi események bemutatásánál Lengyelország első felosztását, illetve az 1768–1774 közötti orosz–török háborút vizsgálja Marczali részletesebben. Ezek mellett még kitér olyan részletekre is, mint az 1764-es lengyel királyválasztás szomszédos államok általi befolyásolása, a 16 szepesi város visszaszerzése vagy a bajor örökösödési háború. Az első felosztásnál kiemeli Galícia megszállásának magyar színezetét és a Magyar Királysághoz való csatolás megghiúsulását, illetve a török háború kapcsán Bukovina meghódítását. Mindezen események értékelésénél Marczali az alábbi következtetésre jutott: „Oroszország látszott a dynastia legmegbízhatóbb szövetségesének.”²⁶ Ennek az egyre szívélyesebb kapcsolatnak azonban Mária Terézia békepolitikája egyre inkább akadálya volt. II. Katalin az expanzív külpolitikájával sokkal inkább társra lelhetett és lelt is II. József császárban. A szerző kiválóan mutatja be a vizsgált időszak külpolitikai történéseit és azokban a nemzetközi diplomácia fő szereplőinek (köztük Oroszországnak) a hatásait.²⁷

A Marczali által írt rész harmadik nagy egységének (*József császár uralkodása [1780–1790]*) első fejezetében (*A császár*) nem Mária Terézia halálától folytatja az eseményeket, hanem néhány oldalon keresztül bemutatja az 1780-ban egyeduralkodóként hatalomra jutó császárt. Ebben a részben a császár többi útja mellett szó esik az első, 1780-as oroszországi útról: „különösen ez utóbbi útnak volt nagy politikai jelentősége, a mennyiben útját egyengette az orosz–osztrák szövetségnek”.²⁸ Jelentősebb orosz vonatkozású kijelentés még egy olvasható a fejezetben, amikor Marczali Henrik II. József tapasztalat- és ismeretszerzési kedvét Nagy Péteréhez hasonlította.²⁹ A hatodik fejezetben (*A török háború*.

22 Az osztrákokkal szövetséges franciák alulmaradtak a porosz szövetséges angolokkal szemben. Marczali H.: Magyarország története III. Károlytól i. m. 257.

23 Marczali H.: Magyarország története III. Károlytól i. m. 257.

24 Uo. 257.

25 Uo. 251–257.

26 Uo. 266.

27 Uo. 257–269.

28 Uo. 384.

29 Uo. 383.

József császár katasrophája) részletesen ír a török háború előzményeiről, köztük említve a második, 1787-es utat is. Bár az útra bővebben nem tér ki, ennél a résznél helyet kapott egy II. Katalin-metszet.³⁰ Elmondhatjuk, hogy a történész e művében alapos és részletes képet fest az Orosz Birodalomról és jelentőségéről.

20. század

1911-ben szintén Marczali Henrik tollából jelent meg a két kötetes *Magyarország története*.³¹ A terjedelmi korlátok miatt³² nyilvánvalóan nem lehetett arról szó, hogy a szerző a hosszú évek alatt összegyűlt minden ismeretét beleírja ebbe a munkába. Sokszor azonban lerövidíteni valamit legalább olyan nagy feladat, mint valami újat írni. Marczali – témánkat nézve – alig-alig birkózott meg ezzel a feladattal. A *Magyarország helyreállítása*³³ című fejezetben bár nem bocsátkozik részletes bemutatására az osztrák örökösödési háború nemzetközi politikájának, mégis kellő információt ad arról. Ennek fényében sajnálatos, hogy az események minden szereplőjét megemlíti az oroszok kivételével.³⁴ Ezt követően a hétéves háború aránytalanul kevéssé említetik, mindösszesen csak egy rövid bekezdés szól róla. Bár már az oroszok is megjelennek³⁵, a háború kirobbanása szempontjából fontos külpolitikai fordulatról (osztrák–francia szövetség!) nem esik szó, ahogy Erzsébet cárnő haláláról és III. Péter trónra lépéséről sem. A háború végkimenetelét túlságosan leegyszerűsítve olvashatjuk: „Nagy Fridrik azért győzött, mert az ő zsebében maradt az utolsó tallér”.³⁶ Ugyanígy a bajor örökösödési háború és Lengyelország első felosztása kapcsán sem merül fel az Orosz Birodalom. Sőt, Bukovina megszerzésénél is csak annyit olvashatunk, hogy „diplomáciai szolgálatok fejében engedi át a török”.³⁷ Ha már mindezt érdemes volt egyáltalán megemlíteni, akkor mennyivel érthetőbbé tette volna a területszerzést, ha csak annyit megjegyez a szerző, hogy

30 Uo. 445.

31 *Marczali Henrik*: Magyarország története. Második rész. Budapest, Athenaeum, 1911.

32 A teljes magyar történelmet (a kezdetektől saját koráig, a 20. század első évtizedéig) kellett Marczalinak összefoglalnia. Mindez 714 oldalban sikerült neki, a teljes 18. századra körülbelül 65 oldal jutott.

33 *Marczali H.*: Magyarország története i. m. 563–580.

34 Bár a háború kezdetén és nagyobb részében az oroszok szerepe – belpolitikai válság miatt – nem volt jelentős, de a háború lefolyásában a távol maradó szövetséges szerepe is – véleményünk szerint – említésre méltó.

35 „A hétéves háború (1756–1763) még egyszer megmutatta Nagy Fridrik katonai felelősségét nemcsak Ausztriával és a katolikus Németországgal, hanem a vele szövetséges franciával és oroszokkal szemben is.” *Marczali H.*: Magyarország története i. m. 570.

36 Uo.

37 Uo. 580.

az orosz–török háborúnak (1768–1774) köszönhetően szerezte meg Bukovinát a Habsburg Monarchia, illetőleg hogy Lengyelország első felosztását a poroszokkal és az oroszokkal egyetemben hajtották végre az osztrákok. Így az olvasónak világossá vált volna, hogy a vizsgált időszakban zajlott egy orosz–török háború is, ami egyébként nem kis hatással volt a lengyel felosztásra is. Ezek nélkül ez a rész, ahol az 1770-es 1780-as évek külpolitikáját tárgyalja Marczali, meglehetősen homályos és kevéssé érthető maradt.³⁸ Ezzel szemben a császár egyeduralkodását tárgyaló fejezetben (*A felvilágosodott abszolutizmus és a nemzeti ellenállás*) már részletekbe menően tárgyalja az osztrák–orosz kapcsolatokat. Így megtudhatjuk, hogy II. József 1780-ban járt II. Katalinnál, aminek eredménye lett egy szövetség, majd egy megegyezés 1782-ben Törökországgal felosztásáról. Marczali azt is megemlíti, hogy a császár támogatásának köszönhető, hogy az Orosz Birodalom 1783-ban megszerezte a Krím félszigetet. „Ellenzolgáltatásként” az osztrák németalföldi területek bajor területekkel való cseréjében várta II. Katalin segítségét, erre azonban – mint írja – II. (Nagy) Frigyes (1740–1786) miatt nem kerülhetett sor. Végül pedig néhány mondatban a közös török háborúról és annak végzetes kimeneteléről is olvashatunk.³⁹ Annak, hogy az 1780 utáni évek nemzetközi helyzetéről részletesebben olvashatunk, talán az az általános vélekedés lehet az oka, hogy Mária Terézia uralkodása alatt (a két sikertelen háború következtében) a külpolitika perifériára szorult, és csak fia, II. József hatalomra kerülése után lett ismét aktív külpolitikája a Habsburg Monarchiának. Ez a mintegy féloldalas rész kielégítőnek mondható, tekintve, hogy egy, az egész magyar történelmet összegző munkáról van szó.

Az összefoglaló Magyarország-történetek közül az egyik legjelentősebb a Hóman Bálint – Szekfű Gyula által írt 5 kötetes *Magyar történet*⁴⁰, amely nemcsak a két világháború közötti szellemtörténeti iskola követői számára volt meghatározó, hanem minden bizonnyal a mai napig érzékelteti hatását a magyar közgondolkodásban. A munka jól mutatja a múlt század eleji általános magyar közgondolkodást a történelemről, így forrásértékű az a tény, hogy a témánkhöz kapcsolódó fejezetekben (*Mária Terézia korszaka; A felvilágosodás terjedése*) szinte nem is esik szó Oroszországról. Az Európa hatalmi egyensúlyát jelentősen befolyásoló II. Katalin nevét is csak egyszer olvashatjuk. Sőt: olyan mértékű a mellőzés, hogy említését sem találhatjuk annak, hogy a hétéves háború kimenetelét éppen egy orosz belpolitikai változás fordította meg, amely aztán egész életében végigkísérte Mária Teréziának az orosz kormányzathoz való hozzáállását, illetve amely II. József és anyja szembenállásának egyik jelentős pontja lett. Ugyanígy fontos adalék, hogy ezzel szemben a poroszokat és franciákat rendszerint említi Szekfű, így arról a legkevésbé sem lehet szó, hogy a nagysza-

38 *Ua.*

39 *Uo.* 588–589.

40 Hóman Bálint – Szekfű Gyula: *Magyar történet*. 1–5 kötet. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1928–1933. <http://mek.oszk.hu/00900/00940/html/> (2018. 01. 20)

bású munka említett fejezetében a külpolitika ne kapott volna kellő figyelmet.⁴¹ Véleményünk szerint ez a mellőzöttség talán azzal is magyarázható, hogy az első világháború kirobbanásáért a magyar közvélemény az oroszok beavatkozását tette felelőssé, illetve a két világháború között a Szovjetunió léte és szellemi fenyegetése (beleértve a Tanácsköztársaság tevékenységét) egyfajta kiábrándultságot vagy érdektelenséget eredményezett az orosz történelem iránt. Így tulajdonképpen a 20. század emberének, sőt sok esetben valószínűleg a történészének is egy olyan képe alakult ki a 18. század második feléről, ahol az oroszok legfeljebb csak epizódszereplők. Ugyanez a mellőzöttség jellemzi a császár utazásait is, és ezúttal nem csak orosz szempontból. Azokról épp csak annyi említést tesz a szerző, hogy sok tapasztalattal gazdagodott a császár az útjai során, de hogy diplomáciai jelentősége is lett volna ezeknek, arról nem olvashatunk.⁴²

Az 1957-ben megjelent *Magyarország története a késői feudalizmus korszakában (1526–1790)* című könyv⁴³ főszerkesztője H. Balázs Éva és Makkai László volt. A 18. század második felét feldolgozó részt (*A felvilágosult abszolutizmus kezdetei [1754–80]*) Wellmann Imre, míg a külön II. József egyeduralmát tárgyaló fejezetet (*A felvilágosult abszolutizmus jozefinus szakasza [1780–90]*) az egyik főszerkesztő, H. Balázs Éva írta. A 18. század második felében az orosz–osztrák kapcsolatok alakulása során a könyv szerzői bár megemlítik, hogy „Mária Terézia 1746-ban szövetséget kötött az orosz birodalommal”⁴⁴, de a hétéves háború kapcsán a háború kimenetelének fordulatáról szűkszavúan csak annyit írnak, hogy „Erzsébet cárnő halálával az orosz politika egyszerre semlegesre fordult”.⁴⁵ A *hetvenes évek külpolitikája* rövid fejezetében meghatározó elemként a poroszok mellett az oroszok is szerepelnek. Itt olvashatunk a Mária Terézia és II. Katalin közötti viszony megromlásáról, Lengyelország első felosztásáról és Bukovina megszerzéséről. Az események alakulása mögött – a szerző fogalmazása szerint – az oroszok Balkán felé való törekvése és Poroszország megerősödése állt.⁴⁶ A császár még anyja életében végrehajtott első orosz útjáról nem esik szó, de trónra lépésénél azt olvashatjuk, hogy a „szövetségek és rokoni kapcsolatok a nagy abszolút uralkodókkal Oroszország és Franciaország támogatását hozták meg. Különösen jelentékeny volt a II. Katalinnal 1781-ben kötött szerződés, amely elszigetelte a veszélyes porosz Frigyet, és alapja lehetett egy

41 Hóman B. – Szekfű Gy.: Magyar történet i. m. In: A tizennyolcadik század, A barokk rendi korszak, Mária Terézia korszaka c. rész

42 Hóman B. – Szekfű Gy.: Magyar történet i. m. In: A tizennyolcadik század, A felvilágosodás, A felvilágosodás terjedése c. rész

43 Magyarország története a késői feudalizmus korszakában, 1526–1790. Szerk.: H. Balázs Éva – Makkai László. 1/2 kötet. Budapest, Tankönyvkiadó, 1957.

44 Magyarország története a késői feudalizmus korszakában i. m. 390.

45 Ua. 390.

46 Uo. 392–393.

Törökország elleni hódító háborúnak.⁴⁷ A külpolitika kapcsán olvashatunk még a Mária Terézia halálát megelőző években a „fiával való egyenetlenkedés”-ről⁴⁸, majd *A török háború* alfejezetben (amely összefoglalja a teljes józsefi külpolitikát) a kölcsönös segítségnyújtásról II. Katalin és II. József között. A török háború kirobbanásáról kellő mélységben informálódhatunk, így mindenképpen odakíváncskozna a német-római császár és az orosz császárnő személyes találkozása, de ezt nem említi meg.⁴⁹

Molnár Erik szerkesztésében jelent meg 1964-ben egy kétkötetes *Magyarország története*.⁵⁰ Az első kötet negyedik fejezetének második alfejezete (*Gyarmatosító gazdaságpolitika és a felvilágosult abszolútizmus [1740–1795]*) foglalkozik a témánkkal.⁵¹ Az osztrák örökösödési háborúról⁵² és a hétéves háborúról⁵³ csak néhány sorban olvashatunk az oroszok (és bármilyen egyéb nemzetközi viszony) megemlézése nélkül. Az oroszok csupán a „Kaunitz által szorgalmazott francia–osztrák–orosz szövetség”⁵⁴ megteremtése kapcsán merültek fel a II. Frigyes elleni revans lehetséges alapjaiként, már közvetlenül az aacheni békekötés után. De nemzetközi szerepük erősödéséről, II. Katalin uralkodásáról egyetlen szó sem esik. A császár uralkodása alatt kitört török háborúról sem olvashatunk egyértelműen, hiszen a szerző szavai azt sejtetik, hogy a háborút az osztrákok robbantották ki: „az 1788-ban indított török háború balsikerei”.⁵⁵ Orosz szövetségről szó sincs, pedig anélkül nincs török háború sem. Nem következetes a kötet végén található időrendi áttekintés sem, mivel a Magyarország története sávjában a török háború említésre sem kerül, az egyetemes történet résznél pedig már ezt olvashatjuk: „1787–1792. Orosz–török háború”.⁵⁶ Szerény vigasz, hogy az egyébként eseményekben meglehetősen szegény egyetemes történetnél az 1781-es dátumnál olvasható „II. József és Katalin cárnő szövetsége”⁵⁷.

---

47 Uo. 407.

48 Uo. 393.

49 Uo. 434.

50 Magyarország története. Főszerk.: Molnár Erik. I. kötet, 2. kiadás. Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 1967.

51 A szerzők csak a kötet elején vannak felsorolva (Berend T. Iván, Hanák Péter, Laczkó Miklós, Ránki György, Siklós András, Szabad György, Székely György, Varga János, R. Várkonyi Ágnes, Vörös Antal), az egyes fejezeteknél nem derül ki, hogy ki melyiket írta.

52 Magyarország története (1967) i. m. 340.

53 Uo. 374.

54 Uo. 342–343.

55 Uo. 393.

56 Uo. 601.

57 Uo. 600.

A Magyar Tudományos Akadémia (továbbiakban: MTA) által tíz kötetesre tervezett *Magyarország történetének* hatodik kötetéből⁵⁸ a második (*Kompromisszum az uralkodó és a rendek között [1711–1765]*)⁵⁹ és a harmadik rész (*Felvilágosult abszolutizmus [1765–1790]*)⁶⁰ érinti korszakunkat. Szokatlanul az 1711–1765 és az 1765–1790 közötti időszakok alkotnak egy-egy egységet. Minderre persze a címek magyarázatot adnak, vagy legalábbis próbálnak. Véleményünk szerint azonban – még ha jelentős változás is állt be Mária Terézia uralkodásában 1765-től – nem szerencsés kettéválasztani a királynő uralkodását. Persze az 1765-ös dátum korszakhatárként való használata mellett további érv lehet II. József császárrá választása és anyja általi társuralkodóvá tétele is.

Ember Győző a hétéves háborúig bezárólag egy alfejezetben tárgyalja a háborúkat (*III. Károly és Mária Terézia háborúi*).⁶¹ A királynő mindkét háborújának leírása a nemzetközi helyzet bemutatásával kezdődik, majd rövid eseménytörténettel folytatódik, és közben nem feledkezik meg a nagypolitikában történő folyamatos változások megemlékezéséről sem. Elmondhatjuk, hogy az oroszok említése is minden igényt kielégítő.⁶²

A második kötet bevezető gondolataiban (*1765 a mérlegen*) H. Balázs Éva nagyszerű felvezetéssel mutatja be az 1765-ös évet: „Az angol–porosz összefogás szinte természetszerűen vonja maga után az osztrák–orosz közeledést. A személyi feltételek is beértek. 1765-ben a fiatal, német származású, elszántan tehetséges cárnő már pályázik a »felvilágosult« epitetonra [...] leendő szövetségese, az ifjú József császár ekkor fogalmazza Álmódózásait: a szigorúan rótt sorokban még nem sejlenek fel a balkáni, a keleti tervek, sem a szemlélődő orosz csapatok és a monarchia vezér nélküli seregeinek majdani különös együttműködése.”⁶³ Ezt követően *A Teréziánus korszak bel- és külpolitikája* című alfejezetben viszont vélhetően tévesen írja a szerző, hogy Mária Terézia uralkodása vége felé maga döntött volna az orosz szövetség mellett: „Kaunitz és József személyesen is tárgyalt a porosz királlyal. Mária Terézia ezúttal önállóan döntött: a porosz ellenében, s ily módon az orosz szövetség mellett”.⁶⁴ Ugyanígy azzal

58 Magyarország története tíz kötetben. Szerk. bizottság vezetője: Pach Zsigmond Pál. Magyarország története, 1686–1790. IV/1-2. köt. Főszerk.: Ember Győző – Heckenast Gusztáv. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1989.

59 Ebben a fejezetben a számunkra releváns részeket Ember Győző írta.

60 Ezen belül is két fejezet: *A felvilágosult abszolutizmus Habsburg variánsa és A nyolcvanas esztendőök drámája*. Mindkét részből a számunkra releváns szakaszokat H. Balázs Éva írta.

61 Magyarország története (1989) i. m. 363–373.

62 Uo. 369–373.

63 Uo. i. m. 832.

64 Nem gondoljuk, hogy az 1770-es évek végére csak Poroszország és Oroszország között lehetett volna választani. Mária Terézia többször is jelét adta azon véleményének, hogy az Oszmán Birodalom egységének védelme szükséges az egyensúly fenntartása érdekében. Így tehát ha követjük H. Balázs Éva következtetésének a logikáját, hogy a poroszoktól való elfordulás automatikusan az oroszokhoz való csatlakozást jelentette volna, akkor a törökök mellé állásnak még inkább a török területekre vágya-

sem értünk egyet, hogy a Lengyel–Litván Nemesi Köztársaság első felosztását az orosz cárnő kezdeményezte volna. Sokak szerint a kezdeményező sokkal inkább a porosz király volt.⁶⁵ A *társuralkodó József császár* részben szóba kerül az osztrák–orosz szövetség, amely „a következő nemzedékek sok gondjának elindítójává is vált”⁶⁶. A császár cárnővel szembeni – vélt – bizalmatlanságát a szerző helyesli, de érthetetlenül áll az előtt, „hogy a tapasztalt uralkodó komoly külpolitikai bonyodalmak idején is orosz földön kocsizgatott, ahelyett, hogy az Atlanti-óceán értékes partvidékére figyelt volna”.⁶⁷ Itt ugyan szót ejt a második orosz útról, azonban általánosságban foglalja össze II. József utazásait, és nem említi meg azokat. Abban az esetben sem fogadható el a mulasztás, ha a szerző – bár erre nem utal – csak a császár társuralkodása alatt végrehajtott utazásait kívánta felsorolni, hiszen az 1780-as út alkalmával még élt Mária Terézia.⁶⁸ Később előkerül az út (igaz az 1780-as évszám egy alkalommal sem szerepel), mégpedig először II. Katalinnak az aranygyapjas rendjel megszerzésére tett próbálkozása említésével. Ezt követően mélyebben is elemzi a szerző az út előkészítését és eredményét, egy helyen egy kissé félrevezetően: „Az oroszországi út sikerét mutatta, hogy a lelkes cárnő Szentpétervárra is meghívta Józsefet [...]”.⁶⁹ A szentpétervári meghívásra azonban még az első út során került sor, nem pedig egy következő út keretében. Mindezek mellett részletes képet kaphatunk a császár első oroszországi útjáról, még ha értékelésében nem is értünk mindenben egyet a szerzővel.⁷⁰ A második, 1787-es út bemutatása jóval elmarad az elsőtől. A már fentebb leírtak mellett *A belga válság* részben olvashatunk a második útról: „Miután a belga rendek megtagadták az adó megajánlást, egymást követték a helyi felkelések. II. József éppen Katalin cárnőnél tartózkodott, Kaunitz kénytelen volt futárt futár után küldeni az aggasztó híreket tartalmazó

---

kozó oroszokkal való szakítást kellett volna eredményeznie. Magyarország története (1989) i. m. 839.

- 65 *Gebei Sándor*: Oroszország hatalmi térnyerése a Rzeczpospolita rovására (17–18. század) In: *Az Orosz Birodalom születései. Magyar kutatók tanulmányai az orosz történelemről*. Szerk.: Frank Tibor. Budapest, Gondolat, 2016. 144–145., *Туполев, Б. М.*: Фридрих II, Россия и первый раздел Польши. In: *Россия и Германия. Выпуск 1. Москва, 1998. 72.*, *Davies, Norman*: Lengyelország története. Budapest, Osiris, 2006. 412–414., *Beer, Adolf*: Die erste Theilung Polens. III. Documente. Wien, 1873. 122–127., *Halecki, Oscar*: Why was Poland partitioned? In: *Slavonic Review* XXII. 1963. 432–441.
- 66 Bécs és Szentpétervár közeledését a két uralkodó becsvágyára vezeti vissza a szerző: „A hatalom birtoklásának idején (tehát II. József egyeduralmoda alatt – D.P.) azonban a hatalomvágy önmozgása az orosz szövetség kimunkálását diktálta.” *Magyarország története* (1989) i. m. 891.
- 67 *Magyarország története* (1989) i. m. 891.
- 68 A felsorolásban az utolsó a franciaországi út: „A legtöbbet jelentett a jövő számára a francia út. 1777-ben látszólag Marie Antoinette meglátogatása volt a cél, s a francia kapcsolatok erősítése. Ezt várta tőle anyja és Kaunitz. Ő inkább az intézmények, az ottani életkörülmények tanulmányozását szorgalmazta.” Uo. 896.
- 69 Uo. 1043.
- 70 Ebben a részben még Oroszországnak a bajor örökösödési háborúban betöltött garancianyújtó szerepéről is szó esik. Uo. 1039–1043.

levelekkel, és heteket vett igénybe, míg a sürgős választ kézhez kapta.”⁷¹ Ezen a két említésen kívül, mást nem tudunk meg az 1787-es orosz útról. A kötet végén található igen terjedelmes *Időrendi áttekintés* nagyon bőséges és gazdag, témánkat tekintve azonban vannak hiányosságai. Például a császár több útja is említésre kerül (nem csak magyarországiak) de az orosz utak közül egyik sem. Ugyanakkor az osztrák–orosz szövetségkötést megtaláljuk benne.⁷² A nagyszabású munkát gazdagítják a fényképek, amelyek között egy II. Katalin-portré is helyet kapott.⁷³

A többszerzős, Glatz Ferenc szerkesztésében megjelent *Magyarok a Kárpát-medencében* című⁷⁴, képekkel illusztrált könyv számunkra releváns fejezete (*Ausztriai Ház országai*) címéhez híven meglehetősen szűkszavú a külpolitikával kapcsolatban, csak a belpolitikára összpontosít. Nemcsak a keleti kérdésről, de a 18. század második felének nemzetközi helyzetéről sem juthatunk semmilyen információhoz.⁷⁵

A *Magyarok Európában* sorozat negyedik kötetét (Újjáépítés és polgárosodás Európában, 1711–1867) Kosáry Domokos jegyzi.⁷⁶ A könyv hatodik fejezete (*Felvilágosodás és politika*) röviden bemutatja a 18. századi orosz politikai viszonyokat és II. Katalin cárnőt, aki a szerző megítélése szerint „okos, művelt uralkodónő volt”⁷⁷. Az Orosz Birodalmat a gyengülő lengyelek (első felosztás) és törökök (két török háború) kapcsán helyezi el a külpolitikai palettán, az ebben való osztrák „résztvényességet” azonban csak az első felosztás kapcsán említi.⁷⁸ Még korábban, az osztrák örökösödési háború vonatkozásában, egyáltalán nem szól az oroszokról, viszont a hétéves háború kimenetelét befolyásoló „orosz-faktorról” igen.⁷⁹ Elmarad azonban III. Péter és II. Katalin összekötése. Nem esik szó sem házastársi kapcsolatukról, sem a palotaforradalomról és ezek hatásairól az osztrák külpolitikára, pontosabban Mária Terézia személyes benyomására. A hatodik fejezeten belül külön alfejezet (*A jozefinizmus. II. József*) foglalkozik II. Józseffel, a külpolitikáját azonban csak felszínesen vizsgálja. A Habsburgok 1788-as orosz–török háborúba való bekapcsolódását megemlíti, de sem a szövetség korábbi alakulásáról, sem a közeledésről, így a két útról

71 Uo. 1103.

72 Uo. 1240–1268.

73 Uo. 368. kép. D. Chodowiecki: II. Katalin, rézkarc és rézmetszet.

74 *Magyarok a Kárpát-medencében*. Szerk.: Glatz Ferenc. Pallas Lap- és Könyvkiadó Vállalat. 1989.

75 A lapok szélén elhelyezett kronológia semmilyen formában sem említi meg a háborúkat. Bár a többi fejezet sem bővelkedik külpolitikai kitekintésekben, a Heckenast Gusztáv által írt fejezet különösen szegényes e tekintetben. *Magyarok a Kárpát-medencében* i. m. 118–126.

76 *Kosáry Domokos: Újjáépítés és polgárosodás 1711–1786*. In: *Magyarok Európában III*. Szerk.: Glatz Ferenc. Budapest, Háttér Lap- és Könyvkiadó, 1990.

77 *Kosáry D.: Újjáépítés és polgárosodás* i. m. 156.

78 Uo. 156–157.

79 Uo. 47–50.

sem olvashatunk sehol. Sor kerül azonban egy érdekes párhuzamba állításra: „II. József, aki a porosz II. Frigyeshez és az orosz II. Katalinhoz hasonlóan a nemzetközi politika érdekeiből – a korszerűsítés sürgető szükségéből – kiindulva szabta meg a belső reformokat, egy lényeges ponton mégis eltér e két uralkodótól. Ezek ugyanis a külső sikerek érdekében óvakodtak attól, hogy saját nemességüket maguk ellen hangolják, és ezért lényegében véve a parasztságot uraival szemben magára hagyták. Hiszen a belső reformok egy bizonyos pontig valójában erősítették ezt az államot, de azon túl már nagy ellenkezést válthattak ki. II. József viszont, akit pedig a külpolitikában amúgy is sok balsiker ért, némi hátráláson túl ebben nem követte felsőgegyes pályatársait”.⁸⁰ Mindez rámutat arra az összefüggésre, amely a sikeres külpolitika belpolitikai vonatkozásában rejlik. Nem marginális tehát a császár külpolitikai tevékenysége a magyar belpolitikára nézve. A kötet végén található *Időrendi áttekintés* további hiányosságokról tanúskodik, ugyanis a szövegben említett 1787–1791 közötti törökellenes háborút semmilyen formában nem említi (az osztrák örökösödési és a hétéves háborút igen).⁸¹

Bogyay Tamás rövid országtörténete⁸² kifejezetten csak a belpolitikai eseményekre összpontosít. Az osztrák örökösödési háborút még éppen megemlíti, a hétéves háborút azonban már csak a kötet végén található *Időrendi táblázatban* lelehetjük meg. Ugyanígy a szepességi városok még szót érdemelnek, Lengyelország első felosztása és Galícia viszont már nem.⁸³ II. József külpolitikájáról lényegében pedig csak ennyit olvashatunk: „A hagyományok és az emberi érzelmek lebecsülésével kialakított új rend nem állta ki József szerencsétlen külpolitikájának próbáját. Az osztrák Németalföldön már győzött a forradalom, amikor Magyarország, amely az Oroszországgal szövetségben indított török háború fő terhét viselte, a nyílt felkelés szélén állott”.⁸⁴

Nagy László szintén egy kötetben írta meg az ország egész történetét.⁸⁵ A könyv második részében *Az újjáépítés kora Magyarországon* című fejezet szól a 18. század második feléről. Külön-külön, egy-egy rész foglalkozik Mária Terézia és II. József uralkodásával (*Egy asszony a magyar királyi trónon, A „kalapos király”*). A királynő hatalomra jutásával kirobbanó örökösödési háború eseményeiről röviden olvashatunk az oroszok említése nélkül, azonban – a hétéves háború végeredményében jelentős – Erzsébet cárnő halálát és III. Péter háborúából való

80 Uo. 164–165.

81 Uo. 436–439.

82 *Bogyay Tamás: Magyarország története távlatból.* Bécs–Budapest–München, Mérleg, 1993. 134 oldalban foglalja össze a teljes magyar történelmet, az eredet kérdéstől a rendszerváltásig.

83 Uo. 81–82., 146.

84 Uo. 86.

85 *Nagy László: Magyarország Európában (A honfoglalástól a közelmúltig).* Honffy Kiadó, 1993.

kilépését már megemlíti.⁸⁶ Hadik András kapcsán Galiciáról is olvashatunk⁸⁷, illetve a székelyek kapcsán a bajor örökösödési háborúról is.⁸⁸ II. József társuralkodói mivoltáról ugyan szó esik, de József inkább csak úgy jelenik meg, mint az állandó elégedetlenkedő, amíg hatalomra nem került. Társuralkodóként kifejtett tevékenységéről nem tudhatunk meg semmit, ahogy utazásairól sem. A császár bukása kapcsán csak felsorolja a bajor–németalföldi területcsere újabb kudarcát, majd konstatálja, hogy „nem hozta meg a várt eredményt az Oroszországgal szövetségben indított 1788-as török háborúja sem, amelynek kapcsán a magyar nemesség magatartása nyílt ellenállásba csapott át”.⁸⁹

*Magyarország rövid története*⁹⁰ címmel jelent meg Bertényi Iván és Gyapay Gábor könyve. Az 1849-ig terjedő korszakot, így a mi témánkat is érintő szakaszt Bertényi Iván jegyzi. A *Török és porosz háborúk* rész alatt olvashatunk az osztrák örökösödési és a hétéves háborúról. Előbbiben, bár az összes harcoló államot felsorolja Bertényi, Oroszországról megfelelnek. A hétéves háborúnál viszont már megemlíti Erzsébet cárnő halálát és III. Péter átállását II. Frigyes oldalára.⁹¹ Az ezt követő új fejezetben (*Felvilágosult abszolútizmus Magyarországon*) a *Felvilágosult abszolútizmus és a jozefinizmus* részben olvashatunk ugyan II. Katalinról, de csak a jobbágyérdekek védelmének a kérdésében, az orosz külpolitika jelentőségéről nem kapunk képet.⁹² Végül a *Nemesi ellenállás: nyelvrendelet, népszámlálás* című rész végén van csak megemlítve az „orosz szövetségben 1788-tól zajlott, s a határvonal egész hosszában Lacy tábornagy parancsoksága alatt álló, rosszul vezetett – igaz, a belső nehézségek miatt rosszul is felszerelt és ellátott”⁹³ – harc. Bertényi a háborúval indokolja az államrendszer

86 Valóban csak rövid említésről beszélhetünk: nem derül ki, hogy az új orosz cár nem csak békét kötött a porosz királlyal, hanem szövetséget is, illetve hogy III. Péter csak rövid ideig uralkodott, de az őt leváltó II. Katalin csak a szövetséget bontotta fel II. Frigyesel, a békekötést nem. Nagy L.: Magyarország Európában i. m. 182–184.

87 „Lengyelország felosztása után ő lett Galícia kormányzója és katonai parancsnoka.” Nagy L.: Magyarország Európában i. m. 184.

88 „Amikor Hadik András került Erdély élére, annyira megváltozott a helyzet, hogy a Székely Határórség csapatai a későbbi bajor örökösödési, majd napóleoni háborúkban külső harctereken is megállták a helyüket [...]” Nagy L.: Magyarország Európában i. m. 185.

89 Uo. 188.

90 Bertényi Iván – Gyapay Gábor: Magyarország rövid története. Budapest, Maecenas, 1999.

91 Uo. 309–310.

92 A szerző szerint II. József mellett II. Frigyes és II. Katalin voltak azok, akik „épp a feudális birtokosok »túlkapásaival« szemben léptek fel”. Uo. 313–314. Ezzel szemben többen gondolják, hogy az orosz cárnő jobbágyságért végzett tevékenysége a külvilág felé látványos volt, valójában azonban nem könnyítette a helyzetüket. Például: *Niederhauser Emil*: A kelet-európai fejlődés kérdéséhez. In: *Helyünk Európában. Nézetek és koncepciók a 20. századi Magyarországon*. Második kötet. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1986. 217.

93 Bertényi I. – Gyapay G.: Magyarország rövid története i. m. 320.

végző összeomlását.⁹⁴ A kötet végén található *Időrendi táblázat* a három háború közül a hétévest nem említi. A császárnak a pápával való találkozásáról ugyan olvashatunk, de az orosz cárnővel valóról nem.⁹⁵

Egy képekben rendkívül gazdag összefoglaló történeti munkától – jellegéből fakadóan – nem várhattunk sokat, azonban a *Magyarország képes története*⁹⁶ felülmúlta a várakozásunkat. Említi például Lengyelország első felosztását és az abból származó nyereséget (bár Galícia nincs név szerint megemlítve), Bukovina megszerzését és a császár utazásai kapcsán Oroszországot.⁹⁷ Sajnos Mária Terézia két háborúja csak név szerint és dátumokkal ellátva szerepel, és az 1787-es orosz–török háborúban való részvétel fogalmazása is félreérthető: „1788-ban II. József az oroszokkal kötött szövetség értelmében megtámadta a török birodalmat. Több vereség után 1789 októberében sikerült újra elfoglalni Nándorfehérvárt (Belgrádot). Ekkor már József súlyos beteg. A kitört francia forradalom, a belső elégedetlenség és ellenállás együttesen megtörték a makacs császárt”.⁹⁸ Mindez azt sugallja, mintha egy egyébként sikeresre forduló háború következtében bukott volna meg II. József hatalma, pedig – ha bizonyos katonai eredmények voltak is – ez nem felel meg a valóságnak. Mindezekkel együtt is elmondható, hogy a képes Magyarország-történet a témánkat egyáltalán nem mellőzi.

21. század

A *Magyar századok* sorozat 18. századdal foglalkozó részét ifj. Barta János írta.⁹⁹ A külpolitikáról a könyv közepén, *A Monarchia stabilizálása* fejezetben olvashatunk. A szerző a háborúk tárgyalásánál csak nagyon felszínesen említi a szövetségi rendszereket, az osztrák örökösödési háború esetében még bővebben, azonban a hétéves háborúnál már egyáltalán nem. Az utóbbi végkimeneteléről pedig tévesen írja: „A porosz uralkodó győzelmeinek száma mindezek ellenére meghaladta a császáriakét, ez utóbbiak csak késleltetni tudták a poroszok

---

94 Uo. 320.

95 II. Józsefnek VI. Pius pápával való találkozása nyilvánvalóan a magyar ügyekre való hatása miatt került említésre. De miután maga Bertényi fogalmazta meg, hogy „a jozefinista államrendszer összeomlását végül a török háború eseményei váltották ki”, ezért úgy véljük, hogy a háborút előkészítő oroszországi utazások is jelentős szerepet játszottak a Magyar Királyság életében. Uo. 320., 625.

96 *Csorba Csaba – Estók János – Salamon Konrád: Magyarország képes története.* Magyar Könyvklub, 1999. Az általunk vizsgált részeket Csorba Csaba írta.

97 Érdekes módon, a magyar- és franciaországi utak mellett csak az orosz van felsorolva, az örökös tartományokba és az Itáliába vezető útjai nem. Uo. 110–113.

98 Uo. 114.

99 *ifj. Barta János: A tizennyolcadik század története.* Magyar századok. Szerk.: Szvák Gyula. Pannonica Kiadó, 2000.

végző győzelmét”.¹⁰⁰ Az 1787-ben kezdődő török háborúba való becsatlakozást említi – mint a rendi elégedetlenségek egyik legfőbb okozóját –, de annak sem előzményéről, sem más vonatkozásáról nem ír.¹⁰¹

Egy 2002-ben megjelent *Magyarország története*¹⁰² Mária Terézia és II. József uralkodását *A megújulás évszázada (1699–1790)* című fejezet, annak is a *Fél évszázadnyi uralkodói gondoskodás (1740–1790)* című alfejezete tárgyalja. Már a négy alcím¹⁰³ is világossá teszi számunkra, hogy elsősorban belpolitikai témájú munkára számíthatunk, mindössze az első hordoz külpolitikai tartalmat. Ebben a részben az osztrák örökösödési háború kellő részletességgel szerepel. Az oroszokról azonban csak a háború kezdeti szakaszában tesz említést.¹⁰⁴ Ugyanakkor a hétéves háború kapcsán – a terjedelem arányával párhuzamosan – az oroszok szerepeltetése már-már minden igényt kielégítő és pontos. Egyedüli hiánynak csak II. Katalin palotaforradalmának meg nem említését tartjuk.¹⁰⁵ Említés szintjén Galícia és Bukovina megszerzéséről is szó van, sőt, még a bajor örökösödési háborúról is.¹⁰⁶ Ezzel szemben a császár utazásairól semmilyen formában nem olvashatunk, és a török háborúval kapcsolatban sem derül ki, hogy II. József már egy korábban megkötött szövetség értelmében lépett be a háborúba.¹⁰⁷ II. Katalin is csak később, a fejezet összegzésében van említve, akkor is csak a felvilágosodás eszméjével kapcsolatban.¹⁰⁸ A kötet végén található *Kronológia* egészen pontos, sajnos Galícia és Bukovina megszerzése nincs benne, pedig a szövegben olvasható volt. Ugyanígy a bajor örökösödési háború is kimaradt. II. Frigyes, mint az osztrák örökösödési háború kirobbantója, említve van, II. Katalin azonban továbbra sem.¹⁰⁹

---

100 Nem esik szó a szövetséges erők hadi sikereikről és arról, hogy a háború kimenetelét Erzsébet cárnő halála és a III. Péter hatalomra jutása utáni politikai fordulat eredményezte, nem pedig a porosz hadi sikerek. *ifj. Barta J.*: A tizennyolcadik század története i. m. 133–138.

101 *ifj. Barta J.*: A tizennyolcadik század története i. m. 151., 206–207.

102 *Kristó Gyula–Barta János–Gergely Jenő*: Magyarország története. Előidőktől 2000-ig. Pannonica Kiadó, 2002.

103 *Életünket és vérünket, Országaink közös anyja, A kalapos király és A rendeletek visszavonása*.

104 „Oroszországot – Bécs szövetségesét az éppen lezárult 1737–39. évi török háborúban – belső államcsínyek foglalták le.” *Kristó Gy. – Barta J. – Gergely J.*: Magyarország története. i. m. 345–347.

105 *Uo.* i. m. 348.

106 Galícia Lengyelország első felosztásának jussaként kerül említésre, míg Bukovinába az 1774-ben véget ért orosz–török háború után vonultak be az osztrákok. *Uo.* 352.

107 „1787-ben Oroszország törökellenes háborút kezdett, amelyhez 1788-ban sikerült Ausztria támogatását is megnyernie.” *Uo.* 360.

108 *Uo.* 362.

109 *Uo.* 628–629.

Boronkai Szabolcs könyvének¹¹⁰ belső lapjából megtudhatjuk, hogy az összefoglaló munka első felét¹¹¹ ő maga állította össze, a Kristó Gyula, Barta János és Gergely Jenő által írt *Magyarország története előidőktől 2000-ig* című könyv alapján. Összevetésünk után azt mondhatjuk el, hogy a korábbi munka átvétele során a 18. század második felét érintő részben minden külpolitikai vonatkozású rész kimaradt.¹¹² Egyedül *A korszak kronológiája* tartalmaz ilyen jellegű információkat, de hiányosan és következetlenül.¹¹³

Egy többszerzős, nagyalakú, képekkel is illusztrált kiadvány¹¹⁴ a 16–19. századi magyar történelmet foglalja magában. A 18. századot tárgyaló részt ifj. Barta János írta. Ebben az utolsó három fejezet¹¹⁵ érinti a 18. század második felét. Sem az osztrák örökösödési, sem a hétéves háborúban a szerző nem említi Oroszországot, sőt a hétéves háború végkimenetelénél ugyanazt a téves, félrevezető megállapítást olvashatjuk, mint *A Magyar századok* sorozatban.¹¹⁶ Az utazásokról egy józsefi idézet keretében olvashatunk: „Nem tudtam szeretett apám szerepét játszani. Mit tettem? Utazni próbáltam, hogy kivonjam magam őfelsége szűkebb köréből, ami pedig oly értékes számomra”.¹¹⁷ Ez után megtudhatjuk, hogy a császár „elsősorban a Habsburg-monarchia országait, tartományait látogatta végig, többször járt Magyarországon is”¹¹⁸, de egyéb útjairól hallgat a szerző. Az orosz–török háború császárra nézve tragikus kimenetelét két különböző helyen is érinti a szerző, nagyon röviden, mondhatni címszavakban.¹¹⁹

A Kossuth Kiadó gondozásában és Romsics Ignác főszerkesztésében megjelent 24 részes *Magyarország története* sorozat 12. részét¹²⁰ (*Megbékélés és újjáépítés, 1711–1790*) Poór János jegyzi. A képanyagban is gazdag ismeretterjesztő munka arányosan említi az európai hatalmakat – köztük Oroszországot is – az osztrák örökösödési háború kapcsán, azonban a hétéves háborút tárgyaló részt mintha nem fejezte volna be, ugyanis csak a szövetségi rendszerek

---

110 Magyar történelem. 21. századi enciklopédia. Szerk.: Boronkai Szabolcs. Pannonica Kiadó, 2003.

111 Uo. 9–294.

112 Uo. 150–169.

113 Nem szerepel egyszer sem II. Frigyes és II. Katalin, a Bukovinába való bevonulás meg van említve, de Lengyelország felosztásánál nem tudjuk meg, hogy az Galíciát jelenti a Monarchia számára. A török háború említése is pontatlan. Uo. 146–147.

114 A magyar újkor története. Szerk.: Szvák Gyula. Pannonica, 2007.

115 Ezek *A monarchia stabilizálása, A változások körei és a Szomorú epilógus* címekeket viselik. Uo. 176–202.

116 Uo. 178.

117 Uo. 179.

118 Uo. 179.

119 *A kalapos király és A rendeletek visszavonása alfejezetekben*. Uo. 181., 196.

120 Poór János: *Magyarország története, Megbékélés és újjáépítés 1711–1790*. 12. kötet. *Magyarország története*. Főszerk.: Romsics Ignác. Kossuth Kiadó, 2009.

háborút megelőző felállásáról olvashatunk.¹²¹ A Hadik Andrást külön bemutató hasábján a következő áll: „Részt is vett, nem is vett részt a II. József bukását okozó, orosz szövetségben vívott, újabb törökellenes háborúban”.¹²² A császár uralkodásával foglalkozó fejezet elején, bár a szerző megjegyzi, hogy a teljesség igénye nélkül kívánja felsorolni a császár utazásait, mégis az egyik legteljesebb listával van dolgunk – benne a két orosz úttal. Bár csak felsorolásról van szó, mégis sokat mondó a hosszú lista szerepeltetése.¹²³ Legközelebb külpolitikával *Az abszolutizmus és a felvilágosodás bukása* című alfejezetben találkozhatunk: a németalföldi lázongások és a török elleni háború eseményei vezetnek a császár bukásához. Az utolsó oldalak egyikén egy térkép is helyet kapott, amelyen a Habsburgok 18. századi törökellenes háborúi vannak feltüntetve.¹²⁴ Végül megemlítenénk még egy összehasonlítást, amikor is a szerző a kortárs uralkodókkal is összeveti II. Józsefet a felvilágosodás kapcsán: „Nem lelte örömet uralkodó kortársai, II. Frigyes, II. Katalin, de toscanai nagyherceg öccse, a későbbi II. Lipót kedvtelésében sem, akik adtak a tudós és művész világgal fenntartott jó kapcsolatokra”.¹²⁵

A Romsics Ignác által szerkesztett *Magyarország története*¹²⁶ – a magyar történelem kapcsán – talán a legközvetlenebb összefüggésben említi II. Katalint. Eszerint az 1787-ben kirobbant orosz-osztrák-török háború és annak következményei¹²⁷ az utolsó csepp volt a pohárban a magyar nemesség részéről.¹²⁸ A korszakot tárgyaló fejezeteket Katus László írta, aki azonban sajnálatos módon a hétéves háborúval foglalkozva meg sem említi az orosz szerepvállalásból fakadó fordulatot. Pedig az osztrák sikerek kihangsúlyozása indokoltá tette volna a „Hohenzollern-csoda” említését, hisz így az olvasó értetlenül állhat a végül mégis sikertelen háború ténye előtt: „Mária Terézia seregei többször is legyőzték a poroszokat, 1757-ben Hadik András a porosz sereg hátába kerülve elfoglalta és megsarcolta Berlint, de végül Ausztriának nem sikerült Sziléziát visszaszereznie.”¹²⁹ A császár utazásairól egyáltalán nem olvashatunk, épp csak a francia utat említi meg a szerző.¹³⁰

---

121 Uo. 55–62.

122 Uo. 55.

123 Uo. 84.

124 Uo. 102–103.

125 Uo. 101.

126 Magyarország története Szerk. Romsics Ignác. Akadémiai Kiadó, 2010. 1036.

127 Újoncozásra, gabona szállításra és hadisegélyre vonatkozó utasítása a császárnak. A helyzetet tovább rontotta az Osztrák Németalföldön 1788-ban kirobbant felkelés, aminek az eredménye az lett, hogy 1790-ben kikiáltották a független Belgiumot. Magyarország története (2010) i. m. 537.

128 Magyarország története (2010) i. m. 537.

129 Uo. 502.

130 Uo. 535.

Katus László egy másik, két évszázadot átölelő összefoglaló munkájának két fejezete vonatkozik a mi korszakunkra.¹³¹ Az osztrák örökösödési háború kirobbanásakor a szövetségi rendszereket kiválóan mutatja be a szerző¹³², a háború végkimenetelének tárgyalása azonban túl rövid, és emiatt egyáltalán nem világos. A hétéves háborúról még kevesebbet tudhatunk meg, de pozitív, hogy legalább a „diplomáciai forradalom” említésre kerül.¹³³ Bár szó esik röviden a császár neveltetéséről is a *II. József személyisége* című részben, az utazásokra csak nagyon halvány utalást találunk: „országait jól ismerte, mert trónörökösként többször bejárta őket [...]”.¹³⁴ Mindebből azonban nem derül ki, hogy társuralkodóként is utazott, és hogy nem csak saját országaiban szerzett tapasztalatokkal készült egyeduralkodására, sőt, hogy külföldi útjainak diplomáciai jelentősége is volt. Azt még megtudhatjuk, hogy „1787-ben II. József és II. Katalin orosz cárnő szövetséget kötöttek, s háborút indítottak az Oszmán Birodalom ellen”.¹³⁵

Virágvölgyi András *Magyar történelme*¹³⁶ sajátos szerkesztési elv alapján készült. Lényegében egy ismeretterjesztő munkáról van szó, viszont a szakmai háttérrel biztosítja a kötet elején felsorolt neves történészek közreműködése. A könyv egy 30 oldalas áttekintéssel kezdődik, amely végigtárgyalja a teljes magyar történelmet, így ezt is külön vizsgáltuk. A terjedelmi korlátok miatt természetesen nem vártuk Oroszország említését, de Mária Terézia és II. József uralkodásának rövid áttekintésében egy háború sincs megemlítve. A szöveg azt sejteti, hogy a Pragmatica Sanctionak köszönhetően Mária Terézia minden nehézség nélkül lépett apja örökébe. III. Károlyról nem is olvashatunk egyebet, csak hogy „nem született fiúörököse, ezért a Pragmatica Sanctióban (1723) biztosította a Habsburgok leányági örökösödését”.¹³⁷ Ezen a szerző a főszövegben sem javít, kicsit részletesebben ír ugyan az uralkodókról, de külpolitikai témát egyáltalán nem érint.¹³⁸

A legújabb összefoglaló *Magyarország története-t*¹³⁹ Romsics Ignác írta. Ennek a IV. fejezetében az *Újjáépítés és modernizáció a felvilágosult abszolútizmus jegyében* című alfejezetben, mintegy felvezetőként, II. Katalin orosz, II. Frigyes porosz, III. Gusztáv svéd, III. Károly spanyol és I. József portugál uralkodók – mint a fel-

131 Katus László: A modern Magyarország születése. Magyarország története 1711–1914. Pécs, Kronosz Kiadó, 2012.

132 „(...) Anglia és Oroszország viszont belpolitikai okokból egyelőre ténylegesen segítséget nem nyújthattak.” Uo. 43.

133 Uo. 43–45.

134 Uo. 77.

135 Uo. 88.

136 Virágvölgyi András: Magyar történelem. Scolar Kiadó, 2012.

137 Uo. 23.

138 Mária Terézia esetében a vámrendelet, az Urbárium és a Ratio Educationis, míg a császárnál a türelmi rendelet és a jobbágyrendelet kerül csak említésre. Uo. 58.

139 Romsics Ignác: Magyarország története. Kossuth Kiadó, 2017. 543.

világosult abszolutizmus jeles képviselői – mellett említi a szerző Mária Teréziát és II. Józsefet. Ezt követően tér rá az osztrák örökösödési háborúra, melynek tárgyalásakor csak a királynő ellenségei kerülnek említésre, szövetségesei nem.¹⁴⁰ A hétéves háborúról csak annyit tudhatunk meg, hogy a királynő ugyan megpróbálta visszaszerezni Sziléziát, de nem sikerült neki.¹⁴¹ Ugyanakkor az egyéb területgyarapodások (Szepesség, Galícia és Bukovina) ismertetése pontos és – a terjedelemhez képest – bőséges.¹⁴² Minthogy II. József uralkodásra készülésétől nem ír a szerző, az utazásokat sem említi. Bár már az 1780-as, de legfőképpen az 1787-es út diplomáciai küldetés volt – tehát elsősorban már nem a tapasztalatszerzést szolgálta – ezekről sem esik szó. Az 1787-ben kirobbant orosz–török háborúról csak annyit tudhatunk meg, hogy „a Monarchia haderejének zömét ugyanekkor (az Osztrák Németalföld függetlenné válásakor – D.P.) az Oszmán Birodalom ellen a cári Oroszországgal karöltve folytatott hadjárat kötötte le”,¹⁴³ illetve hogy ezek az események hozzájárultak II. József rendszerének a bukásához.¹⁴⁴

Összegzés

Mivel jelenleg csak az összefoglaló Magyarország-történetekre terjedt ki a kutatásunk, ezért messzemenő következtetéseket még nem érdemes levonni. Az azonban kirajzolódni látszik, hogy ebben a műfajban a szerzők nagy többsége – a 18. század második felét illetően – nemcsak az oroszok szerepe iránt mutatott kevés érdeklődést, hanem általában a külpolitikai események iránt is. Még ha a nemzetközi események alakulásáról többen be is számoltak, sok területen fedezhettünk fel alapvető hiányosságokat: az erőviszonyok összehasonlításában, az uralkodók egymással való viszonyának és érintkezéseik elemzésében, a külpolitikát alakító befolyásos személyeknek akár csak az említésében. Az oroszokkal való érintkezés bemutatásánál azonban sok esetben még az „elvárható minimumot” sem érték el, annak ellenére, hogy a 19. század végén Marczali Henrik gyakorlatilag összefoglalta az oroszokkal való érintkezés legfontosabb pontjait. Az ő munkájának megjelenésétől majdnem egy évszázadnak kellett eltelnie, amíg újra olyan Magyarország-történet született, amelyben az oroszok feltüntetése közel állt 18. századi jelentőségükhöz. Az MTA által kiadott *Magyarország-történet* ide vonatkozó részének két szerzője, Ember Győző és H. Balázs Éva nem csak megismételték Marczali Henrik alaposságát, hanem némely esetben új szempontokat is adtak. Ezzel szemben, ha egy táblázatban feltüntetjük a bevezetésben általunk megfogalmazott fő érintkezési pontokat

---

140 Uo. 271–272.

141 Uo. 272.

142 Uo. 272.

143 Uo. 287.

144 Uo. 277–287.

és azok említettségét, akkor az orosz külpolitika szinte teljes mellőzöttségével találkozhatjuk szemben magunkat.

	19. század (3 mű)	20. század (11 mű)	21. század (9 mű)	Összesen (23 mű)
Osztrák örökösödési háború (1740-1748)	2	2	4	8
Hétéves háború (1756-1763)	2	7	3	12
Lengyelország első felosztása (1772)	2	4	1	7
Bukovina megszerzése (1775)	1	3	1	5
Orosz–török háború (1768–1774)	1	3	0	4
Bajor örökösödési háború (1778–1779)	0	1	1	2
II. József első oroszországi útja (1780)	1	3	1	5
Osztrák–orosz szövetségekötés (1781)	0	5	0	5
Pál cárevics bécsi látogatásai (1781–1782)	0	0	0	0
II. József második oroszországi útja (1787)	1	2	1	4
Orosz–török háború (1787–1792)	1	8	7	16

1. táblázat: A vizsgált események említésének aránya az adott századokban íródott művek csoportosításában

Mivel a 19. századhoz csak 3 munka kapcsolódik, így annak értékelésébe csak később, a tanulmányok összegzése után térnénk rá. Ugyanez igaz a 20. és 21. századra, de ott a 11 és 9 számú munkából már inkább lehet következtetéseket levonni. Eszerint a 19. században a leginkább megemlített orosz vonatkozású esemény a Habsburg Monarchia számára 1788-ban kezdődő török háború, míg a második a 7 éves háborúban való orosz szerepvállalás. A 21. századi összefoglaló történeteknél szintén a török háború az első, a második viszont az osztrák örökösödési háború. De már ez utóbbi is csak 44%-os említettségű, ahogy a 19. századi munkáknál a harmadik (1781-es osztrák–oros

szövegség) is csak 45%-os. Ez tehát azt mutatja, hogy – az általunk felállított 10 szempontból, az összesített eredményeket nézve (a 19. század nélkül) – csak 2 eseménynél történt meg az oroszok 50%-os vagy annál magasabb arányban történő említése. A legkevésbé említett téma a bajor örökösödési háborúban való orosz szerepvállalás. Egy esemény viszont egyáltalán nem szerepel: Pál cárevics bécsi látogatásai. Tehát a trónörökös, a későbbi orosz cár személyes – ráadásul kétszeri – bécsi jelenléte nem volt említésre méltó, vagy a magyar külpolitika szempontjából nem volt érdekes.

Ennél részletesebb értékelésbe most nem bocsátkoznánk. Reméljük, hogy a korábban kitűzött célok teljesítése után sokkal pontosabb képet kaphatunk a téma magyarországi beágyazottságáról.

FÁBIÁN MÁTÉ

A HUSZADIK SZÁZADI MAGYAR ÉLETRAJZÍRÁS NÉHÁNY HISTORIOGRÁFIAI ÉS MÓDSZERTANI KÉRDÉSE ADALÉKOK EGY KÉSZÜLŐ ÉLETRAJZHOZ¹

Jelen tanulmányban arra teszek kísérletet, hogy áttekintsem az életrajzírás kapcsán felmerülő módszertani és historiográfiai kérdéseket, dilemmákat. Ennek apropóját a készülő doktori értekezésem adja, amelynek középpontjában vitéz Borbély-Maczkó Emil (1887–1945) egykori borsodi főispán áll. Mivel a biográfia elkészítéséhez szükséges kutatómunka a végéhez közeledik, így érdemes átgondolni azt a dilemmát, hogy milyen típusú életrajz fog megszületni.

Az előzmények és a keretek

Az életrajzírás (egy személy életének megírása, vö. életírás) alapvetően mindvégig hangsúlyos volt az elmúlt évszázadokban, sőt a 19. század második felétől kezdve, amikor egyre élesebben kettévált az irodalmi és a történelmi biográfia. Az utóbbi irányzatban is jelentős és releváns munkák születtek. Elég csak megemlíteni Szekfű Gyula Rákóczi- és Bethlenről szóló két monográfiáját, amelyek a modern életrajzírás egy-egy kiemelkedő termékei voltak.²

A nagy törést a magyar történetírás történetében – benne az életrajzírással – a második világháború utáni néhány év jelentette, amikor fokozatosan sor került az ország élete minden területének a radikális átalakítására, szovjetizálására. Ennek megfelelően a történetírást is teljes egészében a marxista ideológia szolgálatába állították, és ezen új történetpolitika szerint alakították át a nagy hagyományokkal bíró, a huszadik század első felében nyugaton is egyre inkább ismertté és elismertté vált magyar történetírást. Komplet történelmi generációk pályáját törte ketté vagy állította más pályára a nagy átalakítás. A cél a magyar történelem marxista-kommunista szemléletű újraírása volt, és minden színt megszakítottak a korábbi időszak hagyományaival, értékeivel. Enyhülés, változás, szakszerűsítés csak Sztálin halála és Rákosi Mátyás, valamint körének pozícióvesztése után, vagyis az ötvenes-hatvanas évek fordulójától következett be. Ezt követően a korábbi ideológiai meghatározottság fokozatosan enyhült, és a fellazuló keretek között lehetővé vált a magyar történetírás

---

1 A tanulmány az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-17-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

2 *Szekfű Gyula: A száműzött Rákóczi.* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1913.; *Uő.: Bethlen Gábor.* Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1929.

lassú regenerálódása. Erre az időszakra tehető a biográfiaírás szakszerűsödése is, melynek első eredményei Hajdu Tibor Károlyi Mihályról és Borsányi György Kun Béláról szóló életrajzai voltak.³ Habár az utóbbit rövid időn belül betiltották, mégis a Károlyi-biográfiával együtt megteremtették a magyar történetírásban a politikai életrajz műfaját, mint az életírás egyik lehetséges útját. A két szerző nem vállalkozott másra, mint a korábbi életrajzok. Az ember és politikum kapcsolatára redukálták a mondanivalójukat. Hajdu több mint félezer oldalas monográfiájából kirajzolódik Károlyi Mihály, a képviselő, a politikus, a miniszterelnök, a népköztársaság első elnöke és az emigráció egyik meghatározó tényezője. Emellett azonban keveset foglalkozik a szerző Károlyi Mihállyal, mint az egyik legősibb főnemesi család reprezentánsával, férjjel vagy éppen ifjú gondolkodóval. Hajdu biográfiája egy klasszikus politikai életrajz, amely Károlyi Mihály szerepén keresztül mutatja be a századforduló utáni magyar politikátörténet eseményeit. Ennek okát már az első gondolataival ismertette: „Károlyi Mihály politikai életrajzában nem kell szétválasztani a magánembert, belső énjét a politikai személyiségtől, hiszen – annyi pályatársával ellentétben – közszereplése nem szolgálta egyéni célok elérését; sőt bármikor kész volt feláldozni magánérdekeit meggyőződése oltárán. Sajátos egyéniségével mégis csak annyiban foglalkozom, amennyiben egyedülálló pályájának megértése ezt elengedhetetlenné teszi. [...] Az egyéniséget formáló első három évtized csak annyiban tartozik vizsgálódásunk körébe, hogy enélkül megmagyarázhatatlan a másik Károlyi Mihály, amilyennek az ország s a nemzetközi közvélemény megismerte”.⁴

Borsányi György szintén Kun Béla közéleti pályafutásának vizsgálatát tartotta elsődleges feladatának. Részletesen megismerhető a főszereplő életútján keresztül a magyarországi munkásmozgalom kezdeti története, az oroszországi bolsevizmus és forradalom hatása, a Kommunisták Magyarországi Pártjának megalapítása, a Tanácsköztársaság időszaka, valamint megelevenedik a kötet második felében a magyar kommunista emigráció tevékenysége, és – a Kun-ügy révén – egy rövid bepillantás erejéig a sztálini Szovjetunió belső élete is.

A kilencvenes években további történelmi jelentőségű személyek életrajzai készültek el, melyek mindegyike a politikai életrajz kategóriájába tartozik. 1991-ben jelent meg a Magyarságkutató Intézet – majd azóta más és más kiadók – kiadásában Romsics Ignác Bethlen Istvánról szóló monográfiája.⁵ A szerző olyan személyt választott műve főszereplőjének, akinek élete és tevékenysége már a két világháború közötti időszakban is erősen vitatott volt, később pedig egyértelműen negatív kép kialakítására törekedtek a történészek. Ahogy a könyv

3 *Hajdu Tibor*: Károlyi Mihály. Politikai életrajz. Kossuth, Budapest, 1978. *Borsányi György*: Kun Béla. Akadémiai, Budapest, 1978. (Ez utóbbi könyv 1979-ben vászonkötésben a Kossuth Kiadónál is megjelent.)

4 *Hajdu* i. m. 7.

5 *Romsics Ignác*: Bethlen István. Politikai életrajz. Magyarságkutató Intézet, Budapest, 1991.

előszavában Romsics kiemeli: „Hívei és politikai barátai, például első életrajzírói, Sebess Dénes és Surányi Miklós vagy a kor történészfejedelme, Szekfű Gyula kimagasló államférfinak tartották és Széchenyihez hasonlították. Ellenfelei, például Szabó Dezső vagy a baloldali demokrácia képviselői viszont ravasz, kisztíllú erdélyi gróftól láttak benne, aki csak a taktikázáshoz és a korrumpáláshoz ért. A 40-es évek végén és az 50-es években, amikor minden differenciálás nélkül az egész két világháború közötti magyar politikára a fasiszmus címkéjét ragasztották, természetesen Bethlen is a fasiszta, félfasiszta politikusok gyűjtőtáborába került”.⁶ A szerzőt éppen ez a hiányos és szubjektív Bethlen-historiográfia indította arra, hogy egy objektív életrajz megírására törekedjen, amelyben a gróf politikai pályafutását ideológiáktól és előítéletektől mentesen követi végig. A monográfia, hasonlóan Hajdu és Borsányi biográfiáihoz, inkább Bethlen Istvánnal mint miniszterelnökkel és a konzervatív-nacionalista gondolkör kiemelkedő alakjával foglalkozik. Fontosnak tartom azonban megjegyezni, hogy a szerző a politikai életrajz definícióját tágabban értelmezte, hiszen a főszereplő családi háttérét, házasságát, mindennapi szokásait és életkörülményeit a korábbi életrajzokban tapasztaltaknál részletesebben mutatta be. Romsics Bethlenje tehát amellett, hogy a huszadik század egyik nagyformátumú politikusát mutatja be, ezzel párhuzamosan és szoros összefüggésben egy közel félévszázados történelmi időszakot is áttekint. A nyolcvanas-kilencvenes évek fordulóján mind a két téma hiánypótló vállalkozásnak számított, hiszen egyfelől a Bethlenről kialakított képet erősen befolyásolták a múlt század második felének ideológiai korlátai, másfelől a két világháború közötti időszak szakszerű, objektivitásra törekvő politikatörténeti feldolgozása is váratott magára.

A magyar történeti biográfia historiográfiájában szintén jelentős mérföldkövet jelentett Rainer M. János Nagy Imréről írott politikai életrajza.⁷ A kétkötetes munka sok hasonlóságot mutat Romsics Bethlenjével. Nagy Imre, hasonlóan miniszterelnöktársához, nem azonnal került a nagy történelmi személyiségek sorai közé. Ennek nyilvánvalóan aktuálpolitikai és ideológiai okai voltak, amelyek csak lassan oldódtak. Bethlennel ellentétben – akit ugyan hosszú ideig fasisztának bélyegeztek meg, de foglalkoztak vele a huszadik század második felének történeti munkáiban – Nagy Imre a hallgatás és a tudatos háttérbe szorítás áldozata lett. Amikor Rainer arra vállalkozott a nyolcvanas-kilencvenes évek fordulóján, hogy megírja Nagy Imre életrajzát, nyilvánvalóan ez a historiográfiai úr is motiválhatta. Bár a szerző a biográfiáját a politikai életrajz műfajához sorolta, hasonlóan Romsicséhoz, a főszereplőjét komplex személyiségként értelmezte, így Nagy Imre vonatkozásában is időnként megismerhetjük a politikus mögött álló embert is. Annál is inkább, mivel Rainer M. Jánosnak lehetősége volt arra, hogy még élő hozzátartozóval, Nagy Imre leányával, Nagy Erzsébettel beszélgesen. Emellett, ahogy arra az előszóban is utalt, az 1956-os Intézet Oral

6 Romsics i. m. 5.

7 Rainer M. János: Nagy Imre. Politikai életrajz. I–II. 1956-os Intézet, Budapest. 1996–1999.

History Archívumában számos visszaemlékezés állt a rendelkezésére, amelyek különleges forrásbázist jelentettek. Annak ellenére azonban, hogy Rainer az emberi karakterrel is foglalkozott, dominánsan mégis a politikus képe rajzolódik ki a könyvben. Bár feszegeti a műfaji kereteket, mégsem annak kitérítése miatt vált a Nagy Imre-monográfia a huszadik századi magyar historiográfia egyik jelentős eredményévé. Sokkal inkább amiatt, amit Tóth István, az egyik első recenziós is kiemelt: „[...] nemcsak Nagy Imre életművének reális megítélését és méltó megörökítését segítette elő, de a magyar történettudomány vele kapcsolatos adósságából is sokat törlesztett”.⁸

Időben a következő életrajz, amely a politikai biográfiák sorába tartozik, Ormos Mária nevéhez köthető, aki Kozma Miklósról írt kétkötetes monográfiát.⁹ Ormos Mária jelentős történészi munkásság és elismertség után vágott bele a többéves kutatómunkába. Az eddigi példáktól eltérően nem egy, a politika fősodrához tartozó személyiség keltette fel az érdeklődését, hanem egy olyan ember, aki a háttérben dolgozva vívott ki magának egyre nagyobb elismerést. Kozma Miklós nem csak országgyűlési képviselő volt és a fajvédők csoportjának egyik vezéralakja, hanem belügyminiszter, Kárpátalja kormányzói biztosa, továbbá a Magyar Távirati Iroda újjászervezője és a Magyar Rádió vezetője. A szerző tehát nem egy világpolitikai szereplőt választott vizsgálatának tárgyául, hanem egy olyan embert, aki bár a két világháború közötti időszakban a politikai elithez tartozott, de semmiképpen sem lehet állítani róla, hogy annak az élvonalához is. A kontraszt még erősebb, ha hozzátesszük, hogy az ezredfordulón még nem rendelkezett a magyar történetírás Horthy Miklósról és a legtöbb miniszterelnökről sem életrajzzal. A kötet újszerűségét tehát maga a főszereplő kiválasztása is okozhatta, másfelől egy sajátos forrásanyag és lehetőség, amely a korábbi biográfiák szerzői számára alig-alig állt rendelkezésre. Kozma Miklós szeretett írni, így egy nagyon gazdag irathagyaték maradt utána, amely számtalan naplót, feljegyzést és levelet tartalmaz. Az iratanyaggal Ormos előtt kevesen foglalkoztak, teljes áttekintésére és közreadására senki nem vállalkozott. A szerzőnek tehát lehetősége volt arra, hogy elszakadva az életrajzi hagyományoktól, politikai biográfia helyett komplex áttekintést nyújtson Kozma Miklósról. Ormos többé-kevésbé ezt az utat is választotta. Már a bevezetésben jelezte: „Az itt olvasható lapokon a köztörténetet csak az elkerülhetetlen mértékben érintem, a hangsúlyt ehelyett hőszünk és mindenkori barátainak gondolatvilágára és cselekvési módjára helyezem, beleértve ebbe természetesen azt is, hogy az ő szeme előtt miként rajzolódtak ki e korszak jelentős figurái és sorsdöntő eseményei”.¹⁰ A szerző igyekezett ezt a vezérelvet végig követni a két kötet során. Családjáról és ifjúkoráról viszonylag kevés irat maradt fenn, így egy nagyon rövid áttekintés után már a harmincas éveit elején járó katona és

8 Tóth István recenziója. *Múltunk*, 1997/2. 306.

9 *Ormos Mária: Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós. Pokoljárás a médiában és a politikában, 1919–1941. I–II. kötet.* PolgART, Budapest. 2000.

10 *Ormos* i. m. I. 15.

ellenforradalmár képe bontakozik ki. Ezt követően megismerjük a politikust, a minisztert, az üzletembert, a médiavezért. Saját gondolkodásáról az irathagyaték alapján sokat lehet tudni, és ezeket Ormos igyekezett felhasználni. Mégis inkább a két világháború közötti Magyarország képe rajzolódik ki előttünk, a mértékadó politikusok és vezetők portréival kiegészítve úgy, ahogy Kozma Miklós látta őket. Bár összességében nem egy klasszikus politikai életrajzot írt Ormos, mégis inkább kapcsolható az ezen műfajhoz tartozó mintákhoz.

A következő magyar történelmi személyiség, akinek életrajzát ilyen módon megírták, Kádár János volt.¹¹ A kétkötetes biográfia több szempontból is újdonságot jelentett a hazai életrajzírás történetében. Huszár Tibor alapvetően szociológus volt, de pályájának kezdetén pszichológiai tanulmányokat is folytatott, így megvolt a lehetősége, hogy a biográfia korábban megszokott kereteit más tudományterületek aktív bevonásával kitágítsa, hozzátevé, hogy a szerző ezen munka kapcsán is alapvetően determinálta eredményét, sőt már egyenesen a címben jelenik meg a „politikai életrajz” meghatározás. Emellett a téma feldolgozásának újszerűségéhez az is hozzájárult, hogy a szerző – a korábbiaktól eltérő módon – kortársa volt vizsgálata főszereplőjének. „Ebből előnyök is adódhatnak: hosszú ideig osztozva a reformkommunisták illúzióiban, belülről s mégis bizonyos távolságtartással ismerhettem meg s gyakoroltam a korszak uralkodó beszéd- és gondolkodásmódját. Ám az ezekből származó előnyök csapdának bizonyulnak. [...] A nyilvánosság szelektív volt, a lényeges döntések zárt függönyök mögött születtek, s jóllehet a kritikai társadalomtudomány s a művészet – főleg a késői kádári korban – sok rejtélyt felfedett, amit láthattunk és észleltünk, mégsem volt azonos azzal, ami történt s amivel a sokszorosan titkosított és manipulált dokumentumok tanulmányozása során szembesültünk”.¹² Habár a szerző tisztában volt a személyes tapasztalatokból és átélésből való veszélyekkel, mégis – főleg a második kötetben – többször is eltekint a kritikai viszonyulástól. Az első kötet alapvetően a családi háttérrel, gyermekkori szocializációról és a kommunista mozgalomban eltöltött első időszakról szól. Ezen időszak vizsgálatakor Huszár sokkal inkább alkalmazza a szociálpszichológia és politikai szociológia módszereit, ezek segítségével igyekszik rekonstruálni Kádár életének első szakaszait. Az egyes életútinterjúkat és visszaemlékezéseket a levéltári forrásokkal és az ebből fakadó anomáliák feloldásával használja fel. A második kötetben azonban nem csak a későbbi kiadás és a fizikai kivitelezés (é. egy új kötet) miatt szakad meg az egység és a kontinuitás. Bár Kádár János életében 1956 novemberében egy új fejezet kezdődött – amely még hangsúlyosabb időszak –, a biográfia visszaváltozik köztörténelmi leírássá. Amíg Kozma Miklós kapcsán többek között az üzletember képe is kirajzolódik, Kádár János mindennapjairól, gondolkodásáról, véleményéről egyre kevesebbet tudunk

11 *Huszár Tibor*: Kádár János politikai életrajza, 1912–1956. 1. kötet. Szabad Tér – Kossuth, Budapest. 2001.; *Huszár Tibor*: Kádár János politikai életrajza, 1957. november – 1989. június. 2. kötet. Szabad Tér – Kossuth, Budapest. 2003.

12 *Huszár* 1. i. m. 5–6.

meg. Így bár az első nagy vállalkozás volt arra, hogy a huszadik század második felének talán legjelentősebb történelmi szereplőjét feldolgozzák, Huszár Tibor kétkötetes munkája a végére inkább egy köztörténeti ismertetéssé alakult át.

„A történelmi közelmúltunk főszereplőinek politikai portréiból összeálló tabló olyan, mint az érettségiző osztályé. Nem lehet kiretusálni belőle a »rossz fiúkat«, és nem lehet tudni, hogy a tablón mosolygó fiatalember milyen pályát jár majd be. [...] A „nagypolitika” kulcsfigurái esetében azonban más a helyzet. Mintha rejtett aknák fölött járna a történész, még akkor is, ha politikai pályaképeket forrásokra alapozva, indulatoktól mentesen igyekszik rekonstruálni. Mert rendszerint történelmi igazságszolgáltatást igényel az utókor, amit »rehabilitációnak« is nevezhet, vagy szeretné mélybe rántani és utólag »megbüntetni« az addig piederstálon állót.”¹³ Ezek a szerzői gondolatok olvashatóak Gergely Jenő Gömbös-monográfiájának előszavában. Észrevételek egy olyan történész tollából, aki Gömbös Gyula előtt már több történelmi szereplő (többek között: Prohászka Ottokár, Giesswein Sándor, Bangha Béla) portréját is megrajzolta. Később magyarázatot is ad arra, hogy miért tartotta szükségesnek ezen gondolatokat műve elején felvetni: „Az 1918 és 1945 közötti korszakkal foglalkozó történészek, újságírók, politikusok újabban a Horthy névvel fémjelzett negyedszázad vezetőit két áramlatba sorolják: a szalonképessé tett Bethlen–Teleki–Kállay irányzatba, illetve a bukást okozók retrográd, bűnösnek bizonyuló irányzatába, amely Gömbös Gyulával vette volna kezdetét, majd Imrédy Bélával, Bárdossy Lászlóval folytatódott és a nyilas diktátornál, Szálasi Ferencnél ér véget. [...] Gömbös Gyula, akinek politikai pályáját kísérem nyomon ebben a könyvben, egyedi és sajátos jelensége volt a két háború közötti Magyarország politikai elitjének. Olyan jelenség, akivel szemben senki nem maradt közömbös sem az életben, sem a halála után. Gömböst vagy szerették, sőt voltak, akik imádták; ugyanakkor a »másik oldalról« már kortársai sem egyszerűen ellenfélnek, hanem ellenségnek tartották. Az utókor pedig a legfőbb bűnösnek mondta ki egy egész korszak, egy egész rendszer vétkeiben.”¹⁴ Gergely Jenő tehát nehéz témát választott, amikor a két világháború egyik markáns személyének az életrajzát elkezdte megírni.¹⁵ Éppen a Gömbös-kép és jelenség vizsgálata miatt illeszkedik bele ez a biográfia is a korábbi életrajzok sorába. Gergely nem vállalkozott arra, hogy komplex módon elemezze és értelmezze főszereplőjét. Röviden ismertetette a családi hátterét és a fiatalkori szocializációját, majd áttért a katonából közszerelővé váló Gömbös közéleti karrierjére, és öt nagyobb egységben – az öt legfontosabb életszakaszra

13 *Gergely Jenő*: Gömbös Gyula. Politikai pályakép. Vince, Budapest. 2001. 7.

14 *Gergely* i. m. 7–8.

15 Nem véletlen talán, hogy a korábbi életrajzoktól eltérően a szerző nemcsak tanulmányokban számolt be kutatásának aktuális állásáról, hanem két évvel a nagy monográfia megjelenése előtt egy rövid változatot, ha úgy tetszik, vázlatot is közreadott. Ezen művében a szerző inkább kérdéseket fogalmazott meg és problémákat vetett fel, amelyek köré későbbi életrajzát építette. Bővebben lásd: *Gergely Jenő*: Gömbös Gyula. Vázlat egy politikai életrajzhoz. Elektra Kiadóház, Budapest. 1999.

osztva: ellenforradalmár, kormánypárti politikus, ellenzéki politikus, miniszter, miniszterelnök – mutatta be a portrét. Ki kell emelni a monográfia utolsó fejezetét, amelyben az addigi életrajzokban olvasottnál sokkal részletesebben vizsgálta a szerző főszereplőjének kortársi értékelését, politikai örökségét és továbbélését az utókor emlékezetében.

Közel másfél évtizeddel a Gergely-monográfia után jelent meg Vonyó József Gömböséletrajza a Napvilág Kiadó gondozásában.¹⁶ Ebben a biográfiában is hangsúlyos szerepet kapott a főszereplő megítélése és utóélete, valamint politikai karrierje. Gergely Jenő munkájával szemben Vonyó József sokkal részletesebben foglalkozott a háttérrel és a személyiséggel. A család, a szülőfalu, az ifjúkor, majd később az egyes döntések háttere még inkább előtérbe kerültek, ezzel megvalósítva a szerző által az előszóban megfogalmazott célkitűzést: „Nem csak ismertetni akarjuk Gömbös gondolatait és azok által motivált tetteit. Mindenekelőtt megérteni kívánunk. Megérteni azt, hogy miért az adott szavakat mondta ki, miért az általa elkövetett cselekedeteket választotta adott helyzetben; mi motiválta abban, hogy mindenáron hatalmi pozícióba kerüljön; és miként bánt azzal, amikor már a birtokában volt? Azaz jobban érdekel bennünket a »miért« a »mi«-nél”.¹⁷ Ez a megközelítési mód azonban nem a totális életrajzírás irányába mutat, inkább a Gömbös-életút másfajta feldolgozására vállalkozott a szerző. Ahogy maga is determinálta művét: „Könyvünk címe így akár az is lehetett volna: Gömbös Gyula és a hatalom”.¹⁸

A két világháború közötti időszak nagyformátumú politikusai közül a következő, akinek életrajzát objektíven, szakszerűen feldolgozták és közreadták, Teleki Pál volt.¹⁹ Teleki biográfiákból több is rendelkezésre állt az ezredforduló időszakában, vagyis Ablonczy Balázs nem egy új szereplőt emelt be a szakmai diskurzusba. Ez azonban nem jelentett feltétlenül könnyebbséget a szerzőnek, hiszen az évtizedek alatt számtalan hiedelem és toposz terjedt el Teleki Pálról, amelyeket külön is vizsgálnia kellett, és ezeken felülemelkedve egy objektív szintézis megírására kellett törekednie. Éppen emiatt választotta, a korábbi életrajzoktól eltérően, azt a megoldást, hogy művét egy terjedelmes és részletes historiográfiai áttekintéssel kezdte. Ezáltal számba vette a rendelkezésére álló Teleki-képeket. Ablonczy alapos áttekintést adott a szakirodalmi előzményekről, amelyen keresztül nem csak a Teleki-portré változása figyelhető meg, hanem nyomon követhetőek a huszadik századi magyar történetírás főbb tendenciái és a közgondolkodás folyamatos alakulása is. Már ez a terjedelmes egység is szakmailag precíz és kiemelkedő színvonalú. Ezt követően bontakozik ki a főszereplő, aki egy rendkívül bonyolult és összetett személyiség volt. Teleki Pál nem csupán politikai pályán mozgott. Ezzel párhuzamosan több közéleti dimenzióban is jelen volt. Emiatt a szerzőnek nem csak a politikust kellett

16 Vonyó József: Gömbös Gyula. Napvilág, Budapest. 2014.

17 Vonyó i. m. 11.

18 Uo.

19 Ablonczy Balázs: Teleki Pál. Osiris, Budapest. 2005.

bemutatnia, hanem a tudóst, a tanárt és a különféle társadalmi mozgalmak, szervezetek résztvevőjét is. Ezeket a szerepeket is alaposan vizsgálta, és ennek nyomán a komplex emberen túl az általa érintett pályákról is rövid áttekintést kaphat az, aki elolvassa a művet. Bár ebben az életrajzban is inkább a politikai, közéleti, társadalmi szerepvállalás a hangsúlyos, Teleki személyiségére vonatkozó információkat is közölt a szerző, kis mértékben eltérve a politikai életrajzok hagyományaitól. Ahogy Zeidler Miklós fogalmazott, aki a monográfiáról nagyon részletes és pontos ismertetést írt: „Ablonczy könyvében Teleki küszködik és töpreng, lelkesedik és elcsügged, pökhendi és empatikus, megfontolt és hirtelen, méltányos és igazságtalan, őszinte és hazug, győzedelmes és esendő – ember”.²⁰ Ablonczy Balázs több éves alapos kutatómunkája nyomán egy rendkívül összetett, precíz monográfiát írt, amelyből teljes valójában emelkedik ki Teleki Pál.

Már az új évezred első évtizede is eltelt, amikor a magyar történetírás még mindig nem rendelkezett átfogó biográfiával huszadik századi történetünk olyan jelentős alakjáról, mint Horthy Miklós. Habár a róla elnevezett korszakot már sok szempontból feldolgozta a szakma, tudományos igényességű és objektivitásra törekvő (jelen esetben értsd: nem leleplező és megbélyegző, valamint idealizáló és heroizáló) életrajz nagyon sokáig nem készült. A fordulatot egy fiatal és tehetséges történész, Turbucz Dávid hozta meg, aki több éves kutatómunka után 2011-ben adta közre biográfiáját.²¹ Az azóta már bővített formában is megjelent Horthy-életrajz a szerző meghatározása szerint a saját kutatásai mellett „a publikált dokumentumok széles körére és a rendelkezésre álló szakirodalomra támaszkodik, Horthy Miklós életének, államfői tevékenységének tudományos ismeretterjesztő jellegű, rövid és közérthető áttekintésére vállalkozik”.²² A különböző Horthy-képek közötti ellentmondásra a legjobb példa a szerző előszavának kezdése, ahol egymás után olvasható közvetlenül Hóman Bálint és Andics Erzsébet rövid értékelése. Ez a kezdés jól szimbolizálja, hogy Horthy biográfusának milyen szélsőséges álláspontokat kellett szintetizálnia és – ezek eredményeit saját kutatásaival kiegészítve – egy történetbe foglalnia. Jelen historiográfiai áttekintés szempontjából Turbucz munkája a régi, ismert utat követte, azaz elsősorban az egyén és politikum viszonyát vizsgálta és helyezte előtérbe. A magánszféra csak a háttér és a döntések motivációja szempontjából jelenik meg. Bár a szerző röviden ismertette a családtörténetet, főszereplőjének ifjúkorát, ezek mégsem hangsúlyos részei az életrajznak. Ugyanezt tapasztalhatjuk, amikor Turbucz arról a két eseményről írt, amikor Horthy Miklós életében elválaszthatatlanná egyesült az apa-államfő szerep. 1942. augusztus 20-án lezuhant Horthy István repülőgépe, amiről még aznap

20 Zeidler Miklós: Olvasónapló. Gondolatok Ablonczy Balázs Teleki Pál című könyvéről. In: *Limes*, 2012/2. 142. A teljes recenziót lásd 109–146.

21 Turbucz Dávid: Horthy Miklós. Napvilág, Budapest, 2011. A bővített, új kiadás: *Új Horthy Miklós*. Napvilág, Budapest, 2014.

22 *Uo.* 12.

értésült a kormányzó. A szerző ugyan szólt arról, hogy pszichésen mennyire megviselte ez a hír az egyébként is idős Horthy Miklóst, de rögtön áttért az államélet és -irányítás dimenziójára, amikor a kormányzóhelyettesi intézmény, valamint a későbbi kultusz és propaganda szempontjából vizsgálta a halálestet. Hasonlóan tárgyilagosan ismertetette a kormányzó utolsó élő gyermekének elrablását is. Leírta, hogyan csalja törbe a Gestapo ifj. Horthy Miklóst, és Otto Skorzeny vezetésével hogyan fogta el egy SS-különítmény a férfit. Ezután azonban visszatért az átállás kudarcainak ismertetésére. Így arról, hogy ez a súlyos csapás hogyan érintette a kormányzót, mit gondolt és mérlegelt ebben a helyzetben, nem derül ki semmi. A fentiek fényében tehát egyértelműen a politikai életrajz műfajába sorolható Turbucz Horthy-életrajza, hasonlóan Bethlen István, Nagy Imre, Kádár János és a többi biográfiához.

Habár a fenti szerzők mindegyike feszegette valamilyen mértékben a politikai biográfia műfaji kereteit, a magyar történeti életrajzírás megszokásait Kövér György Losonczy Gézáról szóló monográfiája lépte át.²³ A szerző néhány éve megjelent módszertani könyvében visszatekint a Losonczy-életrajz készítésére, és ezt írja: „Losonczy Gézáról nem a nálunk divatos «politikai életrajzot» próbáltam írni, hanem ún. »totális biográfiát«. S nemcsak annak jegyében, hogy végső soron a politikus is ember, hanem elsősorban azért, mert úgy gondoltam, hogy a politikusi lét nem értelmezhető politikatörténeti redukcionizmus szellemében. Egy politikus cselekedetei a társadalmi eredet és az egész mozgástér ismerete nélkül ugyanúgy megmagyarázhatatlanok, mint ahogy a karriermotívumok és karaktervonások feltérképezése híján sem fejthető meg, hogy miért éppen úgy döntött az illető egy adott szituációban, ahogy.”²⁴ Vagy ahogy a Losonczy-monográfiában fogalmazott: „Szándékunk szerint a karaktert és karriert átfogó, »totális« életrajzot tekintjük mintaképünknek. A személyiség, az emberi létszerepek teljességének történetét igyekszünk összefoglalni. A biográfia korlátozását tehát sem politikai, sem pszichológiai nézőpontból nem vállalhattuk.”²⁵ Kövér György tehát nem az egyén és politikum kapcsolatát kívánta bemutatni és a főszereplőn keresztül egyfajta kortörténetet is felvázolni, hanem elsősorban arra volt kíváncsi, hogy Losonczy Géza személyisége és gondolatvilága milyen változásokon ment keresztül életének bizonyos szakaszaiban. Adódik a kérdés, hogy akkor mit is írt a szerző? Hogyan lehet meghatározni egy olyan biográfiát, amely elhatárolta magát a politikai életrajz definíciójától, valamint ezzel párhuzamosan a magyar történetírás életírára vonatkozó hagyományaitól és eredményeitől? Maga Kövér György ad egy lehetséges műfaji kategóriát a totális életrajz terminológiával, amely túlmutat a politikai életrajz politikatörténeti redukcionizmusán és a pszichohistóriai biográfiák redukcionizmusán. A kettő között valamiféle egyensúly megtartására törekszik, így a létrejött életút a politikatörténeti makrovizsgálat, a tár-

23 Kövér György: Losonczy Géza, 1917–1957. 1956-os Intézet, Budapest. 1998.

24 Kövér György: Biográfia és társadalomtörténet. Osiris, Budapest. 2014. 9–10.

25 Kövér 1998. 85.

sadalomtörténeti mikrotörténet és a pszichoanalízis egyfajta egyvelege.²⁶ Az újszerű megközelítéssel, a precíz és sokoldalú forrásfelhasználással, valamint a későbbi elméleti munkájával Kövér György új irányt vezetett be a magyar történetírásban. Nemcsak egy kiváló biográfiával gazdagította a szakmát, hanem módszertani írásaival egy komoly elméleti problémakörre is ráirányította a figyelmet, amely ugyan nem előzmények nélküli, még Magyarországon sem, de rendszerezett, széleskörű áttekintésre és magyarázatra talán először Kövér vállalkozott.²⁷

„A róla korábban született kötetek elsősorban a politikai pályáját vitatták vagy méltatták, ez a könyv pedig a hétköznapi Kádár Jánosról szól”²⁸ – kezdi könyvét Majtényi György, majd így folytatja: „Hiánypótlás nekem és mindenkinek – a cél: megérteni és megváltoztatni a Kádárképet, hátha lehet.”²⁹ Vagyis a szerző nem klasszikus életrajzot írt, nem a karrier és életút részletes bemutatására vállalkozott, sokkal inkább az embert állította műve középpontjába. Az embert, akinek megismerjük mindennapjait, hol élt, mit evett, hogyan viszonyult a környezetéhez, milyen szokásai voltak. Az eseménytörténet és a politikai pályafutás csak kiegészítőszámként jelenik meg. Majtényi három közegben vizsgálta Kádárt: 1. az otthon, a személyes szféra; 2. a hivatal és munka; 3. minden, ami az előző két terepen kívülre esett. A monográfia a kiadásakor egyedülálló vállalkozásnak számított, és éppen az egyedisége, újszerűsége miatt említendő meg a vastag, akár többkötetes életrajzok között. Végezetül néhány gondolat Karsai László Szálasi-biográfiájáról. A szerző nem kevesebbre

26 A Losonczy-monográfia elemzésével és annak példáján keresztül az életírás módszertanával többször is foglalkozott Kövér György. Először természetesen a Losonczy-életrajz alkalmával, majd két rövidebb elméleti munkában (*Kövér György: Biográfia és történetírás*. Aetas, 2000/3. 150–156.; *Uő.: A biográfia nehézségei*. Aetas/2002. 245–262.), végül pedig a saját tapasztalatokra és fenti tanulmányokra épített, korábban hivatkozott módszertani alpmunka során (*Kövér György: Biográfia és társadalomtörténet*. Osiris, Budapest. 2014.).

27 Mivel jelen tanulmánynak – a terjedelmi korlátok miatt – nem feladata az életrajzírás módszertanával foglalkozó elméleti írások részletes bemutatása és elemzése, így a korábban hivatkozottakon kívül csak néhány fontosabb munkát emelek ki a jelentős nemzetközi és a felzárkózó hazai historiográfiából: *Levi, Giovanni*: Az életrajz használatáról. (Ford. Czoch Gábor) *Korall*, 2. szám. 2000 tél. 81–93.; *Botond Ágnes*: Pszichohistória – avagy a lélek történetiségének tudománya. Tankönyvkiadó, Budapest. 1991.; *Runyan, William McKinley*: Vita a pszichobiográfiáról. In.: Történeti és politikai pszichológia. Szerk.: Hunyady György. Osiris, Budapest. 1998. 305–340.; a *Korall* c. folyóirat tematikus száma: *Clio & Psyche*. *Korall*, 2005. november, 21–22.; *Lackó Mihály*: Széchenyi elájul. Pszichotörténeti tanulmányok. L’Harmattan, Budapest. 2001.; *Handbook of Psychobiography*. Ed.: Schultz, William Todd. Oxford University Press, Oxford 21 – New York. 2005.; *Bourdieu, Pierre*: Az életrajzi illúzió. In.: *Uő.*: A gyakorlati észjárás. A társadalmi cselekvés elméletéről. (Ford. Berkovits Balázs) Napvilág, Budapest. 2002. 68–77.; *Gueniffey, Patrice*: A biográfia a megújuló politikátörténetben. (Ford. Szabó Csilla) *Aetas*, 2000/3. 136–149.

28 Majtényi György: Vezércsel. Kádár János mindennapjai. Libri – Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest. 2012. 8.

29 *Uo.*

vállalkozott, mint a huszadik századi magyar történelem legelutasítottabb és leginkább negatív szereplőjének, Szálasi Ferencnek az életrajzát megírni. A nyilas vezér személyével – teljes pályáiv és élettörténet szempontjából – Karsai előtt egyedül Paksa Rudolf foglalkozott. A szélsőjobboldal történetét évek óta kutató fiatal történész 2013-ban jelentetett meg egy tudományos igényű ismeretterjesztő kismonográfiát, amely Szálasi életútját követi végig a kezdetektől az utóéletéig.³⁰ Paksa közel 250 oldalas összefoglalása hangsúlyosan foglalkozott az életrajz négy legjelentősebb tematikájával: 1. a katonaevekkel, amelyek során nemcsak követőket, kapcsolatokat szerzett. A világnézete és gondolatvilága szempontjából is meghatározó élményekkel gazdagodott. 2. A politikussal és ideológussal is foglalkozott, aki – amellett, hogy a kormánypárttól folyamatosan elhatárolódott, és egyre inkább megszervezte a magyarországi szélsőjobboldali tábor (kultuszt épít, kultusz épül) – gyakran saját túléléséért is küzdött. A Nemzeti Akarat Pártja és a későbbi hungarista mozgalom vezetőjeként, különböző politikai broszúrák szerzőjeként ugyanis a hatóságok állandó figyelmét is sikerült kivívnia. Így bírósági eljárások és fogházban töltött időszak során kellett megmaradnia potens személynek. 3. A nemzetvezetővel is foglalkozott, aki mindent elkövetett, hogy a nemzet élére állhasson, majd rövid országlása során egyre mélyebbre taszította politikailag, gazdaságilag és erkölcsileg egyaránt a rábízott nemzetet. 4. A háborús bűnösre is kitért a szerző, akinek a megítélése a rövid nemzetvezetői pályafutása után egyértelműen negatív irányt vett, korábbi kultusza megszűnt, és rendkívül gyorsan vált az ország elsőszámú közellenségévé. Paksa tehát Szálasi Ferenc politikai életútját követte végig, a katonát, politikust és ideológust helyezve művének középpontjába. Így a magánszféra legfontosabb eseményeit (születés, család, származás, házasság) csak röviden említette.

Nem úgy, mint Karsai László, aki több évtizedes kutatómunkájának eredményeit összegezte a 2016-ban kiadott terjedelmes biográfiájában.³¹ A magyar életrajzi klasszikusokhoz hasonlóan az alcímben is jelezte, hogy monográfiája leginkább a főszereplő közéleti pályafutását igyekszik részletesen ismertetni. A bevezetésből azonban kitűnik, hogy a szerző tágabban értelmezte a műfajt. Horthy Miklóstól, Kádár Jánostól, Bethlen Istvántól vagy Nagy Imrétől eltérően Szálasi Ferenc csupán néhány hónapig befolyásolta érdemben az ország sorsát. Ahogy Karsai fogalmaz: „Egy Hitler- vagy Sztálin-életrajz egyben a náci Németország vagy a bolsevik Szovjetunió története is lehet. Szálasi, ha politikai pályafutását tekintjük, az 1930-as évek elejétől szinte csak vár, várakozik, készül a hatalom átvételére.”³² A szerző tehát nem szűkítette (szűkíthette) le monográfiáját csupán Szálasi közéleti pályafutására, hiszen ebben a témában Paksa Rudolf egy kiváló összefoglalást már közreadott. Karsai célja az ember vizsgálata és elemzése. Fő kérdése, hogy hogyan vált egy nehézsorsú, száрма-

30 Paksa Rudolf: Szálasi Ferenc és a hungarizmus. Jaffa, Budapest. 2013.

31 Karsai László: Szálasi Ferenc. Politikai életrajz. Balassi, Budapest. 2016.

32 Karsai i. m. 9.

zását tekintve összetett család egyik gyermekéből az ország nemzetvezetőjévé, háborús bűnössé, majd a közbeszéd egyik legnegatívabb történelmi szereplőjévé. Hogy ez a kérdés nemcsak őt foglalkozta, hanem már Szálasi kortársait is, mi sem bizonyíthatja jobban, mint az 1938-ban Payr Hugó által Horthy Miklóshoz írt levél, amelyet Karsai is idéz, ti.: „[...] hogyan lett ebből az egyébként jelentéktelen századosból a mai magyar politikai élet jelentős tényezője? Amikor szónokolni, írni nem tud, se sajtója, se pártja, se pártvezéri képessége, sőt még csak világos gondolata sincs.”³³ Karsai biográfiájának érdeme, hogy kibontakozik előttünk egy olyan életút, amelyből egy reálisnak tűnő Szálasi-kép alakulhat ki. A monografikus méret lehetővé tette számára, hogy a magánélet olyan releváns részeiben is elmerüljön, mint a származás problematikája, a családi háttér vagy éppen a feleségéhez való viszony. Emellett sok esetben a motiváció is megjelenik (amikor például a szerző a katonai karriert elhagyó és a bizonytalanabb pályafutást előrevetítő politikusi életutat választotta). Karsai tehát, bár munkáját a politikai életrajzok közé sorolta, igyekezett Szálasi Ferencet komplex egyénként vizsgálni, és a hangsúlyos közéleti szerepvállalás mellett a magánélet és a személyiség fontosabb kérdéseire is kitérni. Ez utóbbi dimenzió vizsgálatát a főszereplő utóélete is fontossá tette, hiszen Paksa Rudolf és Karsai László is viszonyítási pontnak tekintette azokat a jelzőket (őrült, próféta, mártír, demagóg stb.), amelyeket elsősorban az utókor történészei aggattak Szálásira.

Borbély-Maczkó Emil – politikai vagy totális életrajz?

Borbély-Maczkó Emil 1887. szeptember 6-án született Hevesen. Apja, id. Maczkó Emil végigjárta Heves vármegyében a közigazgatási ranglétrát. Volt segédszolgabíró, főszolgabíró, majd a századfordulót követően két cikluson keresztül országgyűlési képviselő. Anyja, fái Fáy Róza a régió egyik legrégebbi nemesi családjának leszármazottja, aki anyai ágon a lévai Borbély családdal is rokonságban állt. Testvérei közül az idősebbnek, Györgynek sikeresen és eredményesen kezdődött a közigazgatási pályafutása, ám a feljebb jutásnak korai halála vetett véget. Fiatalabb bátyja, Béla szintén a vármegye szolgálatába szegődött, de korai nyugdíjazása miatt nem futott be jelentősebb karriert.

Borbély-Maczkó 1902-ben katonai pályára lépett, és fokozatosan lépdelt előre a ranglétrán. Az első világháborút a marosvásárhelyi 9. honvéd huszárezred tagjaként harcolta végig. 1914 augusztusa és 1917 decembere között, néhány hetet leszámítva, folyamatosan a fronton szolgált (keleti front, majd az erdélyi szakasz, végül az olasz front). 1919-ben nyugdíjaztatását kérte, és a családi hagyományt követve tisztviselői karrier építésébe kezdett. 1920–1922 között az ózdi választókerület, majd 1926–1930 között Miskolc országgyűlési képviselője volt. 1922–1923, majd 1930–1944 között az ország egyik legnagyobb vármegyéjének főispánjaként dolgozott. Szoros barátságban állt Gömbös

---

33 Uo. 10.

Gyulával, amit bizonyít, hogy a pályájuk – utóbbi 1936-os haláláig – egy irányba tartott, és az egyik folyamatos hatással volt a másikra. Ennek szemléltetésére néhány példa. 1. Amikor Gömbös és Bethlen nyíltan szakítottak, Borbély-Maczkó, erre hivatkozva, lemondott a főispánságról (1923). 2. Már a kezdetekkor bekapcsolódott a barátja által szervezett fajvédő mozgalomba. A párttá alakulás után az 1924-es időközi miskolci választáson, majd az 1926-os rendes voksoláson ezen csoport jelöltjeként lépett fel, előbb sikertelenül, majd eredményesen. 3. A Magyar Országos Véderő Egylet is közös fórum volt, Gömbös 1928-as lemondása után Borbély-Maczkó vette át a szervezet elnöki posztját. 4. Amikor Gömbös visszatért az Egységes Pártba, a barátja is követte. Míg az előbbi államtitkári, majd miniszteri kinevezést kapott, addig az utóbbi ismét szeretett vármegyéje élére került. 5. A harmincas években többször felmerült a sajtóban, hogy Gömbös igyekszik egyengetni Borbély-Maczkó karrierjét. Előbb a budapesti rendőrfőkapitányi pozíció jelöltjeként tartották számon, később felmerült a neve honvédelmi államtitkárként, belügy- és honvédelmi miniszterként is. 6. Magánemberként is gyakran összejártak. Borbély-Maczkó bótai kúriájában különszoba volt berendezve Gömbösnek. A miniszterelnök 1936-os halála után ez a baráti és harcostársi viszony megszűnt, de Borbély-Maczkó karrierje továbbra is felfelé ívelt. A vármegye lakossága elismerte és szerette a főispánt, kollégái tisztelték és kicsit tartottak tőle. Felettesei elismerték és szabad kezet adtak neki. 1939-ben országmozgósítási, majd közellátási biztos lett, 1944-ben pedig Miskolc thj. (törvényhatósági jogú) város főispáni székét is ő kapta meg. Egészen a nyilas hatalomátvételig és az ezt követő elmozdításáig Borsod vármegye élén állt. Ezt követően visszavonult bótai birtokára. Személye a nyilasok, a szovjetek, majd az újonnan megszilárduló hatalom számára is kényes volt. Leginkább a gyűlölt ellenséget látták az öreg Borbély-Maczkóban. Kétszer letartóztatták. Második alkalommal, 1945 tavaszán, rejtélyes körülmények között meggyilkolták. Halálát sem akkor, sem később nem vizsgálták ki, így a miskolci városlakók és a környező települések lakosainak képzeletei alakították a halál körülményeit. Ez azonban nem tartott sokáig. A fokozatosan kiépülő hatalmi rendszer ellenségként határozta meg az egykori főispánt. A személyét nemkívánatosnak tartották, így emléke hamar elhalványult. A helyi történészek sem foglalkoztak vele és munkásságával. Az ötvenes, hatvanas és hetvenes években elvéve említették meg a helytörténeti munkákban. A tudatos elhallgatásnak és feledtetésnek meg lett az eredménye, Borbély-Maczkó Emil kapcsán nem beszélhetünk utóéletről és halála után gyakorolt hatásról. Mivel gyermekei nem születtek, unokaöccsei és unokahúgai többségében emigrációba vonultak, Magyarországon nem maradt jelentős emléke, emlékezete az első világháborúban sokszorosan kitüntetett katonának, majd a két világháború közötti politikai és közigazgatási élet egyik jeles és kiemelkedő alakjának.

A fenti rövid biográfiai ismertetésből kitűnik egy olyan életpálya, amely – bár nem került a politikai fősodorba Borbély-Maczkó – hatással volt az ország politikai életére, valamint közel két és fél évtizeden keresztül Borsod vármegye

mindennapjaira. Ez, valamint a negyvenes évek második felében lezajlott politikai és történetírói diskurzusváltás hatására kialakult historiográfiai új jelenti a motivációt a téma bővebb kifejtésére és a biográfia megírására.

Felmerül a kérdés, hogy Borbély-Maczkó Emil kapcsán van-e lehetőség totális vagy komplex életrajz megírására? Hiszen a politikai életrajz csak részben szól a főszereplőről, bár nyilvánvalóan ez a hangsúlyos rész. Emellett azonban vizsgálat alá lehet vonni a befogadó környezetet és korszakot. Borbély-Maczkó kapcsán lehetőség van kitérni az első világháború katonai eseményeire, 1918–1920 politikai és társadalmi változásaira, a két világháború közötti magyar parlamentarizmus működésére, a különböző társadalmi szervezetek (MOVE, Frontharcos Szövetség stb.) tevékenységére, valamint Borsod, Gömör és Kishont k.e.e. (közigazgatásilag egyelőre egyesített) vármegyék (1939-től Borsod vármegye) politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális viszonyaira. Mindezek együttesen – bőséges szakirodalmi háttér felhasználásával – adhatnák a kész monográfiát, melynek címe, a magyar történetírás hagyományaira is támaszkodva, akár ez is lehetne: Borbély-Maczkó Emil. Alcím: Politikai életrajz.

A kérdés az, hogy a fennmaradt és rendelkezésre álló forrásbázis lehetővé teszi-e egy ennél komplexebb, nem csupán az egyén és politikum kapcsolataira leszűkített életrajz elkészítését. Noha Giovanni Levi szerint egy ember életének a megírásakor „a források hiánya nem az egyetlen és még csak nem is a legfőbb nehézség”³⁴, mégis ezek már előre determinálják a készülő biográfia kereteit és vázát. Ahhoz, hogy a személyt, annak gondolkodását, mentalitását, döntéshozatalát, érzéseit vizsgálhassuk, és ebből egy komplex személyiség képe alakulhasson ki, de legalábbis a politikai életrajz műfaji kereteit tágítani lehessen, szükség van olyan szubjektív forrásokra is, amelyek révén a főszereplő ezen rétegeit is megismerhetjük, vagy legalábbis következtethetünk rá. Ilyen forrástípusok lehetnek például az egykorú visszaemlékezések (lásd Rainer M. János és Nagy Imre), a szerző személyes tapasztalatai, élményei és kortársi volta (lásd Huszár Tibor és Kádár János) vagy a főszereplő írásszenvedélye, amely levelezések, újságcikkek, naplók, könyvek és tanulmányok formájában maradhatott fenn (lásd Ormos Mária és Kozma Miklós). Borbély-Maczkó Emil kapcsán a fentiek közül szinte semmi nem áll rendelkezésre. Mivel egyenesági leszármazottja nem volt, így csak távolabbi rokonok emlékezetében maradhatott fenn néhány személyes történet. Habár sikerült kapcsolatba lépni még élő rokonokkal, életkorukból fakadóan – jellemzően 4-6 évesek voltak, mikor a több mint száz kilométerre élő nagybácsit megölték – személyes élményekkel alig rendelkeznek. Az általuk elmondott és rendelkezésemre bocsátott családi történetek mégis bizonyos mértékben hasznosak az életrajz szempontjából, hiszen annak ellenére, hogy nagybátyjuk gondolatvilágát és egyes döntéseit nem ismerhetjük meg, mégis kirajzolódik egy kép arról, hogy a család hogyan, illetve milyennek látta őt.

34 *Levi, Giovanni*: Az életrajz használatáról. Korall, 2000. Tél. 82.

Az egykorú visszaemlékezésekhez hasonlóan jelentős irathagyaték sem maradt Borbély-Maczkó Emil után. Ennek legfőbb oka, hogy nem szeretett írni, legtöbbször élőszóban fejezte ki magát. Annak ellenére, hogy kiterjedt kapcsolati hálójával rendelkezett, levelezést sem gyakran folytatott senkivel. Az első világháború néhány éve némileg kivételt jelent. Az 1914. augusztusi mozgósítás és frontra vezénylés pillanatában néhány hétig naplót vezetett, amelynek másodpéldánya a Hadtörténeti Levéltárban megtalálható. Talán ez az egyetlen olyan életszakasz, amelyből személyes élményei fennmaradtak. Bár többnyire szűkszavúan fogalmazott, mégis megismerhető, hogyan élte meg a háború első heteit. Szintén a naplóból derült ki, hogy rendszeres levelezést folytatott a menyasszonyával, az Ákoson élő Pálincás Erzsébettel, valamint néhány alkalommal, az édesapjával és a bátyjaival. Ezek a levelek azonban, néhány kivételtől eltekintve, valószínűleg nem maradtak fenn. Kerkay Emese, Borbély-Maczkó Emil keresztfiának a lánya úgy látja, hogy ennek oka a szovjet megszállás és a nagybácsi kastélyának a kifosztása volt. A családi emlékezet szerint már a gyilkosságot követő napokban többször kifosztották a bótai kastélyt, az ingóságok jelentős részét elvitték, a rokonok pedig alig tudtak néhány emléket megmenteni. Valószínűsíthető, hogy a levelezések és a csekély mennyiségű irathagyaték – ha egyáltalán volt ilyen – ekkor semmisült meg.

*

A huszadik századi magyar történetírás, főleg a századfordulóhoz közeledve, folyamatosan publikált magas színvonalú, tudományos életrajzokat. Az elmúlt évtizedekben a múlt század meghatározó személyiségei közül önálló, terjedelmes (akár két kötetes) biográfiát kapott – mások mellett – Károlyi Mihály, Kun Béla, Bethlen István, Nagy Imre, Losonczy Géza, Kozma Miklós, Kádár János, Gömbös Gyula, Teleki Pál és Szálasi Ferenc. Emellett jól használható, tudományos igényű, ismeretterjesztő, népszerűsítő kismonográfiában foglalta össze Vonyó József Gömbös Gyula, Turbucz Dávid Horthy Miklós és Paksá Rudolf Szálasi Ferenc portréját. Giovanni Levi hivatkozott tanulmányában felveti azt a kissé költőien hangzó kérdést, hogy „meg lehet-e írni egy ember életét”.³⁵ Ha az egyik legfontosabb problémaként megjelölt forráshiány nem akadályozza a történészek munkáját, akkor történelmi jelentőségű személyek életrajzát meg lehet írni, ahogy a fenti példák is mutatják. A modern magyar történelmi életrajzok alapvetően egy olyan historiográfiai intervallumban találhatóak, amelyek egyik végpontját a totális, komplex (közsférát, magánszférát egymást kiegészítő és magyarázó színtérként felfogó) életrajzok, a másikat a közéleti szerepvállalásra redukáló politikai életrajzok adják. A modern magyar történelmi életírás tehát alapvetően politikacentrikus, mind a választott főszereplőt, mind annak vizsgált élettereit tekintve.

35 Levi i. m. 82.

Borbély-Maczkó Emil készülő életrajza, úgy tűnik, nem lépheti át a politikai életrajz műfajának kereteit. A főszereplő kapcsán nem áll rendelkezésre szubjektív forrás: nincsenek egykorú visszaemlékezések, a család még élő tagjainak kevés személyes emléke van, ebből pedig a személyiség körvonalai nem rajzolódhatnak ki. Irathagyaték – az eddigi ismeretek szerint – nem maradt fenn. Bár Levi úgy látja, hogy nem a források hiánya okozza a legjelentősebb nehézséget egy ember életének megírásakor, Borbély-Maczkó Emil példája jól mutatja, hogy a személyes, szubjektív források hiánya már a biográfia írásának kezdetén alapvetően meghatározza a végeredmény műfaji besorolását.

GEBEI SÁNDOR

A „KENYÉRBÉKE” – AZ ELSŐ BRESZTI BÉKE, 1918. FEBRUÁR 9.*

A magyar történetírásunkban némileg homályban marad az a tény, hogy az I. világháború vége felé a keleti fronton zajló harci cselekményeket szeparatív békékkel gondolták lezárni a központi hatalmak. A négyes szövetség (Németország, Osztrák–Magyar Monarchia [OMM], Oszmán Birodalom, Bulgária) az 1917-es februári és októberi forradalmak következtében kialakult, az Orosz Birodalmat szétszaggató belpolitikai viszonyokat értékelve Ukrajnával, pontosabban az önálló és függetlennek kikiáltott Ukrán Népköztársaság meghatalmazottaival 1918. február 9-én éjjel két órakor különbéke-szerződést írt alá Breszt-Litovszkban. Ezzel – a magyar történetírásban némileg homályban maradt – első breszti béke megszületésének körülményeivel foglalkozom rövid írásomban a közelgő centenárium apropóján.

A Szovjetunió, ill. az Oroszország történetével foglalkozó nagy összefoglaló munkák¹ csupán az 1918. március 3-i breszti békéről tesznek említést, a közel egy hónappal korábban született, február 9-i, a központi hatalmak és az Ukrán Népköztársaság, ugyancsak breszti békének nevezett eseményét szinte mellőzik. A kifejezetten Ukrajna történetére fókuszáló Font Márta – Varga Beáta modern feldolgozása ugyan ismeri a négyes szövetség – Ukrajna különbékéjét, de a tartalmi kibontását csak részlegesen vállalta fel.² Galántai József első világháborúról írt nagyszabású munkája nem feledkezik meg a szeparatív béke létrejöttének körülményeiről, ám a szovjet-orosz és az ukrán politikai elképzelések közötti feszültségeket – érthető okok miatt – nem veszi számba. Németh István egyébként újszerű tanulmánya sem ad kellő nyomatékot a témának – véleményem szerint.³

---

* A szimplán szereplő dátumok a gregorián naptár szerint értendők.

1 *Heller, Mihail – Nyekrics, Alekszandr*: A Szovjetunió története. II. k. Budapest, Osiris, 1996. 40., 56–57., *Font Márta – Krausz Tamás – Niederhauser Emil – Szvák Gyula*: Oroszország története. Budapest, Maecenas, 1997. 462., 478., *Palotás Emil*: Kelet-Európa története a 20. század első felében. Budapest, Osiris, 2003. 97. stb.

2 *Font Márta – Varga Beáta*: Ukrajna története. Szeged, Szegedi Egyetemi Kiadó, 2006. 222.

3 *Galántai József*: Az első világháború. Budapest, Gondolat, 1988. 424–431., 433–434., *Németh István*: Az I. világháború „elfeledett” keleti frontja. In: Császárságból diktatúrába. Németország a 20. század első felében. Tanulmányok. Bp., Magánkiadás, 2015. 203–215. Interneten: https://uni-eszterhazy.hu/public/uploads/nemeth-istvan-az-elso-vilagaboru-elfeledett-keleti-frontja_56a7286481209.pdf (2017. 09. 05.)

Lengyel Istvánnak a breszti béketárgyalásoknak szentelt, 1975-ben publikált monográfiáját – minden szakszerűsége ellenére – 40 év távlatából viszont nem árt „leporolni”⁴, hiszen olyan szakirodalmi részletekkel gazdagítható a breszti eseménysor, amelyek az 1970-es években többnyire elérhetetlenek voltak, továbbá azért is, mert aktuálisan az orosz– ukrán viszony értelmezésében gyakran felbukkannak a 20. század eleji gyökerek. A közelmúltban magyar történészek tollából is jelentek meg kisebb-nagyobb munkák az adott témában, de meglátásom szerint a szerzők, nyelvi ismereteikből fakadóan, érezhetően némi részrehajlással kezelik ezt a bonyolult nemzetközi problémát.⁵ A jelenlegi ukrainai helyzet interpretálásakor többször is hivatkozási alapként hangzanak el az 1917–1918-ban zajlott események, az önálló, független, szuverén Ukrajna Népköztársaság születése, ill. a Szovjet-Orosz Föderáción belüli Szovjet-Ukrajna államisége kapcsán.

Az Ukrajna Népköztársaság létrejötte

Az oroszországi 1917-es forradalmak Ukrajnában is mélyreható változásokat indukáltak. A Központi Rada egyoldalúan deklarálta Ukrajna Oroszország határain belüli autonómiáját 1917. június 10/23-án, de az autonómia fogalmába beleértették a saját törvényhozást, a saját végrehajtást.⁶ Orosz mintára itt is Ideiglenes Kormány (Főtitkárság néven) alakult június 15/28-án Volodimir Vinnyicsenko vezetésével, aki újra felvette a tárgyalások fonalát Pétervárral. Hogy az előterjesztett ukrán kérések megoldását felgyorsítsák, a kijevi Központi Rada újabb, mindenkire szóló felhívást tett közzé. Ebben a II. Univerzáléban (július 3/16.) a teljeskörű autonómia követelésén túlmenően már az oroszországi alkotmányozó gyűlés (ukrán képviselők részvételével) összehívását sürgették.⁷

4 *Lengyel István*: A breszti-litovszki béketárgyalások. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1975.

5 *Polgár Tamás*: Kelet-Galícia 1918-1919. Egy nyugat-ukrán állam önállóságának létjogosultságáról. In: Közép-európai Közlemények 2012/5. 165-173.; <https://ojs.bibl.u-szeged.hu/index.php/vikekkek/article/view/12093/11953> (letöltve: 2017. 09. 15.); *Lagzi Gábor*: Ellenzékiség és együttműködés között. Ukrajna a két világháború közötti Lengyelországban (1918-1939) Bp., L'Harmattan, 2015. 32-56.; *Varga Beáta*: Ukrán nemzeti törekvések Habsburg Galíciában, 1772-1918. In: Válogatott tanulmányok a társadalomtudományok köréből, (Szerk.: Torgyik Judit) Komarno, International Research Institute s.r.o., 2017. 283-291.

6 (Részlet az I. Univerzáléból.* – jelzete a tanulmány végén) „...*Не одділяючись від всієї Росії, не розриваючи з державою Російською, хай народ український на своїй землі має право сам порядкувати своїм життям. Хай порядок і лад на Україні дають вибрані вселюдним, рівним, прямим і тайним голосуванням Всенародні Українські збори (Соїм). Всі закони, що повинні дати той лад тут у нас, на Україні, мають право видавати тільки наші Українські збори...*”; *Lengyel István* is utal rá idézet nélkül: i. m. 116.

7 (Részlet a II. Univerzáléből.** – jelzete a tanulmány végén) „*Ми, Центральна рада, яка завжди стояла за те, щоб не одділяти Україну од Росії, щоб вкупі з усіма*

Az univerzálét az ukrán nemzetiségű katonák ellenségesen fogadták, katonalázadásokra került sor. Az Oroszországgal való teljes szakítást, ill. Ukrajna függetlenségének kikiáltását óhajtották. Miközben a Központi Rada orosz segítséggel úrrá lett az anarchiával fenyegető veszélyen, az orosz Ideiglenes Kormány is hajlandó volt korábbi merev álláspontján változtatni. Hozzájárult ahhoz 1917. augusztus 4/17-én, hogy a kijevi „Ideiglenes Kormány” (Főtitkárság) intézkedési (hatósági) jogkört nyerjen a kijevi, poltavai, podóliai, volhíniai és részben a csernyigovi kormányzóságok területén.

A kezdeményezés mintha Kijev kezébe csúszott volna át, hiszen 1917. szeptember 8/21-én a Dnyeper parti városban nyílt meg az Oroszország népeinek kongresszusa. Az egy héten át tartó összejövetelen már nemcsak az ukránokat megillető autonómia, hanem minden Oroszországban élő nemzetnek kijáró autonómiaprogram mellett szónokoltak a jelenlévők, de változatlanul a föderatív Oroszország tagjaiként. A Pétervárott lezajlott októberi forradalom „megisméltése” Kijevben zátonyra futott, az Ukrán Központi Rada fegyveres egységei megakadályozták a bolsevikok hatalomátvételét. November 7/20-án a Központi Rada kezdeményezésére a III. Univerzálé Ukrajnát autonómiával bíró Népköztársasággá (Narodna Respublica) nyilvánította, változatlanul az Oroszországi Föderáción belül, amelyet a szabad és egyenlő jogokkal rendelkező nemzetek alkotnak.⁸ Az Ukrán Népköztársaság mint a többségében ukrán nemzetiségű ország területét – az adott pillanatban – ekképpen határozta meg a kijevi vezetés: kijevi, podóliai, volhíniai, csernyigovi, poltavai, harkovi, jekatyerinoszlavi, herszoni, tauriai (a Krím nélkül) kormányzóságok. Hozzáteve azt is, hogy a későbbi ukrán–orosz tárgyalások pontosítanak a chelmi (cholmi), a kurszki, a voronyezsi és egyéb térségek ukrán–orosz határait. Ebben a dokumentumban fogalmazódott meg először az autonómnak nyilvánított Ukrajna önálló diplomáciai kezdeményezése is, azaz: önállóan béketárgyalásokra formál jogot a központi hatalmakkal a világháborúból való kilépése érdekében.

1917. december 4/17-én Kijevben az orosz mintát követve megnyílt a munkás-, paraszt- és katonatanácsok képviselőiből álló I. összukrán tanácsok

---

нарoдами її прямувати до розвитку та добробуту всієї Росії і до єдності демократичних сил її... Вважаючи, що утворення краєвого органу Временного правительства на Україні забезпечує бажане наближення управління краєм до потреб місцевої людності в можливих до Учредительного зібрання межах, і визнаючи, що доля всіх народів Росії міцно зв'язана з загальними здобутками революції, ми рішуче ставимось проти замірів самовільного здійснення автономії України до Всеросійського Учредительного зібрання...”; Lengyel István is utal rá idézet nélkül: i. m. 116.

- 8 (Részlet a III. Univerzáléból.***) – jelzete a tanulmány végén) „...Віднині Україна стає Українською Народною Республікою. Не відділяючись від Російської Республіки й зберігаючи єдність її, ми твердо станемо на нашій землі, щоб уся Російська Республіка стала Федерацією рівних і вільних народів. До Установчих Зборів України вся власть творити лад на наших землях, давати закони й правити належить нам, Українській Центральній Раді, й нашому правительству – Генеральному Секретаріатові України...”; Lengyel István is utal rá idézet nélkül: i. m. 117.

kongresszusa, ám ekkor a bolsevikok békés úton történő, demokratikus hatalomátvétele meghiúsult az Ukrán Népköztársaság Radáját támogató szociáldemokraták (mensevikék), eszerek (szociálforradalmárok), ukrán progresszisták, ukrán föderalisták ellenállásán. Emiatt 49 ukrán bolsevik képviselő még aznap elhagyta a kongresszus helyszínét és Harkovba, a Donyec-medencei tanács kongresszusára utazott.

A Központi Rada III. Univerzáléja és az ukránok „breszti tárgyalásokra való önálló bejelentkezése”, különutas diplomáciai kezdeményezése, ill. a december 4/17-i kijevi események Lenint és Trockijt, a Népbiztosok Tanácsának vezetőit arra ösztönözték, hogy nyílt felhívással – valójában ultimátummal – forduljanak Ukrajna lakosságához Pétervár–Kijev viszonyának félreérthetetlen tisztázása céljából. Nézzük, hogy milyen kérdésekre vártak egyértelmű választ a kijevi Radától!

1. Kötelezettséget vállal-e a Rada arra, hogy felhagy a frontok dezorganizálásával, az ukrán nemzetiségű katonák frontról való visszahívásával?
2. Kötelezettséget vállal-e a Rada arra, hogy a katonai főparancsnok beleegyezése nélkül semmilyen katonai egységeket nem enged területén át a Donra, az Urálba vagy egyéb helyekre?
3. Kötelezettséget vállal-e a Rada arra, hogy segítséget nyújt a forradalmi egységeknek az ellenforradalmi Kalegyin-féle (kozák)felkelés leverésére?
4. Kötelezettséget vállal-e a Rada arra, hogy felhagy minden olyan kísérellettel, amely az Ukrajnában működő munkás Vörös Gárda egységeinek és a szovjet ezredeknek a lefegyverzésére irányul? Amennyiben a Népbiztosok Tanácsa 48 órán belül a feltett kérdésekre nem kapja meg a megfelelő válaszokat – szólta a Szovjet-Oroszország Népbiztosok Tanácsának fenyegető üzenete 1917. december 4/17-én –, úgy a Radát kénytelen lesz az oroszországi és az ukránjai szovjethatalom nyílt ellenségének, vagyis háborús félnek tekinteni.⁹

Az Ukrán Központi Rada december 7/20-án keltezett válaszával határozottan visszautasította a pétervári követeléseket, amire a következő napon a szovjet-orsz kormány utasítására Vlagyimir Antonov-Ovszejenko (bolsevik) és Mihail Muravjov tábornok (eszer) egységei teljesen hatalmukba kerítették Harkovot december 9/21-én. Ezekben a sorsdöntő napokban még 78 képviselő fordított hátat Kijevnek, s így 127 „kijevi”+73 „donyeci” munkás-, paraszt- és

9 *Lenin*: Kiáltvány az ukrán néphez az ukrán Radához intézett ultimátum szerű követelésekkel. *Lenin Összes Művei*. 35. k. 142-144. – Idézi Lengyel: i.m. 118. Legújabbán Szavcsenko monográfiája: *Савченко В. А. Двенадцать войн за Украину*. Харьков: Фолио, 2006. Az interneten számozott oldalak nélkül: http://militera.lib.ru/h/savchenko_va/01.html. Első fejezet: Первая война большевиков против Украинской Народной Республики (декабрь 1917 – февраль 1918) (2017. 09. 10.)

katonatanácsai képviselő – a harkovi összújrán tanácsok kongresszusát „igazi”, „egyetlen legitim” intézménnyé deklarálva – Ukrajnát Szovjet (Tanács)köztársasággá nyilvánította 1917. december 11–12-én (24–25-én).¹⁰ Tehát az Ukrán Népköztársaság (Kijev) mellett az Ukrán Tanácsköztársaság (Harkov) is létrejött. Ez utóbbi – a bolsevikok értelmezésében – az egyetlen, törvényes államlakulata Ukrajnának.

A Szovjet-Ukrán Népköztársaság Központi Végrehajtó Bizottsága december 17/30-án manifesztumában az Ukrán Központi Radát és Főtitkárságát illegitim szervezetnek deklarálta. Ennek következtében Kijev és Harkov ellentéte nyílt polgárháborúba torkollott, megindult a belső harc a hatalom birtoklásáért. Az Ukrán Népköztársaság elleni általános offenzíva 1917. december 25. / 1918. január 7-én indult meg Gomel–Brjanszk irányból délkelet felé és Harkovból nyugat felé. Nem mellesleg, Lenin és a Népbiztosok Tanácsa a harkovi, a jekatyerino-szlavi (=dnyepropetrovszki), a herszoni és a tauriai kormányzóságokat nem tekintette az Ukrán Népköztársaság területének, s ilyen okból a téli katonai akciókat Ukrajna ellen indított hadműveletként nem is értelmezte. A kétirányú támadás eredményeképpen a szovjet-orosz és szovjet-ukrán csapatok egymás után foglalták el Ukrajna jelentős városait: Szevasztopolt december 16/29., Feodosziját, Jaltát, Jevpatoriját, Kercset, Szimferopolt január 2/15. – január 15/28. között, Luganszkot, Mariupolt december 26–27. / január 12–13-án, Alekszandrovszkot (= Zaporozsje) január 2/15-én, Jekatyerinoszlavot (=Dnyepropetrovszk) 1918. január 9/22-én, Konotopot január 16/29-én, Odesszát január 18/31-én, Gluhovot január 19. / február 1-jén, Poltavát január 20./ február 2-án stb.¹¹ 1917–1918 fordulóján de facto két hatalmi centrum, két kormány létezett párhuzamosan: az Ukrán Népköztársaság Főtitkársága Kijevben és az Ukrán Tanácsköztársaság Központi Végrehajtó Bizottsága (Central'nij ispolnyityel'nij Komitet) a Dnyeperen túl, Harkovban.

A Központi Rada drámai hangú, IV. Univerzáléja 1918. január 9/22-én, Jekatyerinoszlav (=Dnyepropetrovszk) elvesztésének napján Ukrajna népét a „régii rend visszaállítása elleni” harcra, a független, önálló Ukrajna létét veszélyeztető Szovjet-Oroszország (= „a sötét erők”) elleni harcra buzdította, mert a petrográdi hatalom – így a kiáltvány – „minden szabadságát elnyert népet [Szovjet-]Oroszország igájába akar kényszeríteni”.¹²

10 *Lengyel* i. m. 121.

11 *Савченко В. А.* Дванадцать войн за Украину. Харьков: Фолио, 2006. – interneten számozott oldalak nélkül. - http://militera.lib.ru/h/savchenko_va/01.html Első fejezet: Первая война большевиков против Украинской Народной Республики (декабрь 1917 – февраль 1918) (2017.09.10.); *Тинченко Ярослав.* Перша українсько-більшовицька війна (грудень 1917 – березень 1918). Київ-Львів, 1996. <https://coolib.com/b/178328/read#t9> – Különösen a Наступ більшовицьких військ; Події на Правобережній Україні с. fejezetek. (2017.09.08.) A hadseregek létszámviszonyairól, felszereltségükről, harci tevékenységükről lásd még: *Тинченко Ярослав.* Українські збройні сили, березень 1917 — листопад 1918 рр. (організація, чисельність, бойові дії). – Київ, Темпора, 2009.

12 (Részlet a IV. Univerzáléből.**** - jelzete a tanulmány végén) - „...темні сили хочуть

Teljes szuverenitás vagy a föderáción belüli „szuverenitás”?

Ez a Kijev–Harkov testvérháborúba torkolló viszálykodás alapvetően kihatott a Breszt-Litovszkban zajló béketárgyalásokra és viszont. Az 1917. december 22./ 1918. január 4-én Breszt-Litovszkba érkezett ukrán Rada küldöttsége (Vszevolod Golubovics, Nyikolaj Ljubinszkij, Nyikolaj Levickij, Mihail Polozov, Alekszandr Szevrjuk) komoly diplomáciai bonyodalmat okozott. A Pétervárral nem egyeztetett, sőt annak akarata ellenére született helyzet a négyes hatalom számára kedvező alkalmat teremtett arra, hogy a szovjet-országi tárgyalófelet sarokba szorítsa, gyors megegyezésre kényszerítse. Lám, itt van az alkalom arra – jelentették ki a németek –, hogy a nemzetek önrendelkezési joga érvényesüljön, ahogyan azt a Lenin-féle dekrétum a békéről sulykolta. Beköszöntött az a pillanat, amikor az elmélet és gyakorlat szembesíthető – ismételték a „Négyek” szószólói (Richard von Kühlmann külügyi államtitkár, Max von Hoffmann tábornok német részről, Ottokar Czernin külügyminiszter osztrák–magyar részről). A másik fél azzal replikázott, hogy Ukrajna önálló tárgyalásokra nem jogosult, s nemcsak azért, mert önálló államisággal nem rendelkezik, hanem azért, mert Ukrajna nem volt hadviselő fél a háborúban, következésképpen nem tekinthető diplomáciailag egyenrangú tárgyalópartnernek, önálló békekötési törekvése elfogadhatatlan, csakis Oroszországgal együtt, közösen születhet meg a megállapodás.

Az elvi álláspontok összeegyeztetlensége ellenére, az erő pozícióját kihasználva, a központi hatalmak az ukrán Rada képviselőivel asztalhoz ültek, félhivatalos, majd hivatalos tárgyalásokat folytattak. A feleket tulajdonképpen a hátszínházi események kényszerítették a szeparatív egyezkedésekhez. Ukrajnában a szovjetek katonai győzelmei – „mindenáron Kijevet megvédeni, amíg béke nem lesz Breszt-Litovszkban” felhívás ellenére január 26. / február 8-án (pénteken) Kijev is a szovjetek kezébe került¹³ –, Németországban és az

---

знов підвернути всі вільні народи під єдине ярмо Росії. Рада Народних Міністрів повинна рішуче боротися зо всіма контрреволюційними силами, а всякого, хто кликатиме до повстання проти самостійної Української Народної Республіки – до повороту старого ладу, того карати, як за державну зраду. Всі ж демократичні свободи, проголошені 3-м Універсалом, Українська Центральна рада підтверджує і зокрема проголошує: в самостійній Народній Українській Республіці всі нації користуватимуться правом національно-персональної автономії, признаним за ними законом 9 січня. Все, що вичислено в сім Універсалі не встигнемо зробити ми, Центральна Рада, в найближчих тижнях, певне, довершать, справлять і до останнього порядку приведуть Українські Установчі збори...”

- 13 *Тинченко*: Перша українсько-більшовицька війна, – <https://coollib.com/b/178328/read#t9> – Mindenekelőtt a kijevi események napri ismertetése a Podíi v Kievi s. fejezetben: [Київ, 29 \(16\) січня 1918 року](#); [Київ, 30 \(17\) січня 1918 року](#); [Київ, 31 \(18\) січня 1918 року](#); [Київ, 1 лютого \(19 січня\) 1918 року](#); [Київ, 2 лютого \(20 січня\) 1918 року](#); [Київ, 3 лютого \(21 січня\) 1918 року](#); [Київ, 4 лютого \(22 січня\) 1918 року](#); [Київ, 5 лютого \(23 січня\) 1918 року](#); [Київ, 6 лютого \(24 січня\) 1918 року](#); [Київ, 7 лютого \(25 січня\) 1918 року](#); [Київ, 8 лютого \(26 січня\) 1918 року](#) (2017. 09. 08.), Gyenyikin tábornok emigrációban írt memoárja Ukrajna „kéthetes függetlenségéről” tesz

OMM-ban a katasztrofális élelmiszerhiány, az egyre nagyobb méretű sztrájkok tették elodázhatalanná a különbéke aláírását. Czernin külügyminiszter olyannyira tragikusnak festette a hátszági nélkülözéseket, hogy Németországot is megfenyegette az OMM háborúból való kiválásával, ha Németország nem nyújt sürgős anyagi segítséget szövetségesének.¹⁴ 30 ezer vagonnyi gabonahiány miatt éhhalált vizionált például a január 15-i, IV. Károly császárhoz intézett táviratában. Némi reménysugarat viszont sugallt január 17-i naplóbejegyzése: még néhány hetet kell kitartania a hátszagnak, akkorra az ukránokkal meg lesz a béke. Igaz, hogy Németország kategorikusan elzárkózott a segélynyújtástól, de a hiányt átmenetileg, az ukrainai élelmiszerszállítmányok megérkezéséig, fedezni lehet Magyarországról gabona- és lisztrekvirálással – üzente Bécsbe a külügyminiszter.¹⁵

Szűk három héten belül valóra vált Czernin optimizmusa, február 6-án az intenzív tárgyalások eredményeképpen megszületett a döntés az ukránokkal kötendő béke aláírásáról. A „Négyek” képviselőjében éppen Czernin közölte február 7-én Trockijjal az Ukrajnával történő, aláírásra váró békedokumentum elkészültét. Trockij rideg válasza: tudja, hogy az erő a leghatásosabb bizonyíték, Németország képes Oroszországtól területeket elvenni, ami természetesen az okkupációt jelenti. De ilyen megszállt területeken hogyan érvényesülhet a népek szabad önrendelkezése? Sehogyan! Tehát Lengyelországban, Litvániában, Kurlandban sem. Az erő előtt meg kell hajolni, de soha nem adja fel a szovjet fél a népek szabad önrendelkezésének elvét. Nyilatkozzanak meg csak a németek arról, hogy milyen területekre formálnak igényt, hadd tudja meg egész Európa, hogy szó sincs a sokat emlegetett annexiómentes békéről. Szovjet-Oroszország soha nem adja beleegyezését ahhoz, hogy Ukrajna különbékét kössön a központi hatalmakkal, mivel Ukrajna nagyobb része a bolsevikoké. Egy különbéke nem más, mint az Oroszország belügyeibe való beavatkozás.¹⁶

A tiltakozás ellenére a „Négyek” január 19. / február 1-jén hivatalosan is elismerték az Ukrán Népköztársaság létezését, függetlenségét, ami természetesen a szeparatív béke megkötésének aktualitását vetítette előre. Kijev „bolsevik kézre kerülése” másnapján, január 27. / február 9-én a „Négyek” és az Ukrán Népköztársaság képviselői már nem halogatták tovább az áhított békeszerződés aláírását.¹⁷ Ha a diplomáciai felszín mögé bepillantunk, akkor tárul fel iga-

---

emlést, nyilván Kijev bolsevik kézre kerülése miatt. – Генерал А. И. Деникин: Очерки Русской Смуты. Том второй. Август 1917 г. апрель 1918 г. Paris, Povolozky Éditeurs, 1922. 169. („Суверенитет, однако продолжался только две недели”)

14 John, Volkwart: Brest-Litowsk. Verhandlungen und Friedensverträge im Osten 1917 bis 1918. Würzburg, Buchdruckerei R. Mayr, 1937. 50–51.

15 Czernin, Ottokar: Im Weltkrieg. Berlin-Wien, Verlegt bei Ullstein, 1919. 329–332.

16 Czernin i. m. 334–336.

17 Az 1918. február 9-i, „Négyek és Ukrajna” békeszerződése az interneten németül és ukránul közreadva: https://de.wikisource.org/wiki/Friedensvertrag_zwischen_Deutschland,_%C3%96sterreich-Ungarn,_Bulgarien_und_der_T%C3%BCrkei_einerseits_und_der_Ukrainischen_Volksrepublik_andererseits, (2017. 09. 12.).

zán ennek a békének a valóságos tartalma és értelme. Ugyanis a főszöveg mellékletei – számtalan fejezettel és paragrafussal terhelve – egy, a „győztesek” által diktált gazdasági és kereskedelmi szerződéssel bővültek ki. Ezt a békeszerződést a bécsi polgármester, Richard Weiskirchner keresztelte el lényegét érintően „kenyérbékének” (Brotfrieden), amikor a hazatérő Czernint, mint Ausztria megmentőjét a bécsi északi pályaudvaron üdvözölte. („Sie [Czernin] bringen uns den Brotfrieden des Ostens ...”).¹⁸ (Erről az igen találó elnevezés mögé „rejtett” megállapodásról a Lengyel István-monográfia is tud, de megelégszik azzal – egy minimális ismertetés közreadásától eltekintve –, hogy a Hadtörténeti Intézet Levéltárában fellelhető iratdobozra, -csomókra hivatkozik.¹⁹)

Az Ukrajna és Németország, Osztrák–Magyar Monarchia közötti gazdasági szerződést előkészítő bizottságok munkájáért ukrán részről Szergij Gutnyik ipar- és kereskedelmi miniszter, német oldalról báró Alfons von Schwarzenstein császári titkos tanácsos, osztrák–magyar oldalról gróf Forgách János (1870–1935), az OMM Külügyminisztérium II. osztályának vezetője (1913–1917), 1917 végétől az OMM kijevi nagykövete felelt. (Az OMM gazdasági érdekeit ténylegesen Gratz Gusztáv szakértelme garantálta.) A kétoldalúnak mondott gazdasági megállapodás 10 nagy fejezetet alkotott. Hallatlan részletességgel és körütekintéssel rögzítették az ukrán élelmiszer- (gabona, élő vágómarha, juh, baromfi,

---

Lásd még: Jahrbuch des Völkerrechts. Bd. VI. Die Friedensschlüsse 1918–1921. (Hrsg. Th. Niemeyer). München und Leipzig, 1922. A központi hatalmak és Ukrajna békeszerződése 1918. február 9-én az 1–7. oldalakon + a kiegészítő szerződések 7–14. oldalakon. (Interneten, letöltve: 2017. 09. 15.) <https://archive.org/details/jahrbuchdesvllk08mnuoft?q=bre%2Flitowsk>. Egyéb információk még: Hornykiewicz T.: Ereignisse in der Ukraine 1914–1922 deren Bedeutung und historische Hintergründe. II. Bd. Philadelphia, 1967. 212–221. – kivonatolva közli *Lengyel*: i. m. 236–239., *Михутина И.В.*: Украинский брестский мир. Москва, КДУ, 2007. Глава 7. – Затянувшийся финал Брестских переговоров. Internetről (2017.09.15.) https://www.e-reading.club/chapter.php/88912/14/Mihutina_-_Ukrainskii_Brestskii_mir.html. Érdekes, kulissza mögötti részletekkel szolgál az egykori cári hadsereg vezérkari ezredese visszaemlékezéseiben: *Фокке, Иван Григорьевич (Джон Гугович)*: На сцене и за кулисами Брестской трагикомедии. Москва, Кучково поле, 1993. (Репринт: Берлин, 1930 года) stb. Egyéb visszaemlékezések és levelezések találhatóak az Архив Русской Революции. (Архив Русской Революции) т. 1–12. Берлин, 1921–1923. című 12 kötetes sorozatban. Elérhető interneten: http://istmat.info/files/uploads/33587/arhiv_russkoy_revolyuicii_t_1_1921.pdf... http://istmat.info/files/uploads/33587/arhiv_russkoy_revolyuicii_t_12_1923.pdf (2017. 09. 15.)

- 18 Idézi Czernin szavait *Grelka, Frank*: Die ukrainische Nationalbewegung unter deutscher Besatzungsherrschaft 1918 und 1941/42. Wiesbaden, Harrassowitz, 2005. 92. oldalon a 260. lábjegyzet. Lásd továbbá: *Lengyel* i.m. 215–243. A gazdasági szerződés dokumentuma újabban közzétéve Протокол економічного договору між Українською Державою з одної, а Німеччиною і Австро-Угорщиною з другої сторони на господарський 1918/1919 рік. In: *Дмитро Дорошенко*: Історія України 1917–1923 рр. II. том. Українська Гетьманська Держава 1918 року. Київ, Темпора, 2002. (az 1930. évi kiadás reprintje) 295–317.
- 19 *Lengyel* i.m. 236–237., Hadtörténeti Intézet Levéltára (mai hivatalos neve: Hadtörténelmi Levéltár) I. világháborús gyűjtemény, AOK 27. doboz = 56 nyomtatott oldalnyi anyaglista

tojás, húskonzerv, cukor, zsír, vaj, sajt, étolaj, alkohol) nyersanyagexport mennyiségét, az áruféleségekért fizetendő összeget, vámteteleket, a szállítások ütemezését, feltételeit. Létrehozták az áruszállítás és pénzügyi elszámolások bonyolításához szükséges intézményeket, irodákat. A pénzügyi elszámolást a valuták átváltási kurzusán bonyolították. Ezt a VII. cikkely I/v. alpontjában ekképpen rögzítették: 1000 német birodalmi márka (aranyban) = 462 ukrán karbovanyec (aranyban) = 462 orosz birodalmi (cári) rubel (aranyban); 1000 osztrák-magyar-korona (aranyban) = 393 ukrán karbovanyec 78 garas = 393 orosz birodalmi (cári) rubel 78 kopejka.²⁰ A „kenyérbéke” adatai (vagyis Ukrajna élelmiszerszállítása 1918 novemberéig, amelyből az OMM kb. 450 millió korona értékben részesült), Ottokar Czernin osztrák-magyar külügyminiszter összegzésében.²¹

	Összesen	Ebből az OMM	%*
Zsír, olaj, szalonna	3 329 403 kg	2 170 437 kg	65%
Étolaj	1 802 847 kg	977 105 kg	54
Sajt, túró	420 818 kg	325 103 kg	77
Hal, húskonzervek, hering	1 213 961 kg	473 561 kg	39
Szarvasmarha	105 542 db	55 421 db	52
	(36 834 885 kg)	(19 505 760 kg)	41
Ló	95 976 db	40 027 db	42
	(31 625 175 kg)	(13 165 725 kg)	42
Pácolt (sózott, tartósított?) hús (Pökelfleisch)	2 927 439 kg	1 571 569 kg	54
Tojás	75 200 láda	32 433 láda	43
Cukor	66 809 969 kg	24 973 443 kg	37
Egyéb élelmiszerek	27 385 095 kg	7 836 287 kg	29
Összesen	172 349 556 kg	61 528 220 kg	36 %
és tojás	75 200 láda	32 433 láda	
Mindösszesen	30 757 vagon	13 037 vagon	42 %

%* –a százalékos arányok a saját számításaim

A gabonafélék kiszállításának szisztematikus ütemezését 1918 szeptembertől tervezték havi bontásban, de az exportra szánt havi mennyiség az ukrán 65%-os havi szükséglet feletti részt jelenthette csupán. Eszerint 1918 szeptemberében 24,15 millió pud, októberében 51,45 M pud, novemberében 63,65 M pud, decemberében 73,50 M pud, 1919 januárjában 83,65 M pud, februárjában

20 Az ukrán nyelvű dokumentum interneten közzétéve. (2017. 09. 11.) https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%BC%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B9_%D0%B4%D0%BE%D0%B3-%D0%BE%D0%B2%D1%96%D1%80?uselang=uk

21 Czernin i. m. 346.

90,30 M pud, márciusában 96,95 M pud, áprilisában 101,15 M pud, májusában 105,35 millió pud gabonára számíthatott Németország és az OMM. Június–augusztus hónapokra nem készültek export előirányzatok.²² Az árképzésnél (rubel/tonna) nyilván figyelembe vették a mennyiségi növekedést, a következő gazdasági év kockázatait stb., mert az „egészséges” (nem penészes, nem nyers) búza árát december 1-ig 586 R/t, december 1. – május 15. között 440 R/t, május 15 után 640 rubel/tonnában állapították meg. A minőségi követelményeket és az időszakaszolást az előbbieket alkalmazva, a rozst 476 R/t, 357 R/t, 518 R/t, a zabot 458 R/t, 344 R/t, 500 R/t, az árpát 421 R/t, 316 R/t, 460 R/t²³ stb. áron szállította Ukrajna szárazon és vízen. Éppúgy, mint Németország részleges ellentételezése, a szén szállítmányok is vasúton és hajón érkeztek Ukrajnába, konkrétan 2/3:1/3 arányban 1918 augusztusával kezdődően. Havonta 3 millió pud szén Ukrajnába juttatását vállalta Németország a felső-sziléziai és/vagy a rajna-vesztfáliai bányákból. A hajók kirakódásának költségei Ukrajnát, a vasúti vagonok kiürítésének és átrakodásnak anyagi vonzatai a német felet terhelték. A szén árát a szerződő felek a vasúton szállított szén esetében 4,25 rubel/pudban, ill. a hajókon érkezett szén esetében 4,75 rubel/pudban állapították meg.²⁴ Mivel Németország és az Osztrák–Magyar Monarchia fizetési kötelezettségének csak részben tudott eleget tenni, Ukrajna 643 millió karbovanyecnyi árut hitelbe biztosított a partnerországoknak.²⁵

Az „I. breszti béke” következményei és értékelése

A hatalmában megingott Központi Rada a háttérben titkos paktumot kötött a németek katonai támogatásáról, hogy a szovjetek térhódítását megakadályozhassa. A január 31/február 13-i ukrán kezdeményezés azonnal pozitív visszhangra talált, Németország és az OMM a keleti fronton állomásoztatott erőit újra harckészültségbe helyezte. Február 19-én megkezdődött az északi front teljes vonalán az előrenyomulás. Ellenállás nélkül („se háború – se béke”) jutottak el Livónián, Észtországon keresztül a Narova (Narva) folyóig, a Csúd-tó partján lévő Pszkovig, amikor Szovjet-Oroszország kormánya meghajlott a katonai fölény előtt. Miután Zinovjev (G. Je.) elutasította a szovjet-orosz béke-delegáció vezetését, a Sorbonne-on doktorátust szerző Szokolnyikovra (G. Ja.) hárult ennek a népszerűtlen feladatnak, a megalázó békének az aláírása. Szokolnyikov Petrovszkij (L. M.), Csicserin (G. V.), Karahan (G. I.) és néhány

22 Протокол економічного договору, 299.

23 Протокол економічного договору, 300. – Adatok vannak még hajdinára, kukoricára, lencsére, borsóra, fehér- és tarkababra is. A gazdasági szerződés ugyanilyen részletességgel tér ki a hús, húskészítmények, cukor, tojás, alkohol stb., ill. ipari nyersanyagok (olajszármazékok, fémércek, len, kender stb.) exportjának szabályozására. – Uo. 303–310.

24 Протокол економічного договору, 311.

25 Czernin i. m. 340., Протокол економічного договору, 314–315.

szakértő kíséretében március 1-jén érkezett Bresztbe, és két nap múlva minden időhúzás nélkül aláírták a szovjet-köztársaságok (orosz, ukrán, belorusz) nevében a német, magyar, bulgár, török (arab betűkkel), orosz nyelveken megszerkesztett diktátumbékét.²⁶

Március 3-án – a II. breszt-litovszki béke megkötésének napján – a németek a Központi Rada egységeivel együtt jelentéktelen ellenállásba ütközve bevonultak Kijevbe, további támadásuk Poltava–Harkov–Donyec-medence irányába bontakozott ki. A hangsúly viszont már nem a katonai akciókra, hanem a békeegyezmény szankcióira esett. Leninnek igaza volt akkor, amikor a bármilyen feltételekkel követelt béke elfogadásáról győzködte párttársait, mert az „imperialistáknak” terület kell, nem az Elvet (= a szocializmus eszméjét) akarják megsemmisíteni – ismételtette a pártvezér. Kényszer hatása alatt, de stratégiai megfontolásból Szovjet-Oroszország ily módon eleget tett minden követelésnek,²⁷ Ukrajna föderációból való kiválása elé sem gördített akadályt. A II. breszti béke 6. cikkelye szerint: RSzFSzR elismerte az Ukrán Népköztársaság függetlenségét, annak területéről a lehető legrövidebb időn belül ki kellett vonnia katonaságát, haladéktalanul el kellett kezdenie az országhatárok megállapításáról a kétoldalú tárgyalásokat. A szóban forgó felek megállapodtak arról, hogy záros határidőn belül bilaterális békeszerződésben rögzítik a breszti elveket. 1918. június 12. RSzFSzR és az UNK békeszerződéssel zárták le konfliktusukat, egyelőre a demarkációs vonalat fogadták el országhatárként (Szurazs/Сураж-Уныєса/Унєча–Sztarodub/Стародуб–Novgorod-Szeverszkij/Новгород-Северський–Gluhov/Глухов–Rilszk/Рильськ–Kolontajevka/Колонтаєвка–Szudzsa/Суджа–Belehenyino/Беленєхіно–Kupjanszk/Куп'янськ), ám a német megszállás, illetve a nemzeti, önálló Ukrajna és a szovjetizált Ukrajna erőinek megújuló összeapásai prolongálták a háborús helyzetet.

26 Szovjet-Oroszországban az új, gregorián kalendárium szerinti időszámítást az 1918. január 23. / február 6-i határozattal léptették életbe. A rendelet értelmében az 1918. január 31. utáni nap nem február 1-je, hanem február 14-e lett, így küszöbölve ki a julián és gregorián kalendáriumok közötti 13 napos eltérést. A breszti béke dokumentumait lásd pl. az interneten (letöltve: 2017. szeptember 25.): https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%82%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%BC%D0%B8%D1%80#/media/File:Traktat_brzeski_1918.jpg; vagy az orosz történelem 100 legfontosabb dokumentuma között: <http://xn--d1aml.xn--h1aaridg8g.xn--p1ai/20/brestskiy-mir/> vagy https://de.wikisource.org/wiki/Friedensvertrag_zwischen_Deutschland,_%C3%96sterreich-Ungarn,_Bulgarien_und_der_T%C3%BCrkei_einerseits_und_Ru%C3%9Fland_andererseits; Lásd még: Jahrbuch des Völkerrechts. Bd. VI. Die Friedensschlüsse 1918–1921. (Hrsg. Th. Niemeyer). München und Leipzig, 1922. A központi hatalmak és Szovjet-Oroszország breszt-litovszki békéje 1918. március 3-án a 15–33. oldalakon + a német-orosz kiegészítő szerződések 33–43. oldalakon (Interneten, letöltve: 2017. 09. 15.) <https://archive.org/details/jahrbuchdesv-lk08mnuoft?q=brest%2Flitowsk>

27 A szovjet-orosz dilemmára lásd: *Majoros István*: Francia-orosz kapcsolatok 1917-ben. In. A nemzetközi munkásmozgalom történetéből Évkönyv. [Budapest], Magyar Lajos Alapítvány, 2017. 161–162.

Ifj. Andrassy Gyula (1860–1929), az OMM utolsó közös külügyminisztere, a kiegyezés utáni első miniszterelnök fia, stratégiai hibának minősítette az UNK-val kötött békét, mert hibásak voltak a kitűzött célok éppúgy, mint a tárgyalások módja. Célok vonatkozásában azért, mert (idézzük) „Szocialista, pacifista öltözetbe bújtattuk az imperialista (értsd: területszerző – G. S.) gondolatokat; akik az annexió és kártérítés nélküli békéről beszéltek, azok a legnagyobb imperialista koncepció megvalósításával foglalkoztak, amelyet a német szellem eddig formálni képes volt.”²⁸ A tárgyalások módja tekintetében pedig azért minősítette negatívan a breszti eseményeket, mert a német és az osztrák császár első miniszterei egy asztalhoz ültek a bolsevizmus képviselőivel, „a polgári rend és minden tekintély ellenségeivel.” A „zöld asztalnál” zajló időhúzás alkalmat adott a bolsevik propaganda terjesztéséhez, a német és az osztrák–magyar hadsereget „lázító iratokkal” igyekeztek demoralizálni. A bolsevikokkal „nem szabadott volna tárgyalni – állítja meggyőződéssel ifj. Andrassy 1920-ban (!) –, hiszen ők nem egyes külpolitikai kérdések, hanem elvek miatt vannak állandó és kiegészzthatetlen ellentétben az összes polgári társadalmakkal és államokkal. Legfeljebb ultimátummal és parancsszóval lehetett volna velük beszélni, karddal a kézben.”²⁹ Ha ezt a sommás, elmarasztaló ítéletet szembesítjük Breszt-Litovszk egyik főszereplőjének, Czerninnek a feljegyzéseivel, kétségeink támadhatnak Andrassy külpolitikai elemzésének objektivitásáról. Czernin naplójában „életmentésről”, az utolsó szalmaszálba való kapaszkodásról olvashatunk, hiszen a béke milliók éhhaláltól való megmenekülését eredményezte. Az a 42 ezer vagonnyi élelem, amely Ukrajnából érkezett, életeleket mentett meg – írja Czernin. Ennek a helyzetnek a drámaiságát a „kenyérbéke” kifejezés tökéletesen vissza is adja.³⁰ A téma magyar monográfusa, Lengyel István a béke értékelésekor egészen más szempontot emelt vizsgálódása centrumába. Eszerint: „Az már későbbi történet, hogy a Rada haza- és népáruló politikája ellenére az ukrán nép vajmi keveset engedett megvalósítani ebből az Ukrajnát kirabló programból.”³¹

A szerteágazó (német, osztrák, magyar, orosz kortársak, politikai és katonai vezetők) politikai meggyőződésből fakadó, preconcepcióktól nem mentes vélemények és értékelések citálása helyett fontosabb talán, ha a mai ukrán historiográfia alaptéziseire hívjuk fel az érdeklődők figyelmét. A mai ukrán történetírás a február 9-i szeparatív békét pozitív, különös jelentőségű eseménynek minősíti a nemzeti történelemben. Kiemeli, hogy ez a február 9-i béke volt az első a „Nagy Háború” lezárásának útján, ez volt az a béke, amely anne-

28 *Andrassy Gyula gróf: Diplomácia és világháború.* Göncöl-Primusz, 1990. (Reprint: Budapest, Légrádi Testvérek Kiadása, 1920.) 118.

29 *Andrassy* i. m. 117.

30 *Czernin* i. m. 347.

31 *Lengyel* i. m. 238. A téma általánosabb megjelenítése: *Gebei Sándor: Az ukrán kérdés a nemzetközi béketárgyalásokon (1918–1921).* In: *Acta Academiae Agriensis, Sectio Historiae* XLIII. Szerk.: Kiss László. Eger, Líceum Kiadó, 2015. 76–80.

xiómentességet és hadisarc nélkülséget fogadott el, ez a béke volt hivatott biztosítani a nemzetek önrendelkezési jogát, amit a szovjet-orsz kormány, a Népbiztosok Tanácsa kényszer hatása alatt ideiglenesen el is fogadott. Helyesli az UNK egyéb (gazdasági) központi hatalmakkal aláírt szerződéseit, közötté a bolsevikok, az „idegen sötét erők, hódítók” elleni katonai segítség elfogadását. Olyannyira elkötelezett a mai ukrán történetírás a bolsevizmus elleni igazságos háború teóriája mellett, hogy a centenáris évfordulókra „kampányprojekt” készült. A „Проект Україна” 1917–1920 pp. sorozat eddigi és betervezett kötetei hivatottak igazolni az Oroszországtól mindig függetlenségre törekvő Ukrajna „igazi történetét”.³²

- I. Univerzálé* (interneten egy oldalas röplap formájában) (2017. 09. 10.)
https://uk.wikisource.org/wiki/%D0%9F%D0%B5%D1%80%D1%88%D0%B8%D0%B9_%D0%A3%D0%BD%D1%96%D0%B2%D0%B5%D1%80%D1%81%D0%B0%D0%BB_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%97_%D0%A6%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D1%97_%D0%A0%D0%B0%D0%B4%D0%B8
- II. Univerzálé** – Ukrajna Legfelsőbb Hatalmi Szerveinek Központi Állami Levéltárában. [Другий універсал Української Центральної Ради \(робочий варіант\), 03 липня 1917 р. // ЦДАВО України \(Центральний державний архів вищих органів влади\), ф. 1115, оп. 1, спр. 5, арк. 10–11. \(2010. 09. 10.\)](#)

32 *Савченко*: Дванадцять воїн, http://militera.lib.ru/h/savchenko_va/01.html Harmadik fejezet: Германский след (2017.09.10.), Lásd még *Млишювецкий Р.* Нариси з історії Українських визвольних змагань 1917–1918 pp. Львів, 1994., + а „Проект Україна” 1917–1920 pp. sorozat különböző köteteit. *Солдатенко, Валерій*: „Проект Україна” 1917–1920 pp. Постаті. Київ, ЛитРес, 2011., *Яневський, Данило*: „Проект Україна” 1917–1920 pp. або Таємниця Михайла Грушевського. Київ, ЛитРес, 2013. *Яневський, Данило*: „Проект Україна” 1917–1920 pp. або Спроба Павла Скоропадського. Київ, ЛитРес, 2013., *Яневський, Данило*: „Проект Україна” 1917–1920 pp. Загублена історія втраченої держави. Київ, ЛитРес, 2013. stb., *Верстюк В. Ф.*: Українська Центральна Рада. Київ, Заповіт, 1997., *Верстюк В. Ф.*: Громадська війна в Україні 1917–1921 [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 2. Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАНУ Інститут історії України. Київ, Наукова думка, 2004. stb., stb. <https://library.ndu.edu.ua/images/2017/revolution.pdf> - Українська революція 1917–1921 pp.: концепція та історіографія (до 100-річчя Української революції) az „Az ukrán forradalom 100. évfordulója, 1917–1921” c. könyvecske az 1990-es évektől kezdődően megjelent történeti feldolgozások ajánló bibliográfiáját tartalmazza. Az évfordulókhoz aktualizálva könyvkiállítás nyílt Ukrajna Nemzeti Könyvtárában Kijevben. »Українська революція і державність. Рік української революції 1917–1921 pp. «címmel, amely 240 db., a jelzett témában megjelent könyvet ajánl az érdeklődőknek.

https://uk.wikisource.org/wiki/%D0%94%D1%80%D1%83%D0%B3%D0%B8%D0%B9_%D0%A3%D0%BD%D1%96%D0%B2%D0%B5%D1%80%D1%81%D0%B0%D0%BB_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%97_%D0%A6%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D1%97_%D0%A0%D0%B0%D0%B4%D0%B8

III. Univerzálé*** - Ukrajna Legfelsőbb Hatalmi Szerveinek Központi Állami Levéltárában. [Третій універсал Української Центральної ради, 7 листопада 1917 р. // ЦДАВО України, ф. 1115, оп. 1, спр. 4, арк. 9. - \(2017. 09. 10.\)](#)

https://uk.wikisource.org/wiki/%D0%A2%D1%80%D0%B5%D1%82%D1%96%D0%B9_%D0%A3%D0%BD%D1%96%D0%B2%D0%B5%D1%80%D1%81%D0%B0%D0%BB_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%97_%D0%A6%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D1%97_%D0%A0%D0%B0%D0%B4%D0%B8

IV. Univerzálé**** - Ukrajna Legfelsőbb Hatalmi Szerveinek Központi Állami Levéltárában. [Четвертий універсал Української Центральної ради, 9 \(22\) січня 1918 р. // ЦДАВО України, ф. 1063, оп. 2, спр. 2, арк. 2-6. \(2017. 09. 10.\)](#)

https://uk.wikisource.org/wiki/%D0%A7%D0%B5%D1%82%D0%B2%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B8%D0%B9_%D0%A3%D0%BD%D1%96%D0%B2%D0%B5%D1%80%D1%81%D0%B0%D0%BB_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%97_%D0%A6%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D1%97_%D0%A0%D0%B0%D0%B4%D0%B8

GUSZMANN GERGELY

NACIONALIZMUS ÉS REPREZENTÁCIÓ

A HINDU NACIONALIZMUS RÖVID TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉSE¹

Bevezetés

A kortárs társadalomtudományi vizsgálatokban alkalmazott habermasi diszkurzív megközelítés szerint a politikai nyilvánosság nemcsak a társadalom szükségleteit képviseli, hanem a közhatalom szabályozó-ellenőrző funkciójának érvényesítését is magában foglalja. Az elmúlt másfél-két évtizedben annak lehettünk szemtanúi, hogy a közhatalom legitimitációját szolgáló szimbolikus politizálás elemzése egyre nagyobb mértékben vált a történeti elemzések tárgyává. A kormányzati politika szimbolikus funkcióját nem kizárólag mint pártpolitikai stratégiát kell értelmezni, hanem a döntéshozó politika világa és a közéleti nyilvánosság találkozásánál képződő értelemvilágot, amely a szimbólumtermelés első számú tere.² A szimbólumtermelés és ezzel szoros összefüggésben a múlt politikai fölhasználásának társadalomtudományos kutatása már régóta kedvelt gyakorlat a tartósan demokratikus berendezkedésű nyugat-európai országok (pl. Franciaország) nemzetépítő folyamatainak mélyebb megismerésére. A 20. századi nemzeti törekvések a második világháborút követően a posztkoloniális ázsiai országok (pl. India) elsődleges és hasonló minőségű jellemzőjévé váltak. Ezekben az országokban a nemzeti szuverenitás utáni évtizedek ugyanis az új politikai berendezkedés megteremtése mellett az önkifejezés más, nem (kizárólag) közigazgatási jellegeinek is teret engedett: az új politikai nyelv bevezetése, az újratemetés aktusa, az új nemzeti ünnepek bevezetése, a direkt politikai tüntetések, a koloniális világ jelképeinek lecserélése vagy nemzetivé tétele mind-mind ebbe a folyamatba tartoztak bele.

India esetében a különböző nacionalista mozgalmak (kongresszista, hindu, muszlim stb.) mindegyike alkalmazott olyan reprezentációkat, amelyek az általuk elképzelt közösségeket (szekuláris, hindu, muszlim stb.) hivatottak ábrázolni. A történeti reprezentációk megkonstruálása, majd azok intézményi kere-

---

1 A tanulmány elkészítését az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” című pályázat támogatta.

2 *Jürgen Habermas*: A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. Vizsgálódások a polgári társadalom egy kategóriájával kapcsolatban. Osiris, Budapest, 1999. Lásd még Craig Calhoun (szerk.): *Habermas and the Public Sphere*. Cambridge, Massachusetts, The MIT Press 1992.; Nick Crossley and John Roberts (szerk.): *After Habermas New Perspectives on the Public Sphere*. London, Blackwell, 2004.

tek közti kanonizálása egyrészt létrehozta India szekuláris egységét (pl. Bharat szent földjének idealizálása), másrészt radikalizálta (pl. a hinduk árja eredete) azokat a csoportokat, akik elleneztek a szekularizációt. Jelen dolgozat csupán kísérletet tesz arra, hogy bemutassa: a hindu nacionalizmus milyen történeti és politikai reprezentációkat használt annak érdekében, hogy kialakítson egy kulturálisan egységes, valamint történeti kontinuitással rendelkező közösséget. Habár a reprezentációk politikai felhasználása nem jelent újdonságot a nacionalizmuskutatásban, a hindu nacionalizmus talán nagyobb elánnal látott hozzá, hogy a saját perspektívájából interpretálja és láttassa (reprezentálja) a történeti valóságot (vagy múltat, jelen esetben: elsősorban az eredet kérdését), mint az európai nacionalista mozgalmak.³ A hindu nacionalisták számára a kulturális homogenitás, valamint a kulturális/civilizációs felsőbbrendűség hangsúlyozása komolyabb politikai agendává vált, mint az elképzelt hindu (nemzet) állam létrehozása.⁴

- 3 A reprezentáció fogalmának tudománytörténeti bemutatása messze túlmutatna jelen dolgozat keretein, ugyanakkor szükségesnek látszik egy bázisszintű magyarázatot fűzni a kifejezéshez. A „reprezentáció” és a „történeti valóság” fogalmakat elsősorban az ankersmiti értelemben használjuk. A reprezentáció (művészi, de jelen esetben politikai) nem utánozza vagy másolja a (történeti) valóságot, hanem reprezentálja (megjeleníti) azt. Jelen tanulmányban csupán annak a felvázolására törekszünk, hogy a különböző történeti (vagy kulturális/politikai) reprezentációk milyen viszonyban állnak a múlttal. Ankersmit reprezentációelméletének kereteivel próbálunk rávilágítani a hindu nacionalisták homogenizáló és egyben sematizáló törekvésére, amelynek célja egy egységes (hindu) nemzet megteremtése. Konkrétan: a hindu nacionalisták hogyan használták fel a dicső múlt és vallásos szövegek reprezentációit politikai céljaik megvalósítására. A (politikai) reprezentációkat (pl. egy dicső múltbeli esemény felelevenítése; egy földrajzi terület szakralizálása; szobor- és emlékműállítás; a védikus irodalom átértelmezése stb.) egybemosták a múlttal, és ezzel a módszerrel (vagyis a múlt átértelmezése a reprezentációkon keresztül) a hindu nacionalizmus egy olyan (nemzeti) identitást konstruált, amely nem a történeti valóságon, hanem a reprezentációkon alapszik. A reprezentáció fogalmának szakirodalma meglehetősen gazdag, de jelen esetben csak (nagyon röviden) az általunk felhasznált tételeket említjük meg. Lásd *Frank R. Ankersmit: Historical Representation. History and Theory* 27. No.3. (1988: October) 211–214.; *Frank Ankersmit: Meaning, Truth, and Reference in Historical Representation. Cornell University Press, Ithaca (New York) 2012.*; Erről a könyvről magyarul ismertető *Simon Zoltán Boldizsár: Egy régi-új történetfilozófia: historizmus a nyelvben? Kommentár* 6. (2012) [http://kommentar.info.hu/iras/2012_6/egy_regi-uj_tortenetfilozofia_historizmus_a nyelvben_\(2012.03.01\)](http://kommentar.info.hu/iras/2012_6/egy_regi-uj_tortenetfilozofia_historizmus_a nyelvben_(2012.03.01)); Nem kizárólag a reprezentációról, de továbbá lásd *Uő.: Tapasztalat, jelenlét, történelem. Aetas* 28. (2013. 1.) 160–177; *Uő.: Reflexivitás a történetírásban. Korall* 52. (2013) 169–186.; Magyarul lásd még *Frank R. Ankersmit: A történelmireprezentáció. Tudomány és művészet között. In: A modern történelemelmélet problémái. Szerk. Kisantál Tamás, L'Harmattan, Budapest. 2003. 235–262. A történelmi reprezentáció kritikájával kapcsolatban lásd: John Zammito: Ankersmit and Historical Representation. History and Theory* 44. No. 2. (2005: May) 155–181.
- 4 A hindu nacionalizmust képviselő Bharatiya Janata Párt (Indiai Néppárt) 1998-as hatalomra kerülésével nem épült ki egy hindu állam, és nem történt meg a hinduizmus államvallássá avanzsálása. Az állam jellege szekuláris maradt, ugyanakkor a hindu értékeken nyugvó kulturális állami propaganda (amely a hindu nacionalisták világméretű, valamint a védikus aranykor dicsőítését tartalmazta) tovább működött.

A hindu nacionalizmus stratégiai és reprezentatív szegmensei

A hindu nacionalizmuson belül Christophe Jaffrelot sokat hivatkozott tipológiája alapján három stratégiai megközelítést különböztethetünk meg:

1. Az ún. szinkretizáló stratégia egy olyan reakciót jelent, amely a hinduizmus elleni vélt vagy valós támadásokra reagálva védelmi mechanizmusokat állít fel a közösség integritásának megőrzése érdekében. Ennek a modellnek három alapvető aspektusa ismert:
  - a) az idegen (nemhindu) jelenlét veszélyezteti a hinduizmus gyakorlásának kereteit, ezért a hindu vallási rítusoknak teret kell biztosítani;
  - b) a fenyegetettség és a vallás sérülékenysége miatt elindul egy reformtörekvés, amely kollektív vallási identitással vérteti fel a közösséget, annak érdekében, hogy képes legyen kivédeni a tőle idegen befolyást;
  - c) a jelen problémáinak legyőzése érdekében egyre nagyobb figyelmet és politikai hangsúlyt kap a hindu tradíciók és a hindu történeti vonatkozások dicsőítése, valamint a hindu (védikus) aranykor megkonstruálása.
2. A pánhindu identitás megerősítése érdekében a vallási szimbólumok politikai felhasználása a nacionalista mozgalmak ún. instrumentális stratégiájának keretén belül valósul meg. A vallásos érzület összetartó ereje politikai színezetet kap, vagyis a vallási identitás determinálja a politikai hovatartozást. A hindu identitás pedig a múlt reprezentációin (pl. az áryák/hinduk a civilizáció megteremtői) keresztül nyer új aspektusokat, amelyek növelik a kiválasztottság érzetét.
3. Egy militáns szervezeti háló létrehozásával, az ún. implantációs stratégián keresztül az ideológia behatol a társadalom szövetébe, és alulról-fölfelé megszervezi a hindu nacionalizmus politikai platformjának tömegbázisát. A hindu nacionalisták szerint a szervezet működése az ősi védikus elven működő ideáltipikus társadalmat reprezentálja, amely példaként/mintaként szolgál az indiai társadalom egésze számára.⁵

---

5 *Christophe Jaffrelot*: Les nationalistes hindous. Paris, Presses de Sciences Po 1993. 403–404.

A brit kolonializmus (a keresztény térítések, a brit bürokratikus struktúra), a buddhizmus ideiglenes megerősödése és az iszlám térhódítása váltotta ki az első hindu nacionalista reakcióként konstatálható szinkretizáló stratégiát. A külső hatások következtében a hinduk évezredes hagyományaik alapján fogalmazták meg identitásukat, a „mások”, az „idegenek”, vagy a „nemhinduk” ellenében. Egyfelől, a hindu identitás megőrzése érdekében, a modernitás jegyében zajlott a nyugati eszmék és módszerek párhuzamba állítása a restaurált őshonos tradíció elemeinek analógiájaként. Az így megkonstruált hagyomány legitímálta a nacionalizmus terjedését elősegítő nyugati gyakorlatot. Másfelől, a múlt ideológiai reinterpretálásával megteremtették a példaként szolgáló idealizált aranykor vízióját, vagyis a védikus kor áráinak uralmát, amelyben az etnikai önérzetük revitalizációját látták. A 19. század legkiemelkedőbb hindu nacionalista (vagy reformer) gondolkodója, Swami Dayananda, az Arya Samai (Árja Társaság) mozgalom megalapítója szerint a nemzet egy civilizációval és kultúrával rendelkező közösség. És mivel a hinduk birtokában vannak saját tradícióiknak, kultúrájuknak és civilizációjuknak, egy homogén nemzetet alkotnak. Az érinthetetlenek és a „nemhinduk” (buddhisták, jainisták) integrálása érdekében – a hinduizmus gyakorlatától eltérően keresztény mintára – térítő akciókat szervezett, azonban a közös hindu öntudat e korai mobilizációja a „mások” elleni agresszív fellépésekben (muszlimok és keresztények) és egy fiktív múlt elképzelésében kimerítette a mozgalom egységesítő terveit.

Az 1920-as években Vinajak Damodar Savarkar hindu nacionalista ideológus, a nacionalista Hindutva eszméjének megalkotója, a hindu kifejezés alatt olyan közösséget értett, amelynek alapja egy meghatározott földrajzi területen (Hindusztán – az Indus, a tenger és a Himalája által határolt félsziget) és az etnikai származás. Savarkar szerint a „hindu etnikum” által uralt földrajzi területen élő más népcsoportoknak kötelessége beolvadni a hindu kultúrába. Savarkar filozófiája hatására a hindu nacionalizmus mint politikai mozgalom egyre kezd öntudatára ébredni és egységesen fellépni a Hindutva megvalósítása érdekében.

A szinkretizációs és implantációs stratégia egy kései megnyilvánulása a K. B. Hedgewar által 1925-ben létrehozott Rashtriya Swayamsevak Sangh (Nemzeti Önkéntesek Szövetsége, RSS) mozgalom. Hedgewar célja a hindu egység megteremtése volt, s ezért az RSS mozgalmat egy mikrotársadalom mintájára szervezte meg. A mozgalom szerkezeti felépítése (vezetőképző táborok, az államok svayamsevak irányító csoportokra való felosztása, a fiatal pártkatonák egy helyen elhelyezése, szervezett oktatás, propagandista hálózatok, a vallás intézményi keretek közé szorítása) egy antitársadalom képét mutatta, ahol a nagy hindu család eszméje és a testvériség (a szó fraternit értelmében) jelentette a kohéziót. A szinkretizáló stratégia paradox jellege abban állt, hogy a hindu nacionalista (később már csak hindu) identitás megteremtéséhez szolgáló eszközök, mint az egyéni szabadságjogok propagálása, a prozelitizmus bizonyos formái és az egyházi struktúra megszervezése, mind a hindu hagyományoktól idegen, nyugati módszerek változatai voltak.

A hindu nacionalista ideológia fejlődése során több stratégiát ötvözött, de az ősi hindu tradíciók és történeti események reinterpretálása központi szerepet töltött be az olyan nacionalista mozgalmak életében, mint az RSS és a Vishva Hindu Parishad (Hindu Világtanács – VHP) politikájában. Az instrumentális stratégia keretén belül a politikai platformon is markánsabban meg kellett jelennie a hindu identitás megővésének. Ezért a nacionalista mozgalmak 1951-ben létrehozták a Jana Sanghot (Indiai Népi Unió – BJS), majd 1980-ban a Bharatiya Janata Pártot (Indiai Néppárt – BJP). A hindu kultúra hangsúlyozása és nemzeti ideológiává tétele ezekben a pártformációkban is jelen volt.

A Hindutva teoretikusai szerint a veszélyben lévő hindu identitás védelme a múlt felfedezésében rejlett, és azok az elemek, amelyek hiányoztak a hinduizmusból, megtalálhatóak a múltban. A hinduizmus sérülékenységére a dicső múltbeli tradíciók jelenthetnek megoldást, mert a Védakon alapuló etika, társadalmi struktúra, civilizáció, nyelv és kultúra működtették az idegen hódítók által még be nem szennyezett Indiát. A védikus aranykor elmélete a hindu kultúra ősi, tiszta és autentikus formáját jelentette, amely a Hindutva szerint az indiai társadalom ideális berendezkedése volt. A védikus kor intézményeinek (varnarendszer) és hagyományainak revitalizálásával egy olyan tradicionális, kizárólagosan hindu rendszert akartak bevezetni, amely ellent tud állni a muszlim és keresztény befolyásnak. Eric J. Hobsbawm megfogalmazásával élve, ez az elképzelés egy tágabb értelemben vett kitalált hagyományként fogható fel, amely felállít egy „általában nyíltan és hallgatólagosan elfogadott szabályok által vezérelt rituális vagy szimbolikus természetű gyakorlatok együttesét, amely arra törekszik, hogy a viselkedés bizonyos értékeit és normáit bevéssze az emlékezetbe, ami automatikusan a múlttal való kontinuitást sugallja.”⁶

A hindu nacionalizmus történetének rövid áttekintése

Az európai uralomra reagáló hindu mobilizáció legelső konkrét megnyilvánulása az 1828-ban Ram Mohan Roy (1772-1833) által létrehozott Brahmo Samaj (Brahmá Társaság) és az 1875-ben Swami Dayananda Saraswati (1824-1883) által alapított Arya Samaj (Árja Társaság). Roy, a neves bengáli brahmana (papok rendje), a Brit Kelet-Indiai Társaság egykori tisztviselője, a brit fennhatóságot gondviselészerű adománynak tekintette, amely hozzájárul India gazdasági és társadalmi modernizációjához. A keresztény térítésekkel és a misszionáriusok gyakori felsőbbrendűségi magatartásformájával nem értett egyet, viszont a hinduizmus megővése mellett annak megújítására is törekedett. A korai hindu reformer elismerte a politeizmus átláthatatlanságára, az asati (a halott özve-

6 „Invented tradition’ is taken to mean a set of practices, normally governed by overtly or tacitly accepted rules and of a ritual or symbolic nature, which seek to inculcate certain values and norms of behaviour by repetition, which automatically implies continuity with the past.” Eric J. Hobsbawm–Terence Ranger (szerk.): *The Invention of Tradition*. Cambridge, CUP 1983. 1–2.

gyének/özvegyeinek halotti máglyán való elégetésének hagyománya) kegyetlen rituáléjára, a kasztrendszer igazságtalan társadalmi struktúrájára és a nők jogainak negligálására vonatkozó keresztény kritikákat. Roy nézete szerint a hinduizmus eltorzulása miatt keletkeztek ezek a szégyenteljes szokások, de valójában egyik sem volt jelen az ősi hindu kultúrában. Roy az upanisadokra (A Védák kiegészítő irodalma) építve a hinduizmus belső reformjába kezdett, ami elsősorban (keresztény mintára, de a Védák tanaira építve) egy monoteista hitrendszer hirdetését jelentette. Ennek alapján minden individuumban egy átma (lélek), teljes mértékben része az univerzumot irányító Brahmának (isteni szubsztancia), közvetlen kapcsolatban áll Istennel, és a védikus társadalmi rendszer (varnarendszer) tagja. A védikus vallás alapján az egyének egyenlők, és habár más a földön betöltött szerepük, mégis a legfontosabb önazonosítási pontjuk a vallásosság, amelyben minden embernek megadatott a fejlődés lehetősége. A védikus aranykorszak (a Véda-irodalom szabályaira épülő társadalom) fogalma ebből az idealizált doktrínából ered, és Roy szerint ez a vallás ősi és emelkedettebb, mint a kereszténység. Roy halálát túlélte a Brahma Samaj, és a hindu reformerek gyűjtőhelyévé vált az 1840-es évektől egészen a század végéig. A Brahma Samaj egyik tagja volt Swami Dayananda Saraswati (1824-1883), egy gudzsarati brahmana, aki a sannyas (lemondott) rendbe lépve egész életét a hindu kultúra propagálásának szentelte. Az akkori Brahma Samaj vezetője, Keshab Chandra Sen (1838-1884), miután 1873-ban angliai látogatásából visszatért Indiába, kijelentette, hogy a modernitás erkölcsi romlásba vitte az országot, és India, habár technikailag fejletlenebb, de morális és vallásosság szempontjából felsőbbrendű. Dayananda Swami ebből a kiindulópontból építkezve és Sen, illetve Roy örökségére támaszkodva, továbbgondolta a hindu reformlépések sajátosságait, és a Brahma Samaj vallási irányú változtatásai helyett a kultúrában és a társadalmi struktúra harmonikus szerveződésében látta a védikus aranykor nagyságát. A védikus eposzok dicsősége az ő tolmácsolásában nemcsak a spiritualitásban, hanem az adott földrajzi területen élő nép kultúrájában is testet öltött. Dayananda szerint a Védák árjai őshonosok Bharata (szanszkrit terminus, amely nagyjából a Hindusztáni félszigetet takarja, kiegészítve a mai Pakisztán és Afganisztán területével) földjén, ami a Himalája alatti szent terület. Az árjakkal (nemesekkel) való rokonságot büszkén hangsúlyozta, és az ókori árjak fejlett civilizációját, kulturális értékeit és vallásos irodalmában a kortárs hindu szellemiség alapjainak tekintette. Dayananda Swami és más hindu nacionalista gondolkodók számára az árjak lettek a magaskultúra, a transzcendentális tudás és a szellemi tisztaság jelképei. Az árjak istenei voltak azok, akik megadták számukra a szent nyelvet (szanszkrit), amely minden más nyelv alapja, és a tökéletes társadalmi rendszert, az egyén érdemei, kvalitásai alapján társadalmi csoportokba sorolt varnarendszert.⁷ Dayananda viszonya az

7 A Véda-irodalom szerint négy társadalmi rend (a szó ancien régime értelmében) létezik: brahmana (pap); kshatriya (harcos); vaisya (kereskedő); sudra (dolgozó). A varnarendszerre nem volt jellemző a későbbi kasztrendszer (jati rendszer) zártsága, és ez a vallásra épülő társadalmi struktúra a hindu társadalom minden tagjának biz-

idegenek, vagy a hindu kultúrától különböző politikai/társadalmi gyakorlatokhoz meglehetősen ambivalens módon artikulálódott. Roy nézeteivel ellentétben nem tartotta áldásosnak a britek gyarmati berendezkedését Indiában, de egyszerre tartotta fenyegetőnek és utánzásra méltónak a nyugati szokásokat, valamint ideológiákat. Dayananda azt javasolta, hogy a fenyegetettség ellen használniuk kell a nyugati módszereket/eszméket (pl. nacionalizmus), de azok lemásolásával nem India „europaizációja” a cél, hanem az ország nyugati kategóriákkal is leírhatóvá, értelmezhetővé tétele. A keresztény hitre való áttérést teljes mértékben ellenezte, a társadalom nyugati mintára történő átalakítását nem tartotta kivitelezhetőnek, de egy nyugati típusú államszervezet, valamint a nemzet közösségének megteremtését követendőnek vallotta. Dayananda szerint ugyanakkor minden példa értékű nyugati mintának létezik egy, a hinduk szent írásaiban, civilizációjában rejlő változata. A feladat tehát az ősi kultúrához való visszatérés („Back to the Vedas”) azzal a céllal, hogy életre hívja azokat a vallásos, társadalmi és politikai gyakorlatokat, amelyeket a hinduk elfeledtek. Az egyik legpregnansabb példa erre a térítés kérdése. Az Arya Samaj az 1880-as évek elején elkezdte hindu térítő tevékenységét, amelyet a keresztényi gyakorlatból emelt át annak érdekében, hogy kialakítson egy neo-hindu közösséget, amely a Védákon alapuló társadalmi berendezkedést hívatott reprezentálni. Az új (varnarendszeren alapuló) hindu társadalom Dayanandánál már egyet jelentett az indiai társadalommal, vagyis számára a hindu kifejezés egybemosódott az indiai kifejezéssel („India for Indians”). Az ősi védikus shuddhi (megtisztulás) ceremóniát ötvözve a keresztelés szertartásával, az érinthetetlenek és a sudrák (dolgozói réteg) tömegeit a Gangesz vízával szimbolikusan „tisztára” mosták.⁸ A shuddhi szertartás elsődleges célja a nem-hinduk hindukká történő átkonvertálása volt. Az észak-indiai területeken ez egyre inkább visszatérési szertartásként működött, mivel azok számára biztosított lehetőséget a hindu hagyományokhoz való visszatérésre, akiket korábban más hit (Iszlám) követésére kényszerítettek (pl. a Delhi Szultánátus idején). A különböző társadalmi szegmensek hindu integrációja és az egyenlősítő törekvések során az Arya Samaj jelentős támogatottságra tett szert az indiai társadalom alacsonyabb rétegei körében. Dayananda Saraswati halálát követően a shuddhi még inkább átpolitizálódott, és különösen a 20. században, már az RSS egyik eszközévé vált a szavazói bázis, valamint a hindu nemzet megteremtésében.⁹

---

tosította a vallási alapon működő egyenlőséget [vagyis mindenkinek megadatott a felszabadulás (moksha)].

- 8 A vallási tevékenységük és reformtörekvéseik leginkább politikai célzatú programja az érinthetetlenek társadalmi rangra emelése „megtisztítása” volt. Ennek következtében válhattak csak a hindu társadalom részévé. A rituálé a muszlimokra is vonatkozott, amely viszont hatalmas ellentéteket szított az Arya Samaj és a muszlim megújító törekvések között. *K. Jayaprasad: RSS and Hindu Nationalism: In roads in a Leftist Stronghold.* Delhi, Deep & Deep Publications. 1991. 29.
- 9 *Sumit Sarkar: Hindutva and the Question of Conversions.* In: *Concerned Indian's Guide to Communalism.* Szerk. K. N. PANNIKAR. New Delhi, Viking 1999. 98.; *Christophe Jaffrelot: Les (re)conversions à l'hindouisme (1885-1990): politisation et*

A hindu városi elit 1907-ben az Arya Samaj vezetőinek hatására létrehoztak egy, a hindu érdekeket védő újabb szervezetet, válaszként a britek muszlim-barát politikájára. A szervezet a Hindu Bhasa (Hindu Egyesülés) nevet kapta és rövid idő alatt, Madan Mohan Malaviya (1861-1946) vezetésével elterjedt Pandzsáb, Bihar, Bengál és az Egyesített Provinciák (a függetlenség utáni Uttar Pradés állam) területén. A regionálisan elterjedt szervezeteket 1915-ben egyesítették Haridvárbán Hindu Mahabhasa (Hindu Nagygyűlés) néven, de az Arya Samaj és a Bhasa közti politikai nézeteltérések (előbbi teljesen elutasította a britekkel való együttműködést, amíg az utóbbi kevésbé volt radikális) megakadályozták egy hatékony esernyő szervezet működtetését. A két szervezet közti ellentéteket az 1920-as években egész India-szerte fellángolt muszlim zavargások egyesítették. A muszlim Khilafat (a szó az Oszmán Birodalom kalifájából származott) mozgalom az I. világháborút lezáró angol politika ellen tiltakoztak, amely meg akarta szüntetni a szunnita iszlám utolsó kalifájának, II. Abdul-Medzsid (1868–1944) uralmát. A muszlim mozgalmak keltette zavargások egyre nagyobb hatással voltak a hindu közösségekre, és a helyi konfliktusok különösen kiéleződtek. Az 1921-ben újraindított Hindu Mahasabha (HM, Hindu Nagygyűlés) a muszlim fenyegetésre volt válasz, és a szervezetek vezetői, Malaviya (Hindu Sabha) és Rajpat Raya (Arya Samaj) megegyeztek, hogy a muszlim mozgalmak túl nagy veszélyt jelentettek a hindukra ahhoz, hogy megengedhessék a saját táborukon belüli viszályokat. A hindu szervezetek, erőiket egyesítve, még nagyobb hangsúlyt fektetettek a shuddhi gyakorlására, és sikeresen toborozták a tagokat, amely jelentős politikai befolyáshoz juttatta őket. Ugyanakkor egyelőre nem tudtak önálló politikai formációként működni (csupán a Kongresszus egyik frakciójaként voltak jelen a politikában). Miután Gandhi 1921-ben a Kongresszus irányítását megkapta, hozzálátott a párt döntéshozatali mechanizmusának centralizációjához, és a hindu nacionalista csoportnak egyre szűkebb területe maradt az akaratképzésre. A Hindu Mahasabha és a Kongresszus egyre távolabb került egymástól, mivel az olyan kongresszista vezetők szemében, mint Jawaharlal Nehru, a HM egy olyan radikális politikai irányzat, amely a vallásközösségi erőszak kirobantásához vezethet.¹⁰

A hindu nacionalizmus szervezete és ma ismert formája az 1920-as Khilafat mozgalom hindu reakciójaként foghatjuk fel, amely a hindu közösség definiálását és megóvását tűzte ki céljául. A mozgalom ideológiáját Vinayak Damodar Savarkar (1883–1966) fogalmazta meg 1923-ban írt munkájában *Hindutva: Who is a Hindu?* címmel. Savarkar nem tartotta megfelelőnek Gandhi mérsékelt brit ellenes és erőszakmentes politikáját, így csatlakozva a Hindu Mahasabha politikai platformjához, hamarosan a párt legnépszerűbb agitátorává vált, aki az országot járva hirdette a hindu érdekek védelmét, és kritizálta a Muszlim Liga és a Kongresszus Párt elképzeléseit. A Hindu Mahasabha tagjai nem vet-

---

diffusion d'une 'invention' de la tradition. Archives de Sciences Sociale des Religions 87. (1994 : juillet-septembre) 73–98.

10 Christophe Jaffrelot i. m. 110–138.

tek részt Gandhi polgári engedetlenség mozgalmában, és elzárkóztak az 1930. március 21-én indult, a brit sómonopólium ellen tiltakozó ún. sómenet elől is. Savarkar 1937-ben lett a Hindu Mahasabha elnöke és irányítása alatt tovább radikalizálódott a szervezet, és a Kongresszussal való együttműködés a párt 1937-es kizárásával megszűnt. A két politikai párt szembenállásának kardinális pontja volt Savarkar már említett könyvében leírt filozófiája a hindu lét ontológiai, politikai és kulturális vonatkozásairól. Savarkar az általa alkotott Hindutva kifejezéssel jellemezte azt az identitást, amit ő hindunak tartott, és amely a Hindu Rashtra (hindu nemzet) tagjait jellemezte.¹¹ Savarkar szerint a vallás csak egyike volt a hindu identitás komponenseinek. Valójában a nyugati nacionalizmus primordialista mintájára a szülőföldet (a Védákban jellemzett Aryavarta), valamint a földet birtokba vevő etnikumot (a Védákban szereplő ősatyák) ugyanolyan fontosnak tartotta. A vallás, faji hovatartozás, szülőföld hármast kiegészítette a nyelv (szanszkrit és hindi) szerepével, amelyekből végül felállította a „Hindu, Hindi, Hindustan” (vagyis a hindu vallás, hindi nyelv és Hindusztán területe) koncepciót. A hindu nacionalizmus itt látszott először a vallás, kultúra, nyelv és a szakrális földterület összegzésének, amely egyben az etnikai nacionalizmus legfontosabb jellemvonása. Savarkar Hindutva filozófiája lett a hindu nacionalisták krédója, amely szerint az indiai nemzet egyenlő a Hindu Rashtra fogalmával, és a nemzeti érzések felkeltésében is a hindu hagyományokat kell feleleveníteni és használni a külső fenyegetettséggel szemben. A szülőföld szentsége, a Hindusztán imádata abban az elvben testesült meg, amely szerint minden erővel meg kell védeni az idegen behatolásokkal szemben. A szülőföld védelmére minden hindu hivatott, és kötelessége megóvni annak tisztaságát, valamint kulturális homogenitását. Savarkar logikája szerint a Hindutva kategória tágabb, mint a hindu (vallási) terminus, mert azok, akik nem követik a Védákat, de vallási hagyományaik és kultúrájuk India területén gyökerezik, szintén tagjai a hindu (vagyis Hindutva) közösségnek. Ezt a hindu közösség pedig legjobban a rashtra-jati-sanskriti triptichonnal lehet jellemezni, mert „[...] ezek alkotják lényegében a civilizációnkat és jelölik ki számunkra kulturális egységünket. Mi, hinduk nem csupán egy rashtra, vagy egy jati vagyunk, hanem mindkettő. Ennek következtében magunkénak tudhatunk egy közös sanskritit, amely főként és eredetileg fajunk igazi anyanyelvén, a szanszkriton keresztül jutott kifejezésre és maradt fent számunkra. Mindenki, aki hindu, megörökli ezt a sanskritit és lelki valójával éppoly hűséggel tartozik neki, mint ahogyan fizikai valójával tartozik a földnek, és vérével az ősöknek.”¹²

11 Ettől kezdve a hindu nacionalisták a hindu kifejezés alatt elsősorban a Savarkar által megalkotott Hindutva-t értették, és nem a vallási toleranciáról és elfogadásról közismert vallási rendszert.

12 „[...] these [...] constitute the essence of our civilization and mark us out a cultural unit. We Hindus are not only a Rashtra, a Jati, but as a consequence of being both, own a common Sanskriti expressed, preserved chiefly and originally through Sankrit, the real mother tongue of our race. Everyone who is a Hindu inherits this Sanskriti and owes his spiritual being to it as truly as he owes his physical one to the land and

A Hindutva jelentette az indiai nemzet egységének ideológiáját, vagyis a hindu tradícióktól különböző vallási-kulturális csoportok hagyományai csak ezen a kategórián belül létezhetnek. Ez pedig a kisebbségi érdekek alárendelt szerepét vonta maga után.¹³

Savarkar ideológiája arra a premisszára épült, hogy a hindu többségi társadalom érdekei feljebbvalóak, mert ők a Hindutva kultúra hordozói. A hinduk nemcsak a legnagyobb populációt képezik, de India őslakosai is egyben. A vallási kisebbségek pedig kívülállók. Ebből az következik, hogy a kisebbségeknek következetesen be kell tartaniuk a hindu kultúra normáit, mivel az a nemzeti kultúra. A magánszféra keretein belül imádhathják isteneiket, gyakorolhatják saját vallásukat, de a közszférában engedelmességgel tartoznak a hindu szimbólumok iránt. Ez különös tekintettel igaz az iszlámra és a kereszténységre, amelyek tipikusan nem-hindu vallások. A sikh, jain és a buddhista közösségek más kategóriába estek, mert történetileg kapcsolatban álltak a hinduizmussal. A vallási szimbólumaik, zarándokhelyeik India területére esnek, ezért ők hinduk, míg „[...] néhány mohamedán és keresztény honfitársunkat, akiket korábban erőszakkal térítettek át egy nem-hindu vallásra, és akik a hindukkal együtt megörökölték a közös szülőföldet és a közös kultúra leggazdagabb elemeit – nyelv, törvény, szokások, néphagyomány és történelem – nem lehet és nem is szabad hindunak tekinteni. Habár a Hindusztán nekik is a szülőföldjük, mint bármely más hindunak, de nem a Szentföld. Az ő szülőföldjük távol van Arábiában, vagy Palesztinában. A mitológiájuk, isteneik, elméleteik és hőseik nem ennek a földnek gyermekei. Következésképpen a neveik és a kinézetük idegen eredetre utalnak. Szeretetük megosztott. Nem, ha némelyek közülük igazán hisznek, akkor nincs más lehetőség számukra, és nem is kérdés melyiket kell választaniuk – egy férfinak a szentföldet kell a szülőföld felé helyeznie a szeretet és a hűség terén. Ez igazából természetes. Nem ítélkezünk, és nem kesergünk. Egyszerűen csak tényeket közlünk, amelyek önmagukért beszélnek. Megpróbáltuk meghatározni melyek a Hindutva nélkülözhetetlen elemei és közben felfedeztük, hogy a Bohra és más, hasonló mohamedán és keresztény közösségek a Hindutva minden lényeges kvalitásával rendelkeznek, azzal a különbséggel, hogy nem tekintik Indiát a szentföldjüknek.”¹⁴ Savarkar különösen az iszlám mobilizációt

---

the blood of his forefathers.” V. D. Savarkar: *Hindutva: Who is a Hindu?*. Nagpur, S. S. Savarkar. 1928. 82.

- 13 A Hindutva homogenizáló természetére jellemző, hogy minden vallási tradíciót, amely India területén létezik, hindunak tart számon. A hindu kifejezés itt szintén nem a hindu vallási közösségre utal, hanem a földhöz kapcsolódó nemzetiségi hovatartozásra. A Hindutva gondolkodók szerint a nemzet a „mi” érzületre épül. Az emberek közösséget vállalnak egymással és egyben megkülönböztetik magukat másoktól. A nemzeti érzés pedig leginkább az anyaföldhöz való ragaszkodásban érhető tetten. A szülőföldön alakultak ki a hagyományok, történelmi tapasztalatok és mindazon elemek (nyelv, irodalom, kultúra és vallás), amelyek a nemzeti identitást alkotják, valamint megkülönböztető jellemvonásokat adnak a nemzetnek. K. S. Sudarshan: *Why Hindu Rashtra*. <http://www.archivesofrss.org/why-hindu-rashtra.aspx> (2018. 03. 25.)
- 14 „That is why in the case of some of our Mohammedan or Christian countrymen who

tartotta agresszívnek. A pán-izlám mozgalom szervezett, egységes törekvéseit a megosztott, elerőtlenedett hindu közösségre nézve veszélyesnek látta. A hindu identitás külső fenyegetettsége miatt (Dayananda feltevéseire építve) Savarkar szerint a hinduknak meg kell védeniük kulturális önazonosságukat. A hindu kultúra akkor lehet újra erős, ha visszaállítják a Védákban szereplő elveket és társadalmi, politikai struktúrákat. A védikus (a szentírásokban szereplő) hagyományok és rítusok újrafelfedezésével folytatni fogják őseik értékes kulturális hagyományait, és ezzel a kontinuitással képesek, függetlenül a brit adminisztrációtól, kormányozni az országot.¹⁵ Savarkar, a védikus aranykor visszaállítására törekedett, ami természetesen nem egyedi vonatkozása a hindu nacionalizmusnak, mivel a dicsőséges múlt az európai nacionalizmusokban is szerepet játszott a történeti identitás, a történeti egység és a történeti kontinuitás megkonstruálásában.¹⁶ Az európai nemzetépítésre kevésbé jellemzően ugyanakkor, Savarkar a Védákban szereplő társadalmi, kulturális és politikai gyakorlatokat átültethetőnek vélte saját korába. Nem csupán egy dicső múlt felemlegetésével próbálta megerősíteni a közösség egységét, nem pusztán referenciáról és egy régen letűnt ideálról szónokolt, hanem a Védákban szereplő tanításokat (pl. varnarendszer) és vallásos rituálékat (pl. kar seva) akarta társadalmi normákká alakítani.

Savarkar megteremtette a hindu nacionalizmus ideológiai hátterét, de nem adott gyakorlati instrukciókat a hinduknak, miként kellene megvédeniük magukat a muszlim fenyegetettségtől, hogyan szervezzék meg az ellenállást és milyen változtatásokra lenne szükségük. A kérdésekre Keshav Baliram Hedgewar (1889–1940) válaszolt, és miután többször egyeztetett Savarkar-al, megalapította a Rashtriya Swayamsevak Sangh (Nemzeti Önkéntesek Szövetsége, RSS) szervezetet 1925-ben Nágpur városában. Hedgewar számára is kulcsfontosságú elem volt a hindu identitás sebezhetősége. Ezért a probléma megoldása érdekében szükségét érezte egy olyan szervezet létrehozásának, amely a hindu vallási elvek gyakorlati alkalmazásával hatásosan fel tud

---

had originally been forcibly converted to a non-Hindu religion and who consequently have inherited along with Hindus, a common Fatherland and a greater part of the wealth of a common culture—language, law, customs, folklore and history—are not and cannot be recognized as Hindus. For though Hindusthan to them is Fatherland as to any other Hindu yet it is not to them a Holyland too. Their holyland is far off in Arabia or Palestine. Their mythology and Godmen, ideas and heroes are not the children of this soil. Consequently their names and their outlook smack of a foreign origin. Their love is divided. Nay, if some of them be really believing what they profess to do, then there can be no choice—they must, to a man, set their Holy-land above their Fatherland in their love and allegiance. That is but natural. We are not condemning nor are we lamenting. We are simply telling facts as they stand. We have tried to determine the essentials of Hindutva and in doing so we have discovered that the Bohras and such other Mohammedan or Christian communities possess all the essential qualifications of Hindutva but one and that is that they do not look upon India as their Holyland." *V. D. Savarkar* i. m. 86.

15 *Christophe Jaffrelot* i. m. 73–98.

16 *Eric J. Hobsbawm – Terence Ranger* (szerk.): *The Invention of Tradition*. i. m. 2–15.

lépni a muszlim és keresztény prozelitizmus, valamint a brit gyarmati uralom ellen. A szervezet szerinte egy olyan ősi védikus elveken nyugvó nemzeti szellemiséget képvisel, amely az egész társadalom számára példaértékűvé válhat. Hedgewar szerint a patrióta magatartás csak a hindu elvek vegyítésével válhat a nemzeti függetlenség elérésének hatékony eszközévé, amely a brit fennhatóság eltörlése után képes lesz kormányozni és megtartani az ország egységét. Hedgewar az RSS modellje az idealizált indiai társadalomával egyezett meg, amely a vallásos elvekre épülő összetartó közösséget reprezentálta. Az RSS egyik sokat kritizált funkciója, hogy a fiataloknak fizikai és szellemi tréninget tartott, és militáns fegyelemmel nevelte őket a mozgalom iránti elkötelezettségre. Hedgewar kezdeményezésére hozták létre a szervezet fiatalokból álló tagozatát (shakha), akik szigorú napi rutin szerint éltek, együtt étkeztek, együtt aludtak, együtt vettek részt katonai és filozófiai képzéseken, és együtt vonultak fel a mozgalom rendezvényein. Az RSS többi militáns tagjának (swyamsevak) is kötelező volt az egyenruha viselete és a katonai tisztelgés a hindu szimbólumokat ötvöző sáfrány színű zászló (bhagwa) előtt.¹⁷ Ebben a közösségben a tagok egymás testvérei voltak és egy szoros családi kapcsolatot alkottak, hogy megvédjék egymást és a nemzetet a külső veszélyektől. Az RSS erre a szűk társadalmi egységekre alapozva hatékonyan építette ki regionális szervezeteit, és behálózva az ország (először északi, majd középső) államait, 25 ezer alszervezetet hozott létre, és több mint 2,5 millió militáns aktivistával rendelkezett az 1990-es évekre. Nehéz meghatározni a tagok létszámát, mivel az RSS bevallása szerint nem jegyezte a taglétszámot, de minden bizonnyal sokkal több, mint a fenti szám, mivel az 1950-es évektől kezdve a hálózat saját iskolákat működtetett és nyitott volt az érinthetetlenek tömegei előtt. Hedgewar teljes mértékben átvette Savarkar „Hindu, Hindi, Hindustan” triptichonját, ami az egy nép, egy nyelv, egy ország elvét követve az indiai identitás elsődleges forrásának a hindu kultúrát tartotta. Az alacsonyabb kasztbeliek, amennyiben magukat hindunak vallották, minden diszkrimináció nélkül csatlakozhattak a szervezethez és ugyanolyan jogokat élveztek, mint felsőbb kasztbeli „testvéreik”. Az RSS ezzel kialakította saját egalitárius társadalmát, amely a szociális korlátok lebontásában látta az egység megteremtésének egyik lényeges elemét. Az RSS által elképzelt nemzeti egység megkonstruálása a koherens hindu társadalom intézményeinek, szektáinak újraértelmezésén keresztül kellett végbemennie, amely egy potenciális, a hindu kultúrába ágyazott, modellt kínált. Az RSS szektáriánus struktúrája és a hinduizmus sajátos értelmezése egy új politikai-társadalmi platformként szolgált, amely ellent tud állni a hindu identitást veszélyeztető muszlim és keresztény aspirációknak.¹⁸ Az RSS „egy nemzet, egy nép, egy kultúra” elvét Madhav Sadshiv Golwalkar (1906–1973), Hedgewar utódja az RSS

17 *Walter K. Andersen - Shridhard D. Dalme: The Brotherhood in Saffron: The Rashtriya Swayamsevak Sangh and Hindu Revivalism.* London, Westview Press 1987. 26–27., 32–33.

18 *Peter Van Der Veer: Godson Earth. The Management of Religious Experience and Identity in a North Indian Pilgrimage Center.* London, Athlone Press 1988. 170–179.

vezetésében 1940-től, Bunch of Thoughts című könyvében tovább definiálta: „Amikor azt mondjuk, 'ez a hindu nemzet', vannak, akik azonnal felteszik a kérdést 'Mi van azokkal a muszlim és keresztény hívekkel, akik az országban élnek? Nem itt születtek, vagy nem itt nevelkedtek? Hogyan lehetnének idegenek csak azért, mert megváltoztatták a hitüket?' Azonban a kulcskérdés itt, hogy emlékeznek-e még arra, hogy ennek a földnek a szülöttei. Nem. Az áttéréssel együtt elvesztették szeretetüket és odaadásukat a nemzet iránt. [...] Láthatjuk tehát, hogy ez nem pusztán a hitben, hanem még a nemzeti identitásban is bekövetkező változás esete”¹⁹ Golwalkar elméleti és gyakorlati munkája az RSS első számú teoretikusává tette, és folytatta Savarkar és Hedgewar tevékenységét a hindu identitás megfogalmazásában. A keresztényeket, muszlimokat és a kommunistákat a hindu kultúrától idegennek tekintette, és az RSS feladatának tűzte ki, hogy megakadályozza ezeknek az idegen eredetű ideáknak a beáramlását vagy további terjedését. A hindu identitás egyik legfontosabb eleme a szülőföld tisztelete lett, de ahogy a fenti idézetben láthatjuk, a születés még nem predesztinálja, hogy az egyén a Golwalkar-i hindu nemzet (Hindu Rashtra) tagja lesz. A vallási identitás számára egyet jelentett a nemzeti identitással, és leegyszerűsítve gondolatmenetét, aki nem hindu, az nem lehet a hindu (indiai) nemzet tagja, ergo idegen. Az idegenek eddig csak rombolták a hindu kultúra értékeit, vagy átalakították azokat, tehát az idegenek veszélyt jelentenek a társadalmi béke fenntarthatóságára nézve. Az idegenség ebben a tekintetben a hinduság (vagy a hindu mivolt, hinduness) antitézise lett.²⁰

Miután 1948. január 30-án a magát RSS tagnak és Savarkar követőjének valló Nathuram Godse meggyilkolta M. K. Gandhit Új Delhiben, az állam betiltotta a szervezet működését. Az RSS vezetősége úgy döntött, hogy a hindu nacionalista érdekek parlamenti képviselője érdekében létre kell hozniuk egy pártot, amely a mozgalomhoz közel áll, de nem vesz részt a társadalom hinduizálásának gyakorlati tevékenységében. A Nehru-kabinet volt ellátási és ipari minisztere Shyama Prasad Mookerjee, miután Nehru kompromisszumokra épülő Pakisztán-politikájával nem értett egyet, a hindu nacionalista vezetőkkel együtt kidolgoztak egy pán-indiai párt manifesztumot. A párt, amely a Bharatiya Jana Sangh (Indiai Népi Unió, BJS) nevet kapta, 1951. október 21-én alakult meg abból a célból, hogy a Kongresszus Párt laikus és szekuláris politikája ellen létrehozzanak egy hatékony politikai formációt. Az RSS befolyása megmaradt a pártban, mivel egyrésztől érvényesíteni tudta politikai elképzeléseit a párton keresztül,

19 "When we say "This is the Hindu Nation", there are some who immediately come up with the question, "What about the Muslims and the Christians dwelling in this land? Are they not also born and bred here? How could they become aliens just because they have changed their faith?" But the crucial point is whether THEY remember that they are the children of this soil.[...] No! Together with the change in their faith, gone is the spirit of love and devotion for the nation.[...] So we see that it is not merely a case of change of faith, but a change even in national identity." *M. S. Golwalkar: Bunch of Thoughts*. Bangalore: Vikrama Prakashan 1966. 29.

20 *John Zavos: Emergence of Hindu Nationalism in India*. Oxford, Oxford University Press 2000. 42.

másrésről, megosztva a stratégiát, sokkal nagyobb figyelmet tudott fordítani a propagandára. Az RSS eredeti elképzelése, miszerint a pártot hatalomra juttatva kiépít egy, a hindu nemzet jogait védő hatalmi struktúrát, az 1960-as években egyre kevésbé látszott megvalósíthatónak. A Jana Sangh (vagy BJS) politikai kapcsolatrendszerének kibővítésére nézve sokat ártott a hindu nacionalista megmozdulásokban játszott aktív szerepe. A nehézségek leküzdésében és a hindu nacionalizmus párttá szervezésében kulcsszerepet játszott Deendayal Upadhyaya (1916–1968), aki az *Integral Humanism* című könyvében lefektetett elméletével egy új, konszolidáltabb arculatot kölcsönzött a mozgalomnak.

Az 1980-as évek elején egy átfogalmazott, mérsékeltebb hindu diskurzust folytató Bharatiya Janata Párt (Indiai Néppárt, BJP) volt képes áttörést elérni. A BJS hiába volt tagja a Janata Párt (Néppárt, JP) pártkoalíciónak (1977–1979) nem tudta a koalíciós partnerek ellenében képviselni a hindu nacionalizmus elveit, míg a BJP eredményesnek mutatkozott a szövetségesek felkutatásában és politikai céljainak kivitelezésében. A BJP sikere ugyanakkor elsősorban a mögötte álló nacionalista mozgalmak (RSS, VHP) etnikai–vallási alapú társadalmi mobilizációjában rejlett. Az RSS formálisan távolságot tartott, és nem vonta bele politikai akcióiba a pártot, de a hindu tömegek vallásos érzületét kijátszva, olyan megmozdulásokat szervezett, amelyeknek a politikai felhangjai megegyeztek a BJP aktuális politikai programjaival. A hindu történelem nagyságát reprezentáló emlékművek vagy szertartások egyre nagyobb politikai hangsúlyt kaptak, és kimagasló szerepet játszottak a hindu tömegek politikai toborzásában. A kilencvenes évek elején az RSS és a BJP egymás közötti távolsága egyre kisebbnek tűnt, és a párt egyik karizmatikus vezetője, L. K. Advani személyes szerepvállalása az RSS által gerjesztett, erőszakot kirobbantó politikai akciókban, rányomta a szélsőséges nacionalista (sőt sovinszta) bélyeget a BJP-re.

Az egyik legkiemelkedőbb és legvitatottabb eset az 1992-es Ayodhya-i vallásközösségi zavargások kirobbanása, amit a Babri Mecset illegális lerombolása (1992. december 2.) váltott ki. Advani már 1990-től nyíltan a mecset helyére hindu templomot építeni akaró mozgalom élén állt, és felelőssége az erőszakhullám felkorbácsolásában egyértelműen kimutatható.²¹ Az ajódjai tragédiát követően a párt sokkal nagyobb hangsúlyt fektetett a vallás szempontjából közömbösebb témákra, mint a szociális igazságosság, a társadalmi egyenlőség és a mezőgazdaság fejlesztése. A BJP másik karizmatikus személye, Atal Bihari Vajpayee megőrizte mérsékelt politikai manőverezését, és képes volt

---

21 Az ajódjai Ram templomot egy muszlim hódító, Baber rombolta le a 16. században. A helyére mecsetet épített és ezzel deszakralizálta a hindu szent helyet. A hindu nacionalisták szerint ezzel emléket állított a vallási intoleranciának, és elindított egy több száz éven át tartó hindu–muszlim ellenségeskedést a hely birtoklásáért. Az Advani által támogatott hindu ünnepi felvonulás (rath yatra) felszabadítani kívánta a szent helyet a több évszázados muszlim elnyomás alól. Miután a feldühödött hindu tömeg lerombolta a mecsetet, Advani nyilatkozataiban többször kifejezte sajnálatát a rathyatra utáni erőszakhullám miatt. A hindu nacionalista ambivalens politikára jellemzően a gesztus és az erőszakot elítélő megnyilvánulásai ellenére Advani továbbra is forszírozta a Ram mozgalom létjogosultságát és a templom újjáépítését.

egy kompromisszumokra épülő pártpolitika kialakítására. Ennek a politikának köszönhetően, a BJP az 1998-as és 1999-es választásokon is jól szerepelt, és Vajpayee 1998-ban elfoglalhatta (ha nem számítjuk a rövid, mindössze 13 napos ideiglenes kormányfői szerepét 1996-ban) a miniszterelnöki pozíciót. Az 1999-es Atal Bihari Vajpayee vezette koalíció (National Democratic Alliance, NDA) létrehozása után került egy hindu nacionalista formáció abba a régóta óhajtott pozícióba, amely kormányzati szinten képes volt megjeleníteni a hindu érdekeket. A BJP ugyanakkor eltávolodott a militáns hindu vonaltól, és a piac liberalizációja, valamint gazdaságpolitika orientált intézkedései következtében inkább a tehetősebb hindu közép- és felsőréteg gazdasági igényeinek kielégítését tartotta szem előtt.²² Valószínűsíthető, hogy a 2004-es NDA választási veresége leginkább a BJP és a hindu mozgalmak eltávolodásának tudható be, mivel a BJP számára ezek a mozgalmak teremtették meg a tömegbázist.

Következtetések

Miután a nacionalizmuskutatás több évtizeden keresztül tartó munkája során megalkotta a maga totálisan alkalmazhatónak vélt, hosszú távú változási folyamatokkal és strukturális modellváltásokkal számoló elméleteit, a kortárs történetírás és társadalomtudományos közeg ezek érvényességének tesztelése helyett üdvözítőbbnek tartja az újszerű problémák és jelenségek interpretálását. Jelen dolgozatnak nem egy globális teoretikus következtetés levonása volt az elsődleges célja, sokkal inkább szerettük volna megmutatni a hindu nacionalizmus specifikus változásait és heterogenitását. A hindu nacionalizmust azonban nem tartjuk célravezetőnek egy hermetikusan zárt bináris opozícióba szorítani (pl. polgári-etnikai nacionalizmus), mivel az ehhez hasonló modellek esetleg az indiai nacionalizmusok esszencialista vagy vitaindító megkülönböztetésére szolgálhatnak csupán. A kezdeti kérdésfelvetésünk alapján a hindu nacionalizmust elsősorban (vallási alapokon nyugvó) kulturális nacionalizmusnak tartjuk, de az említett kategórián messze túlmutatnak az általunk vizsgált esetek komplexitása.

Olvasatunk alapján a hindu nacionalizmus felfogható egy olyan reprezentacionalista nacionalizmusnak, amely a hindu jelképek és történeti reprezentációk fetiszizálásán keresztül próbálta meg egységesíteni a nemzetet. Az ősi hindu szentírások reinterpretációjával a nemzet és nacionalizmus fogalmakat alapvetően hindu terminusként kezelték, amelyek revitalizálásával megalkothatták az egységes (hindu) nemzet elméleti és gyakorlati kereteit. A nyugati fogalmak és ideológiák ezáltal már nem számítottak idegennek, mivel a hindu nacionalizmus fogalomtárában az antikvitástól létező hindu nemzetet (*rashtra*) jelentették. Ellentétben a nyugati (európai) nemzetépítéssel, a hindu nacionalisták számára az állampolgárok közössége, politikai-gazdasági egysége kevésbé

²² *Christophe Jaffrelot* i. m. 167–174.

számított kritériumnak, mint a vallási-etnikai hovatartozás. A hindu *rashtra* egy kifejezetten markáns kulturális-etnikai nacionalizmusra épített, amely ugyanakkor képtelen volt megalkotni egy koherens kormányzati és közigazgatási elvet. Ennek következtében a hindu állam nem jött létre, de megmaradt a hindu értékek és elvek nemzetivé tétele, amely figyelmen kívül hagyta a nemhindu (muszlim, sikh, keresztény stb.) hagyományok különbözőségét. Jelen tanulmányban a hindu nacionalizmusnak egy kevésbé feldolgozott, reprezentációkon (pl. hindu szent szövegek politikai olvasata; templomépítés) nyugvó nemzetépítő törekvéseinek értelmezésére kívántunk rávilágítani, amely a különböző hindu jelképek (sáfrányszín, lótuszvirág, Hanuman epikus alakja stb.) és ünnepek (Ratha Yatra, Kar Seva) felhasználásával a többségi hindu társadalom értékeit emelte nemzeti szintre. A BJP 1998-as hatalomra kerülése után tovább folytatta a történeti és kulturális reprezentációk politikai alkalmazását, valamint előtérbe helyezte a hindu nacionalizmus kultikus alakjainak (Vinayak Damodar Savarkar, Deendayal Upadhyaya, Sri Aurobindo stb.) nemzeti hőssé emelését.²³

---

23 A reprezentációs tér politikai felhasználásáról, valamint a Bharatiya Janata Párt nemzeti hős reprezentációiról bővebben lásd *Guszmán Gergely: A nemzeti hős szerepe a poszt-koloniális nemzetépítésben. Az 1999-es indiai-pakisztáni háború hősei. Acta Academiae Agriensis, Sectio Historiae* 35. 2008. 255–273.

KERTÉSZ ISTVÁN

A MÜKÉNÉI HAGYOMÁNYOK TOVÁBBÉLÉSE AZ ÓKORI MAKEDÓNIA SPORTÉLETÉBEN

Sp. Marinatos volt az, aki az 1960-as évek végén ráirányította a figyelmet a bronzkori, mükénéinek nevezett civilizáció hagyományainak továbbélésére az ókori Makedónia kormányzati és közéleti szisztémájában.¹ Az általa elemzett jelenség gyökerei között felsorolta a makedón uralkodóház valószínű argoszi eredetét². Számos eredetmonda utalt Argoszra, a mükénéi civilizáció egyik hajdani központjára, amiket a Kr. e. 1. századi szicíliai történétíró, Diodórosz igyekezett egymással összhangba hozni. Egyik töredékében többek között ez olvasható: „Az első olümpiai verseny (Kr. e. 776 – K. I.) előtt a birtoklás vágyától hajtott Karanosz csapatokat gyűjtött az argosziak közül és a Peloponnészosz többi részéből, és seregével hadjáratot indított a makedónok területére... Karanosz megszerezte a földet, és királyként uralkodott rajta...”³

Az argoszi eredet hagyományát nyilván erősítette az a tény, hogy Kr. e. 468 után, amikor Argosz leigázta Mükénéit, utóbbi lakóinak zöme Makedóniában lelt menedékre.⁴ Mindez szerepet játszhatott abban, hogy Makedóniában éppúgy érvényesült a hadsereggyűlés jelentősége a legfontosabb politikai döntésekben, mint a homéroszi világban.⁵

-
- 1 *Sp. Marinatos*: Mycenaean Elements within the Royal Houses of Macedonia. In: Ancient Macedonia. Papers Read at the First International Symposium Held in Thessaloniki, 26–29 August 1968. Edited by Basil Laourdas-Ch. Makaronas. Thessaloniki, 1970. 45–52.
  - 2 Vö. *N. G. L. Hammond–G. T. Griffith*: A History of Macedonia II. 550–336 B.C. Oxford, 1979. 3, 6 sk., 10 sk., 26 skk., 165 sk.; *Ap. Dascalakis*: The Hellenism of the Ancient Macedonians. Thessaloniki, 1965. Part III. „Argeads-Temenids. The origin of the Macedonian Royal House.” 97–146.; *Kertész István*: Hellénisztikus történelem. (História Könyvtár Monográfiák 13. szerk. Glatz Ferenc.) Bp., 2000. 23 skk.
  - 3 *Euszebiosz*: Chronika p. 169 = *Diodórosz* 7,15. A szerző fordítása. Az idézetben szereplő Karanosz mitikus vérvonala: Héraklész–Hüllosz–Kleodaios–Arisztomakhosz–Témenosz–Kissziosz–Thesztiosz–Meropsz–Arisztodamidasz–Pheidón–Karanosz. A történetinek tekintett dinasztiaalapító, I. Perdikkasz Karanosz dédunokájaként szerepel az antik hagyományban – lásd előző jegyzet.
  - 4 *N. G. L. Hammond – G. T. Griffith*: i. m. 103, vö. *Pauszaniasz* VII. 25,6.
  - 5 A hadsereggyűlés jelentőségéről a homéroszi világban *I. Oswyn Murray*: Das frühe Griechenland. München, 1986. 71 skk. A makedón hadsereggyűlésről *F. Granier*: Die makedonische Heeresversammlung: Ein Beitrag zum antiken Staatsrecht. (Münchener Beiträge zur Papyrusforschung und antiken Rechtsgeschichte 13.) München, 1931; *W. L. Adams*: Macedonian Kingship and the Right of Petition. In: Ancient Macedonia IV. Papers Read at the Fourth International Symposium Held in Thessaloniki, September 21–25, 1983. Thessaloniki, 1986. 43–52.

A királyi cím öröklésénél a Spártában is létező gyakorlat volt érvényben, vagyis az uralkodót legidősebb „bíborban született” fia követte a trónon. Ám olykor a szokásjogot (Makedóniában az írott törvények [ius] helyett a szokásjog [mos] érvényesült) felülírhatta a hadsereg döntése. Ez történt II. Philipposz esetében, akit bátyja, III. Perdikkasz Amüntasz nevű fia megelőzött a trónöröklési rendben, de praktikus okok miatt mégis Philipposz nyerte el a trónt vagy – újabb kutatás szerint – már Kr. e. 360 októberében (esetleg 359-ben), vagy csak régensi megbízatása letelte után, 357-ben.⁶

Az uralkodót és a társadalom különböző rétegeit összefűző kapcsolat éppúgy a szokásjog által kialakított rend szerint realizálódott, mint ahogy a szokásjog határozott a vérségi kötelékek fontosságáról is. Mint minden olyan társadalomban, ahol a vérségi kötelékek megőrizték rendkívüli jelentőségüket, a makedónban is fennmaradt a vérbosszú jelensége. Ennek része volt, hogy ha valakit főbenjáró bűnben találtak vétkesnek, akkor családját, sőt rokonsága szélesebb körét is a bűnössel azonos módon vonták felelősségre. Amikor keleti hadjárata során, Kr. e. 330-ban Nagy Sándor összeesküvés vádjával elfogatta Philótaszt, a hetairosz lovasság vezérét, és kivégeztette, annak számos, magas beosztású rokona menekülésre fogta a dolgot. Látva, hogy az események komoly zavart idéznek elő a hadsereg irányításában, a király kihirdette, hogy ezúttal eltekint a szokásjog alkalmazásától, a bűnös rokonai bántatlanul visszatérhetnek.⁷

A mükénéi korszakkal összefüggő történeti mondákban gyakori a kettős királyság intézménye, amint azt Mükéné mitikus királyai, a testvérpár Atreusz és Thüesztész példája is igazolja.⁸ Ez a hagyomány azután tovább élt Spártában, de Makedóniában is. Kr. e. 365 után III. Perdikkasz öccsét, a későbbi II. Philipposzt vette maga mellé társuralkodó funkcióban,⁹ míg utóbbi fia, Nagy Sándor (III. Alexandrosz) halálát követően a hadsereggyűlés és a diadokhoszok a világhódító féltestvérét, Arrhidaioszt és posztumuszt született fiát, IV. Alexandroszt választották társuralkodóknak.¹⁰

6 *M. B. Hatzopoulos*: The Oleveni Inscription and the Dates of Philip II's Reign. In: Philip II, Alexander the Great and the Macedonian Heritage. Edited by W. Lindsay Adams-Eugene N. Borza. Washington, 1982. 21–42.; *Uő.*: Succession and Regency in Classical Macedonia. In: Ancient Macedonia IV. Papers Read at the Fourth International Symposium Held in Thessaloniki, September 21–25, 1983. Thessaloniki, 1986. 279–292.

7 *Curtius* 6,11.

8 *Kerényi Károly*: Görög mitológia. Bp. 1977. 381 sk.

9 *N. G. L. Hammond – G. T. Griffith*: i. m. 205 skk.

10 *M. Cary*: A History of the Greek World 323 to 146 B.C. London, 1977. 1 skk.; *C. A. Kincaid*: Successors of Alexander the Great. Chicago, 1985. 11 skk.; *Richard A. Billows*: Antigonos the One-Eyed and the Creation of the Hellenistic State. Berkeley-Los Angeles-London, 1997. 49 skk. *Hegyi Dolores* (Hellénizmus Keleten. Kronosz, Pécs, 2013. 17.) „gyengeelméjűnek” nevezi Arrhidaioszt, a hagyományos felfogáshoz alkalmazkodva, de ugyanakkor figyelmen kívül hagyja az ezzel kapcsolatos vitákat. Lásd *E. D. Carney*: The Trouble with Philip Arrhideus. *Ancient History Bulletin* 15 (2001), 63–89.

A magukat Héraklésztől származtató makedón uralkodók abban is a mükénéi korszak királyait követték, hogy végső soron ugyancsak Zeust tekintették isteni ősüknek, mivel Héraklész Zeusz fia volt. Némely makedón dinasztikus név hasonlóképpen a mükénéi mondavilágra utalt. Zeusz és Danaé fia volt Perszeusz, Mükéné királya, akinek egyik unokáját Arkhelaosznak hívták. A peloponnészoszi háború idején a Pellát megalapító I. Arkhelaosz¹¹, valamint II. Philipposz egyik féltestvére ugyanezt a nevet viselték.¹² Az elődeik által ápolt hagyományt Makedónia Antigonida uralkodói is folytatták Nagy Sándor nemzetségének kihalása után. A monarchia utolsó királya a Perszeusz nevet viselte.¹³

A mükénéi korszak királyairól fennmaradt történetek nagyevő, nagyivó, a csatákban ellenfeleik vérére szomjazó, természetfeletti erővel és energiával rendelkező héroszokat állítanak elénk. A Püloszban úr Nesztór, a Tróját ostromló sereg egyik vezére például olyan boroskupából ivott Homérosz *Iliásza* szerint, hogy:

„Más ember bizony azt nehezen tudná megemelni
megtelten, de az agg Nesztór könnyen fölemelte.”
(XI. 636–637. – Homéroszt Devecseri Gábor fordításában idézzük.)

Szarpédón, a trójaiak oldalán harcoló lükiiai vezére imígyen jellemzi kora királyait:

„Kell hát, hogy mi a legderekabb lükiébelieknek
élén járva rohanjunk most a tüzes viadalba;
hadd szólhassanak így sűrű-vértés jó daliáink:
Nem méltatlanul országolnak lám, Lükiában
s méltán esznek zsíros húst e derék fejedelmek,
s nagyszerű édes bort...”
(*Iliász* XII, 315–320.)

A makedón uralkodócsalád tagjai nemcsak nevükkel – Alexandrosz egyébként a trójai királyfi, Parisz másik elnevezése volt –, hanem tetteikkel is mintázták az eposzok hőseit. Nagy Sándor és atyja, II. Philipposz ivászatairól anekdoták sora maradt fenn, mi több, a világhódító királyt a halálához vezető rosszulét is

11 N. G. L. Hammond-G. T. Griffith: i. m. 137 sk.; E. N. Borza: The Philhellenism of Archelaus. In: Ancient Macedonia V. Papers Read at the Fifth International Symposium Held in Thessaloniki, October 10–15, 1989. Thessaloniki, 1993. 237–244.

12 N. G. L. Hammond-G. T. Griffith: i. m. 176, 180, 208, 315.

13 N. G. L. Hammond-F. W. Walbank: A History of Macedonia III. 336–167 B. C. Oxford, 1988. 488 skk.

egy kiadós dorbézolás alkalmával fogta el.¹⁴ Csatákban mutatott bátorságukat mindkettőjük gyakori harctéri sebesülései bizonyították a vitathatatlan katonai sikerek mellett.¹⁵ Nem kellett nagy képzelőerő ahhoz, hogy a mükénéi hőrszokhoz hasonlítsák őket, mint ahogy maga Nagy Sándor Akhilleuszt tekintette példaképének, miközben megbecsülte Dionüszosz örökségét és találmányát, a bort is.

A mükénéi világban még éltek az asszonyok egykori kiemelkedő társadalmi szerepét tükröző, és ezért sokak által anyajogúnak nevezett társadalom emlékei. Nagy befolyással és olykor még a férfiakat megszegyenítő testi erővel is rendelkező nőalakok színezték a férfi irányítású társadalom legfelső szintjét. Klütaimnésztra, Agamemnón asszonya vagy az atlétikus Atalanté, a szép Helené, akiért földrészek hadai csaptak össze, mind tipikus figurái ennek az ősi korszaknak, illetve az azt fantáziadúsan tükröző mítoszoknak. A makedón királyi udvar asszonyainak feltűnő politikai befolyása, amely III. Amüntasz neje, Eurüdiké vagy éppen Nagy Sándor anyja, Olümpiasz¹⁶ példáján is nyomon követhető, ezt a hagyományt folytatta. És ez a hagyomány erősödik majd fel a Ptolemaioszok révén. Ők a hasonló irányultságú egyiptomi tradíciók hatására is komoly politikai szerepet juttattak asszonyaiknak, és dinasztiajuk végét a világtörténelem egyik legnagyobb hatalommal rendelkező nőalakja, VII. Kleopátra uralma jelentette.¹⁷

Makedóniában a nemzeti elölékek az uralkodó barátai, a kormányzásban segítő társai, vagyis korabeli kifejezéssel élve hetairoszai lettek. Kölcsönös jótémények és kölcsönös kötelezettségvállalás kötötte őket urukhoz. Ezt pecsételte meg a hetairoszai intézmény felett őrködő Zeusz Hetairidész tiszteletére rendezett Hetairideia-ünnep, amely a király személyes irányításával zajlott le.¹⁸ A mükénéi uralkodót Homérosz eposzaiban körülvevő arisztokrata csoport életvitel és kapcsolata a főhatalom hordozójához lehetett itt is a példa.¹⁹

Mindez hatott a makedón hadviselésre is. A II. Philipposz hadügyi reformjai révén megújult és Nagy Sándor uralma idején virágjába szökkent makedón hadművészet lovas és gyalogos harcászataiban, valamint seregszervezési gyakorlatában a király barátai, vagyis hetairoszai tették ki a nehézlovasság személyi állományát. Alakulatuk harcolt a csatákban fő csapásmérő erőként, mint ahogy békeidőben ők voltak az uralkodó legfőbb politikai támaszai. Ez a mükénéi hagyományokra visszamenő „familiárisi” viszony kiterjedt a király és

14 L. Kertész István: i. m. 212. 89. jegyzet.

15 L. N. G. L. Hammond – G. T. Griffith: i. m. 472 skk.

16 Ernst Kornemann: Grosse Frauen des Altertums. Bremen, 1958. „Makedonen”. 77–171.; E. D. Carney: Woman and Monarchy in Macedonia. Oklahoma, 2000.

17 Ürögdi György: Kleopátra. Caesar és Antonius csábítója. Bp. 2005. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó; G. Hölbl: Geschichte des Ptolemäerreiches. Politik, Ideologie und religiöse Kultur von Alexander dem Großen bis zur römischen Eroberung. Darmstadt, 1994. 205–270.

18 N. G. L. Hammond – G. T. Griffith: i. m. 48, 159.

19 Oswyn Murray: i. m. „Die Aristokratie in der geometrischen Zeit”. 45–69.

közrendű szabad alattvalói kapcsolatára is. II. Philipposz a szabad makedónok tömegeinek adott kisebb földbirtokot, és cserébe katonai szolgálatra kötelezte őket. Belőlük jött létre a király gyalogos társai, görögül a pezetairoszok phalanxa, amely ütközetek alkalmával a derékhad szerepét töltötte be.²⁰

A mükénéi király és környezete társas együttléteinek gyakori alkalma volt hajdan a vadászat, amelynek egyik legszebb mondai feldolgozása a kalüdóni vadkan és Meleagrosz történetében öltött testet.²¹ Az ősi vadászatok hagyományát természetszerűleg folytatta az a makedón dinasztia, amely magát Héraklésztől, a mítoszvilág legnagyobb vadászától származtatta.²²

Az ókori Makedónia társadalmi életében kimutatható mükénéi hagyományok egzakt módon tükröződtek a makedón sportéletben. Ezt a megállapítást a makedón sport néhány területének rövid elemzésével fogjuk igazolni. Ezek a következők: 1. A makedón királyi ház és a Zeusz-kultusz egyik központja, Olümpia kapcsolatainak fejlődése; 2. A sport szerepe II. Philipposz és fia életében; 3. A vadászsport jelentősége Nagy Sándor udvarában.

1. A makedón királyi ház és Olümpia kapcsolatai²³

Hérodotosz történeti könyveiben olvashatjuk, hogy valamikor a Kr. e. 5. század első felében Alexandrosz, a makedón királyi dinasztia tagja megjelent az olümpiai játékokon, és kinyilvánította azt a szándékát, hogy részt venne a stadionfutók küzdelmén. Mivel az olümpiai versenyeken csak szabad görög polgárok indulhattak, és mert a makedónok hellén mivoltát addig még nem ismerték el, először meg kellett győznie a versenybírákat görög eredetéről. Ennek érdekében előadta, hogy ősei Héraklész ükunokájától, Témenosztól származnak, így végső soron Héraklészen keresztül maga a főisten, Zeusz tekinthető ősatyjuknak. Ezt az érvelést a versenybírák elfogadták, és mint Hérodotosz írja, Alexandrosz „a győzteszel azonos eredménnyel ért célba”, vagyis – ahogy azt a legtöbbben értelmezik – szoros második lett.²⁴ Ettől kezdve már senki sem vonta kétségbe azt, hogy a makedónok királyai is görögök.

A történet főhőse I. Alexandrosz, az a makedón király, aki a Kr. e. 490-es években került trónra, és a perzsák görögországi hadjárata idején a perzsák szövetségeseként fegyverrel segítette a hódítókat, miközben néhány barátságos gesztussal a megtámadott görögökkel is titkos kapcsolatban maradt.

20 Kertész István: A görög-római hadművészet fejlődése a trójai háborútól Julius Caesar koráig. Zrínyi, Bp. 2017. 108–124.

21 Kerényi Károly: i. m. 259 sk.

22 Kerényi Károly: i. m. „Héraklész”. 265–318.

23 L. István Kertész: The Development of Connections between the Macedonian Royal House and Olympia. From Alexander I to Philip II. In: New Aspects of Sport History. Proceedings of the 9th ISHPES Congress Cologne, Germany 2005. Eds. Manfred Lämmer, Evelyn Mertin, Thierry Terret. Sankt Augustin, 2007. 24–33.

24 Hérodotosz V. 22. Vö. N. G. L. Hammond – G. T. Griffith: i. m. 60.

Hintapolitikája eredményeképp sikerült alaposan megnövelnie országa területét.²⁵ A perzsák Európából történt kiűzése után azonban egyértelműen a perzsaellenes görögség oldalára állt, és természetesen feledtetni akarta korábbi perzsabarát politikáját. E törekvésével állt összhangban családja fentebb említett mitikus leszármazásának propagálása.

Alexandrosz olümpiai fellépését a szakirodalom általában a Kr. e. 490-es évekre tette.²⁶ Kivételt képezett E. Badian, aki a 476-os dátumot javasolta, anélkül azonban, hogy nézetét érvekkel alátámasztotta volna.²⁷ Ezt a feladatot én vállaltam magamra, és I. Alexandrosz politikai pályafutásának, valamint a vonatkozó szépirodalmi és sporttörténeti adatoknak az elemzése révén kimutattam, hogy ez az évszám autentikus a makedón királyi ház és Olümpia kapcsolatfelvétele szempontjából.²⁸

A Kr. e. 476-ban megrendezett olümpiai versenyek kiemelkedő fontosságúak voltak nemcsak az antik játékok, hanem egész Hellász történelme szempontjából. A perzsák feletti katonai győzelmet ünneplő görögség itt határozott arról, hogy létrehozza az Olümpiai Tanácsot, amely a továbbiakban az egész hellén népet érintő politikai ügyekben is ítélezhetett, és mint több kutató feltételezi, ez idő tájt dönthettek a küzdelmek ötnaposra történő meghosszabbításáról.²⁹ Minden bizonnyal ekkor született meg az olümpiai Zeusz-templom, a Peloponnészosz legnagyobb méretű szentélyének építési terve is. U. Sinn Olümpia-monográfiája 7. fejezetének joggal adta a következő címet: *Das Jahr 476 v. Chr. – Die Geburtsstunde einer ‘Olympischen Idee’*.³⁰ Mindezt figyelembe véve egészen nyilvánvaló, hogy egy önmagát hellénnek meghatározó uralkodócsalád – főképp a kétes közelmúltbeli politikai szereplés tudatában – ezt az alkalmat használta ki arra, hogy a görögséghez tartozását propagálja.

I. Alexandroszt országa civilizátorának is szokta nevezni a szakirodalom, mivel ő hellenizálta a másfél évszázad múlva a Közép- és Közép-Keletet hellenizáló makedón népet. Bevezette hivatalos államnyelvként az attikai iónt, közép-görögországi görögöket telepített be Makedóniába, görög mintájú városokat alapított e földön, és megindította a pénzgazdálkodást önálló makedón pénzermék veretésével.³¹ Nagy Sándor és utódai pontosan ezekkel a lépésekkel

25 *N. G. L. Hammond – G. T. Griffith*: i. m. 98 skk.; *Ap. Dascalakis*: i. m. 201 skk.

26 *N. G. L. Hammond – G. T. Griffith*: i. m. 59 sk, , *Ap. Dascalakis*: i. m. 157 skk.; *Jean N. Kalléris*: *Les anciens Macédoniens. Étude linguistique et historique*. Athènes, 1988. 450. 2. jegyzet.

27 *E. Badian*: *Greeks and Macedonians*. In: *Macedonia and Greece in Late Classical and Early Hellenistic Times. Studies in History of Art 10*. Eds. B. Barr-Sharrar-E. N. Borza. Washington, 1982. 35–46.

28 *István Kertész*: *When did Alexander I visit Olympia? Nikephoros*. *Zeitschrift für Sport und Kultur im Altertum*. 18 (2005). 115–126.

29 *H. M. Lee*: *The Program and Schedule of the Ancient Olympic Games (Nikephoros Beihefte 6.)*, Weidmann, Hildesheim, 2006, 76 skk.

30 *Ulrich Sinn*: *Olympia. Kult, Sport und Fest in der Antike*. München 1996. 41–44.

31 *N. G. L. Hammond – G. T. Griffith*: i. m. 98–114; *Ap. Dascalakis*: i. m. 201–224.

fogják majd globalizálni az akkor ismert keleti világot. Makedónia civilizációs fel-emelése a helyi versenyből fokozatosan pánhellén sportjátékká alakuló olümpiai vetélkedésbe³², és az az által támogatott egyetemes jelentőségű Zeuskultuszba való integrálódás révén nyilvánvalóan sikeresebben és gyorsabban valósulhatott meg. Ez adja I. Alexandrosz olümpiai színrelépésének igazi jelentőségét.

A jeles király unokája, a Kr. e. 413/412 és 400/399 között uralkodó I. Arkhelaosz folytatta Makedónia és Olümpia jó kapcsolatainak ápolását. Négyesfogatával győzött a 408-as olümpiai játékokon, és a makedóniai Dion városában Olümpia néven sportversenyekkel egybekötött kilencnapos ünnepségsorozatot alapított az Olümposzi Zeusz és a Múzsák tiszteletére.³³

A Kr. e. 4. század első felének viharos évtizedei, a Spárta, Athén és Thébai között a görögség feletti hegemoniáért folyó élet-halálharc küzdelmei során az anyaországi görög világ erőtartalékai kimerültek, és Makedónia is a szétesés szélére sodródott. Az utóbbinak a konszolidációja II. Philipposz Kr. e. 360/359–336 közé eső uralkodása idején következett be.³⁴ Ez a konszolidáció tette lehetővé, hogy a hellénség egészének saját hatalma alatti összefogását megcélzó király felújítsa az I. Arkhelaosz halála után elsorvadt kapcsolatokat Olümpiával, és azokat politikai célkitűzéseivel összhangban használja fel.

II. Philipposz Kr. e. 356, 352 és 348 során egy-egy olümpiai bajnoki címet szerzett a különböző lovasversenyeken (Plutarkhosz szerint első győzelmének időpontja egybeesett Nagy Sándor születése napjával),³⁵ és ezzel méltó folytatója lett a makedón lovas hagyományoknak, kiemelkedő elődei olümpiai szerepléseinek, és ugyanakkor méltónak bizonyult saját nevéhez is. A Lexikon of Greek Personal Names kötetei a római kor előtti időszakból 549 Philipposz nevű embert sorolnak föl.³⁶ A *philosz* szót tartalmazó nevek közül a Philipposz 'Lókedvelő' népszerűségét tekintve a második helyen áll a Philón (alapszó: *philosz*' szeretett, kedves, barátságos') mögött. A név közkedveltsége nyilván összhangban állt a lótenyésztés fontosságával. Ami a neveket illeti, van még egy figyelemreméltó adat. Eszerint Nagy Sándor anyját eredetileg Polüxenának hívták, és Philipposz ezt a negyedik feleségét első olümpiai győzelme mámorában nevezte át Olümpiasznak.³⁷

Philipposz jól tudta, hogy a hellénséggel könnyebben tudja hatalmát elfogadtatni akkor, ha a Zeuskultusz központját, Olümpiát is hegemoniája alá vonja.

32 Lásd Kertész István: Olimpizmus és közösségi identitás az ókori Hellaszban. Magyar Sporttudományi Szemle 2017/1, 44–49.

33 N. G. L. Hammond – G. T. Griffith: i. m. 137 skk.

34 Uo. „Part Two” 203–698; Philip of Macedon. Eds. Miltiades B. Hatzopoulos-Louisa D. Loukopoulos. Athens, 1980.

35 Plutarkhosz: Alexandrosz 3.

36 Lexicon of Greek Personal Names I–IIIa. Ed. P. M. Fraser. Oxford, 1997.

37 W. Greenwalt: Argead Name Changes. In: Ancient Macedonia VI. Papers Read at the Sixth International Symposium Held in Thessaloniki, October 15-19, 1996. Thessaloniki, 1999. 453–462.

Ehhez azonban pusztán az ott elért lovas győzelmek nem lettek volna elegendők. A győzelmekre szükség volt a csatatereken is, és a makedón király ezt a követelményt is teljesítette. Ha csak olümpiai győzelmeinek éveit vizsgáljuk, ezek során a következő katonai sikereit sorolhatjuk: a) 356: elfoglalta Krénidesz és Poteidaia városokat, legyőzte az illíreket; b) 352: a Krokion-síkságon legyőzte a phókiszi Onomarkhoszt, megszerezte a hegemoniát Thesszália felett; c) 348: elfoglalta Olünthoszt, megszerezte a fennhatóságot a Khalkidiké-félszigeten.³⁸

Mindezeket és egyéb katonai sikereit a 338-as khairóneiai győzelem koronázta meg.³⁹ Ezután már vitathatatlanul ő volt Görögország valódi ura. Az olümpiai versenyeken és a harcmezőkön egyaránt diadalmas király ekkor látta elérkezettnek az időt arra, hogy az Olümpia feletti hegemoniára kialakított igényét maradandó formában fejezze ki. E cél jegyében kezdte meg a Philippeion, egy szobrokkal díszített és kettős oszlopsorral körülvett kör alakú építmény, úgynevezett tholosz (kör alakú pihenőhely) építtetését Olümpiában. A kívülről 18 ión oszloppal övezett Philippeion cellájában a makedón királyi család magukat Héraklésztól, Zeusz fiától származtató tagjainak szobrai álltak.⁴⁰ A később Nagy Sándor által befejezett építmény a Pelopion, Zeusz unokája, Pelopsz pentagonális szentélye közelében emelkedett. Mint arra S. G. Miller felhívta a figyelmet, talán nem volt véletlen a két szent épület egymáshoz való közelsége.⁴¹ Hiszen a thébai Héraklész a mítosz szerint nem csak Philipposz őse, hanem Pelopsz dédunokája is volt.⁴² És itt válik teljessé az összefüggés. A sportember-király Philipposz annak a hősnek a sírja mellé építkezett, aki a hagyományok szerint kocsiversenyen aratott győzelme révén vált az Olümpiát magába rejtő Élisz tartomány urává. A Pelopsz és Philipposz közötti párhuzam egészen nyilvánvaló volt. Mindketten lovasversenyen elért győzelemmel érdemelték ki a politikai uralmat Olümpia felett, és családfájuk élén Zeusz állt.

Olümpia és a makedón királyi ház kapcsolata szoros maradt annak a Nagy Sándornak az uralkodása idején is, aki a Philippeion munkálatait befejezte, és aki nagy tisztelettel ápolta atyja olümpiai dicsőségének emlékét. A világhódító uralkodó több ízben kivételezett bánásmódban részesítette azokat az atlétákat, akik Philipposzsal egy időben nyerték el az olümpiai koszorút. A pellénéi Khairón négy birkózó elsőse közül hármat akkor ért el, amikor Philipposz is bajnok lett. Utóbb Nagy Sándor – ezt honorálva – Pelléné türannoszává emelte a kiváló sportembert.⁴³ A thébai Dionüszodórosz a 352-es esztendő olümpiai bajnoka volt. Hazája követeként a Kr. e. 333-as isszoszi csatában makedón fog-

38 L. N. G. L. Hammond – G. T. Griffith: i. m. 722 skk.

39 N. G. L. Hammond: The Victory of Macedon at Chaeronea. In: Studies in Greek History. A Companion Volume to A History of Greece to 322 B.C. Oxford, 1973. 534–557.

40 H.-V. Herrmann: Olympia. Heiligtum und Wettkampfstätte. München, 1972. 171–172.

41 S. G. Miller: The Philippeion and Macedonian Hellenistic Architecture. Athenische Mitteilungen 1973. 192.

42 Pelopszról I. Kerényi Károly: i. m. 225 sk.

43 Athénaiosz XI. 509B, Pauszaniasz VII. 27,7.

ságba esett, de Alexandrosz szabadon engedte őt „Olümpiában aratott győzelme miatt”.⁴⁴ II. Philipposz és Nagy Sándor pályafutásában az Olümpiához való szoros kötődés az aktuális politikai célok mellett összhangban állt azzal a szereppel is, amit a sport mindkettőjük életében játszott.

2. A sport szerepe II. Philipposz és fia életében⁴⁵

II. Philipposz elődei közül – mint láthattuk – I. Alexandrosz tűnt ki először sportemberi tevékenységével. Az országa civilizátoraként emlegetett igen sikeres király adataink szerint stadionfutásban és pentatlonban versenyzett.⁴⁶ Philipposz egy évszázaddal ezen őse után még látványosabb politikai diadalokkal tűnt ki, és sportemberként is méltó volt nagy elődjéhez. Olümpiai győzelmeit már említettük. Ezeket lovas versenyszámokban érte el. Mint tudjuk, a győzelmeket mindig a ló, illetve fogat tulajdonosának adták, míg a lovaglást és kocsihajtást fizikailag végrehajtó hivatásos lovast csupán a ló vagy fogat tartozékának tekintették.⁴⁷ Önmagában a lovas győzelem tehát még nem bizonyította bárkinek is a sportember mivoltát, noha a lovak tulajdonosai általában maguk is jó lovasok voltak, és a csaták során ezt Philipposz önmagáról is bizonyította.

Polüainosz történetíró egyik anekdotája viszont világos bizonyítéka annak, hogy a király fizikailag erős volt, kedvelte a küzdősportot, és jól tudott úszni. Utóbbi képessége egyébként egyik alapeleme volt az antik görögség általános műveltségéről vallott nézetének, amely szerint az a műveletlen ember, aki „sem a betűvetéshez, sem az úszáshoz nem ért”.⁴⁸

Az említett anekdota elmeséli, hogy az uralkodó Ménégetész pankrationistával küzdött a birkózótéren, majd amikor zsoldot követelő katonái körülvették, hirtelen elhatározással átrohant közöttük, beleugrott egy úszómedencébe, és az őt oda is követő Ménégetész arcát úszás közben lefröcskölte. A katonák előbb nevettek a dolgon, majd megunva a látványosságot, szétszéledtek. Ezt az esetet a király állítólag sokáig emlegette, büszkén arra, hogy milyen ravaszul oszlatta el katonái elégedetlenségét.⁴⁹ Mint azt számos harctéri sebesülése bizonyítja – elveszítette jobb szemé világát, eltörte kulcscsontját, megnyomorí-

44 *Arrianosz* II. 15.

45 *L. István Kertész*: Philip II the Sportsman. In: *Ancient Macedonia VII. Papers Read at the Seventh International Symposium Held in Thessaloniki, October 14–18, 2002.* Thessaloniki, 2007. 327–332.

46 *L. 28. jegyzet.*

47 *Kertész István*: Ez történt Olümpiában. Az olümpiai játékok ókori története. Debrecen, 2008. 99 skk.

48 *Platón*: *Törvények.* 689d. *Vö. R. Bichler*: Konnte Alexander wirklich nicht schwimmen? Überlegungen zu Plutarch, Alex. 58,4. In: *I. Mauritsch–Ch. Ulf (Hg): Kultur(en) – Formen des Alltäglichen in der Antike.* Festschrift für Ingomar Weiler zum 75. Geburtstag. Graz, 2013, 301–314.

49 *Polüainosz* IV. 2,6.

totta kezét és egyik lábát –, Nagy Sándor atyja fizikai képességeivel egyenrangú pszichikai adottságokkal is rendelkezett, hiszen nem kerülte el a veszélyeket.⁵⁰ Egészen természetes, hogy egy ilyen uralkodó hadserege újjászervezését is katonái fizikai állapotának módszeres fejlesztésével kezdte. Megtiltotta, hogy harcosai vonulás közben kocsira üljenek. Egy lovas nem tarthatott több lovászt maga mellett, és tíz gyalogos vehette igénybe egyetlen csatlós segítségét. Ha hosszabb út állt a sereg előtt, a katonáknak harminc napra elegendő lisztet is magukkal kellett cipelniük a szokásos felszerelésen kívül.⁵¹

Nagy Sándor e területen is méltónak bizonyult atyjához. Kiváltképp gyors lábairól volt nevezetes, ebben is utánozva példaképül választott mitikus elődjét, a gyorslábú Akhilleuszt. Plutarkhosz szerint barátai egyszer megkérdezték tőle, nem volna-e kedve részt venni az olümpiai futóversenyeken. A válasz az volt, hogy igen, de csak akkor, ha a versenyzőtársai is királyok lesznek.⁵² Akárcsak apja, ő is támogatta katonái sportolását. Keleti hadjárata során Perdikkasz és Kraterosz, közvetlen környezetének tagjai, egy stadion hosszúságú (kb. 175 m) terület befedésére elegendő kecskebőrt és málhás állatokkal szükséges mennyiségű homokot vitettek magukkal, hogy a pihenők idején hordozható birkózóteret alakíthassanak ki. Mindkét hadvezér az esetet megörökítő Athénaiosz szerint philogümnasztész (a gimnasztika kedvelője) volt.⁵³ Az ugyancsak a vezető arisztokraták közé tartozó Leonatosz tevékkel szállítottatott egyiptomi homokot tornagyakorlataihoz.⁵⁴

A fizikai képességeit tekintve is kiemelkedő Nagy Sándor regényes élettörténetébe szervesen illeszkedett a Bukephalasz megszelídítéséről szóló anekdota. Ennek bizonyossága szerint a világhódító már gyermekkorában magas szintű lovas tudomány birtokában volt. Azt az esetleg hiteles történetet, hogy a gyermek Alexandrosz fékezte meg a felnőtt lovászok által fékezhetetlennek hitt paripát, már az antik utókor is alaposan kiszínezte. A história némely változata úgy tudta, hogy Bukephalasz emberevő ló volt, és Apollón jóslata szerint megszelídítőjére a világ feletti uralom várt.⁵⁵

A gyorsaság, a lovas tudás és a fizikai erő, állóképesség együttesen érvényesültek a harcmezőn és a fegyveres küzdelem főpróbáján, a vadászaton.

50 L. 15. jegyzet.

51 *Frontinus* IV. 1,6. Vö. *D. W. Engels: Alexander the Great and the Logistic of the Macedonian Army.* Berkeley-Los Angeles-London, 1978. 12.

52 *Plutarkhosz: Alexandrosz* 4.

53 *Athénaiosz* XII. 539C.

54 *Plutarkhosz: Alexandrosz* 40.

55 *E. Beynham: Who put the 'Romance' in the Alexander Romance? The Alexander Romances within Alexander Historiography.* *Ancient History Bulletin* 9, 1 (1995). 1–13.

3. A vadászsport jelentősége Nagy Sándor udvarában⁵⁶

A szakirodalom szereti hangsúlyozni, hogy Nagy Sándor, mint igazi makedón, egyformán szerette a vadászatot és a harcot, és éppoly gyorsan ölt embert, mint állatot.⁵⁷ A vadászat, amellet, hogy kiegészítette az ételkészítést, megvédte a nyáját a vadaktól, és remek szórakozást nyújtott, a lehető legjobb felkészülést is jelentette a csatákra. Az antik Makedónia állatvilága mindehhez jó lehetőségeket kínált. Elsősorban a nagyvadak vadászata volt nagyon népszerű, azt tartották méltónak a férfierény realizálásához. A vadkant még napjainkban is vadásszák az egykori Felső-Makedónia erdeiben, akár csak a medvét és a szarvast. Ezen kívül bölényre és oroszlánra is vadásztak.⁵⁸ Utóbbiakról Hérodotosz is megemlékezik, amikor arról ír, hogy Kr. e. 480-ban Xerxész tevére oroszlánok támadtak, amikor serege ezen a vidéken masírozott.⁵⁹ De egyéb irodalmi utalások is szólnak Makedónia és a görög föld többi részén élő oroszlánokról.⁶⁰ Ezeket a római uralom idején irtották ki, amikor tömegesen használták őket a cirkuszi játékokhoz.

Noha a vadászat a makedón közemberek életében is fontos szerepet játszott, igazi társadalompolitikai jelentőségét a király és közvetlen környezete életében nyerte el. Az ideális uralkodóról kialakított általános elképzelésben a vakmerő vadász jelenik meg, aki megtestesíti mindazon férfierényeket, amelyek alkalmassá teszik őt alattvalói irányítására. Éppúgy ura az állatoknak, mint ahogy ura népének.⁶¹ A vadászat (künégetiké) védőisteneként tisztelt Héraklész Künagidasz kultuszának ápolása a király kötelességei közé tartozott, mivel Héraklész a királyi család mitikus őse volt, és a király maga a vadászat elkötelezett híve. A kultusz egész Makedóniában népszerű volt, amit feliratok sokasága bizonyít.⁶²

Nagy Sándor több királyi vadasparkot tartott fenn, részben Makedóniában, részben pedig az általa meghódított területeken. Keleti hadjárata idején is minden alkalmat megragadott arra, hogy a harcok szüneteiben vadásszon. Számos híradás és anekdota számol be a király vadászkalandjairól. A vadászat az uralkodó oly fontos tevékenysége volt, hogy az udvarban összeállított „Királyi naplók” (Ephéméridesz baszileioi) is beszámol róla. Noha a „Királyi naplók” fel-

56 L. István Kertész: Hunting Sport in Ancient Macedonia. In: People in sport history – sport history for people. Proceedings of the ISHPES seminar Tartu, Estonia 2008. Tartu, 2011, ed. Kalle Voolaid, 172–178.

57 N. G. L. Hammond: Alexander the Great. King, Commander and Statesman. Bristol, 1989. 259.

58 Vö. E. D. Carney: Hunting and Macedonian elite: Sharing the Rivalry of the Chase. In: Ogden, D. (ed.): The Hellenistic World: New Perspectives. London, 2002. 59–80.; D. G. Kyle: Sport and Spectacle in the Ancient World. Blackwell Publishing, 2007. 241–242.

59 Hérodotosz VII. 125.

60 Például Xenophón: Künégetikosz XI. 1; Pauszaniasz I. 27,7; I. 41,3; II. 3,9.

61 L. az ifjabb Kürosz jellemzését Xenophón: Anabaszisz I. 9.

62 N. G. L. Hammond – G. T. Griffith: i. m. 155. 4. jegyzet, 165.

használó Plutarkhosztól tudjuk, hogy hadjárata közben Alexandrosz rókákra és madarakra vadászott, Arrianosz szerint Indiában elefántokat ölt,⁶³ és a legtöbb róla szóló történet a nagyvadakkal történt összecsapásokról tudósít. E leírásokból lényeges részleteket tudhatunk meg a király és környezete kapcsolatáról.

Nagy Sándor kihasználta, hogy főemberei mellette vannak a vadászatokon, és így közelről tapasztalhatta, mennyire bátrak, mennyire hűségesek. A közös vadászélmények rendkívül szoros bajtársi köteléket fűztek a király és legbelső környezete tagjai közé. Kraterosz lett Héphaisztión mellett Alexandrosz legjobb barátja. Kr. e. 332-ben, a szidóni vadasparkban bajbajutott királya segítségére sietett egy oroszlánvadászaton. A sikeres közbelépés olyannyira kedvelté tette őt az uralkodó szemében, hogy ezután egyre-másra nyerte el a legfontosabb megbízatásokat.⁶⁴ Az epizód jelentőségét mi sem mutatja jobban, mint hogy Kraterosz fia Delphoiban emlékművel örökítette meg az eseményt. A bronzszobrok az oroszlánt, a kutyákat, a vaddal viaskodó királyt és a segítségére siető Krateroszt ábrázolták.⁶⁵ Lüsizimakhosz, a thrákok későbbi királya, Szíriában ugyancsak oroszlánvadászat közben tűnt ki Alexandrosz előtt páratlan bátorságával.⁶⁶ A sok közül kiragadott néhány példa bizonyítja, hogy a vadászat a maga közösségformáló erejével hasonló szerepet töltött be a makedón társadalom csúcán élők mindennapjaiban, mint a lakomák közös ivászatainak élménye.⁶⁷

*

Összegzésképp világos, hogy Makedónia uralkodói felismerték az olümpiai sportversenyek és az ottani Zeusz-kultusz politikai fontosságát a görögség közéletében, és részben adományaikkal, részben az olümpiai sportéletben való személyes részvételükkel szoros kapcsolatot építettek ki Olümpiával. Ezzel a kapcsolattal igyekeztek propagálni a Zeusz–Héraklész mitikus leszármazási vonalat, és így kifejezni hasonlóságukat a mükénéi kor királyaival. A sporthoz való viszonyulásuk is ezt a hasonlóságot fejezte ki, gondoljunk csak az Iliász kiemelkedő arisztokrata bajnokainak fizikai és mentális erejére. A makedón király és közvetlen környezetének tagjait összefűző szoros köteléket a vadászat éppúgy megszilárdította, ahogy az a hagyomány szerint a mükénéi uralkodók és arisztokrata társaik esetében történt.

63 *Plutarkhosz*: Alexandrosz 23; *Arrianosz* IV. 30,8.

64 Krateroszról I. W. *Heckel*: *The Last Days and Testament of Alexander the Great: A Prosopographic Study.* (Historia Einzelschriften 56.) Stuttgart, 1988. 19 sk.

65 *Plutarkhosz*: Alexandrosz 40; *Plinius*: *Historia Naturalis* XXXIV. 64.

66 *Curtius* VIII. 1,14.

67 *E. N. Borza*: *The Symposium at Alexander's Court.* In: *Ancient Macedonia III. Papers Read at the Third International Symposium Held in Thessaloniki, September 21–25, 1977.* Thessaloniki, 1983. 45–55.

KISS LÁSZLÓ

A HAZAI NEMZETI KARAKTER-KUTATÁS ÉS AZ ETNOGRÁFIA KEZDETEI

A „nemzeti karakter” és az „etnográfia” kifejezések megjelenése

A soketnikumú, sokajkú és kultúrájú Magyar Királyságban élő etnikumok, népek élete iránti figyelem, a külső megjelenésük és belső tulajdonságaik, a jellemük, szokásaik, ünnepeik, folklórjuk stb. leírására, összehasonlítására irányuló szándék nem volt új keletű.¹ Már a középkorban, kora újkorban is voltak olyan – erősebben vagy gyengébben kitapintható – előzmények, előképek, amelyek egyfajta alapot, kiindulópontot jelenthettek a későbbi történészek, néprajzkutatók, illetve kutatásaik számára. A 18. század második felében megerősödött az államismereti-földrajzi-történeti irányzat, amelyből a század vége felé a fő irányt jelentő leíró statisztika tudománya kiágazott. Ebben már szaporodóban voltak a helyismereti és az adott település, térség etnikai összetételével vagy sajátos foglalkozásával kapcsolatos – spontán vagy tudatos – információk. Ugyanez a helyzet a 19. század elejétől lendületet vett megye- és településismertető monográfiákkal, lexikonokkal is.² Ezekkel egyidejűleg az első magyar nyelvű folyóiratok is kezdték ráirányítani a figyelmet az ország nem magyar és magyar népeire, azok életére.

Ezeknek az előzményeknek a talaján a hosszú 19. század első évtizedeiben kezdődött meg – a magyar nemzetépítéssel és államnyelvteremtéssel, a nemzeti öneszméléssel, a nacionalizmusok és a modern nemzeti tudatok kialakulásával karöltve, J. G. Herder és a romantika hatásai által serkentve – a magyar nemzet és a nem magyar népek karakterének leírása (amelyre a 20. századi nemzetkarakterológia már támaszkodni tudott) és a néprajztudomány kialakulása.³ Persze ezek helyett a modern fogalmak helyett még más kifejezéseket használtak (népisme, nemzetisme, nemzeti jellemtan, ethnographia stb.). Ez

---

1 Újváry Zoltán is úgy látja, hogy a magyar folklór iránti érdeklődés a 18-19. század fordulóján kezdődött, de az előzmények jóval korábbra tehetőek. *Újváry Zoltán: A folklórkutatás eredményei a XIX. században.* Debrecen. 2006. 9.

2 *Kosáry Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon.* Akadémiai, Bp. 1983. 585.; *Paládi-Kovács Attila: Nemzetiségek néprajza a reformkorban.* In: Paládi-Kovács Attila (szerk.): *A nemzetiségek néprajzi felfedezői.* Akadémiai, Bp. 2006. 8.

3 A Balassa-Ortutay-féle „klasszikus” néprajzi monográfia bevezetésében is az olvasható, hogy: „A XIX. század első harmadában történészek, nyelvészek egyre gyakrabban fordultak a nemzeti hagyományok megismerése irányába.” *Balassa-Ortutay: Magyar néprajz.* Corvina, Bp. 1979. 9.

már önmagában is mutatta a hazai nemzeti karakter-kutatás és az etnográfia⁴ vajjúdását, fogalmi és tartalmi kiforratlanságát. Ez utóbbi egyebek között abban is megmutatkozott, hogy a leíró statisztika, az etnográfia és a nemzetkarakter leírására irányuló próbálkozások – akár egy munkán belül is – többnyire szétválaszthatlanul voltak jelen.

Magát az „ethnographia” szót Csaplovics János/Ján Čaplovič (1780–1847) jóvoltából az 1810-es évek végétől, 1820-as évek elejétől kezdték használni az etnográfia első magyarországi művelői. A „nemzeti karakter” kifejezés viszont már a 18. század végén megjelent. Bessenyei György (1746/47–1811) ugyan még nemzeti „különösség”-ről, „különvalóság”-ról írt, de a „nemzeti karakter”, „nemzeti bélyeg” kifejezéseket Kazinczy Ferenc, Batsányi János vagy az első magyar nyelvű folyóiratok (Mindenek Gyűjtemény, Magyar Hírmondó, Sokféle) már legalább 1790 óta ismerték és használták.⁵ A nemzeti karakter kifejezés és az etnográfia (a szó említése nélkül), valamint a velük való foglalkozás tehát a 18. század végétől – legalább két-három tudományterületen – megindult: a leíró statisztikában, a szépirodalomban, a nyelvészetben, illetve az ilyen témájú folyóiratcikkekben vagy önálló kiadványokban. A leíró statisztikában szaporodni kezdtek az etnográfiai és a nemzeti karakterrel foglalkozó részek. A szépirodalomban és a nyelvészetben – a nyelvújítással és nyelvharccal karöltve – még erőteljesebben irányult a figyelem a nemzeti karakterre, amely idegenellenességgel párosult. A nemzeti nyelv létrehozásának, a nemzeti nyelv, jellem vagy jelleg védelmének, illetve meghatározásának ugyanis már kezdettől velejárója volt az idegenellenesség, ami a „mi és ők” hagyományos szembeállításra épült.

Középkori előképek

Az előképek között tallózva akár Szent István 10 fejezetből álló „Intelmei”-ig is visszanyúlhatnánk, hiszen ennek VI. fejezete – a középkor etnocentrikus szemléletén felülemelkedve – az országba befogadott vendégek és jövevények hasznosságára hívta fel Imre herceg figyelmét. Ezek a különböző tájakról és tartományokból érkezett befogadottak ugyanis „különb-különb nyelvet és szokást, különb-különb példát és fegyvert hoznak magukkal, s mindez az országot díszíti... Mert az egy nyelvű és egy szokású ország gyenge és esendő.”⁶ Nyomokban tehát már itt megjelent a középkori etnikumokat, népeket, majd – még később – nemzeteket összekapcsoló, s egyúttal elválasztó két fontos vonás: a közös nyelv és a szokások.

4 Görög: ethnosz = nép, grapheia = rajz.

5 Erre vonatkozóan lásd Kiss László: Az első magyar nyelvű folyóiratok néprajzi vonatkozásai. In: Annales Musei Agriensis L. Eger, 2017. 129–135.

6 Szent István király Intelmei Imre herceghez. (Fordította Kuruc Ágnes) <http://mek.oszk.hu/00200/00249/00249.htm> (2017. 07. 14.)

A középkor, kora újkor emberének viszonyát a más nyelvű, szokású, vallású, kultúrájú stb. egyénekhez, embercsoportokhoz azért alapvetően a(z) – xenofób, előítéletes, vallási gyökerekből is táplálkozó – tagadásban való önmeghatározás, szélesebb értelemben a másoktól és a másságoktól való etnocentrikus idegenkedés határozta meg. Ennek azonban nem mondott ellent az a jól ismert tény, hogy a 19. század előtti évszázadok többes kötődésű, hungarus tudatú világában ismeretlen volt a modern értelemben vett nemzeti, nemzetiségi gyűlölködés. Természetesnek számított viszont, hogy Hungáriában, Pannóniában – hiszen ilyen és hasonló kifejezésekkel illették a multikulturális Magyar Királyságot – nemcsak magyar ajkúak éltek.

Ennek klasszikus, késő középkori példája – az egyébként oláh származású, több nyelven beszélő, tudós humanista – Oláh Miklós Brüsszelben írott, korai leíró jellegű statisztikai munkája, a „Hungária” (1536), amelyben Magyarországot szerette volna a németalföldi humanistákkal megismertetni. Idegenbe szakadva, rossz közérzettel, a Mohács előtt még virágzónak, gazdagnak, boldognak tűnő hazát, házat, a „kedves kikötőt” álmodta vissza, amelyek most „zord végveszedelem”-be kerültek.⁷ A 19 fejezetből álló, alapjaiban földrajzi és történelmi jellegű munka a szkíta-hun származású magyarok eredettörténetével kezdődik, majd színes – történelmi áttekintéssel átszőtt, négy tájegységre tagolt, Hungária gazdagságát kiemelő – országleírássá (folyókák, hegyek, termőföldek, települések, természeti és ásványkincsek, mezőgazdasági javak stb.) szélesedik. Az állam északi térségével foglalkozó 10. fejezetben futólag a bányavárosok lakosságára is kitért. „Lakosságuk magyarul, németül és szlávul beszél, arany-, ezüstabányákban és más ércbányákban... gazdagok.” Könyvecskéje legvégén viszont az ország nyelvi sokszínűségét már tudatosan emelte ki. „Egész Magyarország napjainkban különféle nemzeteket foglal magába: magyarokat, németeket, cseheket, szlávokat, horvátokat, szászokat, székelyeket, oláhokat, rácokat, kunokat, jászokat, ruténeket és végül törököket; ezek mind egymástól eltérő nyelvet használnak...”⁸ A felsorolt „nemzetek” legfontosabb sajátosságát tehát Oláh Miklós is a nyelvben látta.

A saját ország, állam valóságnak megfelelő leírására irányuló államismeret, államtan tudománya (bizonyos humanista előzmények után, a központosító hatalmi/kormányzati törekvéseknek megfelelően, helyszíni, empirikus adatgyűjtésekre is támaszkodva) a 17–18. században alakult ki Európában. A felvilágosodás, a romantika és a nemzetépítés hatásai mellett a német leíró statisztika

7 Az olvasóhoz. In: *Oláh Miklós: Hungária*. Magvető, Bp. 1985. 9–10.

8 *Uő.* 47., illetve 79–80. – Szemes József kissé patetikus értelmezését idézve: „A természet gazdag ajándékain testvériesen megosztozik a magyar, német, szász, oláh és szláv. Bár nyelvük különböző, de a kölcsönös érintkezés folytán egymáshoz törődik, s egy nagy szimfóniába olvad össze.” *Szemes József: Oláh Miklós*. Laiszky János Könyvnyomdája, Esztergom. 1936. 33. – Oláh Miklós munkájára lásd még: *Dr. Horváth Róbert: A magyar leíró statisztikai irány fejlődése*. A KSH Népeségtudományi Kutatócsoportjának és az MTA Demográfiai Bizottságának Kiadványai 13. Bp. 1966/5. 13–14.

tika korai, majd ún. göttingai iskolájának⁹, illetve a német államtudománynak – jelesül J. C. Gatterer (1729–1799), A. L. von Schlözer (1733–1809), J. G. Herder (1744–1803), valamint A. H. L. Heeren (1760–1842) írásainak – volt maradandó szerepük abban, hogy a magyarországi tudósok figyelme már az etnográfia és a nemzetkarakterológia megjelenése előtt az országban élő népek életmódja, foglalkozása, munkaeszközei, ruházkodása, nyelve, nyelvben gyökerező jellege, karaktere és lelki sajátosságai (Herder: Volkgeist = néplélek, népszellem), valamint egyéb jellegzetességei felé kezdett fordulni. A korabeli államismereti művekben természetesen ez még csak szórványosan jelentkezett.¹⁰

A német leíró statisztika hazai úttörője: Bél Mátyás

Nem volt ez másként Bél Mátyás (1684–1749) esetében sem, aki Halléban ismerkedett meg a német társadalomkutatás ezen irányával, s hazatérve a magyarországi államtan, államismeret elindítója lett, miközben több tekintetben is túllépett a német államismereti iskola körén. A pietista tudós – akire az itáliai leíró irodalom is hatott, s aki a „Hungáriá”-ban nagyszabású művének az elődét látta¹¹ – kutatógárdája segítségével már nemcsak az országban élő népek, etnikumok nyelvére és szokásaira volt kíváncsi, mint az elődei. Hatalmas, jobára kéziratban maradt országleíró művében egyebek között az ország etnikai viszonyainak átfogó bemutatását is megkísérelte. A „Notitia Hungariae novae historico geographicá”-ban¹² szinte hiánytalanul fejeződött ki a régi és új magyar állam sokszínűsége: többnyelvűsége, a magyar-, szlovák-¹³, német- stb. ajkú lakosság – mert főleg rájuk koncentrált – bemutatása; a vármegyékben élő népek (eredet)története; a nemesség, polgárság és a nemesség által megvetett parasztság – gazdálkodástól a viseletig és a szokásokig terjedő, tárgyilagos-

9 Dr. Horváth Róbert i. m. 11.

10 Ezen munkák szerkezete egyébként nagyjából egységes volt: természetföldrajzi bevezetés; a népesség nyelvének, vallásának, nemzetiségének, szokásainak, foglalkozásának stb. bemutatása (közigazgatási egységeként haladva); gazdasági élet, igazgatás- és jogrendszer; más különlegességek és érdekességek. Kósa László: A magyar néprajz tudománytörténete. Osiris, Bp. 2001.11. www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/magyar-neprajz/magyar-neprajz.pdf (2017. 09. 07.); A fentiekre lásd még Romsics Ignác: Clió bűvöletében. Osiris, Bp. 2011. 28–29.

11 Dr. Horváth Róbert i. m. 14.

12 A „Notitiá”-nak mindössze 4 kötete jelent meg 1735–1742 között. Lásd: Előszó. In: Tóth Péter (ford.): Bél Mátyás: Torna vármegye leírása. H. n., é. n. 53.

13 Az ország északi vármegyéiben élő, (különböző jelzős szerkezetekben) szlávoknak, tótoknak nevezett népességet – Tarnai Andor terminológiáját követve – mi is szlovákoknak írjuk, de tudjuk, hogy a „Notitia” elkészítésének idején, egy-két korai kivételtől eltekintve, még az etnikailag legöntudatosabb értelmiségieknek sem volt szlovák tudatuk. Bél Mátyás is egyidejűleg volt magyar(országi), hungarus kötődésű (ezt Tarnai is hangsúlyozta) és szláv/szlovák tudatú. Lásd Tarnai Andor: Bél Mátyás. In: Hungáriából Magyarország felé. Szépirodalmi, Bp. 1984. 32., illetve 31.

ságra törekvő, összehasonlításra is vállalkozó – leírása.¹⁴ Bél Mátyás azt tervezte, hogy a „Notitia Hungariae novae...” toldalékaként kiadja: „I. A magyarok öltözetéről” és „II. Magyarország népeiről és szokásairól” című kéziratokat is. A magyarok viseletével foglalkozó első fejezet a nemesek, polgárok és parasztok, férfiak és nők öltözetének árnyalt bemutatását tartalmazta.¹⁵ A második fejezet pedig „A magyar szokásokról és erkölcsökről” adott – ma úgy mondanánk – nemzetkarakterológiai leírást. A kiváló tudós felelős kutatói alapállása 19–20. századi követői, mai tisztelői számára is például szolgálhatna. „Mint ahogy nép és öltözet változatos Magyarországon, úgy a szokások is nagyon különbözőek. Leírni őket egyenként oly nehéz, hogy azt senki még csak gondolatban sem tudja összeszedni. Általában véve csupán annyit tudunk, hogy mi felel meg a magyarok szokásainak, mi ellenkezik velük.” Majd – Besoldusra hivatkozva – azt is hozzátette, hogy minden vidéknek saját lelkülete, természete, sajátossága van.¹⁶

Mindezek ellenére „A magyar heves és bővérű” alfejezetben csak megpróbálkozott a magyar nemzeti karakter általános leírásával. Eszerint a magyarok mértéktartóan hevesek és bővérűek, értelmesek és gyors felfogásúak. Tanulmányokra és tudományokra tehát kiválóan alkalmasak. Mindenki iránt nyájasak, a vidámságuk nem erőltetett. Vendégszeretőek és nemes lelkűek. Királyukért és hazájukért akár az életüket is adják. Hazájuk dolgai iránti dőlyfős tudatlanságuk vitézséggel párosul. Nincs ellenükre a tétlenség és a lustaság. Ezeket viszont ellensúlyozza tehetségük, melynek révén, másoktól eltérően, ha akarják, egy szempillantás alatt boldogulnak a *mieink*. Iszákosak ugyan vannak köztük, de „*nálunk* (a kiemelések tőlem – K. L.) inkább azon vannak, hogy jókedvre derüljenek, semmint hogy részek legyenek”.¹⁷ Bél Mátyás tehát itt magyar(országi), hungarus kötődését hangsúlyozta.

Természetesen az apai ágon szlovák származású tudósnak sem sikerül(he-tet)t teljesen tárgyilagosnak maradnia, a tacitusi „harag és részrehajlás nélkül” elvet hiánytalanul megvalósítania. Nógrád megye lakosságának leírása során például – nem sokkal Ján Baltazár Magin apológiája¹⁸ után, a szlovákok védelmében – vitába szállt a korban divatozó, a szlovákokat meghódított szolganépek feltüntető magyar hódításelmélettel, illetve a magyarok hun(-avar) eredet-

14 Uő. 30–32.; *Romsics* i. m. 40–41. – Bél Mátyásra és munkájára lásd még: *Dr. Horváth Róbert* i. m. 14–17. *Wellmann Imre*: Bél Mátyás rövid életrajza. In: *Bél Mátyás: Magyarország népének élete 1730 táján*. Gondolat, Bp. 1984. 5–32.

15 *Bél Mátyás* i. m. 449–460.

16 *Uo.* 461.

17 *Uo.* 461–463.

18 Ján Baltazár Magin dubnicei plébános 1728-ban írta meg a – Bencsik Mihály magyar „alávetési elmélet”-ével vitába szálló – apológiáját. Eszerint a honfoglaló magyarok nem hódították meg a már itt élő szlávokat. Ők ugyanis a magyarokat vendégszeretően fogadták és szerződést kötöttek velük. Így teremtettek közös hazát. *Kiss László*: A szlovák nemzeti tudat születése. *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Nova Series Tom. XXXII. Sectio Historiae*. Líceum Kiadó, Eger. 2005. 12–13.

mítoszával. Szláv/szlovák tudatú is lévén, egyfelől azt hangsúlyozta, hogy már a hunok megjelenése előtt itt élt az a szármata-jazig eredetű népesség, amelyet „a közös eredet és a nyelv alapján szlováknak is lehet mondani”.¹⁹ Ennek azonban a Pozsony megye népeivel foglalkozó részben némileg ellentmondott, amikor – Morvaországot és a területen lakó „*mi szlovájkaink*”-at (a kiemelés tőlem – K. L.) összemossa – megállította, hogy a szlovákok „származásukban és nyelvükben nagyon hasonlítottak a maharokhoz”.²⁰ Felbukkantak a szlávok/szlovákok olyan karaktervonásai is, amelyeket a 18. század második felében Schlözer, az 1820-1830-as években pedig (Schlözer és Herder nyomán) Ján Kollár és P. J. Šafárik is alapvetőnek tartottak: dolgos, szorgalmas, jókedvű, erős, szálfatermetű stb. nép. A szlovákokat tehát – némi elfogultsággal – a magyar honfoglalás előtt már itt élt, szintén dicső származású, olyan népnek mutatta be, amely korántsem nemtelen és dicstelenül elszaporodott népe az országnak. Ellenkezőleg, ez a régen oly erős nép most „azok közé sorolandó, amely Magyarországunknak mindegyiknél hasznosabb”.²¹ Kitért a szlovákokon belüli, valamint a szlovákok és a magyarok közötti nyelvi, öltözködési, foglalkozási, jellem- és szokásbeli különbségekre is. Másfelől, hungarus patriótaként, ő is a magyar(országi) nemesi nemzetfelfogás képviselte. Noha nagy érzékenységet mutatott az egyszerű nép iránt, a nemzetet ő is a nemességgel azonosította (származásra, nyelvre stb. való tekintet nélkül), amelynek bővebb leírására is vállalkozott.

Bél Mátyás úgy látta, hogy a Pozsony vármegyében élő szlovák lakosság nyelve a csehekéhez áll a legközelebb, „lágý és sok finomsággal van tele”. Ám nemcsak társadalmi és politikai, hanem nyelvi és öltözetbeli különbséget is látott a nemesek és a parasztok, illetve a szlovákok és a magyarok között. A magyaroktól eltérően általában a szlovákok nem használnak egyazon nyelvet. „A nemes származásúaké, valamint a polgároké sok szépséget mutat föl”. „Durva a parasztok szája és szava, esetlen a hanghordozásuk, ami különösen elcsúfítja a beszédet.” A magyar ruhát szerinte mindenki szereti, de a magyar parasztoké a „mi népünk”-étől bővebb. Mindkét parasztság a sötétkék anyagot kedveli. E fölé kerül a mente vagy a szőrös guba. A Kárpátok lábához közelebb lakók jobban öltözködnek, mint a Kárpátokban élők. Ugyanakkor ennek a dolgos, szorgalmas és jókedvű szlovák népnek a termete és testi ereje felülmúlja a magyarokat.²² Ezt követően Bél Mátyás a szlovák lakosság egyéb tulajdonságainak és szokásainak a rövid leírására is kitért.

Nógrád megye lakosságával foglalkozva azt is megállapította, hogy „a magyarok, ha nem is számban, méltóságban mindenképpen megelőzték a szlovákokat. Az egész nemesség kétségtelenül magyar vérségű, magán viseli az ősi szokások díszét...”. Az idők során azonban a szokásait megtisztította és

19 Hungáriából Magyarország felé, 284.

20 Uo. 232.

21 Hungáriából Magyarország felé, 233.

22 Az idézetek helye: uo. 233–235.

mérsékelte, ezzel mind a tudományok művelésére, mind a katonáskodásra alkalmassá tette. A mai magyar(országi) nemesség legfőbb dicsőségének azt látta, hogy távol tartotta magát az idegen szokásoktól, miközben ragaszkodott az ősök tisztaságához. A nemesek, ha a nyilvánosság elé lépnek, „díszesek és méltósággal barátságosak”, lakomáik pedig pompásak. „A házasságokat és a temetéseket... a lehető legválasztékosabb pompával ülik meg, a régi szokások szerint.”²³ A temetési és a lakodalmi szokásokra bővebben is kitért.

Máshol az „ősi faj”-t alkotó magyarság testi bélyegeit és a csallóköziek vér-mérsékletét is ecsetelte. Szerinte ugyanis ezek az ősi jegyek a vizektől védett szigeteken nem vesztek ki. „Zömök, inkább alacsony, mint magas testalkatúak, legtöbbször szürkés-kék szeműek, a napsütés megszokásától sötét arcszínűek.” Féktelenek (a mezei munkát elbíró erővel) és méltatlanság esetén bosszúállásra általában hajlamosak. Társaság híján már-már a komorságig szomorúak. Lakomázáskor viszont vidámak és a civódásra hajlanak. Más magyaroktól eltérően a pozsonyiak a mezei munkát nem tekintik piszkos dolognak.²⁴

Bartucz Lajos állítása szerint Bél Mátyás „Notitiá”-jával született meg 1735-ben a magyar nemzetismeret. Bél volt az is, aki lerakta a leíró magyar néprajz – és tegyük hozzá: a nemzetkarakterológia – alapjait.²⁵ Annyi bizonyos, hogy ez a korát jóval megelőző munka, talán emiatt is, nagy hatással volt a 19. század első felében megszülető magyar és szlovák nemzeti karakter-leírásokra és az etnográfiára.

A hazai leíró statisztika megszületése

Ugyanakkor az is tény, hogy a 18. század második felében a „Notitiá”-ának nem lett hozzá mérhető folytatása. Elhalványultak azok a törekvések, amelyek kimondott célja a Magyar Királyságban vagy egyes vármegyékben élő népek életének, jellemének, kultúrájának stb. bemutatása lett volna. Legfeljebb a fent említett irányzatokban született munkák némelyikében – többnyire ezek nem meghatározó részeként – tűn(het)tek fel ilyen jellegű részek vagy elemek.

A magyarországi vármegyékben vagy más országokban élő népek iránti figyelem azért nyomokban megmaradt a 18. század második felében is. Bél Mátyás kortársa volt a Lipcsét is megjárt református lelkész, Vetsei P(ataki) István (? – 1743). 1741-ben írott főműve 1757-ben jelent meg. „Magyar geográfia-

23 Az idézetek helye: uo. 285-287. – A nemesség magyar nemzeti karaktert formáló és meghatározó szerepét azért fontos hangsúlyozni, mert a későbbiekben is a nemzet-tudatot, nemzeti karaktert, nemzetképet, és ezekkel együtt a másokról alkotott képet is, alapvetően a nemesi rétegek határozták meg. Lásd: A másokról alkotott kép. In: *Hanák Péter: A Kert és a Műhely*. Gondolat, Bp. 1988. 96.

24 *Bartucz Lajos: A magyar nemzetismeretről*. 37. In: *A hungarológia fogalma*. Hungarológiai Ismerettár 5. Nemzetközi Hungarológiai Központ, 1990. Magyar Elektronikus Könyvtár. <http://mek.oszk.hu/02000/02055/02055.pdf> (2017. 09. 02.)

25 Uo.

ája, az-az ez egész világ négy részeinek... rendes és rövid leírása” ugyan valóban nem mérhető össze a „Notitiá”-val és annak etnográfiai, nemzetkarakterológiai érzékenységével, de mégis említést érdemel. Mutatta, hogy benne is meg volt a szándék a „Németországban” élő népek – saját tapasztalatokból is táplálkozó – leírására. Csak egy kiragadott példával élve, illőnek tartotta, hogy a Német-római Birodalom különféle képpen (teutóknak, germanusoknak, alemannusoknak, a magyarok által pedig németeknek) nevezett lakosairól és viselt dolgaikról is értekezzen.²⁶ A germánok már a római idők óta kemény, erős, hadakozó férfiak. Munkások, a munkában béketűrők, minden mesterséget szeretnek. Németország földje közepszerű. Gabonája és bora van elegendő, ez utóbbi északon sörrel pótolják. Ércben, sóban, barmokban és meleg fürdőkben bővelkedik. Tele van mesteremberekkel, akik fegyvereket, posztót, vásznat és gyolcsot készítenek. Mivel a földje sok helyen sovány, a lakosai pedig szegények, könnyen mennek katonának vagy szerte a világba. Így az egész világon majd mindenütt találni németet. Régi nyelvüket, amely Európa egyik első, igen kemény nyelve, megtartják és nagyon szeretik. Szászországban jól kipallérozott, máshol idegen szavakkal vegyes. A tudatlan köznép (község) viszont az ősi nyelvet összekeveredett állapotában használja. A szerző maga is megtapasztalta, hogy a németek idegen nyelvek tanulásában korántsem restek.²⁷

A vármegyékben élő népek iránti érzékenység megmaradását mutatták a 18. század közepének/második felének országleíró verses tankönyvei is. A szatmárnémeti tipográfus és tudós, Németi Pap István például 1756/1757-ben magyar nyelven írta meg 1760-ban kiadott népiskolai tankönyvét.²⁸ A több kiadást megért könyvecske négysoros, rímes strófákban rajzolta meg a három nagy részre (Dunán innen, Tiszán innen és Dunán túl) tagolt ország 46 vármegyéjét.²⁹ Témánk szempontjából a főleg szlovákok által lakott Trencsén és Nyitra vármegyét leíró két versszak az informatív. Trencsén köves földjének lakóit „tót”-oknak nevezte. „Hever földén széjjel sok jóféle kova,/ Mellyből szikrát hány Thót patkós lábó Lova”. Nyitra vármegye fontosabb városait, kereskedelmi termékeit és lakosainak öltözékét pedig így írta le. „Nyitra vármegyében esik Nyitra, Galgótz,/ Szakóltza, Szerda-hely, Ghymes, Ujhely, Bajnótz,/ Leopold

26 *Vetsei P. István* Magyar Geográfiája, az az ez egész világ négy részeinek... rendes és rövid leírása. Melly... még 1741-ben Pétsen íratott volt. Nagy Károlyban, 1757. Esztendőben. 135. https://books.google.hu/books?id=ky5DAAAACAAJ&pg=PA144&lpg=PA144&dq=Vetsei+P.+Ist%C3%A1n&source=bl&ots=CNXBs6yuvt&sig=GvyWUUpbOrcWG1R_ahE_U2MFnHiM&hl=hu&sa=X&ved=0ahUKewjnd2FofrOAhUFjiwKHUyzAhcQ6AEIHZ-AB#v=onepage&q=Vetsei%20P.%20Ist%C3%A1n&f=false (2017. 09. 05.)

27 *Uo.* 140., 142., 153–154.

28 Magyarország verseiben való rövid leírása, melyet az oskolákban tanuló nevedékeny ifjatskák taníttatásokra sz. *Németi Pap István*. Nagy Károlyban, Nyomtatott Sz. N. Pap István által. 1760-dik Esztendőben. http://mtda.hu/books/magyarország_verseiben_valo.pdf (2017. 08. 18.)

29 Németi Pap Istvánra és tankönyvére részletesen lásd *Éble Gábor*: Egy magyar nyomda a XVIII. században. Hornyánszky Viktor Sajtója, Bp. 1891.

vára hol, el kél sok gyapjú 's kótz,/ A' ruhátlan testet fedi szűtt szűr, darótz.”³⁰

1773-ban Pozsonyban adták ki a nagykőrösi iskolarektor ugyancsak (falusi) gyermekeknek szánt tankönyvét. A „Hármas kis tükör”-ben Losontzi István arra törekedett, hogy – Timon Sámuel, Pray György és Katona István nyomdokain haladva – „gyermeki elméhez alkalmaztatott”, katekizáló módon, kétszer 4 soros versszakokban írja le „a vármegyékben lévő nevezetesebb helységeket” és jellegzetességeiket. A könnyen tanulható, magyar nyelvű tankönyv szerkezete valóban a „hármas kis tükör” logikáját követte: a Bibliát (Szent Históriat), Magyarország és Erdély földjét, polgári állapotát és történiáját.³¹ A sovány földű Árva vármegyét a – szűrt viselő és zabkenyeret evő – tótság, és egyúttal a szegénység tereumának tekintette. „Itt lakik a tótság szűrös háznépével,/ És a szegénységnek él zabkenyerével”. Sáros vármegyének pedig az etnikai és társadalmi színességét emelte ki. „Sáros vármegyének uta igen terhes./... Hol lakik tót, német, orosz paraszt, nemes”.³²

Természetesen jelen írás szempontjából nem a(z) – tankönyvekbe foglalt, verses – országleírás volt a 18. század végének / 19. század első felének főiránya, hanem a leíró statisztika. Bél Mátyásék örökét a pozsonyi földrajzi-történeti-államismereti irányzat vitte tovább. A sort a szepesi eredetű, pozsonyi kereskedőcsaládban született Karl Gottlieb Windisch (1725–1793) kezdte „Politisch-geographisch- und historische Beschreibung des Königreichs Ungarn” (1772) című munkájával, amely 8 fejezetben tárgyalta az állam politikai berendezkedését, történetét, lakosait, vallását stb., s amely Alsó- és Felső-Magyarország megyéiről, járásairól és településeiről földrajzi leírást is adott.³³

A szórványosan már statisztikai vonásokkal is átszótt földrajzi-történeti-államismereti irányzatot követte Bél Mátyás eperjesi születésű tanítványa, Korabinszky János Mátyás (1740–1811) is. A „Geographisch-historisches und Producten Lexikon von Ungarn” 1786-ban jelent meg Pozsonyban. Betűrendben ismertette a főbb helységek jellemzőit, amelyekről érdekes helyismereti információkkal (gazdaság, kultúra, épületek stb.) szolgált.³⁴

Nem latin vagy német, hanem magyar nyelvű helyismereti lexikont készített a 18. század végén – a kegyes olvasóhoz intézett bevezetésében Korabinszkyra

30 *Németi Pap István* i. m. 6–7.

31 Lásd a címlapot és Mészáros István, valamint a szerző előszavát. In: *Losontzi István: Hármas kis tükör*. (Újra-kiadás) Mikszáth Kiadó, h. n. 1999. 5–8., 9.

32 *Uo.* 30., 39.

33 *Karl Gottlieb Windisch: Politisch-geographisch- und historische Beschreibung des Königreichs Ungarn*. Pressburg. 1772. <https://books.google.hu/books?id=uoo-AAAAcAAJ&printsec=frontcover&hl=hu#v=onepage&q&f=false> (2017. 08. 18.) – Windischre és munkájára lásd *Horváth Terézia: Korabinszky János Mátyás és fő műve: a Geographisch-historisches und Producten Lexikon von Ungarn*. Magyar Könyvszemle, 109. évf. 1993/1. 46–47.; *Kosáry* i. m. 535., 584–585.

34 *Johann Matthias Korabinsky: Geographisch-historisches und Producten Lexikon von Ungarn*. Pressburg. 1786. <https://books.google.hu/books?id=mNMBAAAAYA-AJ&printsec=frontcover&hl=hu#v=onepage&q&f=false> (2017. 08. 18.) – Korabinszkyre lásd pl.: *Dr. Horváth Róbert* i. m. 18–20.

és Bél Mátyásra hivatkozó – Vályi András (1764–1801) is.³⁵ Ő is alfabetikus sorrendben sorolta fel a Magyar Királyság vármegyéit és főbb településeit. Már nemcsak a település földesurát, termelési-gazdálkodási adottságait és az ott élők vallási hovatartozását ismertette, hanem a település etnikai összetételét (magyar, tót, német, orosz, elegendő stb.) is. A település esetleges nem magyar nevét is fontosnak tartotta feltüntetni, olykor a lakosság sajátos foglalkozásáról is szólt ejtve. Csak két kiragadott példával élve, az Abaúj vármegyét leíró szócikkben (amelyhez egyébként az anyagot K. G. Windisch „Geographie des Königreichs Ungarn” c. könyvéből vette) azt írta, hogy a déli része „jó lakást szolgáltat, leginkább Magyar, sokkal kevesebb német, és számos tót lakosainak.” Vagy: „Ábrahámfalva. Tót falu Turotz Vármegyében, tótul Ábrahama..., lakosai a káposzta termesztéséről nevezetesek...”³⁶

A hazai statisztikatudomány megalapítójának, atyjának, s egyben a leíró statisztika kiteljesítőjének mégis – a késmárki származású, Göttingában végzett – Schwartner Márton (1759–1823) tekinthető, akit német tudósok, élükön Schläzerrel, vezettek be a leíró statisztika rejtelmeibe. Az ettől haladóbb angol politikai aritmetika is hatással volt rá. 1798-ban jelentette meg – Korabinszky lexikonára, mint főforrásra többször hivatkozó, Európa-szerte ismert – főművét „Statistik des Königreich Ungern”³⁷ címmel, amelyben az 1785–1787-es népszámlálás adatai alapján először foglalta rendszerbe a Magyar Királyság földtani, demográfiai, gazdasági és közigazgatási helyzetét. Ismereteink szerint Schwartner volt az első abban is, hogy rámutatott: a Magyar Királyság soketnikumú, soknyelvű, sokkultúrájú jellege nem egyszerű kuriózum, hanem az ország alapvető vonása, s mint ilyen, egyedi sajátossága, amelynek leírása tehát szükséges. „Nincs a világon ország, ahol talán több nyelv és ugyanezen okból sokféle nép is honos, mint Magyarországon.”³⁸ Ez a megállapítás mintegy megelőlegezte Csaplovics János húsz évvel későbbi „kis Európa” koncepcióját. „Az emberi sokféleség” című II/B. alfejezetben viszonylag részletesen foglalkozott az államban lévő etnikumok és nyelvek – magyarok, szlávok, németek, oláhok

35 Vályi András: Magyar Országának leírása. Első kötet. Buda, 1796. <https://books.google.hu/books?id=00dDAAAAYAAJ&printsec=frontcover&hl=hu#v=onepage&q&f=false> (2017. 08. 19.)

36 Uo. 3., 8.

37 Statistik des Königreich Ungern. Ein Versuch von Martin v. Schwartner. Pest. 1798. <https://books.google.hu/books?id=tL4AAAAcAAJ&pg=PA87&lpg=PA87&dq=In+keinem+Lande+der+Welt,+sind+vielleicht+mehrere+Sprachen+%E2%80%93+und+eben+deswegen+auch+so+viele+Nationen+%E2%80%93+einheimisch,+des+in+Ungern+&source=bl&ots=dOjuuFaqyE&sig=nJWNGjO2XYmA6uZ4Jb9GITkBJbo&hl=hu&sa=X&ved=0ahUKewjE2YG6z-HOAhVLXSwKHWbeAzAQ6AEIHTAA#v=onepage&q=In%20keinem%20Lande%20der%20Welt%20sind%20vielleicht%20mehrere%20Sprachen%20%E2%80%93+und+eben%20deswegen%20auch%20Oso%20viele%20Nationen%20%E2%80%93+einheimisch%20des%20in%20Ungern&f=false> (2017. 08. 27.)

38 Uo. 87. – Német eredetiben: „In keinem Lande der Welt, sind vielleicht mehrere Sprachen – und eben deswegen auch so viele Nationen – einheimisch, des in Ungern.” Uo.

és egyéb kisebb csoportok (zsidók, cigányok stb.) – történetével.³⁹ Úgy látjuk, hogy Schwartner munkája, amely a következő években három kötetre duzzadt, „kis Európa” gondolatával kezdődött meg Magyarországon az etnográfia és a nemzeti karakter-leírás kiválása a leíró statisztikából.⁴⁰

Statisztikának egyébként Schwartner „az állam legújabb, most folyó történetét, avagy az állam fő jellemzőinek rendszeres elbeszélését” tartotta.⁴¹ Az etnikai megoszlást vizsgálva már a történeti, földrajzi és – ma úgy mondanánk – etnográfiai leírást követte, s nem a statisztikait, hiszen az etnikai viszonyokat, pontos adatok híján, nem statisztikai adatok alapján, hanem szavakban, leíró módon tárgyalta. Adatai szerint a tágabb értelemben vett Magyar Királyságban a szabad királyi városokon kívül hozzávetőlegesen 11 402 mezőváros és falu volt az alábbi etnikai megoszlásban: 3668 magyar, 5789 szláv, 1024 oláh, 921 német.⁴²

Vármegye- és településleírások

A 19. század eleji megye- és településleírások is kezdték ráirányítani a figyelmet az ország népeire. A sort az Ugocsa vármegyében született Szirmay Antal (1747–1812) udvari tanácsos, törvényszéki bíró Zemplén vármegye története kezdte 1804-ben, latinul. Öt évvel később a „Szathmár vármegye fekvése, története, és polgári esmérete” című, levéltári forrásokra támaszkodó két kötetes munkáját már magyar nyelven jelentette meg Budán.⁴³ Szirmay fontosnak tartotta – s ez újdonságnak számított –, hogy Szatmár vármegye etnikai összetételével már a munkája legelején foglalkozzon. „Mostani lakosai ezen Megyének pedig Magyarok, Németek, Oroszok, és Oláhok.” A zömmel magyar többségű járások és a Károlyi-uradalom németek lakta részeinek felsorolása után azzal

39 Schwartner i. m. 87–107.

40 Nem véletlenül sorolja a tudománytörténet a(z) – elsősorban saját népét/népeit vizsgáló – magyar(országi) etnográfiaát a német Volkkunde-típushoz. Kósa László: Nemesek, polgárok, parasztok. Néprajzi, történeti, antropológiai és művelődéstörténeti tanulmányok. Osiris, Bp. 2003. 1.

41 Idézi: Romsics i. m. 45.

42 Ezeket az adatokat nem tartotta megbízhatóknak, mert a legtöbb település lakossága vegyes volt. Dr. Horváth Róbert i. m. 50–51.

43 Az 'Elő-beszéd, és Ajánlás"-ban a következőket írta.: „Nékem valóban e' dologban különös szerencsém éltében adatott. Mert Hazánknak nevezetesebb Levél-Táraiba bé menetelem lévén, Zemplén-vármegyének, mellyben lakom, Ugócsának, mellyből eredtem, és Szathmárnak, melly kedves atyámfiainak lakhelye, tökéletes le írását czélul tettem magamnak, 's azokról több mint harmincz esztendei fáradozásom után nevezetes Jel- és Okleveleket öszve gyűjtjvén, Zemplénnek és Ugócsának esméretét Deák nyelven már kiadtam, most pediglen már...: hogy tulajdon anyai nyelvünkkel élljünk, Szathmár-Vármegyének esméretét Magyarúl a' Világ elébe botsátom. Első vagyok a' Magyar Írók közzül, a' ki Jel-levelekől (*Diplomatice*) anyai nyelvünkön írok...". SZATHMÁR VÁRMEGYE' fekvése, története, és polgári esmérete. Írta, és kiadta SZIRMAI SZIRMAY ANTAL... I. rész. Budán, 1809. IV–V.

folytatta, hogy: „Az Oláhok a’ Romaiaknak, az Oroszok a’ régi Dákusoknak, és Szarmatáknak maradéki... A Tótok még ide nem igen férkezhettek..., hanem a’ Zsidók, és a’ Czigányok imitt amott számosabban találatnak”.⁴⁴

Ugyanebben az időben látott napvilágot Bartholomaeides László (1754–1825) felföldi evangélikus lelkész történeti, földrajzi, statisztikai leírása Gömör vármegyéről 1806–1808-ban. Az ugyancsak felföldi (bozói) Mocsáry Antal (1757–1832), Nógrád vármegye főszolgabírója, majd több megye táblabírója pedig „Nemes Nógrád Vármegyének történeti, geographiai és statistikai esmertetése”-t írta meg 1826-ban 4 kötetben. A járásokat települések szerint ismertette. Mind a négy megyemonográfia tartalmazott az országban élő nem magyar népekre vonatkozó néprajzi anyagokat.⁴⁵

A bevezetés tanúsága szerint Mocsáry a monográfiájával a „NEMES MAGYAR NEMZETET” kívánta szolgálni. Magyarország geográfiai leírásának a módszertanára is javaslatot tett. Eszerint a vármegyék leírásából kell kikerekednie az ország leírásának, és nem fordítva. „...Magyar Hazámnak mind addig nem leszen tökéletes közönséges Geographiája, míg minden Nemes Vármegyék külön, minden azokban talátható nevezetességekre nézve le nem írattnak”.⁴⁶ Kitért a magyarok nyelv- és szólásbeli különbségeire is. A vármegye vezető rétegei az anyanyelvükön jól és tisztán beszélnek, de a deákot (a törvény miatt), a németet (a társalkodás miatt) és a tótot („a’ felső részeken lakó község”-ek miatt) egyaránt használják. „Ellenben a’ földművelő lakosok különböznek, és nagyon, mind a’ nyelvekben, mind a’ szóllás’ kiejtése’ módjában...”. A megye déli részének lakossága, egészen Losoncig és Gömör, valamint Heves megyéig, magyar, akik a szólásmódjukban nagyon különböznek egymástól, különös tekintettel a palócos ejtésre. Losonc felett már csak tótokat találni. Német helység kevés van.⁴⁷ Az egyik tót falut így jellemezte: „Nagy-Lam, tót nyelven Welki-Lum. Evang. tót falu. Ezen helység’ lakosai több ezen kősziklás helységekkel zab kenyérral élnek. Fuvarral, leginkább a’ Bánya városok felé, keresik előmeneteket”.⁴⁸ Részletesen ismertette az 1723-ban elhunyt Szendrői Török András pompázatos nemesi ravatalozási szertartását és temetését, „hogy lássa minden olvasóm a’ magyar nemesi rendnek elejitől reá maradt utolsó megtiszteltetését, hogy ez emlékezetül maradhasson”.⁴⁹ A „nagy Bél

44 Szirmai i. m. 6.

45 Paládi-Kovács i. m. 8.

46 A „Kegyess Olvasó!”-hoz intézett bevezetést oldalszám megjelölés nélkül Bocskári Mocsáry Antal néven írta alá. In: [Mocsáry Antal]: Nemes Nógrád Vármegyének Történeti, Geographiai és Statistikai Esmertetése. Első kötet. Pesten, 1826.

47 Uo. 57–58.

48 Uo. 119.

49 Uo. 122–126. – Az 1820-as években, a Tudományos Gyűjteményben, rövidebb megyeleírások is születtek. Lásd Szepes Vármegyének Statistikai átnézése nemzeti gazdaságbéli tekintetből. Tudományos Gyűjtemény (a továbbiakban: TGy) 1823/8. 17–28. *Egyed Antal*: Nemes Tolna Vármegyének Topographiai leírása. TGy, 1828/6. 39–59.

Máttyás" és „a' Magy. Statistikának Attya, a nagy érdemű Schwartner"⁵⁰ voltak megtermékenyítő hatással a Rozsnyón született, tanárként dolgozó Magda Pál (1770–1841)⁵¹ – Schwartner hatását felülmúló – főművére (1819). A „Magyar országnak és a' határ őrző katonaság vidékének leg újabb statistikai és geográfiai leírása"-nak több nívója is volt. Bár a nem magyar népek bemutatására is vállalkozott, de szakított az addigi statisztikák hungarus (magyarországi) szemléletével. A formálódó magyar nemzetet és kultúrát állította vizsgálódása középpontjába. Ennek megfelelően könyvét magyar nyelven írta, bár németül is kiadták. Továbbá, a címétől eltérően, nem a statisztika és a geográfia dominált, hanem – akár a tudományosság rovására is – a politika. A buzgó hazaszeretettől átfűtött patrióta a „magyar haza" és nép (mert a „nemzet"-tel szemben a „hazá"-t részesítette előnyben, a vak és büszke „nacionalizmus"-sal szemben pedig a „patriotizmus"-t) erőviszonyait és a nemzet önismeretét kívánta erősíteni.⁵² Eközben az országban élő népek nemzeti karakterét is megfestette már.

XXX

A fél évszázados folyamat ezzel a végéhez közeledett. Országleíró statisztikákkal kezdődött a 18. század második felében. Megyeleírásokkal folytatódott a 19. század elején. Az 1820-as években pedig – főleg a „Tudományos Gyűjtemény" jóvoltából – gombamód szaporodtak a vendekkel, valamint a különböző településekkel (Tokaj, Bonyhád, Békéscsaba, Eger, Jászapáti, Öcsöd, Jászberény stb.) foglalkozó etnográfiai, történeti-statisztikai ismertetések, vagy a paraszti lakodalmakról szóló leírások.⁵³ Vagyis már nemcsak az országra

50 Elöljáró Beszéd. In: *Magda Pál: Magyar Országnak és a' határ őrző katonaság vidékének leg újabb statistikai és geográfiai leírása*. Pest, 1819. XII, XIV. <https://play.google.com/books/reader?id=PFpiAAAACAAJ&printsec=frontcover&output=reader&hl=hu&pg=GBS.PA19> (2017. 08. 28.)

51 Magda Pálra bővebben lásd *Horváth Róbert: Magda Pál (1770–1841) a statisztikus és társadalomtudós*. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Juridica et Politica. Tomus XV. Szeged. 1968. 3–26.

52 „Tsak a' magát esmérő ember mehet nagyobb erköltsi tökéletességre; tsak a' magát, erejét, 's hazáját esmérő Nemzet jobbithatja meg állapotját...; tsak a' hazáját jól esmérő Magyar szeretheti azt okosan...". Nem tudatlan nacionalizmussal, hanem hazáját ismerő patriotizmussal. *Magda* i. m. III., illetve: XV.

53 A teljesség igénye nélkül, sorrendben lásd pl. *Bitnicz (Bitnitz) Lajos: A' Vass és Szala Vármegyei Tótokról*. TGy, 1819/3. 59–74.; *Kossits (Kossics) József: Vannak-e Magyar országban Vandalusok?* TGy, 1827/6. 71–79.; *Csaplovics (Csaplovits) János: A' Magyar országú Vendus Tótokról*. TGy, 1828/5. 3–50.; *Bitnitz: Hazánkban nincsenek Vandalusok*. TGy, 1828/9. 70–79.; *Spech Lajos: Tisza Tokaj Várossának rövid leírása*. TGy, 1823/4. 3–32.; *Egyed Antal: Bonyhád Mező-várasnak rövid leírása*. TGy, 1823/5. 71–79.; *Ágoston János: Csabának leírása*. TGy, 1826/5. 57–67.; *Gorove László: Eger Városának Történetei*. TGy, 1826/3. 3–61., 1826/11., 1828/7. 3–24.; *Ágoston János: Ötsödnek-leírása*. TGy, 1827/2. 15–23.; *Bartsik Márton: Jász-Berény' Várossának esmértetése*. TGy, 1827/4. 31–44.; *Antal József: Jász-Apáthi Várossának leírása*. TGy, 1827/12. 25–31.; *B. S.: Rövid rajzolatja a' paraszt lakodalomnak Gömörben*. TGy, 1827/3. 38–54.; *Edvi Illés Pál: A' Magyar Paraszto' lakodalmi szokásaik*. TGy, 1827/12. 3–25.

vagy egyes megyéire, hanem kisebb-nagyobb településeire, és azok lakóira is kezdett ráirányulni a folyóiratot olvasók figyelme.⁵⁴ Magda Pál munkája pedig világosan mutatta az 1810-es évek végétől elinduló „gátszakadás”-t. Magda, Csaplovics, Edvi Illés Pál, Rónay Jácint, Fényes Elek és mások jóvoltából ugyanis az 1820–1840-es években jelentősen megszorodtak az etnográfiai, nemzetismereti, vagy ilyen jellegű, rövidebb vagy hosszabb terjedelmű leírások, a nemzeti karakter megragadására irányuló próbálkozások (folyóirat-értekezésekben, önálló – főleg statisztikai – kiadványokban). Kísérletek történtek az etnográfia és a nemzeti karakter formai és tartalmi vonásainak a meghatározására is.

---

54 Paládi-Kovács Attila „A nemzetiségek néprajzi felfedezői” című, hivatkozott válogatása is jórészt erről szól.

KRISTÓF ILONA

GIOVANNI BATTISTA BONZAGNO PÁLYÁJA¹

A 15–16. század fordulójának egri püspöki udvaráról a kutatás egészen a közelmúltig úgy tartotta, hogy Estei Hippolit² itáliai udvaroncai alkották a többséget.³ Ezzel szemben a számadáskönyvek⁴ és a diplomáciai iratok, hivatali levelezések⁵ feldolgozásával a korábban feltételezettnél egy jóval szerényebb püspöki udvartartás képe bontakozik ki előttünk.⁶ Azzal a már-már közhelyszámba menő állítással viszont nem lehet vitatkozni, hogy Hippolit itáliai udvaroncai nem szerettek Magyarországon tartózkodni.⁷

Jelen tanulmányom főszereplője, Giovanni Battista Bonzagno a kivétel. A forrásanyag jelenlegi feldolgozottsága mellett ő az egyetlen személy Hippolit püspök egykori egri udvartartásából, aki nem tért vissza Itáliába uruk halála után néhány éven belül. Sőt, Bonzagno pályája csúcsára igazán csak a mohácsi csata után érkezett. I. János velencei diplomatájaként elnyerte a csanádi püspökséget is.⁸ Az alábbiakban Bonzagno 1526 előtti pályáját, kapcsolatrendszerét igyekszem felvázolni, melynek tükrében érthetővé válik későbbi karrierje is.

-
- 1 A kutatást az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” című projekt támogatta.
  - 2 *Sugár István*: Az egri püspökök története. Bp. 1984. 201–210., *Lucy Byatt*: Ippolito d'Este. In: Dizionario Biografico degli Italiani, Roma, Istituto della Enciclopedia Italiana, 1993.– Hivatkozások forrása az elektronikus kiadás: www.treccani.it/biografie (2015. április 15).
  - 3 *Sugár I.*: Az egri püspökök i. m. 206.
  - 4 Estei Hippolit püspök egri számadáskönyvei 1500–1508. Közléteszi: E. Kovács Péter. Eger, 1992.
  - 5 Az OTKA K 81430. számú, XIV–XVI. századi magyar történelmi és irodalmi források Olaszország levéltáraiban és könyvtáraiban című kutatási projekt keretében a modenai és milánói állami levéltárakban feltárt több ezer rekordnyi hungarikának köszönhetően az Esték diplomáciai iratai és Hippolit esztergomi, egri számadáskönyvei (a másolatokon és a kiadott köteteken túl is) fontos új adatokkal, információkkal szolgálnak. A feldolgozott dokumentumok elérhetőek a www.vestigia.hu oldal adatbázisában (a továbbiakban Vestigia Infocus).
  - 6 *Kristóf Ilona*: Az egri püspöki udvar a 15–16. század fordulóján. (megjelenés alatt)
  - 7 *E. Kovács Péter*: Egy középkori utazás emlékei. (Estei Hippolit utolsó utazása Magyarországon.) Történelmi Szemle 1990. (XXXII. évf.) 1–2. sz. 101–127.
  - 8 *Kálmán Juhász*: János király olasz diplomatája (Ein italienischer Diplomat des Königs Johann von Zapolya [Giovanni Bonzagno]) Hrsg: Leo Santifaller: Ergänzungsband 2/2. Festschrift zur Feier des 200 jährigen Bestandes des HHStA 2 Bände (1951) VII. Allgemeine und österreichische Geschichte. 327–333., *Bunyitay Vince*: A váradi püspökség története II. Nagyvárad, 1883. 54.

Bonzagno 1512-ben tűnik fel a magyar forrásanyagban. 1512 telén érkezett Egerbe,⁹ hogy átvegye a püspökség kormányzóságát.¹⁰ Ugyanis a korábbi években komoly gondban voltak Ferrarában az egri jövedelmeket illetően. Az idős és betegeskedő Taddeo Lardit¹¹ 1508-ban Ercole Pio¹² váltotta fel. Akit viszont Hippolit alig két évvel később visszarendelt, mivel nem tudta a püspökség jövedelmeit az elvárásokhoz igazítani.¹³ Kényszermegoldásként Lardi vette át az ügyeket újra, de állapota annyira súlyosbodott, hogy immár az ágyából felkelni sem bírta, és hangosan jajgatott a fájdalomtól.¹⁴ A kialakult helyzet egyetlen megoldását az jelentette, ha minél hamarabb küldenek valakit Ferrarából Egerbe, aki képes biztosítani a püspökség zavartalan működését.

Bonzagno korábbi tevékenységéről vajmi kevés adat áll rendelkezésre. Brodarics, aki végrendeletében is említi Bonzagnót, írja, hogy Reggióból származott, a Mutina és Parma közt elterülő vidékről.¹⁵ Okleveles említéseiből tudjuk, hogy mindkét jog doktora volt.¹⁶ 1512 tavaszán felmérte a helyzetet Egerben és Budán is, teljesítette a bemutatkozó formásokat.¹⁷ A Magyar Nemzeti Levéltár DL-DF gyűjteményében fennmaradt oklevelek tanúbizonyossága szerint a püspökség hétköznapi ügyintézésből rögtön érkezése után már kivette a részét.¹⁸ Az ügyes-bajos dolgok mellett ráhárult a feladat, hogy rendszeresen jelentést tegyen urának. Nem sokkal érkezése után már elődje,

-
- 9 1512. 02. 04. Vestigia Infocus 1793. Első levele Hippolitnak, amelyben a palota elhanyagoltságára hivatkozva mentegeti magát, hogy még nem tudott pénzt küldeni.
- 10 A távollévő püspök egyházi és világi feladatait helyettesek látták el. Egyházi hatalmát a vicarius generalis gyakorolta, aki egyházi személyként nem közvetlenül a püspöktől kapta fizetését, hanem a számára juttatott prebendák képezték a megélhetésének alapját. A gubernator (kormányzó)/administrator (jóságkormányzó) feladata a püspökség gazdasági ügyeinek az irányítása volt: az egyházi és földesúri jövedelmek, a püspöki birtokok kezelése, adminisztrációja. Ilyenformán a gubernator állt a püspöki udvartartás élén.
- 11 Lardi 1487-ben érkezett Magyarországra, az itáliai familiárisok között udvarmesterként szerepelt. 1494-ben már kamarás, 1493–1502 között gömöri, ezzel egyszerre pankotai főesperes is, amelyet 1498-ban elcserél az ungira. 1501-től egri gubernator, a káptalan tagja, 1508-ban egri custos.
- 12 *Domokos György: A pestis és a gepárd*, In: Szerk.: Domokos György, Szerk.: Mátyus Norbert – Nuzzo Armando Vestigia: Mohács előtti magyar források olasz könyvtárakban. Piliscsaba, 2015. 185–196.
- 13 1510 Vestigia Infocus 1783.
- 14 1511. 07. 23. Vestigia Infocus 1790.
- 15 Bunyitay V.– Rapaics R.– Karácsonyi J. (szerk.): *Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából*. III. kötet, 1535–1541. Budapest, 1906. (A továbbiakban ETE III.) 379.
- 16 1521. 11. 15. DF 218019
- 17 1512. 03. 03. Vestigia Infocus 1794., 1512. 03. 13. Vestigia Infocus 1795.
- 18 1512. 03. 05. DF 217140, 1512. 05. 15. DF 229417, 1512. 06. 21. DF 217719, 1513. 02. 27. DF 217233, 1513. 05. 23. DF 217261, 1514. 01. 23. DF 229453, 1514. 03. 05. DF 267464, 1514. 03. 28. DF 217327, 1514. 05. 06. DF 229455, DF 217331, 1514. 10. 18. DL 22635, 1515. 01. 19. DF 217407, 1515. 09. 11. DF 217475, 1516. 12. 04. DF 217569

Taddeo Lardi haláláról és temetéséről számolt be, és gondoskodott hagyatékáról.¹⁹ A későbbiekben is rendszeresen beszámolt a püspöknek az ország és a püspökség ügyeiről,²⁰ éppen ezért meglepő, hogy a Dózsa-féle parasztlázadást nem is említette. Hiszen maga is belekeveredett a lázadás leverésébe, amikor Eger alatt az Eger-patak völgyében táborozókat fegyverrel szétkergette.²¹ 1514 nyár végén Hippolit felrotta kormányzójának, hogy ugyan értesült a lázadásról, de Bonzagno miért nem számolt be az eseményekről. Majd természetesen sürgette, hogy mihamarabb küldjön pénz és lovakat, tekintettel a közelgő római tartózkodására.²² Az év őszét Bonzagno jobbára Bakóc társaságában töltötte Budán, Esztergomban, Visegrádon, innen küldte összefoglalóit Ferrarába, akár a balul elsült kereszteshadjáratról,²³ akár az őszi országgyűlésről és határozatairól²⁴ és a tapolcai apátság ügyéről. Valószínűleg ez érdekelte Hippolitot a legjobban, hogy hogyan tudná az apátság adminisztratíváját megtartani.²⁵ De arról, hogy személyesen vett volna részt a lázadás leverésében, sehol nem írt. Megörökítette viszont Taurinus a Stauromachiában.

„Bonzagno volt ott, aki jártas a kánoni jogban
s római törvényben, Múzsák s Mars szinte segítik.
Gyászos pór hadirend, a keresztjelű talpasok arra
támadván, leveré őket s várfal magasába felérő
sírhalmot rakatott, véres lesz Eger, de örökre”²⁶

19 1512. 08. 02. Vestigia Infocus 1796., 1512. 08. 04. Vestigia Infocus 1798. Lardi Kassán hunyt el, reneszánsz sírköve ma is látható. *E. Kovács Péter: Léhűtők Egerben. Mindennapi élet Estei Hippolit egri püspök udvarában.* In: Oborni Teréz – Á. Varga László (Szerk): Memoria rerum. Tanulmányok Bán Péter tiszteletére. Eger, 2008. 157–177., 157–158.

20 1512. 09. 20. Vestigia Infocus 1799., 1513. 07. 25. Vestigia Infocus 36., 1800, 1514. 06. Vestigia Infocus 1801.

21 A csatáról, a szembenálló felek létszámáról ld. bővebben: *Horváth Richárd: Legendás várak nyomában. Várak a Dózsa-parasztháborúban.* In: *Keresztesekből lázadók. Tanulmányok 1514 Magyarországról.* Szerk.: Neumann Tibor, C. Tóth Norbert. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) Budapest, 2015. 235–270., *Márki Sándor: Dósa György. 1470–1514. MAGYAR TÖRTÉNETI ÉLETRAJZOK.* Budapest, A Magyar Történelmi Társulat kiadása. 1913. XIX. A DEBRŐI ÉS AZ EGERVÖLGYI CSATÁK. <https://www.arcantum.hu/hu/online-kiadvanyok/MagyarTortenetiEletrajzok-magyar-torteneti-eletrajzok-BE5D/dosa-gyorgy-14701514-284C/xix-a-debroi-es-az-egervolgyi-csatak-2B1A/> (2018. ápr. 1.)

22 1514. 08. 21. Vestigia Infocus 1815.

23 1514. 11. 22. Vestigia Infocus 1802. Esztergom, 1514. 12. 03. Vestigia Infocus 1803. Visegrád

24 1514. Vestigia Infocus 1806. Eger?

25 1514. 12. 28. Vestigia Infocus 1804. Bakóc és Bonzagno Budán azt próbálták kijárni, hogy Horváth Gergely fivére kapja meg a tapolcai javadalmat, egyelőre sikertelenül. Az ügy megoldatlanságát jelzi, hogy rendre visszatér a kérdésre Hippolit az utasításában: 1515. 07. 12. Vestigia Infocus 1827., 1515. Vestigia Infocus 1822.

26 *Taurinus István: Paraszti háború.* Fordította: Geréb László. <http://mek.niif.hu/02500/02570/02570.htm#7> (2018. márc. 10.)

Elsőre kissé meglepő, hogy az országnagyokat, egyháznagyokat felvonultató eposzban Bonzagno is kiemelt szerepet kapott, és mellesleg Hippolit is megkapta a maga laudációját.²⁷ Valószínűleg nem áll távol az igazságtól, ha azt feltételezzük, hogy Bonzagno személyes ismeretségben állhatott Taurinusszal ezekben az években. Hiszen Taurinus, mielőtt erdélyi vikárius lett, Bakóc udvartartásának volt a tagja, így lehetett alkalmuk az esztergomi érsek környezetében ismeretséget kötni. 1515-ben már jelentkeztek az első jelei annak, hogy Ferrarában elégedetlenek Bonzagno tevékenységével. Sőt, gyaníthatóan az Esték érdekei mellé már ekkor felsorakoztatta a kormányzó a sajátjait is. Míg az év elején Hippolit arra utasította a kormányzót, hogy mindenben támogassa a megtámadott Bakóc érseket,²⁸ úgy az év második felében már felmerült a gyanú, hogy Bonzagno és Bakóc közösen rövidítették meg az egri püspökség jövedelmeit. Hippolit fennmaradt utasításainak egy jó részében nagyon részletesen rendelkezett az egri ügyekről, nemcsak a jövedelmek beszédéről, hanem jó gazdaként tudnia kellett a szolgák vitáiról, betegségeiről, az istálló állapotáról stb.²⁹ Úgy tűnik, hogy nem kerülte el a figyelmét, hogy valami nem volt rendben Egerben. (Sajnos ezeknek az éveknek a számadáskönyvei nem maradtak fenn, így nem ismerjük Hippolit egri bevételeit, és össze sem tudjuk hasonlítani a korábbi évek Ferrarába szállított összegeivel.) 1515 októberében Hippolit Magyarországra érkezett ügynöke, Alfonso Cistarelli többek között arról tett jelentést, hogy Bakóc nagyon gyanakvóan fogadta, és jövetelének az okát tudakolta. A kormányzó pedig eltagadta előle a bevételeket.³⁰ Az első jelentések kézhezvétele után Ferrarában már biztosak voltak benne, hogy Bonzagno és Bakóc sikkasztottak az egri püspökség jövedelmeiből.³¹ Bár a bajok feltételezett okára fényt derített, Cistarelli küldetése még nem ért véget, noha 1516 első hónapjaitól már folyamatosan kérte urát, hogy hazatérhessen.³² Ezzel szemben a nyarat még biztosan Magyarországon töltötte, és a későbbi években is feltűnik a magyar vonatkozású anyagban. Úgy tűnik, Bonzagno közben visszaszerezte ura bizalmát, ugyanis Hippolit arra utasította Cistarellit, hogy adja át a kormányzónak a pápai brevéket, amelyeket a tapolcai apátság és a hevesi főis-

27 „Tágas domb tetején jó fal veszi körbe a várost
s templomait. Derekas püspök kormányoz e helyben,
római bíborosok szép tükre, dicső diadalma,
császárral rokon ő, fejedelmi sok ősök utóda:
Hyppolitus, ki a nagyhírű Esték fia, sarja.
Hatszáz pap közül is csak ilyen választana jósló
Phoebus; ilyen püspök bezzeg vigodalma Egernek;
mégse lakik most ott, Rómába vezette el útja.”

28 1515. 01. 27. Vestigia Infocus 1816.

29 1515. 05. 20. Vestigia Infocus 1817., 1820., Vestigia Infocus 1825.

30 1515. 10. Vestigia Infocus 1831.

31 1515. 12. 04. Vestigia Infocus 1835.

32 1516. 01. 28. Vestigia Infocus 1832., 1516. 02. 27. Vestigia Infocus 1834.

pánság ügyében eszközölt ki.³³ 1517 és 1520 között a hercegi levéltárban nincs nyoma Bonzagno tevékenységének, aminek az a prózai oka, hogy Hippolit 1517 őszétől 1520 februárjáig egyetlen kisebb megszakítással Magyarországon tartózkodott.³⁴

Ezekben az években a Ferrara és Magyarország közötti kapcsolattartás Hippolit udvarának más tagjaira és a Budán, Esztergomban tevékenykedő ferrarai ágensekre hárult, hiszen nem volt szükség részletes beszámolókat, összefoglalókat készíteni és eljuttatni a távolban élő bíborshoz. Azonban Bonzagno számára minden valószínűség szerint szellemi pezsgést jelenthettek a hosszabb-rövidebb ideig Egerben időző udvaroncok – néhány, ezekből az évekből fennmaradt levele tanúsítja, hogy nem csak a püspökség és a püspöki udvar gazdasági teendői kötötték le a figyelmét.³⁵ Miután Hippolit visszatért Itáliába, a diplomáciai iratok és jelentések alapján minden a korábban megszokott rendben zajlott. 1520 nyaratól Bonzagno rendszeresen beszámolt a püspökség ügyeiről, a szőlőtermésről, az ország belügyeiről és a török mozgolódásáról, a Duna áradásáról.³⁶

Hippolit váratlan halála kavarta fel az állóvizet. Egyrésről Bonzagno továbbra is jelentett Ferrarába az uruk halála után kialakult helyzetről, a kintlévőségek behajtásának nehézségeiről.³⁷ Alfonz herceg, Hippolit fivére viszont Giuliano Caprilét bízta meg a végrendelet végrehajtásával, a hagyaték számbavételével és Itáliába küldésével. Caprile 1519 óta tartózkodott Magyarországon egri

33 1516. 07. 26. Vestigia Infocus 1836.

34 Id. bővebben: *Kristóf Ilona: Egy nádorválasztás margójára. (ESTEI HIPPOLIT 1517–20 KÖZÖTTI POLITIKAI SZEREPLÉSÉNEK KÉRDÉSEI) IN: ACTA ACADEMIAE AGRISIENSIS NOVA SERIES TOM. XLIII. SECTIO HISTORIAE. TANULMÁNYOK A 70 ÉVES NÉMETH ISTVÁN TISZTELETÉRE.* Szerk: KISS LÁSZLÓ. Eger, 2015. 175–185.

35 Celio Calcagninivel váltott leveléből kiderül, hogy Bakóc a 14 éves unokaöccse számára keresett méltó és képzett tanárt és contuberniumot. Bonzagno érdeklődésére Calcagnini Battista Pisót és ferrarai contuberniumát ajánlotta. Calcagnini rögvest fel is vette a kapcsolatot Pisóval, és melegen a figyelmébe ajánlotta a kardinális unokaöccsét. (Sajnos nem derül ki a levelekből, hogy melyik unokaöcs taníttatása képezte a kérdés alapját. Talán Bakóc Jánosról eshetett szó, akit az érsek egyházi pályára szánt?) 1518. jún. *Ábel Jenő – Hegedüs István: Analecta nova ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia. Jussu Academiae Scientiae Hungaricae et scriptis ab E. A. relictis cum commentarii sedidit partim que aux it Stephanus Hegedüs, Bp. 1903. 87. skk.*

36 1520. 06. 01. Vestigia Infocus 1879., 1520. 06. 17. Vestigia Infocus 37. Buda, károk a szőlőtermésben, magyarországi események, pénzügyek. 1520. 06. 18. Vestigia Infocus 1881. Buda, a törökök betörései Karintiába, Tirolba. A németek ágyúkat és lőport is használnak. 1520. 06. 18. Vestigia Infocus 38. Buda, összecsapások a magyarok és az osztrákok között, vélemények a Magyar Királyság nehéz helyzetéről, az egri püspökség pénzügyei. 1520 nyár Vestigia Infocus 39. Királyi felszólítás minden főúrnak gyülekezésre felfegyverkezve augusztus 15-re, Tolnába, a Duna és a többi folyó áradása nagy károkat okozott Magyarországon. 1520 Vestigia Infocus 1882., 1883. Buda, a nádorral, Verbőczivel és az egyházi tizeddel kapcsolatos kérdésekről számolt be Bonzagno Hippolitnak.

37 1521. 01. 07. Vestigia Infocus 1891., 1892.

kanonoki javadalommal. Az iratokat böngészve a szemünk láttára bontakozik ki az udvaroncok viszálya, amelyben az egyéni érvényesülés és a kapzsiság hajtja az egymással szemben állókat. A kormányzó és az ügykövet különböző narratíváiból egy jellemző, de mégis szomorú történetet lehet rekonstruálni.

Ugyanazon a napon, amikor Bonzagno ecsetelte Alfonznak a végrendelet körüli gondokat, Caprile Nagytályáról írt Alfonznak. Éppen akkor tért vissza Krakkóból, ahová megvitte Hippolit halálhírét az utasítás szerint, és a fentebb említett Cistarellitől meg kellett volna kapnia a számadáskönyveket.³⁸ Már a keltezés helye is jelzésértékű. Nem tudott, nem akart Egerben maradni. A Hippolit halála óta eltelt hónapokban Egerben az udvaroncok és a katonák mindent széthordtak, a várkapitány és a kormányzó, Bonzagno nem vállalták a felelősséget. Caprile nemcsak felháborodását tolmácsolta a hercegnek, hanem igyekezett minél hamarabb Budára érni, menteni, ami még menthető.³⁹ Néhány héttel későbbi levelében még mindig a királyi leiratra várt, hogy mi legyen a hagyaték és a kintlévőségek sorsa. A háttérben zajló egyezkedésekről is beszámolt. Az időhúzás mögött a váci püspököt, Szalkai Lászlót sejtette, és Balbi Jeromost, valamint Bonzagnót, aki ezúton szerette volna elérni tartozása elengedését. Bonzagno már a jövőjére gondolt, hosszabb időt töltött Budán, találkozott Caprilével. Próbálta ügyesen pozicionálni magát a Hippolit utáni időkre, az alkudozás tárgyát képezte az egri érkanonoki stallum is. Már az foglalkoztatta az udvart, hogy ki lesz az új püspök.⁴⁰

Ha korábban meg is fordult Bonzagno fejében a hazatérés gondolata, ezekben a hetekben dőlhetett el véglegesen, hogy Magyarországon marad. Korábban is felmerült már a sikkasztás gyanúja vele szemben, Caprile most viszont nyíltan megvádolta azzal, hogy nem az Esték érdekeit képviseli. Az előző években egy működő kapcsolati hálót épített ki az udvarban. További karrierje szempontjából jóval jövedelmezőbbnek tűnt tudását, tapasztalatát, helyismeretét továbbra is Magyarországon kamatoztatni, mint Ferrarában Alfonz herceg esetleges neheztelésével és mellőzésével szembenézni.

Ugyanezen a napon, 1521. január 31-én indult útnak Egerből az itáliai udvaroncok egy csoportja. Hat nappal később még Esztergomban időztek, minden bizonnyal Bakóc valamiféle anyagi támogatására vártak hazaútjukat megkönynyítendő, de úgy tűnik, hiába.⁴¹ Ekkorra már Bonzagno is visszatért Egerbe és tett utoljára jelentést Alfonznak.⁴² Caprile végül a február 16-i királyi meghallga-

38 1520 10. Vestigia Infocus 1909. 1910.

39 1521. 01. 07. Vestigia Infocus 1911.

40 1521. 01. 31. Vestigia Infocus 1917.

41 1521. 02. 06. Vestigia Infocus 1935.

42 1521. 02. 06. Vestigia Infocus 1893. Bonzagno és Caprile párhuzamos jelentései nem számítanak kivételes esetnek. A szigorú be- és elszámolási kötelezettségekből adódóan az udvaroncok korábban is rákényszerültek a pontos jelentéstételre, hiszen beszámolóikkal egymás munkáját igazolták. Elvértve fordult csak elő, hogy Hippolit különböző pozícióban lévő emberei egymást bepanaszolták volna uruknál, vagy amint jelen példánk is mutatja, nyíltan meggyanúsították volna egymást.

táson sem járt sikerrel, nem sikerült kieszközölnie, hogy a király olyan leiratot adjon, amelynek segítségével a bíróságok előtt visszaszerezhetné volna Hippolit adósaitól a kintlévőségeket. A király azzal indokolta döntését, hogy Hippolit jobbára saját céljaira használta egri bevételeit, ahelyett hogy bandériumállítási kötelezettségének tett volna eleget, avagy kegyes célokra, templomépítésre fordította volna jövedelmét. Mindezek a vádak inkább csak ürügyként szolgáltak a hosszú, bizonyíthatatlan pereskedések sorát megelőzendő.

Hippolit méltóságából és személyes pompakedveléséből adódó életmódja ellenére is a kutatások igazolták, hogy a püspökség nem vonta ki magát hadállítási kötelezettsége alól.⁴³ Ugyanebben a jelentésben Caprile végső elkeseredésében hangot adott annak a szóbeszédnek is, mely szerint Cistarelli maga tüntette el a számadáskönyveket, hogy ne derüljön fény az üzelmére.⁴⁴ Tavaszra annyira elmérgesedett a viszony Alfonz emberei között, hogy Caprile újból megvádolta Cistarellit és Ghilino Ghillinit, az Alfonz által kinevezett ideiglenes egri helytartót, hogy összejátszanak, és akadályozzák őt munkája elvégzésében.⁴⁵ Alfonz utasítására Caprile egészen 1521 szeptemberéig próbálta behajtani Hippolit adósaitól a kölcsönösszegeket, teljesen sikertelenül.⁴⁶ Egyetlen pártfogójuk, az idős Bakóc Tamás június 12-én hunyt el. Így még az a megoldás sem kerülhetett szóba, hogy jelentős anyagi veszteséggel ugyan, de adja el Caprile az adósságokat Bakócnak.⁴⁷

Mindezzel párhuzamosan Bonzagno pozíciói megerősödtek Egerben. Ahogy Caprile is említette, Szalkai László váci püspök igyekezett az egri káptalan javára tenni, hiszen ekkor még korántsem volt biztos abban, hogy a váci püspöki székéből mikor léphet előre Egerbe.⁴⁸ Feltételezhetően Szalkai támogatásával szerezte meg az egri örkanonoki javadalmat.⁴⁹ 1521 nyara és 1525 tavasza között Bonzagno az egri custos és generalis vicarius.⁵⁰ Feltételezésem

43 *Kubinyi András*: Az egyház szerepe az országos politikában és a honvédelemben a középkor végén. In: Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. METEM, Bp. 1999. 87–101. 97–98., *Kristóf, I.*: Püspöki udvar. i. m.

44 1521. 02. 16. Vestigia Infocus 1919.

45 1521. 04. 06. Vestigia Infocus 1922.

46 1521. 09. 05. Vestigia Infocus 1930.

47 1521. 04. 11. Vestigia Infocus 1929.

48 1521. 05. 24. Vestigia Infocus 1923., Szalkai székcserejéről ld. bővebben: *C. Tóth Norbert*: Az egri püspöki szék betöltésének problémái 1520 és 1523 között. Adatok az egri, váci és szerémi püspökök archontológiájához. In: Juan Cabello - C. Tóth Norbert (Szerk): Erősségénél fogva várépítésre való. Tanulmányok a 70 éves Németh Péter tiszteletére. Nyíregyháza, 2011. 367–377.

49 Első okleveles említése 1521. 07. 30 DF217992

50 *C. Tóth Norbert*: Az egri káptalan archontológiája. Turul 2015/2. 48–72., 53., 63., *C. Tóth Norbert*: Magyarország késő középkori főpapi archontológiája. Érsekek, püspökök, illetve segédpüspökeik, vikáriusaik és jövedelemkezelőik az 1440-es évektől 1526-ig. Győr, 2017. 53., 54., 55., 1521. 11. 15. DF 218019, 1523. 03. 10. DF 229704, 1523. 05. 03. DF 229712, 1523. 07. 03. DF 229719, Bunyitay V. - Rapaics R. - Karácsonyi J. (szerk.): MONUMENTA ECCLESIASTICA TEMPORA INNOVATAE IN HUNGARIA RELIGIONIS

szerint ezekben az években került kapcsolatba Brodarics Istvánnal, aki maga is ekkortájt kapta első fontosabb javadalmát, a pécsi prépostságot, és királyi titkárként teljesítette első diplomáciai küldetéseit. Felívelő karrierjének egyetlen akadálya volt csupán. A kancellári hivatalt korábban senki sem viselte püspöki rang nélkül. Antonio Burgio pápai követ közbenjárására Macedóniai László szerémi püspök lemondott javadalmáról Brodarics javára a pécsi prépostságért és az egri őrkanonoki méltóságért cserébe.⁵¹ Azaz, Brodarics és Bonzagno olyan jóban voltak 1526 elejére, hogy Bonzagno – nyilván kárpótlásért cserébe – hajlandó volt lemondani az egri custodiátusról, hogy ne álljon Brodarics kancellárságának az útjába. Brodarics nem maradt hálátlan. 1526. március 26-án levélben fordult VII. Kelemen pápához, amelyben tájékoztatta helyzetéről, és barátja számára kérvényezett javadalmat. „Azt, aki eddig szerémi püspök volt, egy olasz, reggioi származású barátomnak, aki korábban az estei bíboros egri püspökségét kormányozta, javadalmával kellett kielégítenem. De azután arra kért engem, hogy valami kárpótlást szerezzek számára s én, Szentséged jószágában bízva, szívesen megígértem neki, hogy javadalmat eszközölök ki számára. Esedezem tehát legkegyelmesebb uramnak, méltóztassék neki valami 500 aranyas vagy nagyobb javadalmat adni, noha ő különben úgy beszél, hogy beéri akár 200 vagy kevesebb aranyat hozó hivatallal vagy javadalommal is, amint épen Szentséged jónak látja.”⁵² Sajnálatos módon az 1526 és 1529 közötti időszakra vonatkozóan nem maradtak fenn adatok Bonzagnóról. Valószínűsíthető, hogy Brodarics közbenjárásának is köszönhetően a váradi káptalanba került. A mohácsi csatában elesett váradi püspök, Perényi Ferenc helyére Szapolyai Cibak Imrét nevezte ki, aki ugyan pápai megerősítést nem kapott, de birtokba vette egyházmegyéjét. Nem meglepő módon a váradi káptalan is Szapolyai pártjára állt a kialakult belviszály során. Bonzagnót tapasztalata, nyelvismereete, műveltsége alapján Szapolyai diplomáciai feladatokra szánta. Első diplomáciai útján, 1527 nyarán Rómába indult, hogy a pápát tájékoztassa a kialakult hadi helyzetről, de csak Velencéig jutott, ahol Burgio pápai nunciushoz, akit bizonyosan ismert régebbről, átadta Szapolyai levelét.⁵³ Bonzagno 1527 ősztől Velencében tartózkodott Szapolyai követeként, pénzsegélyért folyamodott a

---

ILLUSTRANTIA. Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából - I. kötet, 1520–1529. Budapest, 1902. (A továbbiakban ETE I.) 91., 1523. 07. 18. DF 229722, 1524. 05. 10. DF 229758, 1524. 07. 05. DF 229758, 1524. 09. 26. ETE I. 159., 1525. 01. 16. ETE I. 179., 1526. 03. 06. DL 32123 - Talán a sors iróniája, hogy Caprile sem tért vissza végleg Itáliába, megtarthatta egri kanonikátusát, 1525-ben ungi főesperesként Bonzagnóval közösen járt el.

51 Brodaricsról ld. bővebben: *Fedeles, T.*: A pécsi i.m. 335–336., *Sörös Pongrác*: Jerosini Brodarics István (1471–1539) Bp, 1907.

52 *Sörös, P.*: Jerosini i. m. 34–37. Az oklevél legújabb kiadása: BIBLIOTHECA ACADEMIAE HUNGARIAE IN ROMA FONTES 3. Lettere di principi. Litterae principum ad papam (1518–1578) Fejedelmi levelek a pápának (1518–1578). Edidit: József Bessenyei. Roma–Budapest, 2000. XIV/7. – 1526. 26. Martii, Budae Stephanus Brodericus cancellarius Clementi papae VII.

53 *Juhász, K.*: János király i. m. 328.

Signoriához.⁵⁴ Sanuto világkrónikája alapján legalább 1528 elejéig képviselte János király érdekeit Velencében.⁵⁵ A Köztársaság támogatásának megszerzése áttételesen azt is jelentette, hogy Velence támogassa a formálódó szövetséget I. János és I. Szulejmán között. Bonzagno beszámolóit ezt a célt szolgálták. A Magyarországról érkező hírek ismeretében Velence biztatta a szultán udvarát a szövetségkötésre.

A szövetség megkötése után, 1529 nyarán I. János Bonzagnót bízta meg a király és a szultán találkozásának előkészítésével, feladata szerint meg kellett tudnia, hogy a szultán hol kívánja fogadni Szapolyait. Végül 1529. augusztus 18-án a mohácsi mezőn került sor a találkozóra, amelyen valószínűleg Bonzagno is részt vett.⁵⁶ Ezzel az évvel Bonzagno tulajdonképpen el is jutott pályája csúcsára. Diplomáciai szolgálataiért elnyerte a csanádi püspökséget. 1529. június 29-én Bátori István nádor értesítette Ferdinándot, hogy Szapolyai a szultán elé indult, maga elé küldte János váradi prépostot, akinek nemrégiben a csanádi püspökséget adományozta.⁵⁷ Bonzagno váradi préposti méltóságáról ez az egyetlen adatunk, de feltételezhetően már régebb óta bírta a javadalmat.⁵⁸ Hiszen a diplomáciai küldetések alkalmával az orator szavahihetőségét, mondanivalójának komolyságát egyértelműen alátámasztották méltóságai, javadalmi. A Szentszék azonban megtagadta a János király által kinevezett főpápai kinevezését, így Bonzagno is pápai megerősítés nélkül gyakorolta a főpásztori jogokat, és élvezte a püspöki jövedelmeket haláláig. Későbbi politikai, diplomáciai aktivitásáról már nincs adatunk, de nem kizárható, hogy székhelyétől távol, János király környezetében tartózkodott élete utolsó éveiben. 1537 előtt halt meg, ekkor ugyanis a csanádi püspöki szék már üresedésben volt. 1539-ben Brodarics a végrendeletében egy tartozása kapcsán megemlékezett az egykori Johannes de Bonzagnis csanádi püspökről. Rendelkezett, hogy 100 forintos tartozását barátja fivérének, Alexander de Bonzagnisnak fizessék meg végrendeletének végrehajtói.⁵⁹ Giovanni Battista Bonzagno mozgalmas életútja kiválóan példázza a 16. század első felének karrierlehetőségeit. Tanult klerikusként, szerteágazó kapcsolati hálót kialakítva, mind gazdasági, mind egyházi pozíciókban, diplomataként, katonaként és humanistaként is megállta a helyét.

54 *Juhász, K.*: János király i. m. 329.

55 I diarii di Marino Sanuto, (MCCCCXCVI–MDXXXIII) dall' autografo Marciano ital. cl. VII codd. CDXIX–CDLXXVII. Pubblicato per cura di Niccolo Barozzi, Venezia, 1880. 8–9., 82., 191., 257–259., 260., 420., 423–440., 491. Jelen munkámhoz az alábbi digitalizált változatot használtam: <https://archive.org/stream/idiariidimarino53sanugoog#page/n15/mode/2up> (2018. április 1.)

56 *Juhász, K.*: János király i. m. 330.

57 ETE I. 476.

58 A váradi káptalan utolsó Mohács előtti ismert prépostja Homorogdi Miklós volt (1516–1524). *Kristóf Ilona*: Egyházi középréteg a késő középkori Váradon (1440–1526). (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae Universitate Quinqueecclesiensi 4.) Pécs, 2014. 215.

59 ETE III. 379.

MAKAI JÁNOS

VSZEVOLOD FEJEDELEM A NYUGATI TÖRTÉNETÍRÁSBAN¹

Vszevolod Bolsoje Gnyezdo, azaz Nagyfészki Vszevolod vlagyimir-szuzdali fejedelem (1176–1212) kevésbé vitatott történelmi személyiség, mint bátyja, Andrej Bogoljubszkij (1157–1174).² Ennek az állításnak a bizonyításához könyvtárnyi terjedelmű szakirodalom ismerete szükséges. Az 1917 előtti orosz történetírás klasszikusai, a szovjet időszak kutatói és az 1991-et követő évek orosz történészei nézeteinek vizsgálata igazolta a fenti kijelentést.³ Jelen tanulmány a mérvadó nyugati szerzők koncepcióinak ismertetését tartalmazza.

Vernadsky és Florinsky nézetei

Az amerikai Yale Egyetem professzora, George Vernadsky (Georgij Vernadszkij) egy sorozat második köteteként 1948-ban jelentette meg *Kievan Russia* című munkáját. Ebben egyrészt azt írta, hogy Szuzdaliában egy nehéz időszak után Andrej testvérének, III. Vszevolodnak vlagyimiri nagyfejedelemként sikerült fokozatosan visszaállítania a politikai egységet. Másrészt Vszevolod szerepét elsősorban Kijev kapcsán vizsgálta, s enyhén negatív színezetű véleményt fogalmazott meg róla. Megállapításainak lényege az alábbiakban foglalható össze: a 12. század végén a volhíniai Roman és a szuzdali Vszevolod a kijevi trón ellenőrzéséért versengett, s mindkettő rivalizálást és bizalmatlanságot próbált előidézni a kijevi régió kisebb hatalmú fejedelmei között. 1200-ban Roman, ekkor már Volhínia és Halics irányítója, a kunokra összpontosította figyelmét, és súlyos csapást mért rájuk. Győzelmének hatását azonban aláaknázták az orosz fejedelmek közötti újabb nézeteltérések. Feltehetőleg Vszevolod felbujtására, Rurik vezetésével számos kijevi (a kijevi régió valamely központját irányító – M. J.) és csernyigovi fejedelem fellázadt Roman hűbérúri hatalma ellen. Miután a fentiek 1203-ban megtámadták Kijevet, kun szövetségeseik könyör-

-
- 1 A tanulmány elkészítését az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” című pályázat támogatta.
  - 2 Andrej Bogoljubszkij értékeléséhez: *Makai János: A Vlagyimir-szuzdali Fejedelemség és Andrej Bogoljubszkij az orosz történetírásban*. In: *Világtörténet*, 1988/3. 66–83. *Uő: Andrej Bogoljubszkij a szovjet korszak történetírásában*. In: *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Nova Series. Tom. XXIII. Sectio Historiae*. Szerk.: Kaló Ferenc – Nagy József. Eger, 1998. 169–186.
  - 3 *Makai János: Vszevolod vlagyimir-szuzdali fejedelem az orosz és a szovjet történetírásban*. In: *Acta Academiae Agriensis. Nova Series. Tom. XLII. Sectio Historiae*. Szerk.: Németh István. Eger, 2014. 99–113.

telenül kirabolták a várost. Roman sikeresen bosszút állt ugyan a kunokon, de kompromisszumot kellett kötnie Vszevoloddal, és közös gyámság alatt új fejedelmet neveztek ki Kijev élére. Roman 1205-ben meghalt, s Vszevolod maradt a legerősebb orosz fejedelem. Mivel őt nagyon lekötötte saját hatalmának megszilárdítása Szuzdaliában, kevésbé avatkozott bele a déli ügyekbe. Hagyta, hogy Kijevben 1206-tól a csernyigovi Vszevolod kormányozzon.⁴

A másik híres emigráns, Michael Florinsky (Mihail Florinszkij), a Columbia Egyetem oktatója két kérdéskör – a Novgorodhoz és a szeniorátushoz való viszony kapcsán – olyan gondolatokat is megfogalmazott, amelyek nem tekinthetők általánosnak a történelemtudományban. Úgy vélte, hogy a volgai bolgárok elleni harccal Vszevolod folytatta elődei politikáját, s ez a küzdelem együtt járt a Novgorod fölötti ellenőrzéssel, amely őt különösen foglalkoztatta. Florinsky szerint a novgorodiak aggódtak a rosztov-szuzdali fejedelmek erősödő befolyása miatt, de nem sok sikerrel próbáltak meg támogatást szerezni ellene Szmolenszkben és Csernyigovban. Az amerikai szerző úgy látta, hogy Novgorodnak is érdekében állt a Szuzdallal való együttműködés: nyugati kereskedelmének fejlődése gyakori konfliktusokhoz vezetett Svédországgal, Litvániával és a német lovagokkal a kereskedelmi utak ellenőrzése miatt, továbbá ki akarta terjeszteni uralmát a szomszédos finnugor területekre is. Ezekhez a vállalkozásokhoz szüksége volt szövetségesekre és katonai vezetőkre, a rosztov-szuzdali fejedelmek pedig nagyon is alkalmasnak bizonyultak a fenti szerepre. Az utóbbiakat sok gazdasági és politikai kötelék kapcsolta Novgorodhoz, hadi tapasztalatokkal rendelkeztek, és veszély esetén katonai segítséget tudtak nyújtani. De ennek a segítségnek megvolt az ára: a rosztov-szuzdali fejedelmek Jurij Dolgorukijtól kezdve következetesen arra törekedtek, hogy Novgorodot függésbe vonják. Erőfeszítéseiket III. Vszevolod alatt siker koronázta, amikor is a novgorodiak elfogadták a vlagyimiri nagyfejedelem vezető szerepét, és kérték, hogy saját választottjait nevezze ki fejedelmüknek.⁵

A rangidősség kérdésében Florinsky határozattan bírálta az északkeleti fejedelmeket. Leírta az ismert nézetet, mely szerint Andrej Bogoljubszkij szétválasztotta Kijevet és a szeniorátus rendszerét, majd megfogalmazta, hogy Vszevolod az utóbbit a Vlagyimiri Nagyfejedelemséghez kötötte. Florinsky a kijevi és a vlagyimiri szeniorátust élesen szembeállította. Úgy vélte, az előbbi a Kijevi Oroszországban főként az idegen támadókkal szembeni közös fellépést

4 Vernadsky, George: *Kievan Russia*. In: *Vernadsky, G. – Karpovich, M.: History of Russia*. Vol. II. New Haven, 1948. 222. Annak ellenére, hogy Vernadsky a mai napig tekintélynek számít, legalább két vonatkozásban pontosítani kell az általa leírtakat. Egyrészt az 1170-es évek végétől Északkelet-Ruszbán (Szuzdaliában) Vszevolod hatalmát már nem fenyegette komolyabb veszély, következésképpen nem ezért nem avatkozott be aktívabban a déli ügyekbe. Másrészt 1206 és 1210 között Rurik Rosztyiszlavics és a csernyigovi Vszevolod Szvjatoszlavics között még harc folyt Kijevért, s a szuzdali (Nagyfészki) Vszevolod csak 1210-től hagyta, hogy ott a csernyigovi Vszevolod kormányozzon.

5 *Florinsky, Michael. T.: Russia: A History and an Interpretation in Two Volumes*. Vol. I. New York, 1953. 49–50.

szolgált, a rosztov-szuzdali fejedelmek viszont önző politikájuk leplezésére használták fel. Így például Andrej és Vszevolod rávette a szmolenszki fejedelmeket, hogy Rosztov-Szuzdal érdekében harcoljanak Novgorod és Csernyigov ellen, és Vszevolod ugyanezt az elvet alkalmazta a rjazany-muromi fejedelmekkel kapcsolatban.⁶ A fentiek ismeretében nem meglepő, ha Florinsky Andrej és Vszevolod tevékenységéről negatív értékelést adott: sajnálatos, hogy a vlagyimiri nagyfejedelmek presztízsüket és hatalmukat Északkelet-Oroszország regionális érdekeinek képviselőjére használták fel, gyakran kárt okozva ezzel más fejedelemségeknek.⁷

Német és amerikai értékelések az 1960-as évekből

A kölni Günther Stökl 1962-ben jelentetett meg kötetet az orosz történelemről. Ahhoz képest, hogy a kezdetektől a 20. századig tárgyalta az eseményeket, viszonylag nagy teret szentelt a fejedelem tevékenységének. Véleménye szerint Andrej öccsének, Vszevolodnak ugyancsak a korlátlan fejedelmi hatalom megvalósítása volt a célja. Tapasztalatai miatt azonban már okosabb volt, kevesebb erőszakos módszert alkalmazott, ezért hosszú távon is nagyobb sikereket ért el.⁸

A szerző általában összevonva értékelte az északkeleti fejedelmek külpolitikáját: a külső terjeszkedés összhangban volt a belső stabilizációval. A vlagyimiri fejedelmek lépésről lépésre, kiszámíthatatlan kockázatok nélkül növelték hatalmukat. A gyengébb szomszédok, mindenekelőtt Szmolenszk és Murom-Rjazany rövid idő alatt függésbe kerültek, és el kellett ismerniük az új nagyfejedelem, Vszevolod „sztarejsinszvoját” (szeniori pozícióját – M. J.). A genealógiától függetlenül a leghatalmasabb lett a legidősebb, és ennek felelt meg az új megszólítás, amely a kijevi korszak fejedelmei között elképzelhetetlen lett volna.⁹

A volgai út az új nagyfejedelemség közvetlen érdekeit érintette. Ez északnyugaton Novgorod, délkeleten pedig a volgai bolgárok kezében volt. Stökl szerint Vszevolod és fiai Novgorodot annyira a befolyásuk alatt tartották, hogy krónikásaik Vlagyimiri és Nagy Novgorodi Nagyfejedelemségről kezdtek írni. Ő is utalt a két szomszédos terület érdekeinek kölcsönhatására és az abból adódó problémára: a gazdasági függőség mellett a novgorodi politika is súlyos helyzetben volt. A városnak nagy területe és kereskedelmi kapcsolatai katonai védelméhez fejedelemre volt szüksége. Csak az teljesíthette a feladatot, aki reális hatalommal rendelkezett, de ilyen hatalmuk csak a vlagyimiri nagyfejedelmek

6 Uo. 50–51.

7 Uo. 54.

8 *Stökl, Günther: Russische Geschichte. Von den Anfängen bis zur Gegenwart.* Stuttgart, 1990. 115. Ez már az ötödik kiadás. Az első 1962-ben, az utolsó, a hetedik a szerző halála után, 2009-ben jelent meg.

9 Uo. 117.

jelöltjeinek volt. Ők azonban nemcsak a város önállóságát, hanem önkényes lépéseikkel nemritkán Novgorod lelegelementárisabb érdekeit is veszélyeztették. Ugyanakkor a volgai bolgárokkal kapcsolatban Szuzdal-Vlagyimirnak nem voltak ilyen messzire tekintő céljai, és itt szerényebb sikerek is születtek.¹⁰

Egy rövid áttekintésből sem hagyható ki a kaliforniai Nicholas Riasanovsky Oroszország története című kötete. Ez jó példa arra, hogy az összefoglaló munkáktól esetenként nem sok újdonság várható a témával kapcsolatban. Különösen érvényes a fenti megállapítás abban az esetben, ha a szerző nem a középkor kutatója. Riasanovsky – némiképpen Kljucsevszkij értékelésére emlékeztetve – azt állapította meg, hogy Vszevolod nagyfejedelemként egész Oroszország fölött érezte hatalmát,¹¹ majd Vlagyimir-Suzdal Vszevolod halála utáni felosztását példaként említve arra hívta fel a figyelmet, hogy a nagyfejedelmi tisztség – északkeleten való elhelyezkedésével és a fejedelmi utódlás bonyolult, kijevi gyakorlatával együtt – az orosz egység szimbóluma maradt, miközben a területeket felosztották.¹²

Klaus Zernack, Majna-Frankfurt egyetemének professzora 1967-es kötetében kronológiai áttekintést adott. Eszerint Mihail fejedelem 1176-ban halt meg; testvérét, a sok gyermeke miatt Nagy Fészeknek elnevezett Vszevolodot, akit (korábban – M. J.) Mihail állított Perejaszlavl Zalesszkij élére, egyidejűleg Vlagyimirban utódnak kiáltották ki, s „nem vitatottan” 1212-ig uralkodott északkeleti volosztyában, 1190-től pedig a kijevi nagyfejedelmi trón szintén az övé volt.¹³ Zernack rövid értékelést is készített a fejedelem tevékenységéről: az ő uralma egyrészt Északkelet és Dél számára is visszatérést jelentett Bogoljubszkij módszereihez. Másrészt Vszevolod a nagyfejedelmi trónon ülve dinasztikus szempontból a régi rosztov-suzdali földet („das alte Rostov-Suzdaler Land”) az állam (a Kijevi Rusz – M. J.) legerősebb és legbefolyásosabb részévé tette, s ez a föld a 13. században és a 14. század elején a Vszevologyicsok örökletes monarchiáját képezte.¹⁴

Vszevolod északkeleti pozícióját 1176 után valóban nem lehetett megkérdőjelezni, ez azonban nem mondható el a német kutató néhány állításáról. Először is nem tudni, mire alapozta, hogy a kijevi trón Vszevolodé lett, ill. hogy ehhez miért éppen az 1190-es évszámot adta meg. Lehetséges, hogy a szerző a nagyfejedelmi cím következetes alkalmazásának kezdetét a kijevi nagyfejedelmi trón megszerzéseként értelmezte? Másodsor, a mongol hódítás előtti Rusz fejedelemségeivel kapcsolatban túlzás örökletes monarchi-

10 Uo. 117–118.

11 *Riasanovsky, Nicholas V.: A History of Russia. New York – Oxford, 1984. 91.* A kötet először 1963-ban jelent meg.

12 Uo. 92.

13 *Zernack, Klaus: Die burgstädtischen Volksversammlungen bei den Ost- und Westslawen. Studien zur verfassungsgeschichtlichen Bedeutung des Veče. Giessener Abhandlungen zur Agrar- und Wirtschaftsforschung des europäischen Ostens. Band 33. Wiesbaden, 1967. 98.*

14 Uo. 98–99.

áról írni. (Ez a megjegyzés természetesen nem csak Zernackra vonatkozik.) Az igaz, hogy 1212 után északkeleten a sors és Vszevolod akaratából csak az utóbbi fejedelem leszármazottai irányíthatták a területi egységeket, de ez még nem jelenti azt, hogy az utódok monarchák lettek volna.

Német koncepciók az 1970-es évek végéről

A tübingeni Dietrich Wörn az 1970-es évek végén egy hosszú tanulmányt szentelt Nagyfészki Vszevolod (Vsevolod III. „Bol’šoe gnezdo”) uralmi ideológiájának, elsősorban az írott forrásokat és a képzőművészet emlékeit vizsgálva. A szerző nem kerülhette meg Vszevolod és az egyház viszonyának értékelését. A Lavrentyij-évkönyv feljegyzései alapján úgy vélekedett, hogy elődje, Andrej turbulens egyházpolitikájához képest Vszevolod alatt nem lépett fel semmilyen konfliktus a fejedelem és a püspök között. A világi hatalom és az egyház kapcsolata éppen hogy idillinek tűnik, de ez nyilvánvalóan nem tükrözi a történelmi valóságot. Wörn egyetértett Francis Dvornikkal abban, hogy Vszevolod „mint egy abszolutista uralkodó, úgy uralkodott az egész fejedelemség felett, fensőbbségét (seine Oberhoheit) Kijevben és Novgorodban is érvényesítette”, s a nagy tekintélytől átvett idézettel a német szerző azt a nézetét kívánta bizonyítani, miszerint ilyen körülmények között az egyház nyilván messzemenően kiszolgált a fejedelmet.¹⁵

Wörn megállapította, hogy Vszevolod a Lavrentyij-évkönyvben többször is templomalapítóként jelenik meg,¹⁶ s részletesen foglalkozott a vlagyimiri Dmitrijevszkij (Demeter)-székesegyházzal. Úgy vélekedett, hogy a fejedelem a névadó szentje, Szaloniki Szent Demeter tiszteletére szánt templom építésével olyan hagyományhoz csatlakozott, melyet Oroszországban még Szent Vlagyimir teremtett meg, és amely Jurij Dolgorukij által Vlagyimirba (inkább Szuzdalba – M. J.) is eljutott.¹⁷ A német szerző támogatta Ny. Ny. Voronyin és G. K. Vagnyer azon nézetét, miszerint a Dmitrijevszkij-székesegyház és a homlokzatain található domborművek mint ideológiai-művészi ábrázolások, Vszevolod uralkodásának dicsőítését jelképezik; valamint úgy látta, hogy a művészek a szobrok faragásakor nem voltak a belső festésre jellemző merev programhoz kötve, és nem vették figyelembe az egyházi személyek elvárásait.¹⁸

15 Wörn, Dietrich: Studien zur Herrschaftsideologie des Grossfürsten Vsevolod III. „Bol’šoe gnezdo” von Vladimir (1176–1212). Ein Beitrag zur Erforschung der historiographischen und künstlerischen Formen der Herrscherverherrlichung im russischen Hochmittelalter. In: Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, Bd. 27 (1979). H. 1. 9. A Dvorniktól átvett idézet: *Dvornik, Francis: Byzantine Political Ideas in Kievan Russia.* In: *Dumbarton Oaks Papers* 9/10 (1956). 118.

16 Wörn i. m. 9.

17 Uo. 11.

18 Uo. 14.

Wörn azoknak adott igazat, akik a székesegyház északi homlokzatának egyik alakját Vszevoloddal azonosították, s ezt a domborművet a déli homlokzaton található Nagy Sándor ábrázolással vetette össze. Arra a következtetésre jutott, hogy a két szoboralak összefügg egymással: a legendás ókori uralkodónak, a keleti népek leigázójának északi megfelelője „új Sándorként” a vlagyimiri nagyfejedelem lett. Mindketten részesültek a központi Salamon-figura Istenhez hasonlatos ünnepélyességéből, amely az Isten által rendelt király ideális típusát szimbolizálta. Wörn Nagy Sándor és Vszevolod történeti személyiségekként megjelenített alakjait a nyugati homlokzat Dávid és Salamon király ábrázolásaival is összefüggésbe hozta.¹⁹ A szerző úgy vélekedett, hogy Vszevolodnak, az alapító ábrázolásának tényétől még fontosabb az, hogy őt trónon ülve jelenítették meg. Wörn ezt nagyon különleges ikonográfiai típusnak tartotta, és nem a bizánci uralkodók zsánerszerű ábrázolásával, hanem az uralmi ideológiával kapcsolta össze. Bizonyítékként a német történész nemcsak azt a környezetet (Salamon, Dávid – Salamon, Nagy Sándor, krisztológiai és a szentek történetéhez tartozó motívumok) nevezte meg, ahol a Vszevolod-csoportot elhelyezték, hanem a Lavrentyij-évkönyvet is.²⁰

Wörn párhuzamot talált a nyugat-európai és vlagyimir-szuzdali művészet és uralmi ideológia között, s úgy vélekedett, hogy ez úgy magyarázható meg legkönnyebben, ha a Dmitrijevszkij-székesegyház külső díszítésében feltételezzük a Német-római Császárságból érkezett művészek meghatározó közreműködését, akiknek Vszevolod fejedelem világi elemekkel megspékelt teokratikus uralmi ideológiáját nem volt nehéz a szobrászat nyelvére lefordítani. A szerző a hatalom gyakorlásával kapcsolatban is egybeesést vélt felfedezni Oroszország és a Nyugat, elsősorban a szétagolt Németország között. Álláspontja szerint a 12. századi orosz fejedelmek döntő politikai újítása az volt, hogy a részfejedelemségek kiépítését az egész birodalom irányításának hegemonista igényeivel kötötték össze, s ez a párhuzamosság határozta meg a csernyigovi, a halics-volhíniai és vlagyimir-szuzdali fejedelmek, közülük is kiváltképpen Vszevolod politikáját.²¹

A nyugat-német kutató azt a kérdést is feltette, hogy ki volt a felelős a Dmitrijevszkij-székesegyház homlokzatain lévő képi programért, vagyis kihez köthető a templom külső díszítése. Ezután óvatos válasszal és indoklással szolgált: sok minden utal arra, hogy a székesegyház homlokzati szobrai esetében Vszevolod ízlése és személyes akarata döntő szerepet játszott; a fejedelem élete és a politikai körülmények pedig magyarázatot adnak uralmi ideológiájának irodalmi és művészi megjelenítésére, az egyházi és világi elemek egyenlő súlyban tartására, továbbá a bizánci és nyugati elemek összekötésére.²²

19 Uo. 25.

20 Uo. 26.

21 Uo. 33, 35–36.

22 Uo. 39. Vszevolod fejedelem uralmi ideológiájának irodalmi vonatkozásai az évkönyvekben találhatóak.

Az Oroszország történetének kézikönyvében 1979-ben megjelent írásában a münsteri Hartmut Rüss korrekt módon összegezte Nagyfejszkű Vszevolod tevékenységét: hosszú uralkodása a Vlagyimir-szuzdali Fejedelemség történetének csúcspontját jelentette, hiszen az ekkor vált Rusz legerősebb és legbefolyásosabb területévé. A Perejaszlavl Russzkij feletti ellenőrzést az 1180-as évek végén szerezte meg. 1189-ben Vlagyimir halicsi fejedelem ismerte el uralmát. Egy 1196-os egyezményrel, melyet a csernyigovi Olgovicsokkal kötött, biztosította magának, hogy tartósan befolyása legyen a kijevi politikai ügyekre. Azzal, hogy a kunok ellen látványos hadjáratot folytatott (1198), hangsúlyozta a Ruszon belüli vezető szerepre támasztott igényét. A halics-volhíniai Romannal, majd az ő halála (1205) után a csernyigovi Olgovicsokkal gyakorolta a szeniori pozícióból fakadó ellenőrzést Kijev felett (duumvirátus), még ha korlátozottan is. Befolyását sikeresen kiterjesztette a déli területekkel határos Rjazanyra. Novgorod számára viszont problematikus volt a nagyhatalmú szomszéd jelenléte. Már Andrej Bogoljubszkij is próbálta közvetlen támadással elfoglalni a várost, ám be kellett érnie az összekötő utak (és ezáltal a Novgorod számára fontos gabonaszállítás) lezárásával. Vszevolod és utódainak uralkodása alatt a novgorodiaknak jórészt szuzdali fejedelmeket kellett elfogadniuk, így a krónikákban Vlagyimiri és Nagy Novgorodi Nagyfejedelemségről kezdtek írni. Annak érdekében, hogy biztosítsa a Volga mentén kelet felé haladó, letelepülő szlávok előnyomulását, és hogy kedvező kereskedelmi feltételeket szerezzen, Vszevolod több katonai akciót hajtott végre a volgai bolgárokkal szemben. Ellenük már Jurij Dolgorukij és Andrej Bogoljubszkij is indított hadjáratot. A belső ügyekben Vszevolod óvatosan folytatta elődjének politikáját. Uralkodása alatt nem volt kérdéses a fejedelemség politikai egysége, illetve a nagyfejedelmi rangot mint hivatalos címet ő használta először az 1190-es években. Vszevolod hatalmának jelentősége és isteni legitimációja hatalmi ideológiai kifejezésre talált az egyházi és történeti tárgyú irodalomban, illetve a szakrális épületek művészi kivitelezésében.²³

Hurwitz és Fennell Vszevolodról

Az amerikai kutató, Ellen S. Hurwitz Andrej Bogoljubszkijt bemutató kötetében együtt is értékelt a két testvért. Ennek lényege az alábbiakban foglalható össze: az orosz történelem egyik legnagyobb iróniája, hogy Andrejt politikájának tragikus következményei mártírrá tették. Jó hírneve a vlagyimiri hatalom helyreállításával állt helyre. Vszevolod 1177-ben utasítást adott az Andrej uralmát megörökítő feljegyzések befejezésére. Ez az évkönyvredakció Vszevolod elődjét tartja Vlagyimir városa, az új, az Istenanya által védelt politikai

23 Rüss, Hartmut: Das Reich von Kiev. In: Handbuch der Geschichte Russlands. Herausgegeben von M. Hellmann, Münster – K. Zernack, Giessen – G. Schramm, Freiburg. Band 1: Von der Kiever Reichsbildung bis zum Moskauer Zartum. Herausgegeben von M. Hellmann. Lieferungen 4/5, Stuttgart, 1979. 345.

központ megalapítójának. Andrej azért vesztette életét, hogy az új város prosperálhasson. Vszevolod merített bátyja eredményeiből, amikor megszerezte a települést, és a fejedelemséget eléggé kiépítette ahhoz, hogy az Arany Horda uralmát túlélje. Azonban Vszevolod jól megtanulta a meggyilkolt féltestvére uralmáról szóló leckét: a Kljazma menti Vlagyimir és a rosztovi föld (a Vlagyimir-szuzdali Fejedelemség – M. J.) nem maradhat fenn, ha túl szorosan kötődik Kijevhez.²⁴

John Fennell oxfordi professzor a középkori Rusz válságáról írt könyvet. Ebben nem az a meglepő, hogy angol nyelven 1983-ban adták ki, sokkal inkább az, hogy a munka, még a Szovjetunió létezésének időszakában, oroszul is megjelenhetett. Fennell is kitért a vlagyimiri fejedelem értékelésére. Eszerint III. Vszevolod I. Vlagyimir (980–1015) egyik legbölcsebb és legelőrelátóbb utóda volt, akinek tekintélyét a kortárs fejedelmek széles körben elismerték,²⁵ s közülük a déliek úgy tekintettek rá, mint az elsőre az egyenlők között (primus inter pares), vagy mint a rangidősre Rurik valamennyi utóda között.²⁶ Továbbá a szerző úgy látta, hogy vlagyimiri fejedelemként a nemzetközi küzdötéren is rendkívüli módon megnőtt a tekintélye, fejedelemségének területe pedig jelentősen növekedett.²⁷ Fennell véleménye szerint a fejedelem halálának is komoly hatása volt: 1212-ben III. Vszevolod meghalt. Rusz északkeleti részét harminckét évig irányította irigylésre méltó hozzáértéssel, tapintattal és türelemmel, emellett vlagyimiri nagyfejedelemként kormányzása nagyobb része alatt ügyesen manipulálta a déli politikai erőket. Halála után – és kétségkívül ennek következményeként – hamarosan az összes orosz fejedelemség politikai sorsában jelentős változások történtek. A tatárok 1223. évi, első betörését megelőző évtized a szuzdali földön a III. Vszevolod nagyszámú fia közti kegyetlen belháborúknak, délen ugyanakkor az erőviszonyok teljes megváltozásának lett a szemtanúja.²⁸

Vszevolod nagyfejedelemi címéről

A 20. században a nyugati történetírásban többen is figyelmet szenteltek a nagyfejedelemi cím használatának. L. K. Goetz tanulmánya²⁹ még a század elején jelent meg, s évtizedek múltán újabb rövidebb-hosszabb produktumok

24 Hurwitz, Ellen S.: Prince Andrej Bogoljubskij: The Man and the Myth. In: *Studia Historica et Philologica* XII, Sectio Slavica 4. Firenze, 1980. 22.

25 Fennel, Dzsón: *Krizisiz szrednyevokovoj Ruszi, 1200–1304.* (Fennell, John: *The Crisis of Medieval Russia, 1200–1304.*) Moszkva, 1989. 37.

26 Uo. 38.

27 Uo. 40.

28 Uo. 72–73. Nem tudni, John Fennell, a precíz és megbízható történész könyvében miért szerepel az a kitétel, miszerint Vszevolod harminckét évig irányította Rusz északkeleti részét. A fejedelem uralma valójában harminchat évig tartott (1176–1212).

29 Goetz, L. K.: *Der Titel „Grossfürst“ in den ältesten russischen Chroniken.* In: *Zeitschrift für Osteuropäische Geschichte.* Vol. I. 1911. 23–66, 177–214.

születtek.³⁰ A kérdés egyik legismertebb kutatójának a lengyel Andrzej Poppe bizonyult. Az 1970-es években készített munkájában azt elemezte, hogyan jelenik meg a nagyfejedelmi titulus az Igor-énekekben,³¹ 1984-es lengyel nyelvű írása pedig a Kijevi Rusz egész időszakára kiterjesztette a vizsgálódást.³² Az utóbbinak 1989-ben megjelent, kiegészített, angol nyelvű változata széles körben ismertté vált.³³ Ebben a források mellett Poppe kollégái korábbi eredményeit is felhasználta. Legfontosabb megállapításai az alábbiakban foglalhatók össze: az első orosz fejedelem, aki rendszeresen használta a nagyfejedelmi címet, Vszevolod volt. Ez vlagyimiri kormányzása első éveiben nem, csak a 12. század végétől figyelhető meg. Az 1180-as évekhez kapcsolódó néhány említés az évkönyv későbbi átdolgozásának eredménye lehet. A cím következetes alkalmazása 1190-ben kezdődött, és 1195 után került túlsúlyba.³⁴

Poppe szerint Vszevolod nagyfejedelmi titulusának elismerését a többi orosz területen bizonyos fenntartásokkal fogadhatták, s feltételezését igyekezett konkrétumokkal alátámasztani: a Kijevi Évkönyvben megfigyelhetjük, hogy őt délen nem nevezték következetesen nagyfejedelemnek, s a krónikás hozzáállása azt tükrözi, hogy Szuzdal uralkodójának politikai befolyása ingatag volt. A novgorodi évkönyvírók sem nevezték így Vszevolodot, de a realitások rugalmasságra kényszerítették őket. Az 1199-ben Vlagyimirba érkező követek nagyon jól tudták, hogy nem engedhetik meg maguknak a protokoll megsértését, ezért a Vszevolod Jurjevics Nagyfejedelem Úr megszólítást alkalmazták. Kijev uralkodói (Szvjatoszlav Vszevolodovics és Rurik Rosztyiszlavics) részéről a titulus használata szemmel láthatóan másodrangú kérdésnek számított, és inkább válasz volt a Kljazma menti Vlagyimir törekvéseire.³⁵

A francia Wladimir (később Vladimir) Vodoff tanulmánykötete 1989-ben jelent meg, s ebben két írás is tárgyalta Nagyfészki Vszevolod titulusának kérdését. Az egyik tanulmányban a szerző Kljucsevszkijnek azt az állítását vitatta, mely szerint a kijevi fejedelmek már a 11. századtól kezdve viselték a nagyfejedelmi

30 Schmidt, Knud R.: *Sociale Terminologie in russischen Texten des frühen Mittelalters*. (Bis zum Jahre 1240). Kopenhagen, 1964. 293.; Arrignon, Jean-Pierre.: *Usage et valeur du titre de Grand Prince (Velikij Knjaz') dans la Russie du Nord-est aux XIIIe et XIVe siècles*. In: *Les Principautés au Moyen-Age*. Bordeaux, 1979. 173–184.; Vodoff, Wladimir: *La titulature des princes russes du Xe au début de XIIe siècle et les relations extérieures de la Russie Kievienne*. In: *Revue des Etudes Slaves*. Vol. LV, 1983. 139–150.; Vodoff, Wladimir: *La Titulature princière en Russie du XIe au début du XVe siècle*. *Questions de critique des sources*. In: *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*. Vol. XXXV, 1987. 1–35.

31 Poppe, Andrzej: *On the Title of Grand Prince in the Tale of Ihors' Campaign*. In: *Eucharisterion: Essays to Omeljan Pritsak*. Harvard Ukrainian Studies. Vol. III-IV, 1979–1980. 684–689.

32 Poppe, Andrzej: *O tytule wielkksiążęcym na Rusi*. In: *Przegląd Historyczny*. Tom LXXV, 1984/3. 423–439.

33 Poppe, Andrzej: *Words that Serve the Authority. On the Title of „Grand Prince” in Kievan Rus’*. In: *Acta Poloniae Historica*. Tom. 60. Warszawa, 1989. 159–184.

34 *Uo.* 174.

35 *Uo.* 175.

címet. Megnevezte azokat a történészeket, akik korábban vagy Vodoff kortársaiként használták a titulust. A listán többnyire jól ismert nevek sorakoztak: Sz. F. Platonov, B. A. Ribakov, B. D. Grekov, Sz. V. Juskov, L. V. Cserepnin, V. T. Pasuto, H. Rüss, W. Philipp és mások.³⁶ Azokat a tudósokat (M. Sz. Hrusevszkijt és A. Je. Presznyakovot) is felsorolta, akik felléptek a nagyfejedelemi cím használata ellen,³⁷ majd azok (L. K. Goetz, A. A. Sahmatov, M. D. Priszjolkov, Ja. Ny. Scsapov, V. L. Janyin, A. G. Kuzmin) következtek, akik kétségbe vonták a *nagy* jelző korai alkalmazását.³⁸ Vodoff arra az álláspontra helyezkedett, hogy a végső következtetés, már amennyire ilyen lehetséges, a kijevi időszak legszakavatottabb, lengyel kutatójától származik. Poppe pedig a források újbóli tanulmányozásának eredményeképpen a német Goetz véleményével értett egyet, aki Vszevolod szuzdali fejedelemnek tulajdonította a nagyfejedelemi cím felvételét.³⁹

A titulus novgorodi alkalmazásával kapcsolatban azonban Vodoff bírálta lengyel kollégáját. Állásfoglalásának lényege a következő volt: 1270 előtt nem lehet intézményes jelleget tulajdonítani a nagyfejedelem kifejezés néhány előfordulásának az Első Novgorodi Évkönyvben, legyen szó akár Jaroszlav Vlagyimirovicsról (Vszevolod pártfogoltjáról a novgorodi trónon – M. J.) vagy magáról a vagyimir-suzdali Vszevolodról. Ilyen körülmények között nehéz Poppéval egyetértenünk, aki elfogadta egy szuzdali forrás, a Lavrentyij-évkönyv tanúságát, és ezzel Nagyfészki Vszevolod idejére tette azt az időszakot, amikor Novgorod elismerte a vlagyimiri uralkodók (des souverains de Vladimir) nagyfejedelemi címét. Csak az 1270 és 1300 közé eső időszakra vonatkozóan próbálhatunk utalásokat találni az Első Novgorodi Évkönyvben, s ezek alapján tudjuk meghatározni azta pontos évszámot, amikortól a nagyfejedelem titulust használni kezdték a novgorodi gyakorlatban.⁴⁰

36 *Vodoff, Wladimir*: Remarques critiques sur le cours de terminologie d'histoire russe de V. O. Ključevskij. In: *Vodoff, W.*: Princes et principautés russes (X^e–XVIIe siècles). Northampton, 1989. 280–281.

37 *Uo.* 281.

38 *Uo.* 282–283.

39 *Uo.* 283. A tanulmánykötet Vodoff korábbi munkáinak reprintje, ezért abban nem *Poppe* 1989-es angol nyelvű munkájára, hanem a lengyel szerző két korábbi írására való hivatkozás található: *Poppe*, 1979–1980. 684–689. *Poppe*, 1984. 423–439. A Goetz által használt terminológiával kapcsolatban Vodoff azt a megjegyzést tette, hogy a kiváló német történész néhány évvel annak a közleménynek (*Goetz*, 1911) a megjelenése előtt, amelyben Nagyfészki Vszevolodnak tulajdonította a nagyfejedelemi cím felvételét, folyamatosan használta a „Grossfürst” kifejezést a (korábban élt – M. J.) kijevi fejedelmekre is: *Goetz, L. K.*: Staat und Kirche in Altrussland. Kiever Periode, 988–1240. Berlin, 1908

40 *Vodoff, Wladimir*: La titulature princière en Russie du XIe au début du XVIe siècle. In: *Vodoff, W.*: Princes et principautés russes (X^e–XVIIe siècles). Northampton, 1989. 21.

Az 1990-es évekhez köthető koncepciók

Az 1990-es évek közepén Janet Martin, a floridai Miami egyetemének professzor asszonya Vszevolod Kijevhez való viszonyát vizsgálva az alábbiakat állapította meg: Andrej Bogoljubszkij halála is a dinasztikus kapcsolatok egy korszakának végét jelezte a Kijevi Ruszban. A Jurjevicsek, az utódlásért küzdő egyik főág képviselői és a hagyományos rend tartópillérei, felhagytak a nagyfejedelmi trónért folytatott versengéssel. Vszevolod, bár az idősebb nemzedék tagja volt, és a század végére elismerték a dinasztia rangidős fejedelmének, saját patrimoniumára, a szomszédos Rjazanyi, ill. Muromi Fejedelemségre és Novgorodra összpontosította figyelmét.⁴¹ 1194-ben, a kijevi Szvjatoszlav halála után a vlagyimiri fejedelem nem követelte ugyan magának a kijevi trónt, de döntő szava volt abban, hogy Rurik legyen az utód.⁴² Az 1206–1212 közötti események még kevésbé voltak áttekinthetők, mint a korábbiak, mert Vszevolod, a rangidős fejedelem életben volt, és hol az egyik, hol a másik pályázó érdekében vetette latba tekintélyét.⁴³

A cambridge-i szerzőpáros, Simon Franklin és Jonathan Shepard szintén Vszevolod kijevi politikájával kapcsolatban fogalmazott meg említést érdemlő gondolatot. Eszerint ő már részt vett az 1173-ban zajlott kegyetlen hadjáratban, és tanult testvére bukásából. Időről időre megnyomta az emelőkart, nyomást gyakorolt és fenyegetett is, de igen kevés hajlandóságot mutatott az iránt, hogy a déli ügyekbe közvetlenül beavatkozzon.⁴⁴

A Franciaországba emigrált Mihail Heller történész és író kötetének magyar nyelvű változatát 1996-ban adták ki. Bár a szerző történészként elsősorban nem a középkor szakértője volt, a nyilvánvaló fordítási hibák kijavítását követően a témával kapcsolatos három értékelése, ill. gondolatmenete figyelmet érdemel. Egyrészt Heller szerint Vszevolod uralkodásának 36 esztendeje a Vlagyimir-szuzdali Nagyfejedelemség virágkora volt. Másrészt a vlagyimiri fejedelem és halicsi rokonai kapcsolatáról a szerző az alábbiakat állapította meg: Éleseszű Jaroszlav felesége Nagyfészkü Vszevolod nővére volt, és támogatta a szuzdali fejedelem politikáját. Északkelet és Délnyugat szövetsége a kijevi központ ellen irányult, s mindenekelőtt Vszevolod számára volt előnyös. Amikor Éleseszű Jaroszlav halálát követően fia, Vlagyimir visszaszerezte a magyar király által elhódított örökségét, és igyekezett trónját megszilárdítani, távoli nagybátyjától kért segítséget.⁴⁵

41 *Martin, Janet*: Medieval Russia, 980–1584. Cambridge Medieval Textbooks, Cambridge, 1995. 117.

42 *Uo.* 100.

43 *Uo.* 124.

44 *Franklin, Simon – Shepard, Jonathan*: The Emergence of Rus, 750-1200. London - New York, 1996. 351. 1173-ban egy Andrej Bogoljubszkij által szervezett had indult Kijev ellen, de Visgorodnál vereséget szenvedett. A vlagyimir-szuzdali fejedelem nem tudta kiköszörülni a csorbát, mert 1174-ben meggyilkolták.

45 *Mihail Heller*: Az Orosz Birodalom története. In: *Mihail Heller – Alekszandr Nyekrics*:

Harmadrészt egy összefoglaló munkához képest Heller viszonylag részletesen ismertette Vszevolod rjazanyi politikájának egyes eseményeit: 1207-ben a rjazanyi fejedelmek úgy döntöttek, hogy szembeszállnak politikájával. A nagyfejedelem ezután bezáratta azokat, akiket sikerült elfognia, s követelte, hogy a többieket feleségeikkel együtt adják ki, majd Vlagyimirban bebörtönöztette őket. A rjazanyi városokat Vszevolod helytartói kormányozták, a trónra pedig a fia ült. A rjazanyiak azonban nem nyugodtak bele a döntésbe, ezért Vszevolod kitelepítette a város valamennyi lakosát a püspökkel együtt, magát Rjazanyt felperzselt, a fejedelemséget pedig a vlagyimir-szuzdalihoz csatolták. A szerző azt a megállapítást tette, hogy ez volt a területszerzés első példája, amikor egy óorosz fejedelem egy másik óorosz fejedelem rovására növelte meg birtokait.⁴⁶

Kanadai és francia értékelés a 21. század elejéről

A birminghami Maureen Perrie szerkesztésében 2006-ban jelent meg Cambridge-ben egy újabb Oroszország-történet első kötete. Ennek a korai Russzal és Moszkóvia felemelkedésével foglalkozó részét igen neves brit és észak-amerikai kutatók (Jonathan Shepard, Simon Franklin, Martin Dimnik, Janet Martin) írták. Az 1462-ig terjedő időszak kapcsán az egyetlen kivételt az orosz V. L. Janyin jelenti, akinek a nevéhez a középkori Novgorod történetének bemutatása fűződik. Az óorosz fejedelemségek helyzetét tárgyaló részben a torontói Dimnik az alábbi értékelést adta a vlagyimiri fejedelemről: Vszevolod Nagy Fészek hatalma Roman Msztyiszlavics halálakor (1205-ben) volt a legnagyobb. Nem avatkozott a déli ügyekbe, energiáit arra fordította, hogy az északkeleti területek fölött megszilárdítsa uralmát. Elhatározta, hogy aláveti a rjazanyi fejedelmeket, akik ha egyesítették volna erejüket csernyigovi rokonaikkal, komoly fenyegetést jelentettek volna a hatalmára. A Kaszpi-tengertől induló kereskedelem feletti ellenőrzésért hadat viselt a volga-kámai bolgár és a mordvin törzsek ellen. Megsemmisítette a kun táborhelyeket a Don folyó mellett, és megerősítette a védelmet a Közép-Volga és az Északi-Dvina mentén. Bár a Volga felső folyásánál novgorodi területeket szerzett, magát Novgorodot nem sikerült elfoglalnia. Oda a Rosztyiszlavicsok közé tartozó Msztyiszlav Udaloj fészkelte be magát. Vszevolod saját patrimoniumában – Andrejhez hasonlóan – központosító politikát folytatott a helyi ellenzék elnyomásával és a városok megerősítésével. Ő is épített templomokat, s közülük az egyik legkülönlegesebb Szent Demeter vlagyimiri székesegyháza, amely domborműveiről híres.

Orosz történelem I. Osiris 2000, Budapest, 1996. 53–54. A szerző nevének orosz változata Mihail Jakovlevics Geller, a francia pedig Michel Heller. A Mihail Heller név a magyar nyelvű kötetben szereplő változat.

46 Uo. 55.

Végül az évkönyvszerkesztmény fennmaradása, mint apja és bátyja esetében is, azt bizonyítja, hogy uralma alatt virágzó irodalmi tevékenység folyt.⁴⁷

2016-ban Martin Dimnik újabb kötettel jelentkezett, de ebből a Vszevolod-értékelésnek csak azokat az elemeit érdemes kiemelni, amelyek eddig nem kerültek ismertetésre. A nyugalmazott torontói professzor utalt rá, hogy felmerült az az elgondolás, miszerint Vszevolod volt Rusz első fejedelme, aki felvette a nagyfejedelmi címet. Dimnik úgy vélekedett, hogy Szvjatoszlav Vszevolodovics 1194-ben Kijevben bekövetkezett halála után Vszevolod vitathatatlanul az egész Rusz leghatalmasabb fejedelme volt, majd hozzátette: a Monomah-ház rangidős fejedelmeként élvezett erkölcsi tekintélyét, valamint katonai erejét az egész Monomah-ág fölötti vezető szerepének megerősítésére használta fel, és hadi fölényét még a csernyigovi fejedelmek is elismerték. A szerző szerint Vszevolod volt az utolsó vlagyimiri fejedelem, aki az egész északkeleti területet ellenőrizte. Mivel minden unokaöccse korábban halt meg mint ő, az egész szuzdali földet fiaira hagyhatta. Így biztosította, hogy a Jurjevicsek közül az ő vonala legyen az egyedüli, Szuzdaliát irányító család. Azonban azzal, hogy minden fiának patrimoniumot adott, gyengítette Szuzdalia katonai erejét.⁴⁸

Pierre Gonneau és Aleksandr Lavrov párizsi professzorok 2012-es kötetében Nagyfészki Vszevolod (Vsevolod-la-Grande-Nichée) kevesebb figyelmet kapott, mint bátyja, Andrej Bogoljubszkij. Általános értékeléseként ez olvasható: Andrej meggyilkolása után két zavaros év következett, amely alatt fivérének, Mihalkónak nem sikerül felülkerekednie Rosztov és Szuzdal lázadó lakosságán. 1176-ban érkezett el Nagyfészki Vszevolod ideje, aki határozottan lépett fel, és egészen 1212-ben bekövetkező haláláig uralkodott Szuzdaliában. Uralmának csúcspontján megfélemlítette Murom és Rjazany fejedelmeit, és saját örököseit juttatta Perejaszlavl Juzsnij és Novgorod trónjára.⁴⁹

A Novgorod történetét bemutató, feltehetően Gonneau által írt, több mint húszoldalas alfejezet viszont alaposabban foglalkozik Vszevoloddal. Ennek egyik része a meghívott fejedelmek időszakát (1136–1196), a másik pedig Szuzdal felemelkedését, vagyis a Vlagyimir-szuzdali Fejedelemség Novgorod fölötti befolyásának időszakát (1196–1265) tárgyalja.⁵⁰ Az elsőről a szerző azt állapította meg, hogy amint Vszevolodnak sikerült visszaszereznie Bogoljubszkij örökségét, igyekezett pártfogoltjainak helyzetét megszilárdítani Novgorodban, s ehhez kiváló jelöltre talált Jaroszlav Vlagyimirovics személyében, akinek összesen

47 *Dimnik, Martin*: The Rus' principalities. In: Perrie, M. (ed.) The Cambridge History of Russia. Vol. 1. From Early Rus' to 1689. Cambridge, 2006. 118.

48 *Dimnik, Martin*: Power Politics in Kievan Rus': Vladimir Monomakh and his Dynasty, 1054–1246. In: Studies and Texts 202. Toronto, 2016. 284–285. A szerző Nagyfészki Vszevolod nagyfejedelmi címével egy korábbi tanulmányában részletesebben foglalkozott: *Dimnik, Martin*: The Title 'Grand Prince' in Kievan Rus'. In: Medieval Studies 66 (2004). 298–302.

49 *Gonneau, Pierre – Lavrov, Aleksandr*: Des Rhôs à la Russie. Histoire de l'Europe orientale, 730–1689. In: Nouvelle Clío, l'histoire et ses problèmes. Paris, 2012. 394.

50 *Uo.* 178–180, 181–186.

közel tizenhárom évig sikerült a novgorodi trónon maradnia. Vele volt kapcsolatos az az esemény is, amely miatt a szerző az 1196. évet egyfajta kronológiai határnak választotta, mivel szerinte a fenti évben Vszevolod Jaroszlav harmadik fejedelmi ciklusa érdekében kompromisszumot kötött a novgorodiakkal; Vszevolod elismerte a novgorodi fejedelemtválasztás szabadságát, pártfogoltja pedig 1197-ben visszakaphatta a novgorodi trónt. Mindezt Gonneau az alábbi módon értékelte: az eljárás világosan mutatja, milyen fontosnak tartották a novgorodiak különleges helyzetük hangsúlyozását, de az 1196-os „szabadságot” igazából ugyanolyan fenntartásokkal kell érteni, mint az 1136-os „forradalmat”, hiszen Novgorod és Szuzdal között messze nem volt rendezett a viszony.⁵¹ Gonneau a novgorodi szabadság elismerését az Első Novgorodi Évkönyv alapján tette 1196-ra, ez a datálás azonban aligha fogatható el. Mivel Jaroszlav 1196 végén távozott Novgorodból, s csak 1197 végén tért vissza oda, a megegyezésnek 1197-ben kellett létrejönnie.

A szuzdali-novgorodi kapcsolatok következő szakaszának lényegét a francia professzor így fogalmazta meg: a fejedelmek továbbra is nagyon gyakran cserélődtek, hatvankilenc év leforgása alatt (1196–1265) tizenhét fejedelem huszonhat alkalommal váltotta egymást. Bár ez a számítás egy kissé csalóka, mert sokszor a trónra ültetett személy kevésbé volt jelentős, mint a pártfogója. Novgorod trónjáért a dinasztia ugyanazon három ága versengett, mint korábban: a szmolenszki, a vlagyimir-szuzdali és a csernyigovi. 1230-tól az egyensúly végérvényesen Szuzdalia javára tolódott el, de ez a győzelem Nagyfészki Vszevolod uralkodásának végén és a fiai örökösödési harca idején majdnem elmaradt.⁵²

***

A szakirodalomban található nézetek áttekintése után megállapítható, hogy Vszevolod vlagyimir-szuzdali fejedelem tevékenysége a nyugati történészeket is foglalkoztatta, ill. foglalkoztatja. Az értékelések egyik fontos része déli politikájának alakulása volt. Kijevhez való viszonyát és a dinasztia belüli szeniori pozíciójának felhasználását ugyan esetenként kisebb-nagyobb kritikával illették (Vernadsky, Florinsky), de a történészek azt nem vitatták, hogy Vszevolod Jurjevics az egész Kijevi Rusz egyik legjelentősebb politikai tényezője volt, sőt a kanadai Dimnik az 1194-et követő időszak leghatalmasabb fejedelmének, az amerikai Vernadsky az 1205 utáni évek legerősebb fejedelmének, a brit Fennell pedig egyenesen I. (Szent) Vlagyimir egyik legbölcsebb utódának nevezte.

51 Uo. 180. Jaroszlav Vlagyimirovics Nagy Msztyszlav kijevi nagyfejedelem (1125–1132) unokája, Nagyfészki Vszevolod sógora volt.

52 Uo. 181.

A kutatók nagy figyelmet szenteltek a fejedelem „külpolitikájának” más vonatkozásaira is. Novgorodi sikereinek értékelésében több esetben csak formai különbségek fedezhetők fel: Vszevolod Novgorodot függésbe vonta (Florinsky), befolyása alatt tartotta (Stökl), a „fensőbbségét” Novgorodban is érvényesítette (Dvornik, Wörn), a novgorodiaknak jórészt szuzdali fejedelmeket kellett elfogadniuk (Rüss). Egy másik nézőpontból ugyanez a siker kudarcnak tűnik: Vszevolodnak magát Novgorodot nem sikerült elfoglalnia, s oda Msztyiszlav Udaloj fészkelte be magát (Dimnik). E tekintetben a francia Gonneau álláspontja tűnik a leginkább kidolgozottnak. A lényegét még egy rövid összegzésben is érdemes felidézni: az 1196–1265 közötti időszakban megerősödött a vlagyimir-szuzdali befolyás. Novgorod trónjáért a dinasztia ugyanazon három ága versengett, mint korábban, de az egyensúly csak 1230-tól tolódott el végérvényesen Szuzdalia javára. Azonban ez a győzelem Nagyfészki Vszevolod uralkodásának végén és a fiai örökösödési harca idején majdnem elmaradt. Figyelemre méltó, hogy több szerző (Florinsky, Stökl) Vlagyimir-Szuzdal és Novgorod érdekeinek bizonyos fokú összefonódásáról írt. Vszevolod Rjazannal és Murommal kapcsolatos politikája nem váltott ki különösebb polémiát a történészek körében, bár a Rjazanyi Fejedelemséggel szembeni kemény fellépés miatt néhány kutató (Heller, Gonneau) negatív színezetű véleményt fogalmazott meg. A nyugati történészek a Vszevolod fejedelem által a volgai bolgárok és a kunok ellen indított támadásokat szintén említésre érdemesnek tartották.

A nyugati kutatók általában elismeréssel írtak Nagyfészki Vszevolod Északkelet-Rusz történelmében játszott szerepéről. Uralmának időszakát a német Rüss a Vlagyimir-szuzdali Fejedelemség csúcspontjaként, a párizsi Heller pedig virágkoraként értékelte. Több szakember figyelmét is felkeltette a nagyfejedelmi titulus kérdése. A téma legismertebb kutatói (Goetz, Poppe, Vodoff) ennek a címnek a Kijevi Ruszban való felvételét egyaránt Vszevolodnak tulajdonították.

Nagyfészki Vszevolod tevékenysége csak bátyja lépéseivel összevetve ítélni lehet korrekt módon, s ezt az összehasonlítást a nyugati szerzők jó része elvégezte. A róla szóló értékelések tanulmányozása után megállapítható, hogy Vszevolod nemcsak az 1917 előtti orosz, a szovjet és az 1991 utáni orosz, hanem a 20. századi–21. század eleji nyugati történetírásban is kevésbé vitatott történelmi személyiség, mint bátyja, Andrej Bogoljubszkij.

MISKEI ANTAL

KÉT KÖZÉPKORI KIVÁLTSÁGLEVÉL (ADALÉKOK A „KOVINI/KEVEI RÁCOK” 15. SZÁZADI TÖRTÉNETÉHEZ)

1. A források

A jelen tanulmányban két olyan középkori kiváltságlevelet teszünk közzé teljes terjedelmükben, filológiai és tartalmi megjegyzésekkel ellátva, amelyek – őrzési helyük miatt – kimaradtak a 2015-ben megjelent Ráckevei okmánytár című kötetből.¹ Közös formai jellemzőjük, hogy mindkettő eredetiben maradt ránk. Az egyiket I. (Hunyadi) Mátyás király (1458–1490) adta ki 1464. május 8-án. Ugyanazon a napon, amikor faizási joggal ruházta fel a Csepel-szigeti Szentábrahámtelek/Kiskevi polgárait.² A hártýára íródott, de pecsét nélküli oklevélben az uralkodó megerősítette a keveiek vámmmentességét és bíraskodási előjogait.³

A másik irat egy papírfelzetes pecséttel megerősített, szintén pergamenre írt diploma. Kiadója, II. Ulászló király (1490–1516) 1511. november 14-én megparancsolta a földvári vámszedőknek, hogy Keve mezőváros kereskedőitől ne szedjenek vámot, s elfoglalt áruikat adják nekik vissza.⁴ Ez utóbbi dokumentum azért is különleges, mert azt Magdics István is közzétette a *Diplomatarium*

1 Ráckevei okmánytár. Oklevelek és iratok (15–17. század). Az iratokat fordította, jegyzetekkel ellátta és a bevezetést írta: *Miskei Antal*. Ráckeve, 2015. (Ráckevei Múzeumi Füzetek 7. sz.) (a továbbiakban: *Miskei* 2015.) A kiadvány csak a ráckevei Árpád Múzeumban található iratok betűhú közlését, kritikai kiadását és fordítását tartalmazza. Az okleveleket elsőként Magdics István közölte latin nyelven (*Magdics István*: *Diplomatarium Ráczkeviense. Ráczkevei Okmánytár. Székesfehérvár, 1888.* [a továbbiakban: *Magdics* 1888.]). Arra a kérdésre viszont sajnos nem tudunk választ adni, hogy a Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltárában egykor őrzött iratok mikor és milyen módon kerültek Ráckevére.

2 *Magdics* 1888. 40–41. p. Nr. XXI.; *Miskei* 2015. 56–57. p. Nr. 18.

3 Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL PML) IV. 71. Ante Mohacsiana No. 33.; Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: MNL OL DF) 280104. Az irat szövege megtalálható az alábbi kiadványban: Mohács előtti oklevelek a Pest Megyei Levéltárban. Átiratok és regeszták. Az okleveleket átírta és a regesztákat készítette: *Kiss Anita*. Szerkesztette és a mutatót készítette: Balázs Gábor – Kiss Anita – Schramek László Péter. Bp. 2007. 57–58. p. Nr. 30. (a továbbiakban: *Kiss* 2007.)

4 MNL PML IV. 71. No. 47.; MNL OL DF 280118; *Kiss* 2007. 76–77. p. Nr. 43.

Ráczkeviense című munkájában.⁵ A két szöveg a többszörös átírás következtében valamelyest eltér egymástól, ám forrásértéküket ez a tény önmagában véve nem befolyásolja.

A szóban forgó okmányok lehetőséget nyújtanak arra, hogy a legújabb régészeti megfigyelések tükrében röviden összegezzük, és amennyiben szükséges, módosítsuk korábbi észrevételeinket Ráckeve 15–16. századi történetével kapcsolatban. Tanulmányunkban az alábbi kérdésekre keressük a választ: 1. Hol telepedtek le pontosan az al-dunai Kevéből érkezett jövevények? 2. Meddig kívántak itt maradni a menekültek? 3. Mi jellemezte az új település jogállását?

2. A letelepedés helye

I. Ulászló király (1440 – 1444) 1440. október 10-én elrendelte: „...mi, akiknek hivatali kötelességénél fogva érdekében áll a bajbajutottak terheit viselni, és azoknak a sokféle elnyomatások között elgyötört szívét az irgalmas enyhület jótéteményével kegyesen megvigasztalni, figyelmünket azon fájdalmas gyötrelmekre és csapásokra irányítjuk, amelyeket Keve mezővárosunkban és a hozzá tartozó Bálványos és Szkorenovc nevű falvakban lakó hűséges rácaink szenvedtek el a kegyetlen törököktől, akik – ó fájdalom! – egyre gyakrabban követtek el bűnöket, alsóbb [ország]részeinket kegyetlen zsarnoksággal garázdálkodva maguk mögött olyannyira elpusztították, hogy [a rácok] immár onnan nyomorúságosan elmenekülve feleségükkel és gyermekeikkel a Csepel-szigetünkön, egy bizonyos elhagyott helyen, a Szent Ábrahám pátriárka tiszteletére alapított bizonyos egyház körül és mellett megszálltak, ahol tudniillik – mint mondják – régebben is falu volt, s miután maguknak házakat és lakóhelyeket emeltek és építettek, ugyanott az említett Keve mezővárosban és a hozzá tartozó falvakban élvezett kiváltságokkal és kedvezményekkel éljenek, s ugyanazon elhagyott falu határain belül levő földeket, réteket, vizeket és más haszonvételeket minden folytonosan következő időkből mások jogának sérelme nélkül, ezen oklevelünk erejével és tanúbizonyosságával birtokolják és birtokolhassák”.⁶ Az idézett

5 *Magdics* 1888. 65. p. Nr. XXXV. A szóban forgó oklevél szövege kritikai kiadásban és magyar fordítással megtalálható: *Miskei* 2015. 90–91. p. Nr. 31.

6 „quod nos quorum ex officii debito interest onera portare afflictorum eorumque corda variis oppressionibus tribulata pii relevaminis beneficio clementer consolari attentis illis tribulationibus et afflictionibus dolendis, quas fideles nostri Rasciani alias in oppido nostro Kewy ac villis Balvanys et Zkorenovz vocatis ad idem spectantibus commorantes a saevis Turcis qui pro dolor! peccatis exigentibus grassata partes nostras inferiores crudeli tyrannide vastarunt saepius post sese adeo susceperunt, ut iam ab illinc miserabiliter fugati cum uxoribus et prolibus sub tectis latitant alienis misericorditer eisdem compatientes hanc gratiam concedemus et facultate, ut ipsi cum eorum uxoribus et liberis in insula nostra Chepel in quodam deserto loco prope et circumcirca quamdam ecclesiam in honorem Sancti Abrahami patriarchae fundatam, ubi scilicet et antiquitus villa fuisse dicitur descendere constructisque et aedificatis sibi domibus et habitaculis ibidem sub illis libertatibus et praerogativis, quibus in dicto oppido Kewy et villis ad idem spectantibus usi fuerunt, morari

szövegben említett „Szent Ábrahám-egyház” valószínűleg a mai Ráckevétől két – három kilométerrel északra, az ún. Angyalisziget HÉV-megálló közelében állt. Az intézmény alapítását, lakóinak létszámát és rendi hovatartozását sűrű homály fedi. A szerzetesek – ha és amennyiben III. Ince pápa (1198 – 1216) 1211. január 26-án kelt levelét rájuk vonatkoztatjuk – a 13. század elején tizedfizetés miatt összetűzésbe kerültek a területileg illetékes veszprémi megyéspüspökkel. Hogy az ügyből lett-e per, és ha igen, az hogyan végződött, arról semmilyen információval nem rendelkezünk.⁷

A 15. század derekán I. Ulászló király engedélyével egy olyan, zömében ortodox vallású népcsoport kötött ki hajójával a Csepel-sziget délkeleti részén, amelyik nem az uralkodó vagy valamelyik földesúr hívószavára érkezett, hanem az Oszmán Birodalom balkáni terjeszkedése elől menekült, s vándorlásának csak az utolsó szakaszába kapcsolódott be a király. Mégpedig olyan formában, hogy az akkor üresen álló Szentábrahámtelekét jelölte ki nekik lakóhelyül.⁸ A hontalanná vált „rácok” nem önhatalmúlag foglalták el a Szent Ábrahám-monostor környékét, hanem uralkodói jóváhagyással vették birtokba a nekik juttatott térséget. Az elmúlt hónapokban végzett terepbejárások és fémdetektoros vizsgálatok során előkerült kerámiák, pénzérmék és egyéb tárgyi leletek alapján

---

terrasque et prata ac aquas et alias utilitates intra metas eiusdem desertae villae habitas possidere valeant atque possint, perpetuis successivis temporibus universis salvo iure alieno harum nostrarum vigore et testimonio litterarum mediante. "Árpád Múzeum, Ráckeve. Dokumentációs gyűjtemény (a továbbiakban: ÁM Dok. gyűjt.) 69. 29; *Magdics* 1888. 23–24. p. Nr. XI.; *Miskei* 2015. 86. p. Nr. 29.; Regeszták: Codex diplomaticus partium regno Hungariae adnexarum. Magyarország és melléktartományainak oklevéltára 2. A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára 1198–1526. Szerk.: Thallóczy Lajos – Áldásy Antal. Bp. 1907. 138. p. Nr. CCI. (Monumenta Hungariae Historica I. 33.) (a továbbiakban: Thallóczy - Áldásy szerk. 1907.); *Bártfai Szabó László*: Pest megye történetének okleveles emlékei 1002–1599-ig. Bp. 1938. 181. p. Nr. 700. (a továbbiakban: *Bártfai Szabó* 1938.); *Darkó Jenő*: Ráckevei új okmánytár. In: Kutatások Pest megyében. Tudományos konferencia III. 2000. Szerk.: Korkes Zsuzsa: Szentendre, 2001. 220. p. Nr. XX. (Pest Megyei Múzeumi Füzetek. Új sorozat 6.) (a továbbiakban: *Darkó* 2001.). Az irat szövegét II. Ulászló király 1501. február 2-án kiadott oklevele tartalmazza.

7 Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár. Decimae episcopales 1.; MNL OL DF 200003.; Monumenta Romana episcopatus Vesprimiensis. Tomus primus. A veszprémi püspökség római oklevéltára. I. kötet. Ed. a collegio historicorum Hungarorum Romano. Bp., 1896. 19–20. p. Nr. XXVI.; *Bakács István*: Iratok Pest megye történetéhez. Oklevélregeszták 1002–1437. Bp., 1982. 30. p. Nr. 13. (Pest megye múltjából 5.) (a továbbiakban: *Bakács* 1982.); *Bártfai Szabó* 1938. 3. p. Nr. XI.

8 Skarica Máté 1581-ben írt verses várostörténete szerint a „kovini rácok” Péter bíró vezetésével vízi úton indultak el szülőföldjükről, s Buda-Vác-Visegrád érintésével eljutottak egészen Esztergomig, majd onnan egyik hajójuk visszafordult, és a Csepel-szigeten kötött ki. Skarica művének kritikai kiadása: Régi Magyar Költők Tára. XVI. százbéli magyar költők művei. 11. kötet. 1579–1588. Sajtó alá rendezte: Ács Pál. Bp., 1999. 244–245. p. A költemény 1700-ban keletkezett másolatát az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára őrzi (Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára [a továbbiakban: OSzKK] Fol. Hung. 2904. 4. fol. 1–2. p.). A szóban forgó verset Magdics István is kiadta (*Magdics* 1888. 89. p.).

erős a gyanú, hogy a telepések először a Ráckeve és Szigetszentmárton közötti területet, valamint az attól délre elhelyezkedő, magasabb fekvésű vidéket szállták meg.⁹ A később érkezettek viszont az egykori szolgáltató falu helyén – Szentábrahámtelekén, Ráckeve felszegei részén – építették fel lakóházaikat.¹⁰ Fontos hangsúlyozni: a délvidéki menekültek által éltre hívott település nem alapítással, hanem külső erők által kikényszerített belső vándorlás eredményeként született meg, ami meglehetősen sajátos fejlemény a középkori magyar várostörténetben.¹¹

3. Az ideiglenes szálláshely

Érdekes módon Ráckeve nem az eredeti falu nevét örökölte, hanem az al-dunai Keve városát, jöellehet földrajzi értelemben Szentábrahámtelek folytatásának tekinthető. A délszláv etnikumra utaló „rác” előtagot – amelynek latin változata (*Rascianus*) eredendően a szerbiai Raška folyó vidékén élt népesség megjelenésére szolgált – minden bizonnyal a szomszédos községek magyar nyelvű lakossága adta. Ennek legkorábbi nyoma I. Ulászló király 1444. május 10-én kelt oklevelének záradékában olvasható: „Actum in insula Cziepel, opido Couin alias Racze.”¹² A keve utótag, mint helynév pusztá személynévből keletkezett magyar névadással. Az alapjául szolgáló személynév tövében a „kő” főnév rejlik.¹³ A Ráckeve szó – ha eltekintünk az 1520-ban faragott pecsét R. K. rövidítésétől¹⁴ – 1524-ben tűnik fel először *Raaczkewy* alakban.¹⁵ A térképészek közül Bakócz

9 Dr. Tóth János Attila és Meleg József szíves közlése. Segítségüket ezúton is köszönöm.

10 Ráckeve legkorábbi – 15. század második felében/16. század első felében épült – kőháza a Keresztelő Szent János-templom és az Ács Károly Művelődési Központ között helyezkednek el (*Miskei Antal: Ráckeve, a királyi mezőváros [1440–1541]*. In: *Miskei Antal: A Csepel-sziget és Ráckeve mint királyi és szultáni birtok [15–18. század]*. Eger, 2016. 53–54. p. [Az Eszterházy Károly Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskolája Közleményei 6.] [a továbbiakban: *Miskei* 2016.]).

11 OSzKK Fond. 32/413. fol. 26/b.; *Kubinyi András: A középkori Magyarország középkori része városfejlődésének kérdéséhez*. In: Borsodi Levéltári Évkönyv V. Szerk.: Csorba Csaba. Miskolc, 1985. 47–48. p.; *Kubinyi András: Városfejlődés és városhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén*. Szeged, 2000. 114. p. (Dél-alföldi Évszázadok 14.); *Tringli István: Pest megye a késő középkorban*. In: *Pest megye monográfiája I/2. A honfoglalástól 1686-ig*. Torma István közreműködésével szerkesztette: Zsoldos Attila. Bp., 2001. 114. p.

12 Az idézet magyar fordítása: „Kelt a Csepel-szigeten, Kovin másként Rác mezővárosban.” (Thallóczy–Áldásy szerk. 1907. 145. p. Nr. CCX.).

13 *Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Bp. 1978. 534. p.

14 A pecsét faragásának időpontját az 1802. augusztus 6-án megtartott tanácsülés jegyzőkönyvének bejegyzéséből ismerjük: MNL PML V. 180/A-a. Ráckeve mezőváros irata. Tanácsíratok. 3. kötet. 201. p. A pecsétábra tudomásunk szerint egy 1586. május 12-én kelt iraton szerepel először: MNL OL E 213. Városi és községi pecséttel ellátott iratok. 8. doboz (Pest megye). Vác, No. 2. fol. 4.

15 MNL OL Diplomatikai Levéltár 82649.; *Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium*

Tamás esztergomi érsek Lázár nevű titkára *Kewi* (1528), az osztrák humanista tudós, Wolfgang Lazius *Raczkewy* (1556), *Raczmarkh* (1557) néven említi a települést.¹⁶

Nagyon úgy tűnik, hogy az Al-Duna vidékéről érkezett jövevények a Csepel-sziget délkeleti részét eleinte átmeneti szálláshelynek tekintették, ahonnan az első adandó alkalommal igyekeztek visszatérni szülőföldjükre. V. László király (1440/1453–1457) 1455. július 1-jén kelt oklevelében a következő sorok olvashatók: „...felségünkhöz benyújtott igen alázatos kérvényükre nekik a jelen oklevellel jóváhagytuk és megengedtük, hogy ők, a rác polgárok addig, amíg Magyar Királyságunk alsó [ország]részeiben és határain fekvő Keve városunkba, ahonnan ők a törököktől való félelem miatt a pusztítások elmúlt időszakában a fent említett Csepel-szigetünkre érkeztek, a törökök miatti ilyen félelem elmúltával visszatérni szándékoznának, ugyanezen Kiskevi falunkban békében maradhasanak”.¹⁷

I (Hunyadi) Mátyás király 1464. május 8-án kelt oklevelében is arról hallunk, hogy a „rác polgárok” (*cives Rasciani*) csupán addig szándékoznak a szigeten maradni, amíg a török veszély el nem múlik.¹⁸ Hazatérési szándékukról azonban hamarosan le kellett mondaniuk, mert az oszmánok balkáni terjeszkedése a 15. század második felében tovább folytatódott. Szerbia 1459-ben, Bosznia déli része 1463-ban, Albánia pedig 1468 után lett a birodalom tartománya. Moldva sem kerülhette el sorsát, s 1455-ben belépett a szultánnak adót fizető államok közé. Egyre kevésbé lehetett reménykedni abban, hogy az új nagyhatalom megelégszik addig elért sikereivel, s megáll a Magyar Királyság déli határánál.¹⁹

---

anno MDXIV. Ediderunt: Victor Kenéz – Ladislaus Solymosi – Geisa Érszegi. Bp. 1979. 524. p. Nr. 398. (Publicationes archivi nationalis Hungarici II. Fontes 12.)

16 *Hajdú Mihály – Molnár József*: Az első magyar térkép helynevei. Bp. 1978. 28. és 80. p. (Magyar Névtani Dolgozatok 7.); *Szántai Lajos*: Atlas Hungaricus. Magyarország nyomtatott térképei 1528–1850. I. kötet. Bp. 1996. 334–339. p.

17 „nos ad humillimam supplicationem ... nostrae maiestati oblatam eisdem id annuimus et concessimus per praesentes, ut ipsi cives Rasciani tamdiu quousque ad civitatem nostram Koviniensem in partibus inferioribus ac metis regni nostri Hungariae existentem, de qua iidem propter metum Turcorum praeteritis disturbiorum temporibus ad praescriptam nostram insulam Chepel advenissent cessantque huiusmodi metu Turcorum redire voluerint, in eadem villa nostra Kiskewy pacifice permanere...” ÁM Dok. gyűjt. 70.81. (eredeti), 69. 14. (másolat); MNL PML V. 180/A-b. Ráckeve mezőváros iratai. Előljárási iratok. 8. kötet. 108–110. p.; *Magdics* 1888. 32–34. p. Nr. XVII.; *Miskei* 2015. 45–47. p. Nr. 14. Regeszta: *Bártfai Szabó* 1938. 208–209. p. Nr. 816.; *Darkó* 2001. 221. p. Nr. XXV.

18 „scilicet huiusmodi metu Turcorum redire poterunt in eadem possessionem nostra Kiskewy pacifice permanere...” ÁM Dok. gyűjt. 69. 18.; MNL PML V. 180/A-b. Ráckeve mezőváros iratai. Előljárási iratok. 8. kötet. 119–122. p.; *Magdics* 1888. 40–41. p. Nr. XXI.; *Miskei* 2015. 56–58. p. Nr. 18.; Regeszta: *Bártfai Szabó* 1938. 234. p. Nr. 889.; *Darkó* 2001. 221. p. Nr. XXIX.

19 *Hegyi Klára – Zimányi Vera*: Az oszmán birodalom Európában. Bp. 1986. 17–20. p.; *Matuz József*: Az Oszmán Birodalom története. Bp. 1990. 53–54. p.

A királyi adománylevelekben Ráckeve az 1460-as évek végéig „Szentábrahámteleke másképp Kiskevi falu/birtok” *villa/possessio Zenthabrahamteleke alio nomine Kiskewy*) megjelöléssel fordul elő. Az 1460-as évek végén – 1470-es évek elején aztán a hivatalos szóhasználatban változás következett be, s a forrásokban feltűnik a „Kevi mezőváros” (*oppidum Kevi*) elnevezés. Ez az az időpont, amikor az „alapító atyák” letelepedési szándéka végleges formát öltött, s az érintettek elhatározták a település plébániatemplomának, az Istenanya Elszenderedése-templomnak a felépítését.²⁰

4. Az új település jogállása

A késő középkori Ráckeve jogállása szoros kapcsolatban áll a Csepel-sziget birtoklástörténetével. A korabeli dokumentumokban Nagyszigetnek (*Insula magna*) nevezett, s a 11. század óta királyi magánuradalomnak számító birtoktest az Árpád-kor utolsó évszázadában a mindenkori magyar királynék kezére jutott. Hogy konkrétan milyen módon, arról sajnos nincsenek megbízható adataink. Ám azt tudjuk, hogy a koronás hitvesek 1424-től hitbérként (*pro dote*) kapták meg férjüktől a domíniumot.²¹

Az 1514. évi 3. törvénycikk 4. paragrafusa és az 1518. évi II. törvénykönyv 18. cikkelye a Csepel-szigetet Visegráddal, Óbudával, Munkáccsal, Tatával, Komárommal, Zsámbékkal, Budakeszivel és Solymárral, valamint a Kos- és a Szentendrei-szigettel együtt koronauradalommá nyilvánította, s jövedelme kezelését a budai vár udvarbírájának (*provisor curiae castri regii Budensis*) hatáskörébe utalta.²² A királyi udvartartás szükségleteinek fedezésére szolgáló koronajavakat, mint nevük is mutatja, a 15. század derekától a rendek beleegyezése nélkül nem lehetett elidegeníteni, elcserélni, felosztani és elzálogosítani, következképpen nem képezhették adásvétel tárgyát sem. Kizárólag bérbe lehetett adni azokat, de csak is az ország „lakóinak” (*regnicolae*). Ha valaki örökös is vagy zálogos joggal, illetve bármilyen más módon szert tett rájuk, akkor elvileg

20 Az Istenanya Elszenderedése-templom építéséről legújabbban: *Miskei Antal: A szerb templom. The Serbian Church. Ráckeve, 2017. 17–19. p.* (Ráckeve történelmi és turisztikai értékei I.)

21 *Zsoldos Attila: Az Árpádok és asszonyaik. A királynéi intézmény az Árpádok korában.* Bp. 2005. 45–46. p. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 36.); *Bártfai Szabó* 1938. 149–150. p. Nr. 601., 221–223. p. Nr. 860. és 359. p. Nr. 1435.; *Bakács* 1982. 384. p. Nr. 1430.

22 *Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytar. 1000–1526. évi törvénycikkek. Fordították és jegyzetekkel ellátták: Nagy Gyula, Kolosvári Sándor, Óvári Kelemen, Márkus Dezső.* Bp. 1899. 708–709. p. (1514) és 760–761. p. (1518); *Kubinyi András: A budai vár udvarbírói hivatala (1458–1541). (Kísérlet az országos és királyi magánjövödelmek szétválasztására)* In: *Levéltári Közlemények, 1964. XXXV. évf. 1. sz. 67–68. p.*

nemcsak a javakban lévő pénzt vesztette el, hanem – s ez főleg a nyeresz-
kedő birtokosokat érintette – a koronabirtok becsértékéhez igazodó bírságot is
fizetni tartozott, amelyet a kincstár ügyvédjei kíméletlenül behajtottak rajta.²³

5. Összegzés

Amikor a kovini, bálványosi és szkorenovci „rácok” a Csepel-szigetre érkez-
tek, egy rendkívül kedvező földrajzi fekvésű helyen vetették meg lábukat.
Szentábrahámtelek a legfontosabb közlekedési útvonal, a Duna mellett feküdt,
egynapi járóföldre Budától, a középkori Magyar Királyság székvárosától, ahol
az Alföld, a Dunántúl és a Felvidék kereskedelmi útjai találkoztak. Itt, az ország
gazdasági vérkeringésének szívében született meg Kiskevi, a későbbi Ráckevi/
Ráckeve, amely mint szultáni hászváros a török korban is megőrizte különleges
helyzetét.²⁴

Alapításról azért nem célszerű beszélni, mert a délvidéki telepések (*hospites*)
kezdetben ideiglenes tartózkodási helynek tekintették az elhagyatott Árpád-
kori monostor környékét. Eredeti elképzeléseiket azonban a törökök katonai
sikerei hamar keresztülhúzták, ezért a jövevények – akiknek száma az újabb
menekülthullámnak köszönhetően tovább nőtt – az 1460–1470-es évek fordulójától
lemondtak hazatérési szándékukról, s lakóhelyüket végleg birtokukba
vették; kőházakat építettek, templomot emeltek maguknak, s újfent me-
gerősítették kiváltságleveleik tartalmát. Ezek a privilégiumok nagymértékben
hozzájárultak ahhoz, hogy Ráckeve a 15. század második felében királyi mező-
városi rangra emelkedett, s rövid időn belül szűkebb környezetének gazdasági
centrumává nőtte ki magát.

---

23 *Béli Gábor*: Magyar jogtörténet. A tradicionális jog. Bp.–Pécs. 2000. 66. és 71. p. (Dialóg Campus Tankönyvek); *Pomogyi László*: Magyar alkotmány- és jogtörténeti kézikönyvtár. Bp. 2008. 627–628. p.

24 *Miskei* 2016. 111–141. p.

FÜGGELÉK

1.

I. MÁTYÁS KIRÁLY MEGERŐSÍTI A CSEPEL-SZIGETI SZENTÁBRAHÁMTELKE/ KISKEVI POLGÁRAINAK VÁMMENTESSÉGÉT ÉS BÍRÁSKODÁSI ELŐJOGAIT (1464. MÁJUS 8.)

Nos Mathias Dei gratia rex Hungarie, Dalmatie, Croatie etc. memorie commendamus tenore presentium significantes quibus expedit universis, quod nos cum ad humillime et legitime supplicationis instantiam fidelium nostrorum providorum et circumsectorum Martini et Marci iudicum, necnon Gregorii Zorynth ac Barnabe Olah iuratorum civium in²⁵ possessione²⁶ [...] ²⁷Zenthabrahamteleke alio nomine Kiskewy in insula nostra Chepel existente commorantium [...] ²⁸civium et inhabitatorum eiusdem possessionis nostre nobis propterea factam [...] ²⁹etiam pro utilitate, augmento et tranquilliori statu eorundem ipsis et eorum cuilibet id diximus annuendum et concedendum, ut ipsi omnibus illis libertatibus et prerogativis, quibus ipsi in oppido nostro abolito Kewy vocato in partibus inferioribus regni nostri situato, a quo iidem cives pro parte maiori³⁰ propter metum Thurcorum aufugientes ad dictam possessionem nostram Zenthabramtheleke se contulerint moraturi,³¹ per commissiones divorum regum Hungarie nostrorum scilicet predecessorum et signanter condam Sigismundi Romanorum imperatoris et regis Hungarie etc. felicitis remiscencie usi sunt et gavisii, uti frui et gaudere possint et valeant, signanter ut quemadmodum ipsos cives, hospites et incolas eiusdem possessionis dictae³² in [...] ³³oppido nostro abolito Kewy residentiam habuissent et privilegiis dicti condam Sigismundi imperatoris coram nobis in specie productis et exhibitis a qualibet tricesimaria et tributaria solutione de quibuscunque rebus et bonis ipsorum tum³⁴ mercationalibus quam aliis quibuscunque in quibuscunque locis tributorum et tricesimarum nostrarum solvi debentium exemptos esse vidi-

25 Az MNL PML forráskiadványában: et (*Kiss* 2007. 57. p.)

26 Az MNL PML forráskiadványában: possessorum (*Kiss* 2007. 57. p.)

27 Véleményünk szerint a „nostra” szó hiányzik a szövegből.

28 Véleményünk szerint a „nostrae maiestati oblatam” kifejezés maradt ki a szövegből.

29 Véleményünk szerint a „tum” szó hiányzik a szövegből.

30 Az MNL PML forráskiadványában: minori (*Kiss* 2007. 57. p.)

31 Az MNL PML forráskiadványában: morature (*Kiss* 2007. 57. p.)

32 Az MNL PML forráskiadványában: dicto (*Kiss* 2007. 57.)

33 Véleményünk szerint a „dicto” szó hiányzik a szövegből.

34 Ez a szó nem szerepel az MNL PML forráskiadványának szövegében.

mus et supportatos, ita et demptos semper exempti habeantur ac supportati, immo huiusmodi antiquas eorum libertates eis annuimus et concedimus et a solutione tricesimaria et tributaria eximimus et suppetamus presentium per vigorem.

Preterea sicut hac ipsa libertate ceteri cives liberarum civitatum nostrarum potiuntur, huiusmodi libertates eisdem duximus concedendas, ut ipsos et homines eorum tum³⁵ quibuscunque mercantiis et aliis rebus quibuslibet ubivis per hoc regnum³⁶ nostrum procedentes nec in personis, neque in rebus et bonis quibusvis ad cuiuspiam instantiam cuiusvis prelatorum et baronum, comitum, castellanorum, nobilium atque tributariorum tricesimariorum atque eorum officialium necnon [...]tatum³⁷ oppidorum villarum, iudicium ac villicorum alicui iudicare, impedire, arestare et dampnificare presumat, signanter pro facto debitu delictis et excessibus aliorum. Si qui³⁸ [...]contra ipsos cives vel eorum alternos⁴⁰ quecunque actionis vel questionis habuerint,⁴¹ hii id in presentia⁴² iudicis et iuratorum civium eiusdem possessionis iuridice prosequantur, ex parte quorum inibi cuilibet⁴³ [...]querulanti⁴⁵ iudicium et [...]administrabitur pleno iure.

In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam presentes concessimus litteras nostras privilegiales pendentis et autentici sigilli nostri dupplicis, quo ut rex Hungarie utimur munimine roboratas.

Datum per manus reverendissimi in Christo patris domini Stephani Colocensis et Bachiensis ecclesiarum canonice unitarum archiepiscopi locisque eiusdem Colocensis comitis perpetui aule nostre summi cancellarii fidelis nostri dilecti anno Domini millesimo quadringentesimo sexagesimo⁴⁷ quarto, octavo Idus Maii regni nostri anno septimo coronationis vero primo.

Oklevél: eredeti, restaurált, hártýára íródott, pecsét nélküli. Mérete: 53,1 cm × 33,7 cm

35 Ez a szó nem szerepel az MNL PML forráskiadványának szövegében.

36 Az MNL PML forráskiadványában: regium (Kiss 2007. 58. p.)

37 Véleményünk szerint a szó teljes alakja: civitatum.

38 Az MNL PML forráskiadványában: quis (Kiss 2007. 58. p.)

39 Véleményünk szerint az „enim” szó hiányzik a szövegből.

40 Az MNL PML forráskiadványában: alternis (Kiss 2007. 58. p.)

41 Az MNL PML forráskiadványában: habuerit (Kiss 2007. 58. p.)

42 Az MNL PML forráskiadványában: providentia (Kiss 2007. 58. p.)

43 Az MNL PML forráskiadványában: qualibet (Kiss 2007. 58. p.)

44 Véleményünk szerint az „omni contra eos” kifejezés hiányzik a szövegből.

45 Az MNL PML forráskiadványában: querulantium (Kiss 2007. 58. p.)

46 Véleményünk szerint a „iustitia” szó hiányzik a szövegből.

47 Az MNL PML forráskiadványában: quadragesimo (Kiss 2007. 58. p.)

Jelzete: Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára IV. 71. Ante Mohacsiana No. 33.; Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára DF 280104.

Kiadása: Mohács előtti oklevelek a Pest Megyei Levéltárban. Átiratok és regeszták. Az okleveleket átírta és a regesztákat készítette: Kiss Anita. Szerkesztette és a mutatót készítette: Balázs Gábor – Kiss Anita – Schramek László Péter. Bp. 2007. 57–58. p. Nr. 30.

Magyar fordítása:

Mi Mátyás, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország stb. királya, a jelen oklevél tartalmával jelezve emlékezetül adjuk mindazoknak, akiket illet, hogy egyrészt a Csepel-szigetünkön lévő Szentábrahámtelke, más néven Kiskevi birtok[unk]on élő híveink, a körültekintő és előrelátó bírák, Márton és Márk,⁴⁸ nemkülönben Zorynth Gergely és Oláh Barnabás esküdt előljárók, [másrészt] ugyanazon birtokunk polgárai és lakosai [felségünkhöz benyújtott] igen alázatos és törvényes kérelmére nekik és közülük bárkinek, továbbá az ő hasznukra, növekedésükre és nyugodtabb állapotukra is jóváhagytuk és megengedtük, hogy mindazon szabadságokat és kedvezményeket, amelyeket királyságunk alsóbb részeiben fekvő, elpusztított Kevi nevezetű mezővárosunkban,⁴⁹ ahonnan ugyanazon polgárok nagyobbrészt a törököktől való félelem miatt a mondott Szentábrahámtelke birtokunkra menekültek tartózkodás céljából, a magyar szent királyaink, tudniillik elődeink, s kiváltképpen a rómaiak néhai császára és Magyarország stb. királya, a boldog emlékezetű Zsigmond meghagyásai folytán használtak és rendelkeztek velük, használhassák, élvezhessék és rendelkezhessenek velük, illetve használják, élvezzék és rendelkezzenek velük, kiváltképpen, hogy amilyen módon ugyanezen nevezett falu polgárai, telepesei és lakói az elpusztított Kevi nevű mezővárosunkban lakhellyel rendelkeztek, s miután az említett néhai Zsigmond császár(tól kapott) kiváltságokat nekünk a maga mivoltában előhozták és bemutatták, úgy látjuk, hogy ők mindegyik köteles harmincad- és vámfizető helyeinken bárminemű tulajdonaik és javaik után éppúgy, mint más egyéb árucikkeik után mindenféle harmincad- és vámfizetés alól mentesnek és felmentettnek, s így mint kivettek mindig mentesek és felmentettek legyenek, sőt, a jelen oklevél ereje által ezen régi szabadságaikat nekik jóváhagyjuk és engedélyezzük, s a harmincad- és vámfizetés alól men-

48 Márton 1455 óta a település bírása. Márkot viszont csak ez az egy irat említi bírónak. Mátyás király 1464. évi oklevele az első bizonyíték arra, hogy az új település élén két személy állt. Lehetséges, hogy a hatalom ilyenfajta megosztásában a budai jog hatása érvényesült.

49 Bár az al-dunai Kevét már 1392-ben civitasnak nevezte egy Zsigmond király által kiadott oklevél (*Pesty Frigyes: Az eltűnt régi vármegyék. I. kötet. Bp. 1880. 380. p.; Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. II. kötet. Bp. 1894. 116. p.*), ennek ellenére a település neve mellett gyakran felbukkan az *oppidum* megjelölés is.

tesítjük és felmentjük őket. Ezenkívül, miként ezen kiváltság szabad városaink többi polgárának birtokában van, az effajta szabadságokat megengedtük nekik, hogy őket és embereiket, akik bárminemű árucikkeikkel és más egyéb javaikkal ezen királyságunk területén bárhol megfordulnak, a főpapok és a bárók, az ispánok, a várnagyok, a nemesek, a harmincadosok és a vámszedők, illetve azok tisztjei, nemkülönben a városok, mezővárosok és falvak bírái és előljárói közül senki kérésére sem személyükben, sem tulajdonaikban és bárminemű javaikban senki ne merészelje elítélni, akadályozni, lefoglalni és megkárosítani, különösen mások tartozásaiért, vétkeiért és kihágásaiért. Ha [ugyanis] valakiknek maguk a polgárok vagy közülük bárki mással szemben bármiféle peres eljárása vagy keresete lenne, ők azt ugyanezen falu bírása és esküdtjei jelenlétében jogszerűen folytassák le, akik részéről ugyanott [minden ellenük fellépő] panaszosnak teljes joggal ítéletet és [igazságot] fognak szolgáltatni.

Ezen dolog emlékezetére és örök megerősítésére kiadtuk a jelen, magyar királyként használt függő és hiteles kettős pecsétünk rányomásával megerősített kiváltságlevelünket.

Kelt kedvelt hívünknek, a Krisztusban főtisztelendő atyának, István úrnak, a kánonilag egyesített kalocsai és bácsi egyházak érsekének, s ugyanazon Kalocsa helység örökös ispánjának, udvari főkancellárunknak keze által az Úr ezernégyszázhatvanegyedik évében, május Idusa előtti nyolcadik napon, uralodásunknak hetedik, koronázásunknak pedig első esztendejében.

2.

II. ULÁSZLÓ KIRÁLY MEGPARANCSOLJA A FÖLDVÁRI VÁMSZEDŐKNEK, HOGY KEVE MEZŐVÁROS KERESKEDŐITŐL NE SZEDJENEK VÁMOT, S ELFOGLALT ÁRUIKAT ADJÁK VISSZA AZ ÉRINTETTEKNEK (BUDA, 1511. NOVEMBER 14.)

Wladislaw Dei gratia rex Hungarie et Bohemie etc. fidelibus nostris nobilibus theloneatoribus in Feldwar constitutis nobis dilectis, salutem et gratiam.

Paucis ante diebus dum in oppido nostro Kewy ageremus, cives eiusdem oppidi nostri nobis graviter fuerunt conquesti, qualiter vos contra nostram predecessorumque nostrorum divorum regum gratiam et exemptionem ipsis concessam ab ipsis et rebus eorundem theloneum inconsuetum et indebitum exigeretis et eosdem variis multiplicibusque modis vexaretis.

Quam rem tamquam indignam et nobis magnopere displicentem pati nolentes mandaveramus vobis, ut sub amissione thelonei illius⁵⁰ de cetero ab ipsis oppidanis nostris rebusque eorundem tributum aliquid non exigeretis.

50 A másoló az „illius” szó után felülre beszúrta az „ut” kötőszót, ami teljesen felesleges a szöveg értelme szempontjából.

Vos autem non curatis huiusmodi mandatis nostris ab exactione tributi non solum non cessassetis, sed in despectum eorundem mandatorum etiam certas res et mercantias eorundem oppidanorum nostrorum detinuissetis et recepissetis. Quam insolentiam vestram amplius ferre nolentes fidelitati vestre harum serie firmissime mandamus, quatenus statim visis presentibus omni difficultate posthabita res detentas ipsis oppidanis nostris restituere absque omni defectu debeatis, vos vero personaliter ad maiestatem nostram absque omni mora et excusatione venire daturi causam, cur mandata nostra observare nolueritis. Secus sub pena [indignationis] nostre facere non presummatis. Presentibus perlectis exhibentis restitutus.

Datum Bude feria sexta proxima p[ost festum beati Briccii episcopi et] confessoris anno Domini millesimo quingentesimo undecimo.

A szöveg alatt jobb felől: Relatio venerabilis magistri Johannis prepositi Tituliensis secretarii regie maiestatis.

Oklevél: eredeti, restaurált, hártýára íródott, papírfelzetes pecséttel ellátott. Mérete: 28,7 cm × 20,7 cm

Jelzete: Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára IV. 71. Ante Mohacsiana No. 47.; Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára DF 280118.

Kiadása: Mohács előtti oklevelek a Pest Megyei Levéltárban. Átiratok és regeszták. Az okleveleket átírta és a regesztákat készítette: Kiss Anita. Szerkesztette és a mutatót készítette: Balázs Gábor – Kiss Anita – Schramek László Péter. Bp., 2007. 76–77. p. Nr. 43.

Magyar fordítása:

Ulászló, Isten kegyelméből Magyarország és Csehország stb. királya, nemes híveinknek, a Földvára kirendelt kedvelt vámszedőinknek, üdvözetlet és kegyet.

Néhány nappal ezelőtt, amikor Kevi mezővárosunkban tartózkodtunk, ugyanezen mezővárosunk polgárai súlyos panasszal járultak elének, amiért a magunk és szent királyelődjeink által nekik megengedett kegy és mentesség ellenére tőlük és tulajdonaik után szokatlan és meg nem illető vámot szedtetek, s őket különböző és sokféle módon zaklattátok.

Miután ezen méltatlan és számunkra felettébb visszatetsző dolgot nem akarván eltérni meghagytuk nektek, hogy ama vám elvesztésének terhe mellett azon mezővárosi lakosainktól és tulajdonaik után a továbbiakban semmiféle vámot ne szedjeteek.

Ti azonban ezekkel a parancsainkkal nem törődve nemcsak nem hagytátok abba a vámszedést, hanem ugyanezen parancsainkat megvetve ugyanazon mezővárosi lakosaink bizonyos tulajdonait és árucikkeiket is lefoglaltátok és elkoboztátok. Ezt az önteltségeket többé nem akarván elviselni ezen oklevél soraival hűségtekre igen határozottan meghagyjuk, hogy annak megtekintése

után a lefoglalt javakat azon mezővárosi lakosainknak tüstént, minden kifogást félretéve hiánytalanul szolgáltatassátok vissza, ti pedig személyesen, minden késlekedés és mentegetőzés nélkül járuljatok felségünk elé, hogy előadjátok az okát, miért nem akartátok parancsainkat betartani. Másként cselekedni [neheztelés]ünk terhe alatt ne merészeljete. A jelen oklevelet elolvasás után a bemutatónak visszaadták.

Kelt Budán, szent [Bereck püspök és] hitvalló [ünnepe utáni] legközelebbi pénteken, az Úr ezerötszáztizenegyedik évében.

A szöveg alatt jobb felől: A királyi felség titkárának, a tiszteletre méltó János mesternek, titeli prépostnak a jelentése.

RAKITA ESZTER

„AMERIKA DOLLÁRJA... CSÁBÍTJA NÉPÜNKET ÉVENTE EZRÉVEL A VÉSZES IDEGENBE”¹

A NAGY KIVÁNDORLÁS KÉPE AZ EGER CÍMŰ LAPBAN (1880–1914)

A kiegyezést követő gazdasági fellendülés és az iparosodás természetes következményeként addig soha nem látott munkaerő-vándorlás indult be Magyarországon belül (nagyvárosok, de túlnyomóan Budapest irányába), illetve külföldre, elsősorban az Amerikai Egyesült Államokba. Ahogy a korszakban írták, a kivándorlás „réme (az – R. E.), mely félelmetesebben pusztít a tüdővésznel, koleránál, pestisnél”.² 1880 után kezdett igazán nagy méreteket ölteni, és majdnem másfél évtizeden keresztül töretlenül zajlott. A magyarok Amerikába irányuló özönének csak az első világháború kitörése vetett véget.³ Ezek a kivándorlók nagyrészt pusztán gazdasági okok miatt, az országszerte (különösen a mezőgazdaság területén) egyre nehezedő megélhetés elől menekülve szálltak hajóra, mert vonzották őket az amerikai munkalehetőségekről és magas bérekről szóló híradások vagy pletykák. Ennek eredményeképp a XIX–XX. század fordulójának környékén kivándoroltak kétharmada az Egyesült Államokba emigrált.⁴ Elsődlegesen az volt a céljuk, hogy néhány évi kemény munkával annyi tőkét szedjenek össze, hogy hazatérve Magyarországra kiszabadulhassanak a nyomorból, és független, birtokos paraszttá vagy kézművesmesterré válhassanak.⁵

Ebben a rövid tanulmányban arra vállalkozom, hogy az elvándorlásban leg súlyosabban érintett korszak (1880–1914) egri sajtóanyagai, illetve konkrétan az Eger című hetilap áttekintésével bemutassam, hogy milyen képet alkotott az egri újságolvasó az Amerikába vándorlásról, az emigrálók motivációjáról, az elvándorlás okairól, a megélhetés lehetőségeiről az Egyesült Államokban, és más hasonló kérdésekről. A sajtóban megjelenő képet indokolt esetben össze-

---

1 A tanulmány elkészítését az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” című pályázat támogatta. Az idézet helye: Eger, 1911. július 29. 6.

2 Eger, 1911. november 25. 4.

3 *Puskás Julianna*: Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940. Akadémiai, Bp. 1982.

4 *Gyáni Gábor – Kövér György*: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Osiris, Bp. 2003. 65.

5 *Várdy Béla*: Magyarok az Újvilágban. A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Bp. 2000. 198.

vetem szakirodalmi ismeretekkel, statisztikai adatokkal, illetve forrásokkal, hogy megpróbáljam megállapítani, mennyire reális képet alkotott az egri sajtó a kivándorlók helyzetéről. A cél tehát nem a Heves megyéből történt kivándorlás teljes körű bemutatása – pusztán sajtóanyagok alapján ez nem is volna lehetséges. Mindössze néhány jellemző képet villantanék fel a korszak egyik meghatározó társadalmi problémájáról, a tömeges emigrációról, Eger egyik meghatározó újságjának tükrében. Eger sajtótörténetének áttekintését jelen helyzetben sem tematikai, sem pedig terjedelmi okokból nem tartom szükségesnek, helyette Barna Béla munkájára hívnám fel a figyelmet, aki több ízben is foglalkozott már a város újságainak történetével.⁶

Az elemzésben szereplő újság az Eger, amely heti-, illetve hetente kétszeri lapként jelent meg 1863 és 1914 között. Ez utóbbi évben – valószínűleg a háború kitörése miatt – leállították a kiadását. Sajnos egy jelentős, 17 éves időszak kimaradt a lap életéből, ugyanis 1893 és 1910 között szünetelt a megjelenése.⁷ A kivándorlás tárgyalása – az eseményeknek megfelelően – 1880 után válik évről évre egyre hangsúlyosabbá a lapban. Igaz, hogy helyenként megemlítik az 1880 előtti számokban is, de ezek annyira elenyészőek, hogy a vizsgálat során figyelmen kívül hagytam őket. Annál is inkább, mivel mind a magyar, mind pedig a nemzetközi historiográfiában az 1880-as év jelzi a XIX. század végi nagy migrációs hullám időszakának kezdetét, amit egyébként az amerikai történetírás a „harmadik bevándorlási hullámként” is ismer.⁸ 1914 pedig értelemszerűen azért lett a vizsgált időszak záró évszáma, mert ez volt az utolsó év, amikor az Eger hetilap megjelent, ráadásul a belügyminiszter le is állította az útlevelek kiadását a háború kitörése miatt.

A sajtótermékek tanulmányozásának alapvető módszere a Hungaricana adatbázisban található anyag áttekintése volt. Az Arcanum.hu által működtetett keresőbe az „amerika”, „amerikába”, valamint az „egyesült államok”, illetve a „kivándorlás” kifejezésekre való kereséssel szűrtem minden olyan lapszámot, amely tartalmazta ezeket a keresőszavakat. A tartalmazó cikkeket végigolvastam, és kigyűjtöttem azokat, amelyek a téma szempontjából relevánsak voltak. Nem tekintettem relevánsnak a hirdetések, az amerikai politikai eseményekkel (választások, pártpolitika, elnöki rendeletek) foglalkozó cikkeket, vagy például az olyan gazdasági témájú írásokat, amelyek a magyar búza amerikai búzával szembeni versenyképtelensége fölött keseregtek. A kigyűjtött cikkeket ezután téma alapján rendszereztem, ennek eredményét táblázatokban közlöm. A gyűjtés és rendszerezés után a cikkek szövegét elemeztem, és a bennük megfogalmazott állításokat helyenként szakirodalom és források használatával próbáltam ellenőrizni.

6 Például *Barna Béla*: Eger város rövid sajtótörténete. In: Poszt II/1. 2001. tavasz. 37–45.

7 https://library.hungaricana.hu/hu/collection/helyi_lapok_hevesmegye_eger_hetilap/ (2017. 12. 05.)

8 Bankston, Carl L. III (ed.): *Encyclopedia of American Immigration*. Salem Press, Pasadena, CA, USA. 2010. „Immigration waves” szócikk, 558.

Heves vármegye kivándorlásának történetét rendkívül részletgazdagon, nagyon körültekintő forrásfeldolgozás alapján Horváth László írta meg. Számos írásában foglalkozott a témával, melyekben nem csak a megye átfogó kivándorlási képét vázolta fel, hanem bizonyos településeknek (pl. Bodony, Detk, Gyöngyös, Hatvan vagy Kál) külön tanulmányt is szentelt. Horváth a Heves megyei sajtóval is foglalkozott, kutatásában azonban nagyobb hangsúlyt kaptak gyöngyösi és hatvani lapok, mint az egriek. A megye kivándorlásának részletes történetét – terjedelmi megfontolásokból – szintén nem kívánom itt ismertetni, helyenként inkább Horváth László munkáira hivatkozom majd.

Eger, illetve Heves vármegye nem tartozott a kivándorlásban kiemelten érintett térségek közé, hiszen a főbb „küldő” vármegyék Felső-Magyarországon (Szepes, Sáros, Zemplén, Ung, Abaúj-Torna stb.), illetve Dél-Erdélyben (Kis- és Nagy-Küküllő, Szeben, Alsó-Fehér) voltak.⁹ Tanulmányomban ennek megfelelően nem is feltétlenül az Egert vagy a megyét érintő cikkeket vizsgáltam, hanem „a nagy nemzeti vérvesztés”-t¹⁰ tárgyaló, arról tájékoztató, vagy arról véleményt formáló írások tartalmát próbáltam elemezni.

Az 1880 és 1914 között eltelt 34 évből – az Eger megjelenésének kimaradása miatt – valójában csak 19 évnyi anyagot ölelt fel a kutatás. Ezalatt az idő alatt összesen 1151 lapszámot adott ki az Eger, 1893-ig hetilapként, 1910 és 1914 között pedig heti kétszeri, szerdai és szombati megjelenéssel. Ebből 178 olyat találtam, amely tartalmazott az Amerikába való kivándorlás témájával kapcsolatos cikket vagy híradást. Ez a kiadott lapszámok 15,46%-a. A következő táblázatban ezeket összegzem. A vizsgálatban részt vevő évfolyamok összes megjelent lapszámát ábrázoltam az első sorban, éves bontásban. Alatta láthatók az adott évfolyamban megjelent olyan lapszámok, amelyek tartalmazzak az Amerikába való kivándorlással kapcsolatos cikkeket.

Év	1880	1881	1882	1883	1884	1885	1886	1887	1888	1889	1890	1891	1892	1893	1910	1911	1912	1913	1914
Összes	53	52	52	52	52	53	52	52	52	53	52	52	52	39	53	104	104	105	67
Találat	5	3	9	4	2	2	4	4	3	2	7	4	1	3	11	29	31	37	17

1. táblázat: A vizsgált időszak összes, illetve kivándorlással kapcsolatos cikket tartalmazó lapszámjai

Az 1880-tól 1893-ig tartó időszakban elenyészőnek mondhatók azok a lapszámok, amelyek a kivándorlás témájával foglalkoztak. Ennek oka az lehetett, hogy Heves vármegye viszonylag kevésbé volt érintett az emigrációban.¹¹ Erre utal az is, hogy egészen 1893-ig nem található olyan cikk a lapban, ami konkrétan Heves vármegyéből történő kivándorlási esettel foglalkozott volna. Az újság 1910-es újraindulása után megugranak a számok, igaz, ekkor a heti egy megjelenés is heti kettőre növekedett. 1910-ben 11, 1911-ben 29, 1912-ben 31,

9 Puskás J. i. m. 99.

10 Eger 1914. április 25. 2.

11 Puskás J. i. m. 99.

1913-ban 37 lapszámban foglalkoztak a témával, ami látványosan növekedő tendencia, 1914-ben viszont hirtelen esés tapasztalható. Ennek az az oka, hogy az 1914. augusztus 19-i lapszámmal megszakadt az Eger kiadása, ezután ebben a formában nem jelent meg többé. Az 1910-es adat is csalóka, hiszen a táblázatból is látszik, hogy míg az utána következő években 104–105 (azaz heti 2) szám jelent meg, 1910-ben csak 53, mivel csak az év júliusától kezdték el a kiadását.¹²

Az Amerikába történő kivándorlással foglalkozó cikkek sokféleképpen érintették a témát. Gyakran csak adatokat, híreket közöltek, sok esetben az elvándorlás hazai hatásait ismertették, máskor pedig a kivándoroltak sorsával foglalkoztak. Számos alkalommal a kivándorlás kezelésére tett intézkedésekről, gyakrabban pedig inkább azok hiányáról cikkeztek. Az elemzett cikkeket három nagy csoportra osztva ismertetem: a kivándorlók száma, a kivándorlás okai, illetve a kivándorlás megfékezése. A tanulmány végén még néhány érdekesebb, említésre érdemes írásról is szölok, amelyek nem illeszkedtek a három fő kategóriába.

A kivándorlók számáról

Az újság 1910-től kezdve többé-kevésbé havi rendszerességgel jelentést adott a kivándorlás állásáról Heves megyében. Gyakori, a kivándorlással kapcsolatos cikk témája az újságban az adott hónapra, vagy esetleg évre vonatkozó útlevél-igénylések számadatos közlése. A vizsgált időszakban összesen 42 ilyen cikket találtam. Ezek Majzik Viktor (1866–1945, 1901-től Heves vármegye alispánja)¹³ jelentései, illetve a megyegyűlések jegyzőkönyvei alapján készültek, tehát az adatok pontosságát a MNL Heves Megyei Levéltárban lehet ellenőrizni. Ezt a munkát már szintén elvégezte Horváth László, ebben az esetben én továbbra is arra vagyok kíváncsi, milyen kép alakult ki a sajtó alapján a kivándorlásról. Az adatokat összegyűjtöttem a lapokból, és MS Excel táblázatba rendeztem. Az Eger 1910-es újraindulásától 1914-es ismételt megszűnéséig összesen 42 hónapról közöltek kivándorlási adatokat. Az adatok közlése általában a következő formátumban történt: „A kivándorlás. X hó folyamán Y-an, illetve a hozzájuk tartozó családtagokkal együtt Z-en kértek és W-en kaptak útlevelet kivándorlásra.” Tehát szerencsés esetben három adatot kaptunk: az útlevelet kérelmezők számát, a kivándorolni szándékozók teljes létszámát és a ténylegesen kiadott útlevelek számát. A 42 hónapból, amelyekről vannak adatok, mindössze 29 esetében rendelkezünk mindhárom számmal. Négy esetben csak az

12 https://library.hungaricana.hu/hu/collection/helyi_lapok_hevesmegye_eger_hetilap/ (2017. 12. 05.)

13 *Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai. Heves vármegye.* <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Borovszky-borovszky-samu-magyarorszag-varmegyei-es-varosai-1/heves-varmegye-AFC1/irodalom-tudomany-es-muveszet-irta-torday-anyos-a-sajtot-es-szineszetet-ismerteto-reszt-irta-breznay-imre-B82B/egri-bor-B859/majzik-viktor-BA1D/>. (2017. 12. 05.)

összes kérelmező és a tényleges útlevélszám van meg, a maradék 9 hónap esetében csak a kiadott útlevelek számát ismerhetjük meg. A kigyűjtött adatok alapján készült táblázatból több tendencia is kiolvasható.

1910	jan	feb	már	ápr	máj	jún	júl	aug	szept	okt	nov	dec
Utl_ker	-	-	-	-	-	51	N/A	N/A	N/A	N/A	46	42
Utl_kap	-	-	-	-	-	40	N/A	46	69	54	38	25
1911	jan	feb	már	ápr	máj	jún	júl	aug	szept	okt	nov	dec
Utl_ker	45	48	35	23	32	14	N/A	N/A	N/A	N/A	52	76
Utl_kap	23	20	23	16	N/A	10	N/A	N/A	N/A	N/A	35	49
1912	jan	feb	már	ápr	máj	jún	júl	aug	szept	okt	nov	dec
Utl_ker	96	N/A	155	108	82	45	N/A	81	189	270	196	N/A
Utl_kap	63	76	101	77	53	28	N/A	65	112	153	131	67
1913	jan	feb	már	ápr	máj	jún	júl	aug	szept	okt	nov	dec
Utl_ker	59	43	N/A	N/A	59	67	39	61	61	109	N/A	323
Utl_kap	23	28	N/A	N/A	31	16	29	23	30	49	63	165
1914	jan	feb	már	ápr	máj	jún	júl	aug	szept	okt	nov	dec
Utl_ker	481	310	368	238	140	71	56	-	-	-	-	-
Utl_kap	213	252	303	188	77	55	30	-	-	-	-	-

2. táblázat: A Heves vármegyében kivándorlás céljából útlevelet kérők és kapók száma havi bontásban

A táblázatban szereplő adatok teljes mértékben az Eger alapján készültek, így hiányoznak belőle bizonyos hónapok adatai, az ilyen hiányosságokat a N/A-jelzéssel jelöltem. Az Eger kiadása 1910 júliusában indult újra, így leghamarabb júniusra vonatkozó adatokkal találkozunk. Ezért a korábbi hónapokat kihúzással kellett jelölnöm. Ugyanez vonatkozik az 1914 augusztusát követő időszakra, mivel ekkortól sem jelent meg több lapszám. A táblázatban az útlevelet igénylők számát a családtagokkal együtt közlöm, nemcsak az egyszerűség kedvéért, hanem azért is, mert így a ténylegesen kivándorolni szándékozók száma is megfigyelhető. Ráadásul a kiadott útlevelek száma szintén tartalmazza a családtagokat is. Olyan esetekben, ahol a kérelmezők létszáma csak a családtagok nélkül ismert (pl. 1911 februárja), kurziváltam a számot. Ilyen egyébként mindössze hat esetben fordult elő.

A táblázatban az egyik jól megfigyelhető jelenség a növekedés. Általánosságban elmondható, hogy – kisebb-nagyobb kihagyásokkal – egyre többen kértek és kaptak is útlevelet a kivándorlásra a vizsgált időszakban. Ugyanakkor szembetűnő, hogy az 1912 végén megugrott számok (szeptemberben 189, októberben 270, novemberben pedig 196 útleveligénylő) után 1913-ban ismét a mélybe zuhant a kivándorolni szándékozók száma. Ez a csökkenés 1913 végéig tartott. Októberben újra átlépte a százat, novemberről nincs

adat (bár 63 útlevelet kiadtak), decemberben viszont az addigi legtöbb, 323 fő igényelt útlevelet, amelyből 165 fő meg is kapta. Ezt 1914 januárjában újabb rekordszámú, 481 kérvény követte, ami egészen májusig nem is csökkent 200 alá. Az 1913-as (illetve még az 1912 közepi) hullámvölgy reménykedésre adott okot. Úgy tűnt, a kivándorlási kedv alábbhagyóban volt, aminek a lap többször hangot is adott. „A megcsappant kivándorlási kedvnél nem jelentéktelenebb az a tünet, hogy a már kivándorolt véreink egyre tömegesebben térnek vissza az »ujház«-ból, elhagyott, régi fészükbe.”¹⁴ Ebben a cikkben még derűsen látják a kivándorlás helyzetét 1912 szeptemberében, ami a táblázatra tekintve jogosnak is tűnik. A későbbi hónapok adatai viszont mindezt megcáfolták. Országos szinten egyébként ebben a pár éves időszakban, pontosabban az 1910 és 1913 közötti négy teljes évben a hivatalos magyar statisztikai adatok szerint összesen 315 498-an vándoroltak a tengerentúlra.¹⁵ Ennek az évenkénti megoszlása a következő volt:

Év	Európai kikötők adatai	USA bevándorlási stat.	Hivatalos magyar stat.
1910	119 901	122 944	85 248
1911	73 654	76 928	53 502
1912	120 516	93 028	92 664
1913	119 159	117 580	84 084
Összes:	433 230	410 480	315 498

3. táblázat: A kivándorlás országos statisztikái 1910–1913 között¹⁶

A táblázatban három különböző forrás alapján látható a kivándorlók száma. Ezek közül mind az európai kikötők, mind pedig az amerikai bevándorlási statisztikák szerint több osztrák-magyar területről származó ember hajózott az Egyesült Államokba. Puskás Julianna arra a következtetésre jutott, hogy a magyar adatfelvétel hiányossága okozhatta ezt az eltérést.¹⁷ Bármelyik oszlopot is vesszük alapul, látható, hogy Heves vármegye lakossága nem nagy arányban vette ki a részét a kivándorlásból. A vármegyei adatok gyűjtése és közlése egyébként nem volt általános, és még kevésbé rendszerezett, így szerencsésnek mondható, hogy az alispáni jelentések egyáltalán tartalmazzanak erre vonatkozó adatokat.¹⁸

1914 januárjában már így számolnak be az előző év végén megnőtt kivándorlásról: „a kivándorlási kedv a múlt év utolsó hónapjában alaposan megnövekedett, ami főként annak tulajdonítható, hogy a kivándorlást akadályozó

14 Eger, 1912. szeptember 28.

15 Puskás J. i. m. 65.

16 Uo. 443–446.

17 Uo. 63.

18 Horváth László: A XX. századi Heves megyei kivándorlás alapvetése 1910-ig. *Agria* 37. (Az Egri Múzeum Évkönyve –Annales Musei Agriensis) 2001. 329.

katonai tilalom, a balkáni béke helyreállításával, megszűnt és bizony a kereseti viszonyok nagyon, de nagyon megnehezültek”.¹⁹ A cikk itt a második Balkán-háborúra utal, amelyet az 1913. augusztus 10-én aláírt bukaresti egyezmény zárt le.

Tehát a kivándorlás csökkenésének oka a háború, a katonai tilalom és a háború miatti bizonytalanság lehetett, hiszen amint a konfliktus lezárult, ismét özönlenni kezdtek az emberek Amerika felé. A lap következő száma is arról számol be, hogy Majzik Viktor alispán „arra vezeti vissza ezt a hihetetlenül és váratlanul megnövekedett kivándorlási kedvet, hogy ez aligha egyéb, mint visszahatása és következménye annak a tilalomnak, mely a múlt évben, az ország határa mellett dúló balkáni háború miatt megnehezítette, sőt egyenesen meggátolta az ország területéről való kivándorlást”. Ezután az újság levonja a konzekvenciát: „akik tehát nem mehettek tavaly, mennek most”.²⁰

A kivándorlás okairól

A vizsgálat alá vont 19 évfolyam során számos cikkben foglalkoztak a kivándorlás lehetséges okainak kérdésével. A továbbiakban megpróbálom idézetekkel alátámasztva felvázolni, hogy milyen kiváltó okokat neveztek meg, illetve mit tartottak leginkább a kivándorlás előidézőjének. A cikkekben szereplő kiváltó okokat két nagyobb csoportra oszthatjuk: gazdasági és szellemi okokra. Az Eger hasábjain megnevezett gazdasági okokként általában a megélhetéssel kapcsolatos nehézségek, a vagyongyűjtés, az amerikai dollár erős mivolta jelentek meg, társadalmi okként pedig leginkább az általános erkölcsi romlás. De lássuk ezeket az okfejtéseket konkrét példákon keresztül.

1880 májusában, amikor a tömeges emigráció még csak néhány vármegyét érintett igazán, még azt olvashatjuk, hogy Tisza Kálmán miniszterelnök „ezeket a kivándorlási ügynökök üzelmeinek tulajdonítja”.²¹ A kivándorlás leginkább a felső-magyarországi vármegyékben volt súlyos jelenség. Sáros, Zemplén és Ung megyék már a vizsgált időszak elején, 1880-ban is országosan ismertek voltak arról, hogy nagy számban vándorolt el belőlük a szegénység és az éhezés miatt a magyar és szlovák nemzetiségű lakosság.²² Az Eger című hetilap 1880. június 3-i lapszámában szomorú hangvételő vezércikk foglalkozik ezzel a problémával. A cikk állítása szerint az említett három vármegyében, sőt már a szomszédos megyékben is „lelketlen ügynökök” győzködik a lakosságot „arany hegyeket” ígérve, hogy vásároljanak tőlük hajójegyeket az Egyesült Államokba. A „könnyen rászedhető nép” pedig, mivel úgy érzi, nincs mit veszítenie, útra kel. Ahogy a cikkíró fogalmaz, „mert ama boldog országban, melyről nem rég

19 Eger, 1914. január 14. 3.

20 Eger, 1914. január 17. 2.

21 Eger, 1880. május 20. 163.

22 *Puskás J.* i. m. 98.

azt mondták, hogy kívül nincs élet, ma már éhezniök kell!” Rávilágít arra, hogy ezzel mennyi munkaerőt veszít az ország, és felháborodva ír arról, hogy ezeken a vidékeken éhezik a lakosság, míg Budapesten „folynak az ünnepi lakomák”. A kormányzattal szemben igen kritikus, szemére hányja, hogy míg korábban milliókból tartott el bosnyák menekülteket, és Bosznia okkupációját sem tartotta drágának, saját éhező polgárait nem segíti. Keserűen állapította meg: „a költöző madarakat vissza hozta a honvágy az édes hazába, ennek polgárait meg az inség hajtja ki idegen, előttök ismeretlen földre”.²³ Bő két évvel később, 1882 szeptemberében már arról számol be a lap, hogy a „felvidéki megyék” lakosságának Amerikába történő elvándorlása igen komoly károkat okoz a mezőgazdaságnak, hiszen a munkaerő hiánya miatt a betakarítások nem tudnak a szükséges mértékben végbemenni. A hír szerint az Országos Gazdasági Egyesület felterjesztést intézett a miniszterelnökhöz, amelyben javasolta, hogy kedvezményeket tegyenek a földműves lakosság számára (talajjavítás, adókedvezmények), illetve lépjenek fel erélyesen az „uzsora és bujtogató kivándorlási ügynökök” ellen.²⁴

Ezek az úgynevezett „lelketlen” kivándorlási ügynökök rendszeresen a kormányzat látószögébe kerültek. Az ilyesfajta ügynöki tevékenységet az 1881. évi 38. törvénycikk szabályozta. Ez a törvény kimondta, hogy kivándorlási ügynöki tevékenységet kizárólag belügyminiszteri engedéllyel rendelkező, büntetlen előéletű, felnőttkorú, csőd eljárás alatt nem álló, „véderő-kötelezettségnek” eleget tett magyar állampolgárok végezhetnek.²⁵ Az engedély megszerzésének követelményei igen szigorúak voltak, évente meg kellett újítani, és az ügynököknek pontos könyvvezetési és azonnali bejelentési kötelezettsége is volt minden egyes ügyfelével kapcsolatban. Az újságcikkek tanúsága szerint azonban sokan nem tartották be ezeket a szabályokat. Egy 1913. októberi cikkben például a „palócok rossz szelleme” névvel illetik Boros Lajos kivándorlási ügynököt, aki sokakat – többek között a Heves megyei Pétervásáráról – segítette át az óceánon Amerikába. Pontosabban, ahogy az újság fogalmaz, „csábította a jámbor palóc népet Amerika kőszénbányáiba”. Valószínűleg nem törvényesen végezte a munkáját, mivel a beszámoló szerint a pozsonyi rendőrség letartóztatta.²⁶ A szerkesztőség tehát semmiképpen nem volt jó véleménnyel a kivándorlási ügynökökről, amit nem csak az olyan kifejezések használata mutat, mint például a már említett „rossz szellem” vagy „lelketlen izgató”. Az is jól mutatja mindezt, hogy egy szintén 1913-as lapszemlében milyen lesújtóan írnak egy meg nem nevezett demokrata újságról, ami védelmébe vette az ügynököket. A kritizált demokrata újság így érvelt a kivándorlási ügynökök mellett: „lelketlen izgató-e az, aki az éhen nyomorgónak megfogja a kezét és azt mondja neki: gyere, elvezetlek oda, ahol szabadon és önmagadnak dolgozhatsz, és ahol megtalálod azt

23 Eger, 1880. június 3. 177.

24 Eger, 1882. szeptember 21. 370.

25 <https://1000ev.hu/index.php?a=3&param=5995> (2017. 12. 05.)

26 Eger, 1913. október 18. 4.

az anyagi nyugalmat, amely a lelked békéjét is megadja?” Az Eger lapszemlézője szerint a demokrata újság „rátámad a társadalomra” ezzel az írással. Szintén idézi a szerző azokat a sorokat, amelyekkel a demokrata lap bizonyítani kívánja, hogy a kivándorlási ügynökök tevékenysége valóban sikeres: „...Amerikából évenként vagy százmillió dollár árad át ide, annak jele képen, hogy a lelketlen izgatók mégis értékesebben váltották be ígéreteiket”. Az Eger konklúziója szerint ez a demokrata lap leginkább Aiszóposz (Aesopus) oroszlánbőr meséjére hasonlít: ahogy az oroszlánbőr alatt sem oroszlan lapult, itt sem valódi demokratákról van szó, mert az idézett cikkből nem a demokrácia, „hanem a katolicizmus legnagyobb ellensége, a szabadkőművesség hallatja a szavát.”²⁷ Annyi tehát ezek alapján biztonsággal kijelenthető, hogy a kivándorlási ügynökök nem tartoztak az Eger szerkesztőségének legkedveltebb figurái közé. Ugyanakkor, ahogy Horváth László kutatásából tudjuk, voltak megyei sajtóanyagok, amelyek egyenesen „üres frázispuffogatóknak” nevezték a kivándorlási ügynökökkel riogatókat, akik „lelketlen izgatásról makognak”, pedig a valós probléma a „kizsákmányolás, másrészt meg az ostoba kormányzati rendszer”.²⁸

Az Eger című lapra is igaz, hogy bár sokszor a kivándorlási ügynökök „csábítgatásait” hibáztatják, mégis alapvetően gazdasági okokkal magyarázzák a nagyarányú elvándorlást. Alapvetően igaz, hogy „a hazaküldött pénz volt a leghatékonyabb kivándorlási ügynök”, tehát elsősorban a bizonyíthatóan jobb kereseti lehetőségek vonzották a kivándorlókat.²⁹ 1888. május 22-én például ezt írja az Eger: „be kell látnunk, hogy Amerika az új, a gazdasági-társadalom alapján szervezett államnak oly kecsegtető látványát nyújtja a népeknek, mely a nemzeti-államot megfakult aranyozásával, elviselhetetlen katona-terheivel s végtelen nyomorával sikeresen lejárhatja és megúnatja”.³⁰ Ezzel egybecseng a már idézett 1911. november 25-i írás, amelyben a magas adókat teszi felelőssé a szerző: „aki pedig itthon marad [...] hordozza vállain a nagy adó terhét, elveszi gyermekeinek szájától a mindennapi kenyeret, hogy – adóba fizesse be”.³¹

Gyakori visszatérő elem a pórul járt kivándorlókon való gúnyolódás. Ilyenkor rendszerint motiváló erőként a kapzsiságot nevezik meg. Ilyen például az „Amerikába magyar!” című, 1893 augusztusában megjelent cikk is, amelyben Rum István és Varga Mihály kerecsendi parasztok történetét ismertetik. A cikk szerint „sok mindenfélét hallottak az amerikai kivándorlásról, s arról, hogy ott lapáttal lehet az aranyat zsákra szedni”. Rum és Varga útnak is indultak, de Londonban elfogyott a pénzük és a magyar követségtől kellett kölcsönkérniük, hogy hazautazhassanak. A lap gúnyosan, kárörvendően ír róluk, amit az olyan kifejezések mutatnak, mint például az „országviláglátott hires utazók”, vagy a

27 Eger, 1913. április 9. 1.

28 Gyöngyösi Újság, 1907. március 17. 4. Idézi: *Horváth* i. m. 328.

29 *Szántó Miklós*: Magyarok Amerikában. Gondolat, Bp. 1984. 45.

30 Eger, 1888. május 22. 162.

31 Eger, 1912. november 25. 4.

„vitéz vállalkozók”.³² Ehhez hasonló hangvételű egy 1912. augusztusi cikk, amely ugyan nem konkrét esetről ír, de ugyanilyen becsmérően fogalmaz a „dolgos munkásnépről”, akik elhagyják apáiktól örökölt földjüket, hogy Amerikába menjenek boldogulni. Csakhogy „arra nem gondol a vagyonkáját elkótya-vetyélő és Amerikába törekedő gazda, hogy azzal a munkával, melyet Amerikában kívánnak tőle és azzal a gazdálkodással, amellyel ott szaporítják a föld jövedelmét, itthon is meg lehetne találni a boldogulást.”³³ A kivándorlók óriási tömege és a magyar vidék számos problémája viszont nem tűnnek igazolni ezt az állítást.³⁴

Társadalmi okként az is felmerül – legalábbis az erdélyi magyarok kapcsán –, hogy nem akarnak „eloláhosodni”. Az 1911-es cikk szerint Erdélyben a románok a Tisza irányába kívánják tolni a nyelvhatárukat és „ha egy faluba befészkelik magukat, 20–30 év alatt eloláhosítják”. A cikk szerzője úgy véli, hogy a magyar parasztok számára ez is egy az Amerikába vándorlásra készítendő okok közül, mivel „a magyar parasztnak nincs kedvére, hogy neki a bocskorszagu oláh bíró parancsoljon, és vagy kimegy Amerikába, vagy maga is eloláhosodik”.³⁵ Ez azonban nem tűnik valószínűnek, tekintve hogy akár magyar többségű térségbe is költözhetnének, ha a románosodás lenne a legfőbb problémájuk, nem kellene Amerikába menni, ahol szintén identitásvesztés fenyegetheti őket. Sokkal valószínűbbnek tűnik itt is, hogy a megélhetési problémák vezettek a nagyszámú emigrációhoz.

Kivándorlást előidéző okként említik még a hazai közigazgatás problémáit. Egy 1912-es lapszámban megjelent cikk így fogalmaz: „A magyar közigazgatás rossz. Lassu, részrehajló, megbizhatatlan. A közigazgatási hatóságok tagjai udvariatlanok, sőt kíméletlenek. Zaklatásukkal elkeserítik a közigazgatási hatóság elé kényszerített ügyfeleket... A kivándorlásnak, a munkahiánynak, a munkaviszonyok rosszabbodásának tisztára a közigazgatási hatóságok az okai.” A cikk szerzője szerint tehát a közigazgatási hatóságok zaklatásai is elűzik a népet az országból. Még mélyebbre ás a hatóságok viselkedésének okait kutatva, és megállapítja, hogy azért viselkednek hatalmaskodó módon az emberekkel, „mert ez a hatóság többnyire ellenfélnek nézi a népet, melyet pofozni, botozni kell. A népet nem védi senki”.³⁶ A cikkírónak itt bizonyára igaza lehet, mivel számos példa bizonyítja, hogy valóban kivándorlásra sarkalló tényező volt a sok pozitív híradás, amely Amerikát már megjárt ismerősökön (vagy éppen kivándorlási ügynökökön) keresztül jutott el a magyar parasztokhoz. Ezekből értesülhettek arról, hogy az Egyesült Államokban jogegyenlőség várja a dolgozni vágyó bevándorlókat, a hatóságok pedig emberszámba veszik őket.

32 Eger, 1893. augusztus 29. 279.

33 Eger, 1912. augusztus 14.

34 *Gyáni – Kövér* i. m. 65–66.

35 Eger, 1911. július 8. 3.

36 Eger, 1912. szeptember 25. 2.

Emiatt tényleg sokaknál motivációt jelenthettek az itthon tapasztalt hivatali atrocitások.

Előfordulnak egészen extrém magyarázatok is az Amerikába vándorlás indoklására. Az egyik legérdekesebb ezek közül az 1914 januárjában, Széljegyzetek a kivándorlásról címmel megjelent cikkben leírt párbeszéd. A cikkíró egy kis mátrai faluban tett útjáról ír, melynek során találkozott a falu bírójával, akivel pipázás közben hosszasan elbeszélgetett. A falu kántora, egyben tanítója elhunyt, de a bíró fölöslegesnek tartotta új pályázat kiírását. Szerinte ugyanis ez belekerülne öt-hat koronába, pedig „nincsen semmi foganatja”, úgysem akarna senki az „Isten háta mögé” tanítónak menni. Ezután teszi szokatlan megjegyzését a kivándorlással kapcsolatban: „A gyerekek szempontjából nem is baj, ha nem tanulnak írni-olvasni. A betű megrontja az embereket és kiviszi őket Amerikába. Aki tanult valamit, az siet kivándorolni...”. Ezzel az egészen abszurdnak tűnő kijelentéssel a cikk szerzője is egyetért: „Magyarországon bizony nem az önbizalmat, az őserőt, a nemzeti önérzetet erősíti a betű, hanem rombol, öl, pusztít, mint a lappangó epidémia”.³⁷ Ebből a példából tehát az látszik, hogy még maga az írni-olvasni tudás is megjelent a lapban mint a kivándorlásért felelőssé tehető jelenség. Ez a fajta kommunikáció igencsak károsnak tűnik, különösen akkor, ha figyelembe vesszük azt a tényt, hogy több mint 40 évvel a kötelező népiskolai oktatás 1868-as bevezetése után, 1910-ben még mindig 33% volt az analfabéták aránya Magyarországon.³⁸ Az iskolai oktatás hibáztatása egy olyan gazdasági-társadalmi problémáért, mint a kivándorlás, nem tűnik kedvezőnek a kormányzat és az országban dolgozó sok ezer tanító erőfeszítéseire nézve.

Hasonlóan eltér a szokásos magyarázatoktól az 1890 novemberében megjelent „Keressünk eszközt a tüzesetek csökkentésére” című cikk állítása is. A cikkben az országban dúló „rémséges tüzesetek” kapcsán merül fel, hogy a gondatlanság és az italozás vezet legtöbbször olyan tűzvészekhez, amelyek akár falvakat is képesek elpusztítani. Ezek megakadályozására hív fel az írás, mondván, „az ilyenek azután megszőkötető állapotok, s az Amerikába való kivándorlások hathatós elősegítői”.³⁹ Érdekes kutatás lehetne annak feltárása, hogy vajon ténylegesen mennyien hagyták el az országot azért, mert lakóhelyük tűz martaléka lett.

Összefoglalva tehát, az Eger című lap olvasói a kivándorlás okaiként találkozhattak a kivándorlási ügynökök tevékenységével, a magas adókkal, a kötelező katonai szolgálattal, az Egyesült Államok gazdasági alapú társadalom szerveződésével, a nehézkes magyar közigazgatással, illetve az amerikai boldogulás könnyűségéről szóló híresztelésekkel. Sőt, olyan cikkek is megjelentek, amelyek a magyarországi tüzeseteket, vagy akár az írni-olvasni tudást okolták az Amerikába vándorlás erősödése miatt. Mindezekkel együtt valójában tudhatjuk, hogy a kivándorlás fő okai két csoportra oszthatóak: az úgynevezett „push”

37 Eger, 1914. január 24. 3.

38 Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Osiris, Bp. 2005. 42.

39 Eger, 1890. november 18. 363.

és „pull” faktorokra. A push faktorok az ipar modernizációjának nyomán alakultak ki. A modern gazdálkodás megjelenésével a mezőgazdasági népesség tömegeinek munkaereje felszabadult, ugyanakkor a túlnépesedés taszítani is kezdte őket kifelé. Budapest fővárossá válása és gyáriparának jelentős fellendülése részleges megoldást jelentett erre a problémára. A fővárosba és vonzáskörzetébe történő tömeges belső vándorlás eredményezte az olyan településeknek, mint például Vecsés, funkcióvesztését és lakófaluvá válását.⁴⁰ Viszont az egyetlen igazi nagyváros nem lehetett képes fölszívni az óriási felszabadult munkacserét. Emiatt, szinte ezzel egy időben, kezdett felerősödni a – főleg Amerikába – irányuló kivándorlás is. A fő pull, azaz húzóerőzők közé a szakirodalom az „ipari mítoszt” és az ahhoz tartozó jelenségeket sorolja: magas munkabérek, a foglalkoztatottság mérete, a munkaalkalmak volumenéből adódó lehetőségek.⁴¹

Jó végszónak tűnnek ehhez a témához egy 1912-es cikk szavai, amely úgy foglalta össze Magyarország problémáinak – köztük a kivándorlásnak is – az okait, hogy „...hivhatjuk alkoholnak vagy kivándorlásnak, egykének vagy tuberkulózisnak, háborúnak vagy párbajnak, az igazi neve mégis csak egy marad: az elkorhadt világrend”.⁴²

A kivándorlás megfékezéséről

A kivándorlás megfékezése két alapvető módon jelenik meg az Eger hasábjain. Egyrészt a különböző, emigrációt akadályozó országos- és helyi szintű intézkedésekről szóló beszámolók formájában. Ezekből a vizsgált időszakban 23 darabot találtam. Másrészt maga a lap is próbálta kivenni részét a kivándorlás elleni harcból. Ennek módja az volt, hogy minél több szomorú vagy tragikus, elrettentő cikket közöltek Amerikáról és a kivándorlásról. Sokszor még szó szerint meg is fogalmazták, hogy az ilyen hírekből láthatóan nem érdemes Amerikába kivándorolni, mert óriási veszélyek leselkednek ott a magyarokra. Ilyen cikkből összesen 19 db jelent meg 1880 és 1914 között.

Az újságot lapozgatva betekintést nyerhetünk az országos- és vármegyei szintű kivándorlás-szabályozásba. Érdekes, hogy már 1882-ben, amikor a kivándorlás még „gyerekcipőben járt” az 1900-as évekhez képest, alakult Bécsben egy vállalat, „melynek célja azokat, kik Amerikába szándékoznak kivándorolni, e szándékuktól eltéríteni s az illetőket Boszniában és Horvátországban megtelepíteni”. Igaz, ez nem elsősorban a magyar kivándorlók „eltérítésére” jött létre, amit az is mutat, hogy a telepítésnél Magyarország alacsony népsűrűségű terü-

40 Ezzel részletesebben már foglalkoztam egy korábbi tanulmányomban. *Rakita Eszter: Települések és típusaik. Vecsés község elhelyezése a szakirodalmi kategóriákban. Historia Nostra 2013/1. 82–96.*

41 *Puskás J.* i. m. 28–29.

42 Eger, 1912. június 1. 2.

letei is szóba kerültek. Valószínűtlen, hogy ezekre magyar kivándorlókat akartak volna letelepíteni.⁴³ Két hónappal e cikk után érkezett a hír, hogy az osztrák kormány úgy döntött „a magyar minisztérium megkeresésére, hogy kellő rendszabályokat fog életbeléptetni arra nézve, hogy a magyarországi kivándorlóknak az osztrák határon átlépése kellő igazolás s különösen a teljesített katonai kötelezettség kimutatása nélkül, meg ne engedessék”.⁴⁴ Ezt követően viszont jó ideig nem hallunk a kivándorlás megfékezésére törekvő intézkedésekről, leszámítva azt a néhány alkalmat, amikor a lap parlamenti vitákról számol be. Ezekben a vitákban általában a belügyminiszterhez vagy magához a miniszterelnökhöz intéznek azzal kapcsolatos kérdéseket, hogy milyen lépéseket tervez a kormány az emigráció korlátozására. A válaszok persze rendszerint általánosságban fogalmaztak, vagy kitérőek voltak.

Meglepő módon egészen későn, 1913 decemberében látta elérkezettnek az időt a belügyminisztérium arra, hogy külön a kivándorlás megakadályozásával foglalkozó megyei szintű bizottságokat alakítson ki. A belügyminiszter leiratára hivatkozva a megyegyűlés létre is hozta a bizottságot, melynek „elnöke a főispán, helyettes elnöke az alispán, tagjai pedig a vármegye főjegyzője, a kivándorlási ügyek előadója, a vármegyei levéltáros, a két rendezett tanácsú város polgármestere, a hat közigazgatási járás főszolgabírája és minden járásból két-két megyebizottsági tag”.⁴⁵ Erről a bizottságról, illetve ennek tevékenységéről még további három cikkben számolt be a lap 1913 és 1914 folyamán. 1913 decemberében beszámolnak a bizottság tényleges megalakulásáról és céljáról, ami nem más, mint hogy „a hatóságokkal egyetértően minden lehető elkövessenek a nemzet nagy erő- és vérvesztésének, a kivándorlásnak csökkentésére”. Ebben a cikkben nevesítik is a tagokat.⁴⁶ A következő év áprilisában arról adnak hírt, hogy az extrém módon megnövekedett útlevéligenyélés miatt az alispán összehívta a bizottságot április 16-ra.⁴⁷ Erről az ülésről számol be a lap április 25-i száma. Itt a bizottságot idézve ismét összegződnék a kivándorlás okai. Legfőbb indokként a tagok azt hozták fel, hogy „a dollárnak nagy az árszija, Amerikában tehát könnyebb a tőkeemegtakarítás; ellenben nálunk a divatos nagymértékű perlekedés; a kisebb parasztgazdaságokat sulyosan terhelő örökösödési adó és egyéb illetékek; a parasztházak nagy adóterhe; a nép iszákossága; a korcsmák nyitvatartása vásár- és ünnepnapokon; sőt a népoktatásnak kevésbé gyakorlatias iránya nagyban befolyásolja és elősegíti az általános elszegényedést”. A teendővel kapcsolatban pedig szintén egyetértettek abban, hogy „a kivándorlás mesterséges uton nem akadályozható meg, hanem ennek előidézőit kell valami uton-módon megszüntetni”.⁴⁸ A

43 Eger, 1882. november 9. 434.

44 Eger, 1883. január 4. 7.

45 Eger, 1913. december 17. 2.

46 Eger, 1913. december 31. 2.

47 Eger, 1914. április 8. 3.

48 Eger, 1914. április 25. 2.

„valamilyen úton-módon” kifejezésből arra következtethetünk, hogy konkrét terveket egyelőre nem vázoltak fel. A későbbiekéről viszont nem kapunk információt, mivel augusztusi megszűnéséig az Eger többé nem számolt be a bizottság tevékenységéről.

Amint azt említettem, természetes módon a kormányzat és a megye vezetősége mellett az Eger újság is megpróbált a maga eszközeivel mindent elkövetni a kivándorlás megállítására, vagy legalább lassítására. A szerkesztők szívükön viselték ezt a problémát, hiszen „hogya ne fájna hát a szive-lelke mindenkinek, elgondolva, hogy Amerika dollárja mint csábítja és viszi népünket évenként ezrével a vészes idegenbe”.⁴⁹ Az országos hírek mellett persze kiemelten kezelték a megyei kivándorlás ügyét, illetve az ellene tett erőfeszítésekről való tudósítást. Mindemellett igyekeztek minél több rossz hírt közölni Amerikából, valamint több esetben beszámoltak a kivándorlással rosszul járt magyarok eseteiről is. Pozitív példákat, „sikertörténeteket” az átvizsgált sajtóanyagban nem találtam. Sokkal inkább jellemzőek az olyan történetek, mint például Szilvási Mátyásé. Ő sok magyar honfitársához hasonlóan az Ohio állambeli Lorain városában kezdett dolgozni. A lap szerint egy egri papnak küldött levelében keseregte el helyzetét: „...igen rossz munkám van; életveszélyes. A fizetés igen csekély, csak 1 dollár és 25 cent; a koszt meg igen drága. Egy hónapban keresek 25 dollárt. Igen csekély fizetések vannak; Amerikában igen rosszul megyen a munka. Már én is megbántam, hogy kijöttem, mert itten igen komisz munkák vannak, azért a csekély fizetésért...” (a kiemelés az eredetiben – R. E.).⁵⁰ Az Eger egyértelműen elrettentő példaként próbálja felhasználni ennek a – valószínűleg tényleg szerencsétlenül járt – személynek a történetét. Erre világít rá az az érvelés, hogy 1,25 dollár, ami 6 korona és 25 fillért ért akkor, bár nagy összeg, de „ilyentájt” (azaz 1912 tavaszán) Magyarországon is elérhető az 5–6 koronás napszám, és még a munka sem életveszélyes. Az okfejtést azzal a megállapítással zárják, hogy „...valaki tetemesen nagyobb munkával keressen többet csak azért, hogy többet kelljen kiadnia elsőrendű szükségleteinek fedezésére, – azért igazán nem érdemes kimenni Amerikába, mert igen könnyen megbánhatja az ember, amint hogy Szilvási Mátyás is megbánta”.⁵¹ Erre rímel az a kb. két hónappal későbbi cikk is, amelynek szerzője így fogalmaz: „...magasak a napszámok, szóval aki dolgozni akar, talál munkát Magyarországon is; aki meg akar élni, nem kell okvetlenül Amerikába mennie”.⁵² Szintén az 1912. május 11-i lapszámában egy amerikai bányarobbanásról is beszámolnak, amit így vezetnek be: „Halál az idegenben. Az amerikai kőszénbányákban egyre-másra pusztulnak a magyar kivándorlók”.⁵³

49 Eger, 1911. július 29. 6.

50 Eger, 1912. május 11. 3.

51 Uo.

52 Eger, 1912. július 20.

53 Uo. 4.

A magyarokról szóló rémtörténetekkel, amerikai katasztrófákkal való riogatás rendszeresen visszaköszönt a korszak sajtótermékeiben, tehát nem egri jelenség volt, de ez talán egy másik tanulmány témája lehetne.

Egyéb érdekességek

Említésre méltó még egy 1912-es eset, amelyben Szabados László sarudi községi jegyző ellen kivándorlásra csábítás és útlevelekkel való „csalárd” visszaélés miatt indult bünygyi eljárás. Ugyanebben a lapszámban az előző hó megyei kivándorlási statisztikáját is közlik (270 útlevélkérő és 153 kiadott útlevél). Majd megjegyzik, hogy „szomorú szám, de nem csoda, hiszen akad a szinmagyarság között olyan községi jegyző is, aki ahelyett, hogy a nép boldogulása és szociális érdekeinek előbbreviteléért szállana sikra, még csalárd uton is előmozdítja a – kivándorlást”.⁵⁴ Ezáltal a sarudi jegyző kihágásait is felvonultatják, mint kivándorlást előidéző tényezőt. Az ügy végkifejletével kapcsolatban egyébként a következő év júliusában adta hírül a lap, hogy Szabadost az egri királyi törvényszék másfél év börtönre és 5 évi hivatalvesztésre ítélte közokirat-hamisítás és sikkasztás miatt.⁵⁵

Sokszor kerül szóba Amerika, illetve a kivándorlás egyéb bűnesetek (általában csalás, sikkasztás) kapcsán is. Ilyenkor a tettes az Egyesült Államokba menekült, vagy – legalábbis, ha eltűnik a hatóságok elől – automatikusan azt feltételezik róla, hogy Amerikába szökött. Voltak viszont olyan esetek, amikor konkrét információk álltak rendelkezésre a szökött bűnelkövetőkről. Érdekes közülük Éliássy Ferenc esete. Az 1912. július 20-i számban közölt „A végtelen pör” című cikkben számolnak be az Egri Kereskedelmi és Iparhitelintézet sikkasztásos peréről. A lap kiigazítja az ügyről megjelent „közleményeket”, amelyek szerint 10 évvel azelőtt a hitelintézet pénztárosa, Éliási János több mint 700 000 korona elsikkasztása után Amerikába szökött. Az Eger szerint ez több ponton hibás, mivel „az eset nem tíz, hanem tizenkét évvel azelőtt történt, nem is a pénztáros, hanem a főkönyvelő követte el a sikkasztást, akit nem Éliási Jánosnak, hanem Éliássy Ferencnek hívtak és nem Amerikába szökött, hanem 1900. év február 28-án főbelötte magát és meghalt”.⁵⁶ Tehát gyakorlatilag minden, ami az országos hírekben megjelent, téves volt. Hogy vajon egyszerű tévedésről volt-e szó, vagy az „Amerika a bűnözők menedéke” mítosz fenntartására kívánták felhasználni ezt az ügyet is, sajnos nem derül ki.

Említésre érdemes még a „bodonyi eset”. A Parádfüzdő melletti településen agyonverték a helyi törvénybíró fiát, Bazsó Pált. Az ifjabbik Bazsó Amerikában élt, látogatóba érkezett haza, majd hazaérkezése után „apjával és az öccsével, Jánossal, a viszontlátás örömeire elment a falu korcsmájába, ahol persze kívülök

54 Eger, 1912. november 13. 3.

55 Eger, 1913. július 5. 5.

56 Eger, 1912. július 20. 4.

még többen is mulattak”.A viszontlátás azonban valószínűleg nem mindenki számára volt teljesen örömteli. Az történt ugyanis, hogy „borozás közben, az amerikai élmények elbeszélése során összekülönbözött a társaság és szó-
dásüvegekkel, bicskával, mivel, igyekeztek egymást kapacitálni”. Hogy vajon az amerikai élmények elbeszélésének mekkora szerepe volt az összetűzésben (nyereségvágy az ottani magas jövedelem miatt, esetleg irigység a magasabb életszínvonal okán, vagy netán Bazsó Pál viselkedése lehetett kihívó), azt – legalábbis a sajtóból – nem lehet tudni. Mindenesetre a verekedés halálos kimenetelű volt, mivel „a lámpát is leütötték és a sötétben valaki olyan szerencsétlenül találta megütni Bazsó Pált, hogy sérülésébe belehalt”.⁵⁷ Így személyében közvetve újabb „áldozatot szedett” az Amerikába vándorlás réme.

Zárszó

Az 1880-tól az első világháborúig tartó nagy elvándorlás sajtóanyagaira általánosságban jellemző, hogy az emigrációt az ország betegségeként mutatják be, illetve egy betegség olyan tüneteként, amelyet minden eszközzel mielőbb orvosolni kell. Ebből a sajtótermékek is igyekeznek kivenni részüket, többnyire azáltal, hogy minél rosszabb fényben tüntetik fel az „újhaza” viszonyait, és próbálnak minél több, magyarokkal megesett rémtörténetet közölni. Emellett – kormányközeli vagy ellenzéki mivoltuktól függően – dicsérik a hazai viszonyokat, vagy éppen kritizálják a kormányzatot azért, mert nem tesz meg mindent a kivándorlás megfékezéséért. Mindezekon kívül ezek az újságok rendszeresen hírt adnak a kivándorlás helyi, vagy országos állásáról, és általában sürgetik a mielőbbi megoldást. Az Eger című lap pontosan illeszkedik ebbe az országos trendbe, a felsoroltak közül minden jellemző cikktípus megtalálható az átvizsgált anyagban. Az Eger példáján keresztül szemléletes betekintést nyerhetünk abba, hogy a korszak újságolvasója milyen formában tájékozódhatott a tömeges emigráció és az ennek nyomán jelentkező munkaerőhiány problémájával a XX. század hajnalán.

---

⁵⁷ Eger, 1912. január 31. 4.

VÁRKONYI PÉTER

„ÚGY ELFOGY A MAGYAR, / MINTHA NEM LETT VOLNA”¹

A KOMPOLTI KIVÁNDORLÁS TERMÉSZETRAJZA²

Kutatásomban a Heves megyei Kompolt község társadalomtörténetével foglalkozom. A település 19. századi történetét meghatározta, hogy az 1754-es újratelepítés során sváb és magyar telepesek érkeztek a faluba. Ez az etnikai eredetű kettősség indukálta azt a sajátos egymás mellett élést, melynek keretében a magán-, a köz- és a gazdasági élet szinte minden területén elkülönült egymástól a (korban is) svábnak és magyarnak nevezett csoport.³

Az újratelepítés után (az országosan is pusztító kolerajárványokon és modernizációs jelenségeken túl) a vizsgált időszakban Kompolt társadalmára a „hosszú 19. század” végén kibontakozó európai méretű vándormozgalom gyakorolt jelentősebb hatást. Kutatásaim szerint az 1899 és 1914 között eltelt 15 évben mintegy 250 ember,⁴ a korabeli lakosság 15%-a⁵ vándorolt ki a településről az Amerikai Egyesült Államok különböző városaiba. A kivándoroltak csoportjának elsődleges, demográfiai szempontú (nem, életkor, foglalkozás, nemzetiség, célként megjelölt város stb.) elemzését, illetve az USA-ba érkezett magyarok utóéletének felületes vizsgálatát korábban már elvégeztem.⁶ Ennek ered-

---

1 Részlet Ady Endre Ülő törvényt, Werbőczy című verséből. *Ady Endre: Válogatott versek.* Európa, Budapest, 1999. 302–303.

2 A kutatást az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” című projekt támogatta.

3 Az elkülönülésről bővebben lásd *Várkonyi Péter: Kompolt gazdasági és társadalmi viszonyai a XX. század első felében.* In: A XXX. Országos Tudományos Diákköri Konferencia díjazott hallgatóinak dolgozatai. Szerk. Bíró Melinda. Eger, 2013. 137–172.; *Péter Várkonyi: Kompolt: The Divided Village* (megjelenés alatt).

4 A számítás főként a migránsokat szállító hajók utaslistáinak elemzésén alapul. Az utaslisták megtalálhatóak a The Statue of Liberty – Ellis Island Foundation, Inc. weboldalán: <https://www.libertyellisfoundation.org/> (2018. 01. 20.)

5 A 20. század elején Kompolt népessége 1600 fő körül alakult. 1900-ban 1656-an, 1910-ben 1633-an éltek a településen. A Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlálása. Szerk. és kiad. A Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Pesti Kvny., Bp. 1902–1906. A népesség általános leírása községenként (1902) 531.; A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. Szerk. és kiad. A Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Athenaeum, Bp. 1912–1920. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint (1912) 184–185.

6 Lásd: *Várkonyi Péter: Válság és migráció.* Kompolt – Granite City (IL) (elérhető: <https://uni-eszterhazy.hu/public/uploads/varkonyi-peter-valsag-es-migracio-kompolt-granite-city-il-56a728ebc8c06.pdf>) (2018. 05. 08.); nyomtatásban: *Várkonyi Péter: Válság*

ményeképpen megállapítottam, hogy a Kompoltról kivándoroltak többsége munkaképes korú férfi volt, foglalkozásukra nézve főként mezőgazdasági munkások. Ugyancsak megállapítást nyert, hogy a nők aránya idővel növekedett, ennek oka a családgyesítésekben keresendő: a kivándorolt férfiak nagyjából 2 év elteltével vagy visszatértek Kompoltra, vagy maguk után vitték a családjukat is. A legtöbben Illinois állam Granite City nevű városában telepedtek le.⁷

Az eddigi eredmények nyomán fogalmazódott meg bennem az a gondolat, hogy a kibocsátó település oldaláról is érdemes részleteiben vizsgálni a vándormozgalom kibontakozását és az útnak indulók motívumait. Tanulmányom erre tesz kísérletet.

A kivándorlás történetének talán legismertebb kutatója Puskás Julianna, aki jelentős művekben összegezte magyarországi és amerikai forrásokra is támaszkodó munkájának európai kontextusba integrált eredményeit. Ezek a művek⁸ az ilyen irányú kutatások megkerülhetetlen kiindulópontjai. Puskás a makrostrukturális összefüggéseken túl (Szamoszeg példáján keresztül) a mikrotörténeti megközelítés lehetőségeivel is megpróbál élni, bár ezt – mint Gyáni Gábor is kiemeli – nem aknázza ki kellőképpen.⁹

Heves megye vonatkozásában Horváth László a kivándorlás mikrotörténeti vizsgálatának legjelentősebb képviselője. Az 1990-es években számos településen (pl. Bodony¹⁰, Kál¹¹, Detk¹²) végzett kutatásokat, melyek keretében össze-

---

és migráció. Kompolt – Granite City (IL) In: Konferenciák, műhelybeszélgetések XIV. Mozaikok a 18 – 20. századi magyar és egyetemes történelemből (Az Eszterházy Károly Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskolájának kiadványai). Szerk. Ballabás Dániel. Líceum Kiadó, Eger, 2017. 259–276.

- 7 A Granite City-be érkezett migránsok története a leszármazottak szemszögéből: *John Keith Veizer: Veizer Vizer Wiezer Wieser. A Memoir, Eight Stories, and a Search from Granite City to Kompolt.* H. n. [New Orleans] 2015.
- 8 *Puskás Julianna: Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940.* Akadémiai, Budapest, 1982.; Julianna Puskás (ed.): *Overseas Migration from East-Central and Southern Europe 1880–1940.* Akadémiai, Budapest, 1990.; *Julianna Puskás: Ties That Bind, Ties That Divide. 100 Years of Hungarian Experience in the United States.* Holmes and Meier, New York/London, 2000.)
- 9 *Gyáni Gábor: Kivándorlás és az amerikai magyarság sorsa.* In: *Gyáni Gábor: Történelemszövegek.* L'Harmattan, Budapest, 2002. 267–268.
- 10 *Horváth László: Kivándorlás az Egyesült Államokba Bodonyból 1914-ig (Heves megyei kivándorlás II.).* In: *Mátrai tanulmányok 1993.* Mátra Múzeum Tanulmánykötete. Szerk. Horváth László. Mátra Múzeum, Gyöngyös, 1993. 55–88.
- 11 *Horváth László: Az Egyesült Államokban irányuló kivándorlás Kál községből az első világháború előtt (Heves megyei kivándorlás I.)* In: *Agria XXVII–XXVIII.* Az egri Dobó István Vármúzeum évkönyve. Szerk. Petercsák Tivadar és Löffler Erzsébet. Dobó István Vármúzeum, Eger, 1992. 257–273.
- 12 *Horváth László: Adatok Detk község első világháború előtti kivándorlásához (Heves megyei kivándorlás III.)* In: *Agria XXIX–XXX.* Az egri Dobó István Vármúzeum évkönyve. Szerk. Petercsák Tivadar és Szabó J. József. Dobó István Vármúzeum, Eger, 1994. 161–180.

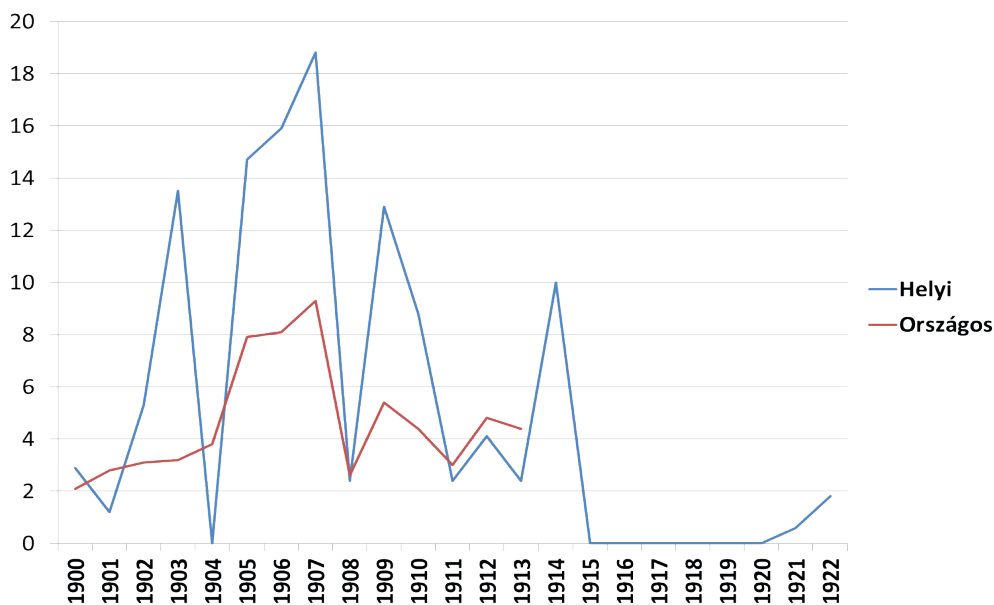
gyűjtötte az akkor még fellelhető tárgyi emlékeket és a kivándoroltak még élő közvetlen hozzátartozóinak visszaemlékezéseit is.¹³

A szakirodalmi háttér megismerése után úgy döntöttem, hogy összekapcsolom a kompolti kivándorlással kapcsolatos ismereteket a település gazdaság- és társadalomtörténete kapcsán feltárt eredményekkel. Ennek eredményeképpen megalkottam egy adatbázist, melyben 200 legálisan kivándorló és biztosan azonosítható személy nagyjából 25-25 adata található (az adatbázisban rögzített adatmennyiség tehát nagyjából 5000-re tehető). A legfontosabb adatok: név, életkor, foglalkozás, a hajóra szállás helye, az USA-ba érkezés dátuma, kompolti lakóhely, a szülők és házastársak adatai, földbirtok nagysága stb.¹⁴ Az adatok elemzése során főként arra kerestem a választ, hogy milyen, a falun belül jelenlévő tényezők vezettek a kivándorlás tömegessé válásához, illetve hogy megfigyelhető-e bármilyen rendszerszerűség, hálózatosság az egymást követő utazások között. Ennek fényében kiemelten kezeltem az anyagi helyzetre, a lakóhelyre, illetve az utaslistákban megjelölt kapcsolattartókra vonatkozó információkat.

---

13 Horváth László kutatási eredményeinek összefoglalása: *Horváth László: A Heves megyei kivándorlás kutatás főbb tanulságai*. In: Néprajzi kutatások Gyöngyös környékén. Szerk. Cs. Schwalm Edit. Heves Megyei Múzeumi Szervezet, Eger, 1994. 27–38.; illetve *Horváth László: A XX. századi Heves megyei kivándorlás alapvetése 1910-ig*. In: *Agria XXXVII*. Az egri Dobó István Vármúzeum évkönyve. Szerk. Petercsák Tivadar és Veres Gábor. Dobó István Vármúzeum, Eger, 2001. 297–336.

14 Az utazásra vonatkozó adatokat az utaslistákból, a személyes adatokat a kompolti kereszteltek és házasultak (a káli római katolikus plébánián található) anyakönyveiből, a lakóhelyre és a földbirtokra vonatkozó információkat az 1887. és 1911. évi kataszteri telekkönyvekből gyűjtöttem – Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltár (HML) XV-8/a 282. III/1. 1887. és HML XV/8-a 282. III/1. 1911.

1. ábra: A kivándorlók száma ezer lakosra vetítve¹⁵

Ha összevetjük a Kompoltról kivándoroltak ezer lakosra vetített évenkénti számát az országos adatokkal, jól látható, hogy a kompolti kivándorlás arányában jelentősebb volt az országos átlagnál. A vándormozgalom csúcspontja helyi és országos viszonylatban is 1905 és 1907 közé tehető, továbbá 1909 és 1912 mindkét adatsorban kiemelkedő, és például 1908 és 1911 országosan és helyileg is mélypontot jelentett a kivándorlók száma alapján. Tehát a kompolti kivándorlás intenzitása tükrözi az országos folyamatokat, ugyanakkor feltűnő, hogy 1904-ben egyetlen kompoltit sem találunk a forrásokban. Ennek okát kereshetnénk a kibocsátó és fogadó ország 1904-ben foganatosított szigorúbb szabályozásában, de ez nem ad választ arra, hogy éppen 1905-től tetőzött a folyamat. Egyéb forrásokból inkább arra következtethetünk, hogy az 1904-ben utazó kompoltiak vagy illegálisan érkeztek az Egyesült Államokba,¹⁶ vagy a legálisan utazók utaslistái (előttem ismeretlen okokból) eltűnhettek. Ezt bizonyítja Udvarý József példája, aki nem szerepel ugyan az utaslistákon, de más források tanúsága szerint 1904-ben érkezett az USA-ba.¹⁷

¹⁵ Az országos adatok forrása: Puskás: Kivándorló magyarok i. m. 66.

¹⁶ Horváth László is említésre méltónak tekinti a hatóságok megkerülésével utazók arányát, amely – jellegéből adódóan – nehezen meghatározható. Horváth: Bodony i. m. 79.

¹⁷ Udvarý József alias Joe Udvarý 1886. december 16-án született Kompolton, valószínűleg 1904. április 12-én érkezett az USA-ba. 1913-ban Ohio államban feleségül vette Nemes Erzsébetet, majd 1927-ben honosságot kapott. Az adatok forrása: www.familysearch.org (2018. 01. 20.); Joe Udvarý személyére Ambrus László hívta fel a figyelmet.

Family name	Given name or names
Udvary	Joe
Address	
970 Nevin St., Akron, Ohio	
Certificate no. (or vol. and page)	Title and location of court
Pat 8152 C 2483918 V 48	C. P. Summit Co., Ohio.
Country of birth or allegiance	When born (or age)
Hungary	Dec. 16, 1886
Date and port of arrival in U. S.	Date of naturalization
New York, April 12, 1904	Jan. 20, 1927.
Names and addresses of witnesses	
Steve Szuas	Akron, Ohio.
P. Edward Vance	" "
U. S. DEPARTMENT OF LABOR, Immigration and Naturalization Service. FORM NO. 1-IP. 14-3202	

2. ábra: Joe Udvarý honosítása¹⁸

A migrációs folyamatok vizsgálatában mindig kiemelt szerep jut a „push” és „pull” tényezőknek, tehát azoknak a motívumoknak, melyek a kibocsátó országon belül indulásra ösztönzik, illetve a befogadó ország részéről vonzzák a migránsokat.¹⁹ A pull elemek közül a fejlődő amerikai gazdaság megnövekedett munkaerőigényét, a kereseti lehetőséget, illetve a demokratikusabb politikai berendezkedés adta előnyöket emelhetjük ki. Push elem lehetett gazdasági, egzisztenciális ok, illetve családi tragédiák is ösztönözhatték a személyeket szülőföldük elhagyására.

Horváth László nagy jelentőséget tulajdonít a vasút közelségének.²⁰ Az 1871-ben elkészült Hatvan–Miskolc és az 1882-re megépült Kisterenye–Kisújszállás vonal is érinti Kompoltot. A vasút, mint a modernizáció korabeli jelképe, társadalmi és földrajzi értelemben is fokozta (az egyébként is fontos közlekedési útvonalak kereszteződésében található) Kompolt lakosságának mobilitását. A vasút segítségével gyorsabban és tömegesebben terjedt az információ, így a kivándorlás pozitív oldaláról is hamarabb és gyakrabban értesültek a vasútvonalak mentén élők. Tapasztalatom szerint napjaink migrációs folyamatainak is meghatározó eleme, hogy a hazájukat a boldogulás reményében elhagyók

18 A tanúként megnevezett Steve Szuas (valójában Szűcs) személye – mint azt a továbbiakban kifejtem – meghatározó volt a kompolti kivándorlás folyamatában.

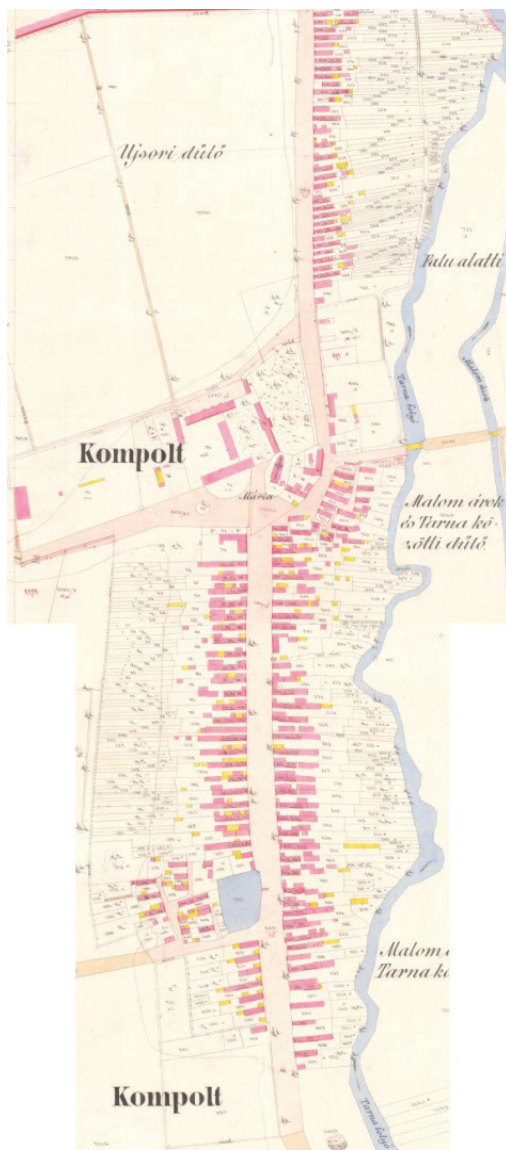
19 *Donna R. Gabaccia*: From Sicily to Elizabeth Street. Housing and Social Change among Italian Immigrants, 1880–1930. State University of New York Press, Albany, 1984.

20 *Horváth László*: A Heves megyei kivándorlás i. m. 33.

elsősorban a pozitív fejleményeket osztják meg az otthoniakkal. Egyrészt hogy az egyébként is aggódó családtagok izalmát csökkentsék, másrészt, hogy saját döntésüket igazolják. Meggyőződésem, hogy a lakosság a 19. század végén is elsősorban pozitív híreket kapott a kivándoroltaktól, s ez erősebb hatást gyakorolt a kormányzat (gyakran rémhírekkel tarkított) negatív narratívájánál. Eleve nem volt tehát szükség a korabeli közírók által gyakran vizionált „ügynökök” szervező munkájára,²¹ a kivándorlás spon-tán is tömeges jelenséggé tudott válni. Másfelől a vasúttársaságok megjelenése befolyásolta a települések foglalkozásszerkezetét is, így voltak, akik a vasútnál munkát vállalva eleve kiszakadtak a tradicionális közegből.

Kompolt gazdasági szerkezetét és társadalmát a 20. század közepéig fennállóan meghatározta a svábok és magyarok csoportja között húzódo szakadék. Ez nemcsak a határban, a birtoknagyság különbségeiben volt tetten érhető, hanem a falun belül, a mindennapokban is.

3. ábra: Kompolt kataszteri térképe (1880-as évek)²²

21 Az ügynökök tevékenységéről és a kivándorlás árnyoldalairól: Hegedűs Lóránt: A magyarok kivándorlása Amerikába. Az amerikai magyar telepek – A Felvidék nyomora. – A kivándorlás és bevándorlás szabályozása. Különnyomat a Budapesti Szemléből. Budapest, 1899. 17.

22 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (OL) Digitarchiv állomány, S78

A település földrajzi centrumában állt a templom és az uradalom központját jelentő kastély. Ettől északra a „Sor”-on laktak a magyarok, délre, a „Falú”-ban a svábok. A Falú két végén, a „Szög”-ekben élt a település kevés iparos.

A svábok közé tartoztak a község tehetősebb, saját birtokkal rendelkező, német családnévet viselő lakosai, míg a magyarok általában kevesebb földdel rendelkező, olykor birtoktalan, főként az uradalomban dolgozó, magyar és német családnévű személyek voltak. Tekintettel arra, hogy Kompolt a korban főként agrárjellegű település volt (a helyben végzett ipari tevékenység nem haladta meg a helyi lakosság igényeit)²³, a birtokviszonyok vizsgálata viszonylag pontos képet ad a kompoltiak anyagi helyzetéről. Ugyanakkor fontos kiemelni, hogy a kataszteri iratok vizsgálatának is vannak korlátai. Egy adott település kataszteri telekkönyvében a település területének tulajdonosi viszonyai kerültek rögzítésre. Így ha egy személynek más település határában vagy belterületén is volt birtoka, az a lakóhelye szerinti telekkönyvből nem derül ki. Ez pedig (legalább elméleti síkon) alapjaiban befolyásolhatja a birtokviszonyok kutatását.²⁴ Kompolt esetében az 1911. évi felmérésnél megfigyelhető volt ez a „torzító” jelenség: a kompolti gazdák egy csoportja birtokolta a Detk határában lévő Kóré dűlő (a kompoltiak által „detki pusztának” nevezett határrész) szinte teljes területét,²⁵ így a birtokviszonyok feltérképezésénél a detki kataszteri telekkönyv vonatkozó bejegyzéseit is felhasználtam.²⁶

A fentiekben vázolt módon és a hivatkozott források felhasználásával készítettem el a kompolti kivándorlás adatbázisát, mely alapján rekonstruálhatóvá váltak a kivándorlás dinamikája és motívumai.

Az első kompolti kivándorló Erberling Ferenc volt. Az alispáni iratok szerint a helyi társadalom perifériájára szorult, a közösség által dologtalanak tartott férfi 1899-ben a feldebrői Debrei Józseffel együtt indult útnak.²⁷ Ennek az útnak nem találtam nyomát az utaslistákban, így vagy illegális úton jutottak az Egyesült Államok területére, vagy elvesztek a források. Adatbázisom szerint Erberling 1842. december 30-án született, tehát 57 évesen döntött úgy, hogy elhagyja hazáját, ráadásul a falujából elsőként. Az adatbázis alapján a kivándoroltak átlagéletkora 27 év, a 14 év feletti kivándorolt férfiak átlagéletkora

23 A Magyar Korona országainak 1900. évi népszámlálása... i. m. 372–373.; A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása... i. m. 366–367.

24 A kataszteri anyagok kutatási lehetőségeiről és a korlátozó tényezőkről bővebben: *Hegedűs István – Várkonyi Péter: A történelmi Magyarország statisztikai adatforrásai.* In: Konferenciák, műhelybeszélgetések VIII. Módszertani tanulmányok (Az Eszterházy Károly Főiskola Történelemtudományi Doktori Iskolájának kiadványai). Szerk. Ballabás Dániel. Líceum Kiadó, Eger, 2013. 45–63.

25 A jelenségre az egyik 1923. évi képviselőtestületi jegyzőkönyv hívta fel a figyelmet, melyben megfogalmazódott az ötlet, hogy a kompoltiak (éppen a birtokviszonyok miatt) kérvényezik a dűlő Kompolthoz csatolását. Kompolt képviselőtestületi jegyzőkönyvei 1921–1930 HML V-248/4.

26 Detk község 1913. évi kataszteri telekkönyve HML XV-8/a 79. III/1 1913.

27 HML IV-404/a. /71. 252-1902. Alispáni iratok.

ugyancsak 27 év volt, így Erberling egyértelműen az idősebbek közé tartozott. Ez a viszonylag kései döntés is alátámaszthatja a férfi – járási főszolgabíró alispánnak írt jelentésében emlegetett – kalandor természetét. Erberling 1887-ben csak egy összesen 0,13 kataszteri hold méretű házzal és udvarral rendelkezett a Soron, ezzel a 290 magánbirtokos között a 222. volt. Anyagi szempontból nem volt tehát veszténivalója, s döntését 6 hónappal később azzal igazolta, hogy fia, Jakab is kiutazhatott utána, valamint pénzt és az amerikai viszonyokat pozitív fényben feltűntető híreket küldött feleségének, s ennek hamar híre ment a településen.²⁸ A férfi 1 év alatt 1200 koronát küldött haza családjának, érthető hát, hogy amikor 1900-ban hazalátogatott, minden helybéli lakos találkozni akart vele, ő pedig (talán egyfajta elégtételként) azt állította mindenkinek, hogy az elmúlt egy évben csak sört ivott, és mindig húst evett.²⁹ Elképzelhetjük, hogy mit gondolt a település lakossága, amikor látta és hallotta az idős, dologkerülőnek ismert kompolti ilyen irányú gyarapodását.

Ennek meg is lett az eredménye. Amikor Erberling Ferenc a feleségével, fiával és annak családjával 1900 tavaszán újra hajóra szállt³⁰, az Antwerpenből induló Westernland fedélzetén velük tartottak rokonaik, Turóczi János és annak első felesége (született Gulyás Erzsébet) is. Május 16-án érkeztek Ellis Islandre, úti céljuk Newark volt.³¹ Erberlingékről még tudhatjuk, hogy a unokaöccsük, Zele István rájuk hivatkozva utazott ki, továbbá, hogy a családfő 1905-ben ismét Kompolton járt. Fiuk, Erberling Jakab 1901-ben segítette sógora, Udvari István kiutazását.³² A kiutazók első nagyobb csoportja tehát Erberling Ferenc környezetéből származott.

A Turóczi házaspár az északi Szögben lakott, földbirtokkal nem rendelkeztek.³³ Turóczi János kompolti látogatása után 1905-ben és 1909-ben is vissza-utazott az USA-ba, de akkor már Youngstownban élt. A házaspár egyike lehetett a hazatelepülő családok (nehezen megbecsülhető méretű) csoportjának, ugyanis a feleség 1912. április 24-én Kompolton halt meg.³⁴ Idővel Turóczi János körül rajzolódott ki a kiutazók második nagyobb csoportja. Megfigyelhető tehát az a jelenség, amely napjaink migrációjában is jelen van: a kivándorlók idővel maguk is „kapaszzkodót” jelentenek az újabb kiutazóknak. Turóczi esetében ez azt jelentette, hogy 1903-ban és 1905-ben 9 munkaképes férfi jelölte meg őt amerikai kapcsolatként, köztük 4 sógora, 3 unokatestvére és 1 unokaöccse.

28 HML IV-404/a. /71. 252-1902. Alispáni iratok.

29 HML IV-404/a. /71. 252-1902. Alispáni iratok.

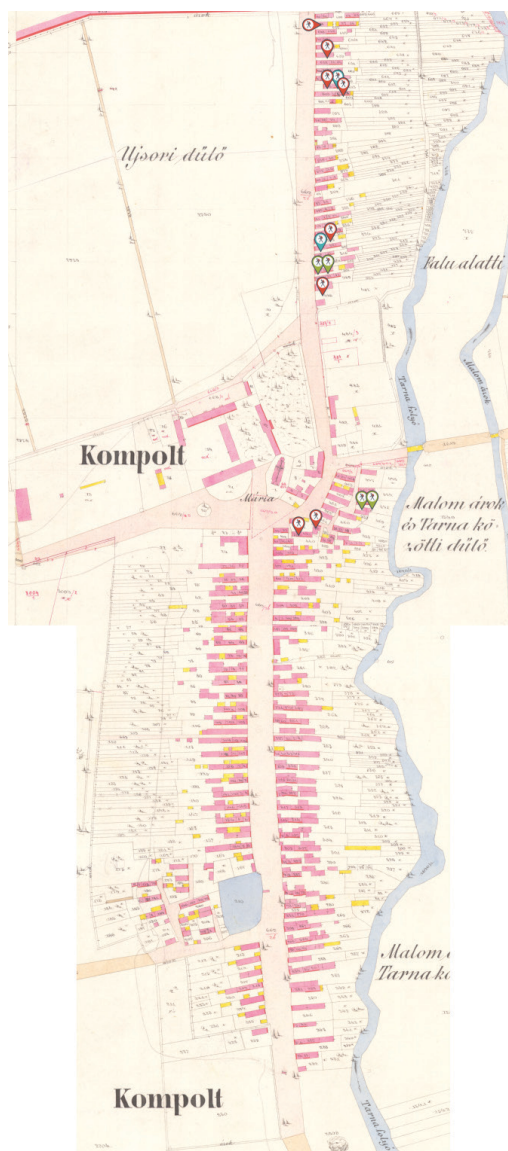
30 Erberlingék (a kompolti bírósági jelentése szerint) a következő évben hazaküldtek újabb 2500 koronát. HML IV-404/a. /71. 1.

31 Erberling Ferenc amerikai címe 9 Front St. Newark volt.

32 Erberling Jakab amerikai címe 15 Broom St. Newark volt.

33 Turócziék a kivándorlását követő évben hazaküldtek 1200 koronát. HML IV-404/a. /71. 1.

34 Férje mindössze 31 nappal később feleségül vett egy özvegyasszonyt, Engel Erzsébetet.

Közülük a legtöbben 1903. február 25-én, a Kronland fedélzetén érkeztek az USA-ba (ezen a napon 14 kompolti lépett az „Újvilág” földjére).³⁵

A harmadik csoport Turóczyék egyik Szögben lakó szomszédja, a művelhető földterülettel nem rendelkező Stahl Jakab körül rajzolódott ki. Stahl kölcsönből utazott ki 1900 tavaszán, s apja tanácsára azt ezt kiegyenlítő 240 koronán felül nem küldött haza pénzt.³⁶ 1902 és 1905 között nyolcan, (állításuk szerint) Stahl sógorai és unokatestvérei utaztak az USA-ba, majd 1910-ben fia és menyje is követték (két további rokon kíséretében).

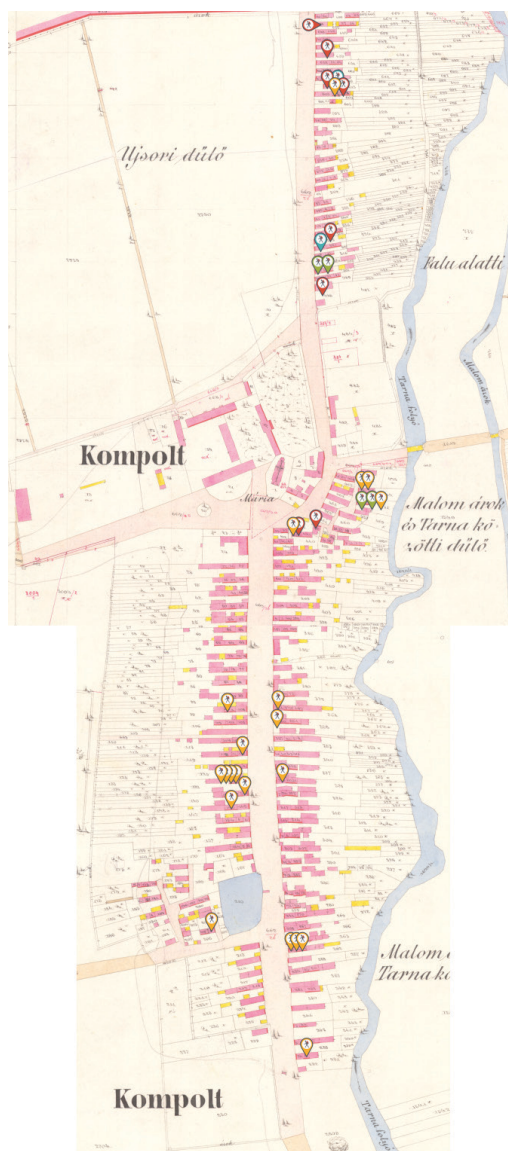
A „láncmigrációt” jól jelzi, hogy Turóczy Jánost és Stahl Jakabot nem pusztán a szomszédság, hanem egy közös rokon, Wolf János is összekapcsolta. Wolf 1910-re a St. Louis-ba érkező kompoltiak „hídfeállításává” vált. Stahl Jakab személye kiemelendő egy másik dimenzió mentén is. Valószínűleg ő volt ugyanis az összekötő kapocs a Sorról és a Faluból indulók között.

Az alábbi két térképen jól megfigyelhető, hogy 1903-ig a Falu nem reagált a Soron és az északi Szögben egyre inkább kibontakozó kivándorlási mozgalomra.

4. ábra: Kompolti kivándorlók 1900–1902

35 Turóczy János ekkor már Youngstownban, a 36 Center St. címen lakott, rokonai is ezt a várost jelölték meg céljukként.

36 HML IV-404/a./71. 1.

Az 1903-ban kivándorló 23 kompolti között azonban már megjelenik 16, egyértelműen a Falu lakosaként azonosítható személy. Létszámban kiemelkedik a Keimer család három, 16 és 26 év közötti fiúgyermek, akik Stahl Jakabot, mint sógorukat jelölték meg amerikai kapcsolatként. Mivel Keimer Péter már nő volt, velük utazott a felesége is. A testvérek apja rendelkezett 7,3 kataszteri hold szántóterülettel, ezzel a 64. volt a 290 magángazda között.

Ugyancsak 1903-ban, a Faluból indult útnak anyósa után Szeifer Péter a feleségével és 11 éves lányával. A családfő birtoknagysága alapján a 63. volt a 290 magángazda közül.

Francz Alajos mindössze 16 éves volt 1903-ban, amikor a Vaderland fedélzetére lépett. Apja, aki 7 kataszteri hold szántóval a 76. volt a 290 magángazda között, nem sokkal korábban halt meg, anyja újrَاهázasodott. Elképzelhető, hogy ennek is volt szerepe a döntésben.

Mint azt korábban vázoltam, Kompolt társadalmának sajátossága az volt a vizsgált időszakban, hogy a település tehetősebb, kivétel nélkül sváb származású lakosai a község déli, Falu nevű utcájában laktak.

5. ábra: Kompolti kivándorlók
1900–1903

Ezzel összefüggésben a Faluból indulók mindegyikének családja rendelkezett termőfölddel is, a településen belül a tehetősebb réteghez tartoztak. Talán éppen ez az oka annak, hogy 1903-ig nem reagált a Falu a kivándorlás kísértésére. Erberling Ferenc és társai, mint első kivándorlók, legfeljebb lakóházzal rendelkeztek a településen, megélhetésüket valószínűleg bérmunkából biztosították. Nem volt tehát valódi vesztenivalójuk, amikor elindultak a nagy útra. Ezzel szemben a Faluban élő tehetősebb svábok saját birtokon gazdálkodtak, s a termelés zavartalansága szempontjából kockázatos lett volna a családfeje vagy a munkáskezet is jelentő fiúgyermek kivándorlása. Tucatnyi pozitív példa kellett ahhoz, hogy a Falu lakosai is olyan befektetésként tekintsenek a kivándorlásra, amelynek megtérülésére komoly lehetőség van. Azt, hogy továbbra is óvakodva tekintettek erre a vállalkozásra, mutatja, hogy közülük kezdetben a legényeket és a fiatal házasságokat érintette a kivándorlás, a jelentős és önálló gazdaság élén álló családfejek aránya csak később emelkedik meg a kiutazók között. Persze a legtehetősebb gazdák számára még így is túl nagy lehetett a kockázat, ez lehet az oka annak, hogy ők immunisak maradtak a kivándorlással szemben.

Ez a gazdasági-társadalmi összefüggés segít árnyalni a vándormozgalom gazdasági motívumait, mint „push” tényezőket. Természetesen nem értek egyet azzal a Horváth László által is cáfolt³⁷, már túlhaladott nézettel, mely szerint a migránsok a társadalom „legkiszákmányoltabb” rétegéből származtak, hiszen ezt a saját eredményeim is cáfolják. Kompolt társadalmán belül a Károlyi-uradalomban dolgozó és a kastély mellett álló cselédlakásokban élő uradalmi cselédek képviselték a legszegényebb csoportot. Soraikból csak egyetlen férfi engedhette meg magának, hogy kifizesse az 1-1,5 éves munkabérének megfelelő útiköltséget, és 1907-ben kivándoroljon (a felesége 1909-ben követte).

Ugyanakkor Kompolton a tehetősebb réteg kivárt, és csak évekkel az első kiutazások után indult útnak (vagy küldte/engedte el fiát). Ezért találunk szerényebb anyagi keretek között élőket az első évek utasai között. A folyamat csúcspontján, 1905 és 1907 között, 84 kompolti utazását regisztrálták. Nagyjából 2 hetente érkeztek a településről migránsok az Egyesült Államok területére. A sokszoros pozitív visszajelzés, a várható haszon vonzó volta, a szomszédsági és családi kapcsolatok hálózata folytán kibontakozó láncmigráció oda vezetett, hogy a világháború előestéjén már szinte nem volt olyan porta a településen, amely hosszabb-rövidebb ideig ne lett volna érintett a kivándorlásban. Az alábbi térkép mutatja, hogy 1914-ig a különböző portákról hányan indultak útnak:

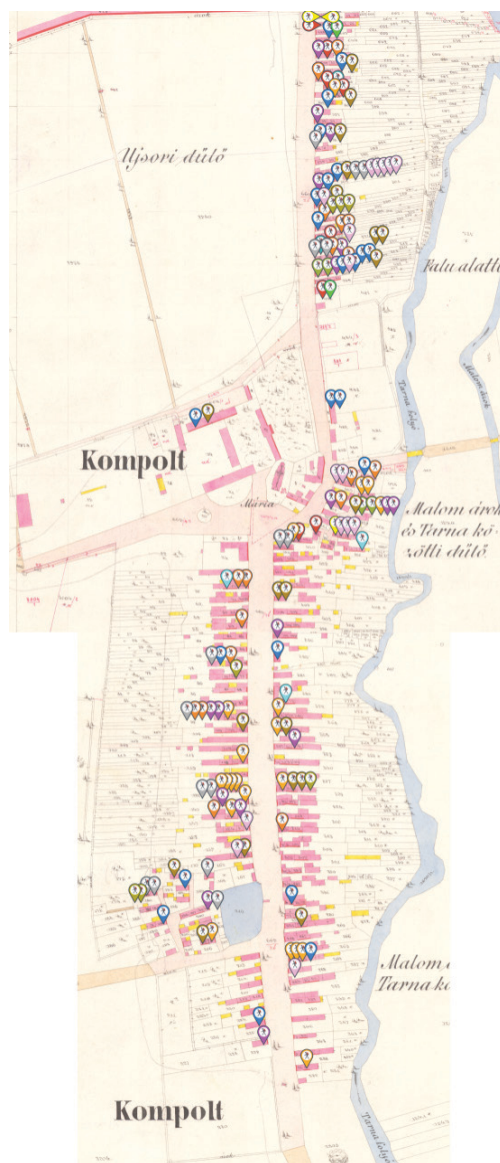
---

37 Horváth László: A Heves megyei kivándorlás i. m. 33.

Minél több falubéli élt Amerikában, annál könnyebbé vált a kiutazás és a kezdeti megélhetés az újabb kivándorlók számára. A korábban említett példák mellett így vált Nagy József a New York-i, a Joe Udvary honosításakor tanúskodó Szűcs István és Vizer József a piedmonti, később Granite City-i, és például Krumpach Fülöp a Luke-ban élő kompoltiak közösségének központi figurájává.

A kivándoroltak és leszármazottaik igyekeztek tartani a kapcsolatot a kompoltiakkal. Ennek jegyében 1915-ben gyűjtést rendeztek a hadikárosultak számára,³⁸ 1921-ben pedig a háború alatt beolvasztott harangok pótlására 100 ezer koronát gyűjtöttek össze (a harangok keresztanyja Engel János amerikai munkás és Mayer János kompolti születésű miniszter – akkoriban éppen államtitkár – felesége volt).³⁹ Még az 1950-es évekből is maradt fenn magánlevél, melyben egy kompolti Amerikában élő fiát kéri, hogy rendezzen gyűjtést az elszármazottak között a centenáriumihoz közelítő templom felújítására.⁴⁰

Az adatbázisban és más forrásokban rejlő információk elemzése után megállapítható, hogy Kompolton a 20. század elején kibontakozó „kivándorlási láz” háttérében elsősorban, de nem kizárólag, gazdasági okok álltak. Minél több sikertörténet híre érkezett haza a faluba, annál inkább vált életvezetési stratégiává az, hogy a legények és a fiatal férfiak az Egyesült

6. ábra: Kompolti kivándorlók
1900–1914

38 A gyűjtőívet az 1915. évi képviselőtestületi jegyzőkönyvek között találtam (HML V-248/2), majd publikáltam: *Várkonyi Péter: Válság és migráció* i. m. 273.

39 Harangszentelés Kompolton. In *Egri Népszó*. XXVIII. évf. 231. sz. (1921. október 12.) 3.

40 Abasári Emőke gyűjtéséből.

Államokban próbálják megalapozni a jövőjüket. Attól függően, hogy milyen tapasztalatokat szereztek, nagyjából 2 év elteltével született meg a döntés a hazaköltözésről vagy a tengerentúli családgyesítésről.

A gazdasági okok mellett gyakran előfordult, hogy a szülő, a gyermek vagy a házastárs halála volt az utolsó lökés a kikötő felé.

Egyúttal megállapítható, hogy a község esetében (ha előfordult ilyen egyáltalán) semmi szükség nem volt ügynökök szervezőmunkájára, hiszen a kivándorlás családi és baráti kötelékek mentén bontakozott ki.

Kompolt általam is többször publikált sajátos társadalmi megosztottsága kiválóan alkalmas annak feltárására, hogy pontosan milyen összefüggés lehetett a kivándorlás és a személyek gazdasági-társadalmi kondíciója között. Ezzel talán hozzájárulhatok a kérdés árnyaltabb vizsgálatához.

VERES GÁBOR

NÉPI LAKÓHÁZAK VÉDELME HEVES MEGYÉBEN I.¹

A műemlékvédelem népi lakóházakkal kapcsolatos dilemmái

A hagyományos paraszti életmód, a tradicionális falusi társadalom már a 19. század végétől erőteljesen bomlásnak indult, átalakult. Ennek üteme eltérő volt a Kárpát-medencében a 20. század során. Heves megyét a Bükk-hegység és a Mátra „szeli ketté” északkelet-délnyugat irányban, melyet déli előterében síkság, alföld, északon dombvidék szegélyez. A földrajzi viszonyok hatással voltak a gazdálkodásra, és ennek következtében a hajdan sokkal inkább természetközeli paraszti életmódra, népi kultúrára is.

A néprajztudomány által feltárt egykori népi lakóháztípusok közül a palóc (északi-magyar) és az alföldi (közép-magyar) érintkezési zónájában fekszik a megye. Az elmúlt évtizedek kutatásai azonban a lakóháztípusok elterjedéséről korábban alkotott képet jóval árnyaltabbá tették. A középkorban kialakult háromhelyiséges, soros elhelyezkedésű paraszti lakóház a 19. században a Kárpát-medence minden területén általánosnak volt mondható. De amíg eddig az évszázadig a táji egyenlőtlenségek folyamatos növekedése volt jellemző, az 1880-as évektől a falusi építészeti integrálódását, a táji eltérések csökkenését, majd eltűnését tapasztalhatjuk.

A változás azonban nemcsak az újonnan épült házaknál jelentkezett. A műemlékvédelem fontos dilemmája, kérdésköre, hogy a lakóingatlanokat átalakították használatuk során is. Mit védünk a védelem alá helyezés során? A fellelt állapotot, az építés idején megvalósultat vagy esetleg valamilyen köztes periódust? Diocletianus római császár spliti palotáját például több mint 1700 év óta lakják, használják a mai Horvátországban. Jó néhány generáció alakította a saját életmódjának megfelelően.

A parádi Palócház – európai és hazai példák tükrében

Természetesen a népi lakóházak Heves megyében nem rendelkeznek évezreides múlttal, de a legrégebbi, ma is álló épület a 18. század végén épült, körülbelül akkor, amikor az egri Líceum építését befejezték. A műemlékként nyilvántartott és jelenleg tájházként üzemelő parádi Palócház Heves megye legrégebbi, napjainkban is álló népi lakóháza, melyet a Néprajzi Múzeum javaslatára

---

1 A kutatást az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” című projekt támogatta.

vásároltak meg. A rekonstrukciót, felújítást követően 1963-as megnyitásától a Heves Megyei Múzeumi Szervezet kiállítóhelyeként üzemelt. Amikor utolsó tulajdonosa, Sila Rozi néni eladta a múzeumnak, több ponton természetesen már nem a 18. század végi állapotot mutatta. Épületkutatás kezdődött, és a szobában megtalálták a tüzelőberendezés építéskori használatának nyomait, amely nemcsak ezt a házat, hanem egykor a palóc háztípus elterjedési területét is jellemezte.

A Mátra–Bükk vidékén és északi előterében, a palócok lakta területen a szobában építették a tüzelőberendezést, melyet a helyiségen belülről fűtöttek, és a füstöt is a szobába eresztették. A 18. században vált általánossá a kemence nyílása, „szája” fölé épített szikrafogó, füstelvezető vagy kürtő, mellyel a szobát ugyan füstmentesítették, de ez nem a szabadba, hanem a kémény nélküli padlásra vezetett. A lakóház egyetlen fűtött helyisége ekkor a szoba volt, így a lakó- és munkatér funkcióját egyaránt betöltötte. A kürtő egyik oldala a belső tüzelésű kemence szájánál támaszkodott. Alakja hengeres vagy négyzetes volt.

Az előbbi rekonstrukcióját láthatjuk ma a parádi Palócházban, az utóbbiról Herman Ottó ostorosi beszámolója és rajza maradt fenn. A 20. század közepén végzett felmérések már csak a padlásra vezető elfalazott lyuk formájáról tudósítanak – kerekéről Abasárról, négyzetesről Gyöngyöspatáról –, amelyek jelzik a szerkezet egykori formáját. Az általánosan ismert „kürtő” elnevezés mellett Gyöngyöspatán a „kinolin”, Bekölcén, Parádon a „cseresnyek”, Sirokon az „anyó” szavakat használták.²

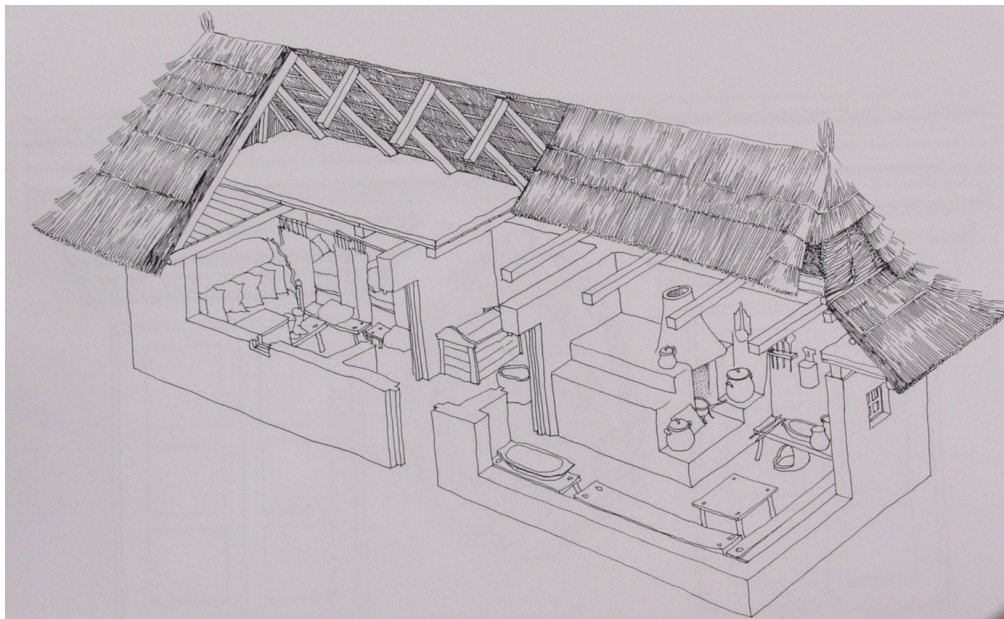
Fekvő kürtőről, amely a pitvarba vezette a füstöt, csak a szakirodalomban található utalások. Ábrázolásokat, építészeti emlékét nem sikerült találni. A kürtő sok esetben a földemre épített fekvő kéménybe torkollott, és ezen keresztül került a padlástérbe a füst. Ezzel csökkent az a tűzveszély, amelyet a forró levegő és a szikra a gyúlékony növényi eredetű héjazatra jelentett. A kemence általában szögletes (kocka, fekvőhasáb) formájú volt. A kör alaprajzú ritkának számított a hegyvidéki területen (Fedémes, Szentdomonkos), amihez több oldalról padkát építettek. A szájánál, illetve a mellé épített takaréktűzhelyen főztek, a többi fekvő padka volt. Ezen ültek vagy aludtak. A kemence tetejét „szaphának” nevezték, de Pétervásárán a boldoganyaig³ kinyúló padkát jelölték így.

A főzés színtere ennél a megoldásnál a szoba volt, a fűtetlen, tűzhely nélküli pitvarnak nem volt ilyen funkciója. A 19. század elejétől fordították meg a kemencét a pitvar felé, ettől kezdve külső tüzelésű berendezés jellemezte a palóc háztípust is.

2 *Bakó Ferenc*: Észak-magyarországi parasztházak tüzelőberendezésének történeti előzményei. In: Az Egeri Múzeum Évkönyve XI–XII. Eger. 1974. 226. (A tanulmányt lásd: 217–285.)

3 A boldoganya a szobában a földem/mestergerenda alátámasztására szolgáló faoszlop volt, melyhez statikai funkcióján túl szerteágazó kultikus hagyományok kapcsolódtak.

A parádi Palócház rekonstrukciója, műemléki helyreállítása során azonban a korábbi időszak, állapot helyreállítása mellett döntöttek a műemlékes szakemberek, egyetértésben a muzeológusokkal, akik ennek megfelelően a ház használatának erre a korszakra jellemző bemutatását tervezték, majd valósították meg. Ehhez rekonstruálni kellett például a szikrafogót, melynek egykori elhelyezkedését épületkutatásokkal állapították meg. Ferencz Tamás rajza jól szemlélteti a ház mai állapotát, amely – legalábbis a szobai és a pitvar részt tekintve – a 18. század végi, építéskori állapotot tükrözi.

A parádi Palócház. Ferencz Tamás rajza⁴

A műemlékvédelem története során azt az irányzatot, amely az építéskori állapot, az „eredeti terv” rekonstruálását tűzte ki célul, purista irányzatnak nevezték. A 19. század derekán Eugène Viollet-le-Duc (1814–1879) élesen bírálta a puristákat a Notre-Dame katedrális helyreállítását megelőző javaslatában: „Egy ilyen munkánál nem lehet elég óvatossággal és szerénységgel dolgozni, és magunk vagyunk az elsők, akik kimondjuk, hogy a restaurálás veszedelmesebb lehet egy műemlék számára, mint az évszázadok és a népharag pusztításai, mert az idő és a forradalom pusztítanak ugyan, de nem tesznek hozzá semmit. Ezzel szemben a restaurálás új formák hozzátételével maradványok tömegét tüntetheti el.” „Kevés épület van, különösen a középkorból, mely egyetlen ütemben épült volna fel, vagy ha igen, ne ment volna át jelentős változásokon, akár

4 Veres Gábor: Építkezés. A lakóház. In: Petercsák Tivadar, Veres Gábor (szerk.): Heves megye népművészete. Heves Megyei Múzeumi Szervezet. Eger, 2005. 90. (A tanulmányt lásd: 85–124.)

hozzáépítések, akár átalakítások, vagy részleges módosítások útján”.⁵ Viollet-le-Duc véleményével sokan értettek egyet a korabeli Franciaországban ebben az időszakban. Valószínűleg ennek köszönhető, hogy a párizsi Notre Dame restaurálását is rábízták 1845-ben. Az más kérdés, hogy bár írásaiban nem helyeselte az egységes stílusban történő helyreállítást, a munkái arról tanúskodnak, hogy mégis törekedett erre.

Európa kiemelkedő építészeti örökségei, katedrálisok, várkastélyok, paloták magukon viselték egy-egy építészeti stílus jellemzőit, és még néhány esetben eredeti építészeti tervek is rendelkezésre álltak (kölni dóm). Természetesen a hazai népi műemlékek nem tartoznak határokon átívelő, korszakokat jellemző építészeti stílusokhoz, és építésükhöz nem készültek tervrajzok sem.

A parádi Palócház helyreállításának idején a magyar néprajztudomány már megrajzolta a hazai népi lakóházak alaptípusainak képét. A Parádon fellelt házon (Sziget utca 10. sz.) nem történtek olyan átalakítások, melyek alapján a tudomány által feltárt 18. század végi viszonyokat ne lehetett volna rekonstruálni. Bakó Ferenc bukkant rá arra a forrásra, ami a palóc háztípus falazatának zsilipelt faszerkezetről való megváltozását magyarázza. 1772-ben helytartótanácsi rendelet írta elő, hogy „az országnak azon részein, ahol az épületeket fából emelik, az alattvalók, ahol csak lehet, házaik falát szilárd anyagból (például kőből) vagy ha nem, nyers agyagból építsék. A földesurak épületfát csak tető, ajtó és ablak céljára adjanak ki”.⁶ Ezt megelőzően zsilipelt falazatokat használtak ezen a vidéken. A rendelet eredményeként már nem épültek új faházak, ezért pusztulásukkal az épületállományon belüli arányuk egyre csökkent. Az 1910. évi népszámlálás szerint Heves megyében 0,8% volt a faházak részaránya, ami 374 házat jelentett.⁷ Utoljára az 1930-as népszámlálásnál tapasztalhatjuk a csökkenő arányszámot, mert ezt követően már meg sem jelent a népszámlálás adatsorában.

A parádi Palócház falkutatásai azonban rámutattak arra, hogy a háromsejtű ház kamrája eltérő, még pedig vályog építőanyagból készült. A háznak ez a része későbbi, így építéskor a ház kéthelyiséges volt. Bakó Ferenc a kutatásai során a zsilipeltfalú lakóházakból többnyire kéthelyiségeseket talált, egyik kivé-

5 The Architectural Theory of Viollet-le-Duc – Readings and Commentary. Ed. by M. F. Hearn, MIT Press 1990. 279. Ebből idézi Mezős Tamás (összeáll.): Műemlékvédelem 5.0 változat. Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Építészettörténelmi és Műemléki Tanszék. Jegyzet és ábraanyag, Budapest. 2001. 10. http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:bxXCpkepq5kj:www.eptort.bme.hu/doc/mueml/muemlekvedelem_jegyzet_mezos.pdf+&cd=1&hl=hu&ct=clnk&gl=hu (2018. 03. 05.)

6 *Bakó Ferenc*: A hagyományos lakóház és etnikai jellemzői. In: Bakó Ferenc (szerk.): *Palócok III.* Heves Megyei Múzeumok Igazgatósága, Eger. 1989. 685. (A tanulmányt lásd: 677–771.)

7 A magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. 42. kötet. A Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Athenaeum, Budapest. 1912. 49. (I. Általános jelentés. 11. Maçonneries et toitures des maisons d’habitation című táblázat)

tel épp a parádi Palóc ház volt.⁸ Ezt támasztotta alá Bátky Zsigmond korábbi véleménye. Eszerint a palóc háztípus legegyszerűbb formája kétsejtű volt: házból (szoba) és pitvarból állt. Ez fejlődött később háromsejtűvé.⁹

A hagyományból és a levéltári forrásokból azonban olyan adatok is napvilágra kerültek a területről, melyek szerint a kétsejtű, zsilipeltfalú ház mellett a telken épültek olyan különálló kamrák, amelyekben a nők és gyermekek, a fiatal házások aludtak. Ezek nem voltak egy fedél alatt a házzal, attól kisebb-nagyobb távolságban állottak.

A fenti gondolatok jól mutatják azt a problémakört, amely a Parád, Sziget utca 10. sz. alatti lakóház helyreállítása kapcsán felvetődött. A műemléki helyreállítás során a tüzelő és füstelvezető berendezéseket rekonstruálták, de nem törekedtek arra, hogy a ház egy későbbi építési periódusában létesült kamrát lebontsák, és egy még korábban jellemző, kétsejtű lakóházat mutassanak be. A levéltári forrásokban és a gyűjtések során információkat kaptak a lakóháztól különálló (háló)kamrákról. Erről a kérdésről azonban a kiválasztott parádi lakóház és porta kapcsán nem került elő konkrét forrás. Ennek helyreállítása csak fikció lehetett volna. Maradtak adatok összeírásokból sövényfalú, különálló kamrákról, de formájuk, berendezésük, a telken belüli elhelyezkedésük számos kérdést vet fel, amelyre nincsenek megnyugtatóan pontos válaszok.

A Mátra-vidéki palócok életmódját, lakóházhasználatát a hálókamrák nélkül meglehetősen nehéz lenne bemutatni. A középkorban használt kétsejtű, (zsilipelt) faház használata során csak bizonyos funkciók jelenhettek meg ebben a két térben. Ha volt különálló hálókamra a Sziget út 10. sz. alatti ház portáján, azt valószínűleg akkor bontották el, amikor a kétsejtű faház folytatásaként a kamra – egy fedél alatt – a lakóház része lett.

A néprajztudomány nehezen tud átfogó képet adni a népi életmódról a 18. században és azt megelőzően. A parasztságra vonatkozó hiányos források és hiányzó kutatások miatt nem könnyű a pontos jellemzés. Egészen más a helyzet a 19. században. Ekkor már kiváló írások, gyűjtések állnak rendelkezésre a formálódó tudomány jeles képviselőinek tollából is.

A 19. század, annak is a második fele az, amelynek népi kultúrája archaikus, őrizendő örökségként nagyon sok helyen megjelenik hazánkban. A kultúra akkor még a hagyományos közösségekben élt, klasszikus módon hagyományozódott át, ráadásul még egy felvirágzásnak, kiteljesedésnek is tanúi lehettünk.

A 20. században, a különböző tájakon más-más ütemben, megtörtént ennek a hagyományos kultúrának a felbomlása, felejtése. Szerencsére a népi örökség részeit, eltérő időpontokban ugyan, de újra „felfedezték”. A népzenehez, néptánchoz (táncházmozgalom, Röpülj Páva), a tárgyi örökséghez (népi iparművészek zsűrizése) stb., az amatőrök lelkes érdeklődése mellett, ma már az oktatás

8 *Bakó Ferenc*: A parasztház alaprajzi fejlődése Észak-Magyarországon. In: Az Egri Múzeum Évkönyve XIII. Eger, 1975. 206. (A tanulmányt lásd: 175–218.)

9 *Bátky Zsigmond*: A magyar ház eredete. In: Néprajzi Értesítő. XXII. Budapest, 1930. 123–127. (A tanulmányt lásd: 113–137.)

is nagyban hozzájárul. A magyar nyelv és irodalom, az ének-zene, a történelem, a rajz oktatásában is vannak ehhez kapcsolódó tananyagok. Nagyon sok általános iskola 5–6. osztályában pedig élnek a hon- és népismeret oktatásának lehetőségével.

Az iskolán kívüli tanulásban többek között a művelődési házak (kézműves-szakkörök, néptáncanfolyamok), múzeumok (néprajzi kiállításokhoz, tárgyakhoz kapcsolódó múzeumpedagógiai foglalkozások) és számos civil szervezet (népdalkörök) kínálja a népi kultúra hagyományainak (újra)megismerését.

Legtöbbször az említett 19. századi népi kultúrával találkozhatunk ezeken a fórumokon. Ez az elmondottak miatt érthető, de a parádi Palócházzal kapcsolatban leírtak is rávilágítanak a kulturális örökség rétegzettségére, amely térbeli, társadalmi és időbeli rétegeket is takarhat. Egy lakóház kapcsán láthatjuk azt, hogy a népi kultúra nem statikus. Egy lassan két és fél évszázada használt lakóházon tükröződnek az életmódbeli változások. Legalább négy periódust tudunk elkülöníteni az építéstől a megvásárlásig. A műemlékké válás, a bemutató funkció megjelenésének idején nem a két szélső, hanem egy köztes periódus, használati mód rekonstruálása mellett döntöttek.

A fent leírtakból látható, hogy ez nem véletlen. Azt az időszakot választották ki, ahonnan a palócokra vonatkozóan a legszélesebb körű ismereteink vannak. Ezek megjelenítésére a ház vásárláskori (1960-as évek eleji) állapota kisebb rekonstrukcióval kiválóan megfelelt.

Az oktatás, a szakirodalmak, de az ismeretterjesztő, sőt a turisztikai kiadványok is – a palócok életmódja részeként – azt a 19. századi képet vázolják fel, amelyet a parádi népi műemlék bemutat. Ezért mára ez a ház nagyon fontos reprezentánsa, példája annak, amit a népi, jelesül a palóc örökség megőrzésével kapcsolatban számos fórumon közvetítenek.

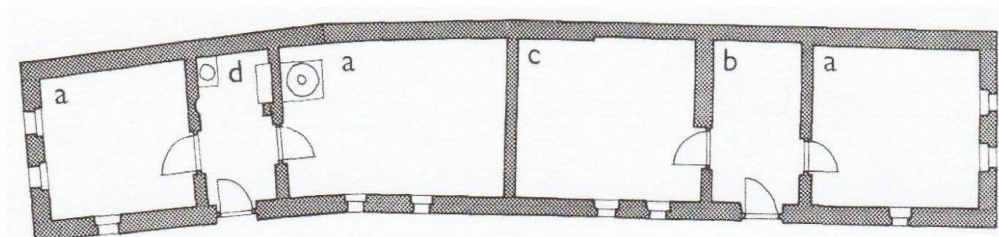
Ideális helyzet az, amikor egy régi épület műemlékké, és egyúttal kiállítóhelyé válik, hiszen ezzel a cél általában éppen az, hogy egy történelmi időszak pillanatképét őrizze meg az érdeklődők számára, kívül-belül. Az épületet ettől kezdve nem akarják folyamatosan a változó életmódhoz alakítani.

A Heves megye műemlékeinek kutatását végző munkacsoport a topográfia előkészületei során mintegy 450 népi épület felmérését, leírását, és ehhez kapcsolódva több mint 2500 fényképfelvételt készített el 1955–1966 között.¹⁰ A Dobó István Vármúzeumban és a Néprajzi Múzeumban is megtalálható adattárak nélkül ma már nem lehetne kutatni a megye népi épített örökségét. A felmérésben szereplő házak jelentős része ma már nem létezik.

Az álló, lakott házak pedig, amelyek nem kaptak védeltséget, mára már a modern kornak megfelelő átalakításokon estek át. Jó példák erre Parádon a Palóház szomszédságában álló épületek (Sziget utca 12., 14. sz.). Ezekben már megtalálhatóak a közművek: az áram mellett a vezetékes gáz, az ivóvíz. Ezek természetesen korszerű tüzelőberendezéseket, illetve fürdőszobákat szolgál-

10 *Paládi-Kovács Attila*: Bakó Ferenc: Parasztházak és udvarok a Mátra vidékén (ismertetés). *Ethnographia*, 1979. 133.

nak ki. Az utca – 1950-es évek végén dokumentált – másik jelentős lakóépülete (Sziget utca 16. sz.) sajnos már nem élte meg a 21. századot. Ebben egy fedél alatt két lakás is volt, két család együttéléséről tanúskodtak. Az első lakás volt a régebbi, a 18–19. század fordulójáról. Fél évszázad múlva építették hozzá a másodikat. Az első lakás szobájában megtalálták a kürtő nyomát. A földfalazatú (döngölt, illetve vályog) ház hosszú ideig elviselte a közeli patak gyakori áradásait, míg végül a tulajdonosai a lebontása mellett döntöttek. A helyén ma kockaház áll.

Parád, Sziget u. 16–18. szám alatt egykor állt lakóház alaprajza.
(a: szoba, b: pitvar, c: hálókamra, d: konyha)¹¹

Országos műemléki védeltséget a népi építmények közül Parádon csak a Palócház kapott. Heves megyében a műemlékek között viszonylag csekélynek mondható a népi lakóházak aránya, legalábbis az országos védeltség tekintetében, ami nem akadályozta a leromló állagú régi épületek eltűnését.

Szerencsére az utóbbi időszakban törvényi felhatalmazás alapján a települési önkormányzatok sorra bocsátották ki rendeleteiket a sajátos településképp és a helyi örökség védelmével kapcsolatban. Parád nagyközség például 2017 végén alkotta meg ilyen irányú jogszabályát.¹² Ebben négy lakóház is szerepel. Ezek még részei voltak az egykori faluképnek. Sajnálatos, hogy ezek között már egy olyan sincs, amelyet a műemléki topográfia is leírt volna a Paráddal is foglalkozó 1978-as kötetében. A szakemberek által a 70-es évek derekán a „Heves Megye Műemlékei”-ben leírt, a népi kultúra reprezentánsnak tartott épületei (a Palóc ház kivételével) már mind eltűntek.¹³ Sajnos a helyzet – kevés kivétellel – más megyebeli településeken sem jobb. Hogyan enyészhetett el ilyen nagy tömegben a magyar kulturális örökség egy jelentékeny része? Annak ellenére, hogy feltárásuk, kutatásuk, publikálásuk az 1950–1970-es években megtörtént. A védelem hiányával és annak okaival az elmúlt években bizonyára sokat foglalkoztak az illetékesek, és talán éppen ennek eredményei a települések rendeltetései az utóbbi években.

¹¹ Bakó 1989. 183.

¹² 15/2017 (XII. 20) önkormányzati rendelet Parád Nagyközség településképpének védelméről. http://www.parad.hu/documents/onkormanyzat/kozerdeku/szerv-dontesei/15_2017.pdf (2018. 02. 02.)

¹³ Dercsényi Dezső – Voigt Pál: Heves megye műemlékei III. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1978. 820–835.

Az elveszett épületeket visszahozni már nem lehet, és örülni kell annak, hogy van még mit védeni napjainkban is. Parád esetében is fontos feladat, hogy a helyi védelem alá vont épületekkel kapcsolatos ismereteket bővítsék, elhelyezzék a település gazdag népi építészetének történetében. A házakhoz kapcsolódó életmód feltárásával pedig gazdagíthatják a falu palóc hagyományokat ápoló szellemi kulturális örökségét.

A poroszlói népi lakóház

Heves megye déli részén a népi építészet egészen más hagyományokat őrzött, mint a palóc centrum településein. A Tisza partján fekvő Poroszlón már a műemléki topográfia kutatásai során felfigyeltek a folyó felé vezető út mentén álló, Kossuth út 25. számú népi lakóházra. 1967-től szerepelt az Országos Műemléki Felügyelőség műemléki törzskönyvében, majd a hatóság 7895/1982 határozatával műemlék jellegű építménnyé nyilvánították, és azóta is szerepel hazánk műemléki nyilvántartásában.¹⁴

Poroszló. Kossuth L. u. 25. Bakó Ferenc felvétele¹⁵

14 Forrás: Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ nyilvántartása. Budapest, Táncsics utca 1. (Kutatva 2015-ben.)

15 *Bakó Ferenc*: A település, építkezés történeti, néprajzi kérdései és csoportalakító ereje a poroszlói Tisza-tájon. In: *Néprajzi Tanulmányok. A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei* 39. Debrecen. 1982. 55. (A tanulmányt lásd: 35–68.)

A népi lakóház változását már a két adatfelvétel közti időszakban is jól dokumentálhatjuk. Az 1978-ban megjelent műemléki topográfia az alábbi leírást közli a házról: „1889-ben épült, szalagtelek, fésűs beépítésű. Vályogfalazat, szelemenes, olló ágasos nyeregtetejét nád fedi (szegése cserép). Utcai homlokzatán két ablak kihajlító tokkal, utcai padka, széles cserép vízvető. Változatosan szerkesztett deszkaoromzatán napsugárdísz, közepén álló téglány alakú szelőlőző. Oromdíszre három kovácsoltvas tulipán. Udvari homlokzata héttengelyes: a szoba, a konyha, a padrajáró, a hátsó szoba és az előreugratott, külön bejáratú kamra nyílásaival. Széles, ledeszkázott eresztét hat faoszlop tartja, közöttük díszes léckerítés. Zárt kaminkémény (1905 előtt szabadkémény), az első szobában csonka gúla alakú kemence, sár ülőpadkával. Mestergerendás, tapasztott földém.”¹⁶

Poroszló. Kossuth L. u. 25. népi lakóház eresze a kamrával. 1980¹⁷

Az 1980-ban készült leírásban azt olvashatjuk, hogy a kamra az I. világháború előtt épült a lakóházhoz¹⁸, talán egy évtizeddel annak 1889-es megépülését követően. Ez azonban bizonytalan, inkább csak azt valószínűsítették, hogy a kamra nem együtt épült a házzal.

Az utcai frontra néző első szobában az 1920-as évek közepéig állt a búboskemence, melynek elbontását követően szögletes téglakemencét építettek a helyére 1925 körül. A hátsó szobában lévő kemencét is ekkor bontották le a tulajdonosok, csakúgy, mint a szabadkéményt.

16 Dercsényi D. – Voigt P. i. m. 891–892.

17 Dercsényi D. – Voigt P. i. m. 701. kép.

18 ENA 2199-80. Egri néprajzi adattár a Dobó István Vármúzeumban.

A házról készült képeken cserép vízvetőket látunk, amelyek az 1930-as években váltották fel a deszka vízvetőt. Az épület első homlokzati díszje a faragott deszkaoromzat, a hátsó homlokzatot azonban nádazással zárták, sárral betapasztották és meszelték.

A népi műemlék ma tájházként látogatható a Tisza-tavi Ökocentrum üzemeltetésében. Az Ökocentrum több mint 200 ezer látogatót fogad évente, így a térség meghatározó idegenforgalmi létesítménye. Belépőjegyével a népi lakóház is megtekinthető, így az elmúlt években hazánk leglátogatottabb tájházává vált az objektum.

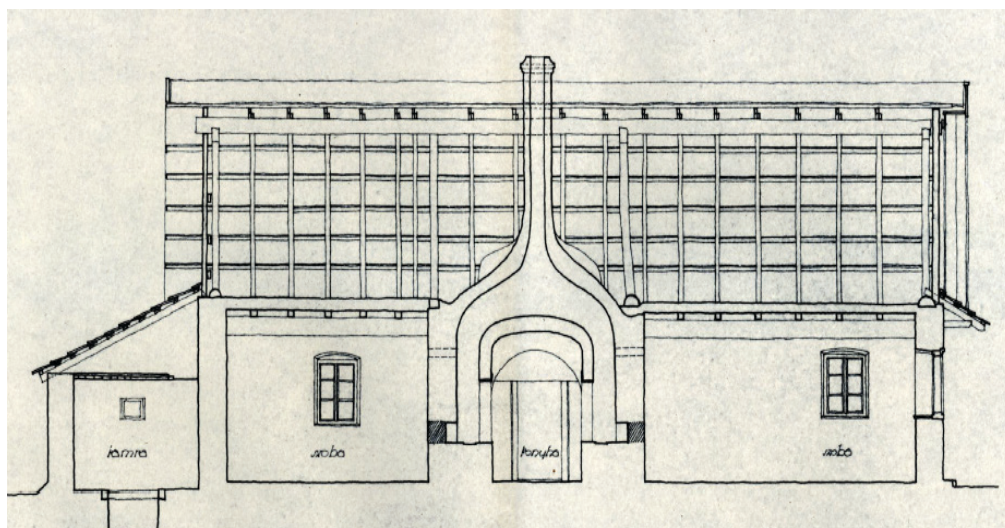
A látogatót azonban nem egészen az a kép fogadja, mint a fentiekben látható és olvasható volt. Az épület műemléki rekonstrukcióját megelőzően változtatások történtek. Talán legszembetűnőbb a kamra hiánya, amelyet elbontottak.

Poroszló. Kossuth L. u. 25. műemlék lakóház. 2018. (a szerző felvétele)

A hátsó oromzat állóhézagos deszkaborítást kapott a tapasztott nád helyett. A hátsó szobába csonka gúla alakú kemence került. Ez a megoldás jól szolgálja a bemutatást, hiszen a konyhai tüzelőnyílás ezzel együtt válik érthetővé, értelmezhetővé, ahonnan a kemencét egykor fűtötték. A kamra hiánya azonban a kiállításban is érzékelhető. Sok olyan eszköz jelenik meg a szobákban, amelyek nem tartoznak oda.

A település lakóinak adományait fontosnak tartják bemutatni az üzemeltetők. A nagyszámú, funkcionálisan nem a szobákba illő tárgy a kamrában megfelelő bemutatóhelyet kaphatna.

Poroszló, Kossuth u. 25. sz. népi lakóház metszete. Készült 1980-ban.¹⁹

A nagy látogatószám miatt is indokolttá vált a felújítás. Ennek során tervbe vették az épület – egykori lakóingatlan funkciója kapcsán is fontos – kamrájának a visszaépítését. Szerencsére a műemléki felmérések során pontosan dokumentálták a lebontott helyiség méreteit. Így az egykorival teljesen megegyező méretű és elhelyezkedésű épületrészt látogathatnak meg – remélhetően már a közeli jövőben – az érdeklődők.²⁰

19 ENA 2199-80. Egri néprajzi adattár a Dobó István Vármúzeumban.

20 A pályázatot előkészítő szakmai munkában a tanulmány szerzője is közreműködött.

VIZI SÁNDOR – KOZÁRI JÓZSEF

AZ EURÓPA FOGALOM KIALAKULÁSA, VÁLTOZÁSAI, AZ EURÓPA-GONDOLAT ÉS AZ EURÓPAI INTEGRÁCIÓ KEZDETEI, FEJLŐDÉSE¹

“The question upon which the whole future peace and policy of the world depends is this: Is the present war a struggle for a just and secure peace, or only for a new balance of power? If it be only a struggle for a new balance of power, who will guarantee, who can guarantee, the stable equilibrium of the new arrangement? Only a tranquil Europe can be a stable Europe. There must be, not a balance of power, but a community of power; not organized rivalries, but an organized common peace...”²

(Wilson)

Az európai történelmet tanulmányozva megállapítható, hogy az egységes Európa gondolata nem új keletű dolog. Amikor a krónikaíró Nagy Károly uralmára visszaemlékezett, úgy látta, hogy „egész Európát” jólétben és békességben hagyta utódaira. Azonban ez az Európa nem jelenthetett mást, mint a Nagy Károly uralma alatt álló területeket és a benne élő népeket.³ A kontinensen már ekkor is sokszínű és eltérő kultúrájú népek laktak, amelyeket előszörban a keresztény hitük kapcsolt össze. Az Európa elnevezést nemcsak a középkorban, de a XVII. század végén sem tekinthetjük általánosnak. Kontinensünk közkeletű neve e korszakban Occidens, másképpen Nyugat volt, amelyet elsősorban a nyugati részekre értettek.⁴ Az európai államok egy hatalom alatt történő egyesítésére több kísérlet is történt. Természetesnek tekinthetjük, hogy ezt az egyesítést minden történelmi korszakban másképpen, az adott korszakra jellemző uralkodó gondolkodásmód mentén akarták megvalósítani. Ezért hát nem beszélhetünk arról, hogy ezek a kísérletek hasonlítottak volna a napjainkban végbemenő folyamatokra.

- 1 A kutatást az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” című projekt támogatta.
- 2 „A kérdés, amelytől a világ jövőbeni békéje és politikája függ a következő: A jelenlegi háború az igazságos és biztonságos békéért folyik-e, vagy csak egy új erőegyensúlyért? Ha egy új erőegyensúlyért folyik, ki garantálja, ki garantálhatja az új berendezkedés szilárdságát? Csak egy békés Európa lehet stabil Európa, ahol nem az erőegyensúly, hanem a hatalom közössége, nem a szervezett versengés, hanem a szervezett béke kell, hogy legyen.” 22 January, 1917 Address of the President of the United States to the Senate, <http://www-personal.umd.umich.edu/~ppenock/doc-Wilsonpeace.htm> (2018. 05. 05.)
- 3 *Orosz István*: A mediterrán birodalomtól Európáig. In: Európa története. Csokonai Kiadó kft., Debrecen. 1995. 22.
- 4 *J. Nagy László*: Az európai integráció politikai története. <http://publicatio.bibl.u> (2018. 05. 08.) szeged.hu/3325/1/EUINTEGR.pdf (2018. 05. 05.)

A „közös Európa” – gondolat megszületése és fejlődése:

Földrészünk lakóit először a Poitiers-i csata (732) után említik mint „európai” egységes csoportot: „hajnalban az európaiak (Europenses) megpillantották az arabok táborát, a felállított és elrendezett sátrakat... Az európaiak pedig a zsákmányolt fegyverzet s egyéb felszerelés igazságos szétosztása után boldogan hazatértek”.⁵

Európa, mint történelmi és strukturális képződmény, soha nem volt azonos a földrajzi értelemben vett Európával. Először Sztrabón (Kr. e. 64–24) tagolta földrészekre az akkor ismert világot a következő módon: Európa, Ázsia, Libya. Kontinensünk térbeli fogalma fokozatosan kitágult, és e fogalom születésétől fogva tartalmazott politikai, valamint térközösség-vállalási elemeket.⁶ Határai a történelem során folyamatosan változtak, és az „Európa” fogalom még az újkorban is inkább a kereszténység fogalmával volt azonos, mint a földrajzi értelemben vett kontinensünkkel. A VI. sz. végén az akkor Európának nevezett területek kiterjedése nagyjából megegyezett az egykori Római Birodalom határvonalával.

Bár a kereszténység a VIII–IX. században is folyamatosan terjedt kelet felé, már a kelet-nyugati egyházszakadás előtt léteztek olyan elképzelések, amelyek Európát a nyugati latin kereszténységgel azonosították. Ebből a törekvésből származik az Occidens elnevezés. Sokáig úgy tűnt, hogy a kereszténnyé vált európai népeket a római birodalmi hagyományok égisze alatt lehet egyesíteni. Ezért a Római Birodalom felújítása, a „renovatio imperii” gondolata a korai középkori politika egyik alaptényezője volt.⁷

Az emberek, mint közösségek, hajlamosak voltak kisebb egységként definiálni magukat. E felfogás alapján még a nagyobb birodalmak is csak a birodalom határain belül élöket fogták egy közösségbe. A kereszténység, mint ideológia, már hajlamos volt a közös vallás alapján egy egységként kezelni a keresztény népeket. A vallási vagy a világi fensőbbiség kérdése azonban komoly akadályt jelentett, és hosszan tartó küzdelemhez vezetett.⁸ A politikai hatalom birtoklásának problematikája mindig legyőzte az ideológiát, és az érdekek mentén folyó küzdelem az államok közötti fegyveres erőszakba torkollott, annak szerves részévé vált. Annak ellenére, hogy a hatalom egy nagyobb régióban történő összpontosítási kísérletei, legalábbis tartósan, sorozatosan kudarcot vallottak, Nagy Károlynak mégis sikerült rövid időre uralma alá hajtani a nyugati kereszténységet. Halála után azonban az Imperium Christianum felbomlott. 962-ben I. Ottó német király császárrá koronázásával megszületett a Szent Német-

5 J. Nagy László i. m.

6 Papp Norbert – Tóth József: Európa politikai földrajza. Janus Pannonius Tudomány Egyetem, Pécs, 1997. 4–5.

7 Katus László: Republica Christiana. Rubicon, 1997. 5-6. sz. 15–17.

8 Majoros István: Bécstől, Szarajevóig 1814–1914. In: Ormos Mária – Majoros István: Európa a nemzetközi küzdőtéren. Osiris kiadó, Budapest, 2003. 16.

római Császárság. Bár 1806-ig fennállt, soha nem vált univerzális keresztény birodalomná. Ennek ellenére a középkori „birodalom-jogutódlási” elméletekre alapozva a „negyedik birodalomnak” tekintették. Így a kor emberének szemében elismerten a Római Birodalom jogfolytonos örököse volt ideológiailag és térbelileg egyaránt, függetlenül attól, hogy már a XIII. században a részeire bomlott.

A történelem során több elképzelés született Európa valamilyen módon történő egyesítésére. Ilyen volt IV. Henrik francia király egykori miniszterének, Maximilien de Béthune-nek (1559–1641), Sully hercegének a terve. Emlékirataiban gazdag fantáziára utaló elgondolásokat találunk a korabeli Európa politikai és hatalmi viszonyainak átalakításáról. Tervezete szerint Európát 15, nagyjából egyenlő kiterjedésű államra kellett volna felosztani. A határokat a méltányosság szellemében történő megegyezéssel vélte kialakítani.⁹

Sully a létrehozandó európai államokat három csoportba akarta besorolni. A választókirályságok kategóriájába Franciaországot, Angliát, Spanyolországot, Dániát, Svédországot és Lombardiát, a választómonarchiák csoportjába a Német-római Birodalmat, a Pápai Államot, a magyar, cseh és lengyel királyságokat, végül a köztársaságok csoportjába a Németalföldi Köztársaságot, Svájcot és a később létrehozandó Itáliai Köztársaságot sorolta. Ily módon szerinte egy méltányos, igazságos egyensúlyi állapot jött volna létre, amelyben minden kérdés békés úton megoldható.¹⁰ A közös béke felügyeletére egy közösen felállított tanács volt hivatott, amelyre kétféle változatot is készített.¹¹ Az első szerint a 66 tagú tanács megalakítására háromévente került volna sor, és területi illetékeség szerint három részre osztva működött volna, Krakkó, Trentó és Párizs vagy Burges székhelyekkel. A másik változatban egy főtanácsot és hat regionális tanácsot kívánt létrehozni.¹²

A korai gondolkodók közül érdemes megemlíteni Richard Zauche oxfordi professzort, aki már a XVII. század közepén javasolta, hogy az uralkodók küldjenek megbízottakat a közös ügyek megvitatására.

Egy európai parlamentre vonatkozó első elképzelés William Penntől származik 1693-ból, de megemlíthetjük Dante, Comenius, Immanuel Kant nevét is akik mind eljutottak egy – valamilyen formában és szinten megvalósuló – európai összefogás gondolatához. Hangsúlyozni kell, hogy kezdetben az európai egyesítés gondolatát az örök béke megteremtésének és a háborúk elkerülésének a szándéka motiválta. „Kant 1795-ben Az örök békéről című esszéjében Rousseau alapján fejtette ki nézeteit a közös Európáról: ennek alapeszméje az volt, hogy a békében élni kívánó, föderatív Európát nem hercegeinek, hanem népeinek kell képviselniük, ennek a – népekképviselte – föderációnak a jogon

9 Sahin Tóth Péter: A nagy terv. Rubicon, 1997. 5–6. sz. 30–34.

10 Uo.

11 Uo.

12 Uo.

kell alapulnia és nyugodnia, tagjainak egységes társadalmipolitikai rendszerrel kell rendelkezniük.”¹³

A legradikálisabb gondolkodók között tarthatjuk számon Victor Hugót, aki először használta az Európai Egyesült Államok kifejezést. Ő már 1849-ben arról álmodott, hogy az Atlanti-óceán kelet-nyugati partját, a két egymással szoros szövetségben lévő Egyesült Államok uralja.¹⁴ 1930-ban jelent meg José Ortega y Gasset (1863–1955) *A tömegek lázadása* című műve, amelyben kifejti, hogy az európai fejlődés rohamosan halad előre, és a múltból örökölt intézményrendszerek fokozatosan a haladás gátjaivá válnak.¹⁵

Európa útja az integráció, az Európai Unió felé

Azt, hogy az államok vetélkedését valamilyen formában korlátozni kell, az I. világháború borzalmi is megerősítették. A vita hagyományosan azon kérdések körül csoportosult, hogy bizonyos államok (pl. Nagy-Britannia) nem szívesen mondtak le már megszerzett előnyeikről, míg a fejlődésben lemaradtak (pl. Németország) továbbra is minden árat megadtak volna, hogy azokat megszerezzék. Az erőszak alkalmazása így a nemzetközi élet központi eleme maradt. A II. világháború utáni új, mindaddig szokatlan nemzetközi politikai átrendeződésnek kellett eljőnie ahhoz, hogy az integráció útjára lépés, még ha fokozatosan is, de legalább Nyugat-Európában realitássá váljon.

Integrációs törekvések a két világháború között

Richard Coudenhove-Kalergi (1894–1972) 1923-ban kifejtette, hogy Európát Oroszország le akarja gázolni, míg az USA meg kívánja vásárolni. Véleménye szerint a környező veszélyekkel szemben Európa úgy tudja magát megvédeni, ha egyesül. Az egyesülés révén kontinensünk megerősödik a világpiacon, a belső konfliktusokat kezelni tudja, és képes megvédeni magát.

E gondolatok arra utalnak, hogy az európai integrációs törekvések nem minden esetben kizárólagosan gazdasági célúak voltak, hanem tartalmaztak biztonsági elemeket is. Ilyen vegyes törekvéseket fejeztek ki a Beneš-féle osztrák-német vámunióra vonatkozó, vagy a közép-európai rendezésre irányuló javaslatok. Felfedezhetjük ezt a kettős célt az angol Vansittart – Sorgent-féle, a dunai államok vámuniójára vonatkozó tervezetben vagy a Tardieu-tervben (1932) is.

Richard Coudenhove-Kalergi 1923-ban Bécsben megalapította a Páneurópai Unió Szervezetét, amelyben szerepet vállalt Leon Blum (francia szocialista párt) és Aristide Briand francia külügyminiszter. Briand 1929-ben

13 *Kun Tibor: Az egyesült Európa gondolata, XIX–XX. század.* <http://www.c3.hu/~klio/klio992/klio108.html> (2018. 03. 11.)

14 *Uo.*

15 *Gazdag Ferenc: Európai integrációs intézmények, Osiris Kiadó, Budapest, 1999. 15.*

a Népszövetség elé terjesztette a Páneurópai Unió tervezetét is, amely végcélként tűzte ki egy olyan európai konföderáció létrehozását, amelyben minden tagállam szuverenitása, biztonsága és egyenlősége garantált. Közelebbi célként a vám- és politikai határok fokozatos lebontását javasolta, valamint felvetette a gyarmatok közös hasznosításának és egy közös európai pénz létrehozásának a gondolatát.¹⁶

1926-ban Genfben megalapították az Európai Együtműködési Egyesületet, és kísérlet történt az Európai Vámunió megalakításához szükséges első lépések megtételére. Hollandia, Belgium és Luxemburg 1932-ben létrehozta a Benelux Vámuniót, amit a Közös Piac egyik közvetlen elődjének tekinthetünk.

Azonban a nemzetállamok ekkor még nem látták, nem is láthatták, át egy ilyen lépés jelentőségét, és elszántan védték a nemzetközi politikai színtéren már megszerzett előnyeiket. Így az „Európai Egyesült Államok” eszméje egy olyan pacifista és humanista, mindenekelőtt politikai álm részese volt, amely ekkor még áldozatul esett a kontinensen dúló háborús összecsapásoknak. A II. világháború eseményei háttérbe szorították a kérdést, de soha nem oltották ki teljesen. A nyugati országok népeit a fasizmus győzelemsorozata ébresztette rá arra, hogy saját kormányaik nem képesek garantálni a biztonságukat, mint ahogy képtelenek ezt megtenni az e célra létrehozott, korlátozott méretű szövetségek is. A világegés után kialakuló nemzetközi politikai rend gyökeresen átalakult. Nyugat-Európa háttérbe szorulása óhatatlanul a nagy szövetséges keresésére és a szorosabb együttműködés felé terelte a politika irányítóit.

A biztonsági fenyegetést a Szovjetunió megerősödésében, míg a védelem egyetlen lehetőségét az Egyesült Államok európai jelenlétében vélték felfedezni. Az USA és a nyugat-európai államok érdekei egybeestek, ezért szoros szövetség alakult ki közöttük. Az együttműködés követelményeinek való megfelelés okán az időszak politikusai, európaiak és amerikaiak egyaránt, egyik legfontosabb kérdésként kezelték legalább Nyugat-Európa egységének megteremtését. Amerikai részről természetesen egy, az USA érdekeinek alárendelt Európában gondolkodtak, amely kezdetben megfelelt a nyugati államok vezetőinek is.

Az Európai Unió megteremtésének folyamata

„Azt hiszem a nemzetek európai családja képes lesz majd egységfrontban egységes egészként működni egy Európa Tanács vezetése alatt. Az Egyesült Európa létrehozására töreksem.”¹⁷ (Churchill)

Az 1940-es, 1950-es években alakult gazdasági integrációs csoportosulások közül az Európai Unió és jogelődje, az Európai Gazdasági Közösség tudott leginkább alkalmazkodni korunk követelményeihez. Winston Churchill a zürichi egyetemen az „akadémiai ifjak” előtt 1946-ban elmondott beszédében hangsúlyozta, hogy szükséges létrehozni a 300-400 millió európaít tömörítő, valami-

¹⁶ Uo. 15–25.

¹⁷ Uo. 26.

féle Európai Egyesült Államokat.¹⁸ „Létezik orvosság, amely [...] néhány év leforgása alatt Európa egészét [...] szabaddá és boldoggá teszi. Ez nem más, mint az európai népek – vagy legalábbis jórésük – közösségének újratemtése, és egy olyan otthon létrehozása számukra, amelynek oltalmában békében, biztonságban és szabadságban élhetnek. Egyfajta Európai Egyesült Államokat kell létrehoznunk.”¹⁹ Churchill meggyőződésévé vált, hogy a kontinens békéjét és biztonságát csakis egy egyesült Európa tudja garantálni. A történelmi példák-ból levont sajátos következtetései alapján úgy gondolta, hogy csak ez vethet véget a földrészt megosztó nacionalizmusnak és a háborús uszításnak.²⁰ Ez a gondolat találkozott az Egyesült Államok szándékaival is, hiszen mint említettem, a közös Európa megvalósítására irányuló törekvések mindig tartalmaztak biztonságpolitikai elemeket.

Biztonsági, gazdasági és szociális célokkal hozták létre 1948. március 4-én a brüsszeli öthatalmi szerződést az 1947. évi riói paktum mintájára. E megállapodás még kizárta Németországot, tehát nyilvánvalóan nem az volt, amit az európai integráció képviselői szerettek volna. Az 1948-ban újraindított Benelux Vámuniót azonban már az Európai Gazdasági Közösség egyik intézményi előfutárának tekinthetjük. A három legkisebb nyugat-európai ország, felismerve a szoros gazdasági együttműködésben rejlő előnyöket, lebontotta a közöttük meglévő akadályokat.²¹ Ebben az időszakban a nyugati hatalmak kettős gazdasági célt szerettek volna elérni: a jóléti állam megteremtését és a stabil világgazdasági rendszer létrehozását.²²

A II. világháború totalitarizmus elleni harcra szerveződő ellenállási mozgalmi és az általuk életre hívott eszmék ösztönözték a kontinens újjászerveződését. Altiero Spinelli és Jean Monnet annak a Schuman-tervnek adott ösztönzést, amely az 1952-ben kötött párizsi egyezményrel életre hívta a Közös Piac másik elődjét képező Európai Szén- és Acélközösséget (Montánunió). A létrehozó államok az NSZK, Franciaország, Olaszország és a Benelux államok célul tűzték ki a kereskedelem liberalizálását, előirányozták az egységes piac kialakítását.

A Benelux Unió és a Montánunió keretében folyó együttműködés tapasztalatainak hatására 1957. március 25-én hozták létre az Európai Gazdasági Közösséget (EGK), azaz a Közös Piacot. Ekkor került sor az atomenergia békés hasznosításával foglalkozó szervezet, az Európai Atomenergia-közösség (Euratom) létrehozására is Rómában. Az 1958. január 1-jén életbe lépő Európai

---

18 Uo. 26.

19 *Sir Winston Churchill*: az Európai Egyesült Államok szószólója https://europa.eu/european-union/sites/europa.eu/files/docs/body/winston_churchill_hu.pdf (2018. 03. 11.)

20 Uo.

21 *Losoncz Miklós*: Az Európai Unió. Rubicon, 1997. 5–6. sz., melléklet I–IV.

22 *Borhi László*: Az Európa-gondolat és a hidegháború. Rubicon, 1991. 9. sz. 15.

Gazdasági Közösség elsődlegesen abban tér el a Montánunió célkitűzéseitől, hogy az nem egy szektorra, hanem az ipar egészére vonatkozott.

Az integrációs fejlődésben fontos állomás volt 1967, amikor az EGK intézményeit egyesítették a Montánunió és az Euratom hivatalaival. A szervezet neve a struktúra váltoásaival összhangban Európai Közösségekre módosult.²³ Bár a GATT (General Agreement on Trade and Tariffs) keretében megindult a világkereskedelem liberalizációja, ennek feltételei nem voltak adottak. Sokkal inkább járható út volt, ha az együttműködés országcsoportok között alakult ki.

Az Európai Közösséghez nem csatlakozó államok az európai integráció másik vonulatát képező Európai Szabadkereskedelmi Társulást (EFTA) alapították meg 1960-ban, a stockholmi egyezményrel. Az EFTA létrejötté azt is szimbolizálta, hogy a nemzeti érdekek még mindig a közös eszme fölé helyeződtek. A létrehozó államok, Ausztria, Norvégia, Dánia, Portugália, Svédország, Svájc és az Egyesült Királyság egyik része a közös piaci tagságot semleges státusával összeegyeztethetetlennek tartotta, míg Anglia nem óhajtotta az egykori gyarmataival meglévő gyümölcsöző kapcsolatait a Közös Piac oltárán feláldozni.

A római szerződés nemcsak a gazdasági célokat óhajtotta összehangolni, hanem a politikai és gazdasági unió létrehozását tűzte ki végcélul. 1962-ben az EGK közös mezőgazdasági politikát vezetett be, amely élesen diszkriminálta az unión kívüli államokat. 1968-ra megszüntették a belső vámokat, és közös külső vámhatárt hoztak létre. Megkezdték a termelési tényezők (munkaerő, tőke) áramlását akadályozó elemek felszámolását.

A megalakulást követő szakaszban a EGK fejlődését az egymás közötti együttműködés elmélyülése, az ún. vertikális fejlődés jellemezte, amit a 70-es években felváltott az offenzív jellegű horizontális bővülés.²⁴ A hat alapító tagállamhoz 1973-ban csatlakozott az Egyesült Királyság, Dánia és Írország. A déli irányú bővítés keretében lépett be 1981-ben Görögország, valamint 1986-ban Spanyolország és Portugália.

Ezen túlmenően szabadkereskedelmi megállapodásokat kötöttek az EFTA-országokkal, az ún. globális mediterrán politika keretén belül pedig a Földközi-tenger déli és keleti államaival. 1977-re megszűntek a két európai integrációs csoportosulás tagállamai között az iparcikk-kereskedelemben meglévő akadályok.

²³ Losoncz Miklós i. m. I-IV.

²⁴ Uo. II.

Az EGK országai	A lakosok száma (millió)	Egy főre jutó gazdasági teljesítmény (német márkában)
Belgium	10,0	34 710
Dánia	5,2	44 360
Franciaország	56,9	36 581
Görögország	10,1	12 030
Hollandia	15,2	32 710
Írország	3,6	21 010
Luxemburg	0,4	42 330
Nagy-Brittania	57,7	31 580
Németország	80,4	37 500
Olaszország	58,0	34 890
Portugália	9,8	13 390
Spanyolország	39,1	24 220

1. számú táblázat: Az Európai Gazdasági Közösség tagállamai²⁵

Az integrációs folyamat újabb állomása volt az 1991 decemberében Maastrichban elfogadott megállapodás. A dokumentum kimondja az Európai Unió létrehozását. Az erről szóló szerződést végül 1992. február 7-én írták alá, és 1993. november 1-én lépett életbe. A maastrichti megállapodás három alap-
elemét az Európai Szén- és Acélközösséget, az Európai Gazdasági Közösséget és az Euratomot létrehozó szerződések módosítása, a közös biztonsági és külpolitikáról, valamint a bel- és igazságügyi együttműködésről szóló megállapodások képezik.

Az Unió politikáját, hatásköreit szabályozó és megerősítő amszterdami szerződést 1997. október 2-án írták alá. Az Európa Parlament az Unió elismeren-
ten közvetlen szószólója lett, és megerősítették törvényhozói hatáskörét.

1995. január 1-én újabb három ország, Ausztria, Finnország és Svédország is csatlakozott a közösséghez. A 15 országból álló Uniónak két jelentős problémát kell leküzdeni: a bővítés kérdését és a tagállamok kapcsolatainak szorosabbra fűzését. A 10 közép- és kelet-európai ország, valamint Ciprus felvételéről szóló tárgyalások az Európa Tanács 1997. december 13-i luxemburgi döntése értelmében 1998 tavaszán megkezdődtek. A kibővítési menetrend, amely 5 közép- és kelet-európai országot, valamint Ciprust kiemelte a felvételre várók közül, ma már ismert. Ez a kiemelés különösen érintette Magyarországot és Lengyelországot. Az 1997 júliusában kiadott Agenda 2000 című dokumentum alapján a kormányok felülvizsgálták a közös és a strukturális politikai területeket, másrészt azt is tartalmazta, hogy az EU a bővítést a lehető legkisebb

²⁵ Lothar Ugerer: Az Európai Unióról röviden. Műszaki Könyvkiadó, Budapest. 1997. 3.

költséggel és feszültséggel kívánta megvalósítani.²⁶ Tény, hogy Európában az abszolút nemzeti szuverenitás korszaka véget ért, és ezt ma már minden kormány felismerte. Mégis hosszú és buktatókkal terhes út vezet a nagy álom megvalósulásáig. Ha Európa államai csatlakoznak az Unióhoz, kontinensünk határai végre kiterjednek, országai egyesülnek és megszűnik az évszázados kelet-nyugati szembenállás. Ez a lehetőség. Ezzel szemben azonban megoldásra váró kérdések sokasága sorakozik. Ilyen lehet:

- mi legyen az Európai Unió,
- hatáskörök kialakítása,
- mi legyen az Unió helye a világ hatalmi és gazdasági rendszerében,
- milyen legyen a belső politikai berendezkedés,
- miképpen lehet ezt a demokrácia elvei alapján megoldani,
- miképpen lehet a sokszínű európai népeket egy politikai rendszerbe integrálni.

Az Európai Unió nem az Egyesült Államok. Az USA-val ellentétben történelmileg sokszínű, gazdag múlttal és hagyományokkal rendelkező népek alkotják. Ebből adódóan a zavartalan együttműködés kialakításához sok kérdés vár még válaszra, amelyeket csak párbeszéddel lehet – már ha lehet – megoldani. A mai kísérletek – egyes koncepciók erőszakos keresztülverése – csak politikai szembenállást, gyengülést és végső soron szétesést eredményezhetnek. A jövő nagy kérdése: milyen típusú Európai Unió alakul ki? Hol lesznek az együttműködés és az különültség határai? Nem mindegy, miképpen sikerül megoldani, hogy az Európai Unió úgy funkcionáljon erős hatalomként a nemzetközi politika viharában, hogy az a tagállamok önállósági törekvéseinek is megfelelően.

Az Európai Unió jogi szervezeti keretei, intézményrendszere, az együttműködés formái

Az Európai Uniót az intézményrendszere is megkülönbözteti a hagyományos nemzetközi szervezetektől.²⁷ Az európai szerződéseket aláíró államok a nemzeti és a közös érdekeket képviselő intézmények működtethetősége érdekében lemondanak szuverenitásuk egy részéről.

---

26 *Szemlér Tamás*: Franciaország Európa-politikája az ezredfordulón. *Külpolitika* 1998. 2. sz. 34.

27 Az Európai Unió intézményei és egyéb szervei. https://europa.eu/european-union/about-eu/institutions-bodies_hu (2018. 05. 05.)

a) Az Európai Unió Tanácsa. A közösség fő döntéshozatali szerve. A tagállamok – adott ülésen megvitatandó kérdésekért – felelős miniszteriből áll (mezőgazdasági, ipari, környezetvédelmi külügyi miniszterek stb.). A tagállamokat képviselő Tanács megalkotja az Unió jogszabályait, amelyeket rendeletek, irányelvek és határozatok formájában fogadnak el.

Bár ez irányú feladatait megosztja az Európa Parlamenttel, az Unió törvényhozójának szerepét tölti be, valamint közösen a parlamenttel, ellenőrzést gyakorol az unió költségvetése fölött. A tanács fogadja el és hagyja jóvá a bizottság által előzetesen megtárgyalt nemzetközi megállapodásokat. Az EK-szerződés 202. cikke alapján a Tanács felel a tagállamok általános gazdaságpolitikájának összehangolásáért. A Tanácselnöki tisztét a tagállamok rotációs alapon, fél-évenkénti váltással töltik be.

b) Európa Tanács. Az Unió tagállamainak kormányfőiből áll. Minden évben legalább kétszer ülésezik. A maastrichti szerződés a tanács szerepét az Unió fő politikai kezdeményezéseinek elindítójaként, az Európai Unió Tanácsában meg nem oldott kérdések fórumaként definiálja. A közös kül- és biztonságpolitika keretében aktuális nemzetközi kérdésekkel is foglalkozik.

c) Európa Parlament. Demokratikus vagy annak nevezett fóruma a vitáknak, politikai ellenőrző szerv, és részt vesz az Unió törvényhozó folyamatában. Felügyeli az Európai Bizottság tevékenységét. Jóváhagyja a testület kinevezését, esetleg bizalmatlanság alapján visszahívja. Ellenőrzi a költségvetést. Létszáma a lisszaboni szerződés alapján 751 fő. Az Európa Parlament az üléseit általában Strasbourgban tartja, míg az előkészítő bizottságok Brüsszelben, a titkárság pedig Luxemburgban alakította ki a székhelyét.

d) Európai Bizottság. Az 1967. július 1-jén hatályba lépett Egyesülési Szerződést követően a három közösség (ESZAK, EGK, Euratom) feladatait egy szervként látja el. A Bizottság tagjainak száma 1995. január 5-től 20, 2004-től 25 fő. A tagokat a tagállamok közös megállapodással öt évre jelölik, a parlament pedig kettős szavazással dönt a beiktatásról. Feladatai teljesítése során nagyfokú függetlenséget élvez, mivel a nemzeti kormányoktól függetlenül kell eljárnia. Gondoskodik a Tanács által elfogadott rendeletek és irányelvek maradéktalan végrehajtásáról, bizonyos esetekben végrehajtói feladatai is vannak.

e) Az Európai Unió Bírósága. A bíróságot 1952-ben alapították. Feladata, hogy biztosítsa a „jog tiszteletben tartását” a szerződések „értelmezése és alkalmazása során.”²⁸ Az Európai Unió legfelső igazságszolgál-

28 Az Európai Unió Bírósága. <http://birosag.hu/nemzetkozi-ugyek/az-europai-unio-birosaga> (2018. 05. 05.)

tatási szerve. Luxemburgban van a székhelye. A 28 bírót és a 11 főtanácsnokot a tagállamok egyetértésével jelölik ki hat évre. Minden tagállam egy bírót jelölhet. A főtanácsnokok közül ötöt a legnagyobb tagállamok jelölhetnek, a többi a többi tagállam felváltva jelölheti.

Az Európai Unió tagállamai együttműködésének fontosabb területei, azok főbb vonásai:

- a) Az egységes belső piac. A római szerződés célul tűzte ki a tagországok piacainak egységesítését. Ez a folyamat lassú és ellentmondásos volt, mivel a vámok eltörlése még nem jelentette az egyéb akadályok felszámolását. Az egységes belső piac programja az 1985-ben kiadott Fehér Könyvben jelent meg, és végleges jogi formát az 1987 júliusában megjelent Egységes Európai Okmányban kapott. Az EGK-szerződés második cikke a közösség feladatává tette a gazdasági tevékenységek harmonikus fejlesztését, a növekvő stabilitás és a tagállamok közti kapcsolatok szorosabbra fűzését. E két cél megvalósításához két eszközt rendel: egyrészt a határok megnyitását, másrészt a szolidaritás előremozdítását a közös politika és a közös pénzügyi eszközök segítségével.

Az Egységes Piac létrehozására 1993. január 1-jén került sor, amelyet megelőzőt az 1986-ban aláírt Egységes Európai Okmány, amely azt a közel kétszáz intézkedést tartalmazta, amely szükséges volt a cél eléréséhez.

- b) Közös politika. A regionális, a szociális, a foglalkoztatási és a mezőgazdasági politikára terjed ki. Az Európai Tanács 1991 decemberében Maastrichban tartott ülésén a tagállamok (Nagy-Britannia kivételével) elfogadták a Munkavállalók Alapvető Szociális Jogainak Közösségi Chartája jegyzőkönyvét, s lefektették mindazon jogokat, amelyeket a munkavállalók az egész közösségben élvezhetnek. Ezt a szociális jegyzőkönyvet beépítik az amszterdami szerződés szövegébe, és alkalmazzák tagállamokra. Elősegítik a munkahelyteremtést, a szakmai és földrajzi mobilitást. Fejlesztik az elmaradott térségeket az erre létrehozott alapokból. Közös stratégiát határoztak meg a szakmai képzések, átképzések, vállalkozás alapítás támogatásáról. Célként tűzték ki az agrárnépesség tisztességes megélhetésének további támogatását.
- c) Gazdasági és Monetáris Unió. Az Unió megteremtése az egységes piac elvének logikus lépése, egyben politikai mérföldkő az egyesült Európához vezető úton. A közös európai valutát 1999. január 1-jén hozták forgalomba, s 2002. január 1-től nemzeti valuták helyébe tervezték léptetni. Ezzel egy monetáris stabilitási övezetet hoztak létre, amely ösztönözte a gazdasági növekedést és a beruházásokat. Három fő összetevője van: az ECU, az árfolyam mechanizmus és a hitelme-

chanizmusok. Az áru, a tőke és a személyek szabad mozgásának útjában álló, nem vámjellegű importkorlátozások eltörlése és az egységes piac kiteljesítése érdekében hozták létre. A folyamat 1989. júniusban a Madridban megtartott ülésen kezdődött meg.

- d) Kül- és biztonságpolitika. A mai napig nem megoldott. Eredetileg célul tűzték ki az Unió közös érdekeinek, biztonságának megóvását, a béke megőrzését és a nemzetközi biztonság erősítését, a nemzetközi együttműködés elősegítését, a demokrácia és a jogállamiság fejlesztését, az alapvető szabadságjogok tiszteletben tartását. Az EK-tagállamok között meglévő Európai Politikai Együttműködés létét először 1986-ban az Egységes Európai Okmányban ismerték el. Az EU a nemzetközi eseményekre vonatkozóan közös közleményben fogalmazza meg véleményét.

A közös kül- és biztonságpolitika idővel elvezet a közös védelem kialakításához. Tervek vannak egy stratégiai és katonai dimenziókkal bíró unió létrehozására. Az EU saját fejlődése integráns részének tekinti a Nyugat Európai Uniót. Az amszterdami szerződés említést tesz a NYEU által 1992. június 19-én, a petersbergi nyilatkozatban meghatározott feladatokról. A NYEU keretében már korábban elkezdődött a tagállamok fegyverkezési együttműködése a Fegyverkezési Együttműködési Szervezet keretében, ugyanakkor a NYEU EU-ba történő integrálásának kérdését még nem rendezték.

A Párizsban 1995. március 21-én aláírt Európai Stabilitási Egyezmény az EU első jelentős hozzájárulása Európa új védelmi szerkezetének megteremtéséhez. A jövőt illetően biztató, hogy a NATO 1996. júniusi berlini találkozóján döntést hozott arról, hogy az európaiak rendelkezésére bocsát bizonyos katonai erőket. Úgy tűnik, hogy feloldandó ellentmondás áll fenn az unió politikai és katonai elgondolásaiban. Próbálva megérteni a NATO nyilatkozatát, arra a következtetésre juthatunk, hogy a szervezet az unió rendelkezésére bocsátja saját, azaz az uniós tagállamok katonai erőinek egy részét. Kérdés, hogy miként értelmezhető a NATO szerepvállalása az Európai Unióban? Az uniós tagállamok egy másik – nem uniós tagállam vezetése alatt álló – szövetség tagjaiként kívánják szavatolni a biztonságukat. Amennyiben az Európai Unió valamilyen állam vagy államok szövetségének fogható fel, akkor a tagállamok katonai erejének a szervezet védelmi célra létrehozott fegyveres kereteiben kell tevékenykedniük, és nem létezik külön védelmi politika. Ha az európai államok mégsem politikai közösséget alkotnak, ez esetben az Európai Unió létének értelme kérdőjeleződik meg. Ellenben, ha a szövetség igényt tart az egyesült Európa hatalmi helyének kivívására a nemzetközi politikai porondon, úgy az uniós tagállamoknak külön nem a NATO-tagságot kell választaniuk, hanem az európai védelmi képességet kell kialakítani. Ehhez azonban meg kell állapodni a közös kül- és védelmi politika elveiben, szervezeti kereteiben.

A regionalizmus, mint az európai integráció sajátos változata

Az európai régióknak ma még nem létezik általánosan elfogadott definíciója. Nyugat-Európában a regionális együttműködés a II. világháború után kezdődött, de a hatvanas-hetvenes években teljesedett ki.²⁹ A Régiók Bizottságának felállítása az EU-ban arról tanúskodik, hogy az integrációnak, az együttműködésnek egy sajátos, és Európában ma már elismert formájáról van szó. Egy így megszerkesztett definíció szerint: „Az eurorégió a határ menti együttműködés formalizált struktúrája, amely magába foglalja a helyi és a regionális hatóságok képviselőit, valamint esetenként a társadalmi és gazdasági partnereket. Az eurorégió sajátos szervezeti struktúrával rendelkezik, amelynek legmagasabb szintje a választott tanács, ezt követi a bizottság, továbbá tematikus munkacsoportok és az állandó titkárság.”³⁰

A fejlődés során a regionális együttműködésnek, különösen a határ menti térségek együttműködésének sokféle formája és intézményrendszere alakult ki. Lang szerint a regionalizmusnak három típusa létezik: a nemzeti keretű, a transznacionális és a nemzetközi regionalizmus.³¹ A nemzeti keretű regionalizmus alulról építkezik (föderalizmus), történelmi előzményekre épül, erős az országrész elkülönültségének tudata. Nem államok, hanem területek közötti kapcsolat. A felülről építkezőt (decentralizált állam) állami funkciómegosztás jellemzi. A transznacionális (határokon átnyúló) regionalizmus a kulturálisan vagy gazdaságilag egységes földrajzi térségek esete. Végül a nemzetközi regionalizmus legmagasabb formája az európai integráció folyamata, jellemzője, hogy egyre inkább átvesz állami feladatokat.

Az 1970–1980-as években a határ menti térségek együttműködésében kibontakozott egy intézményesülési folyamat, és új fogalmak, új szervezeti keretek alakultak ki. Ezek közül a leglényegesebbek: a munkaközösségek (mint pl. az Alpok–Adria Munkaközösség, a Jura Munkaközösség); az érdekközösségek (pl. Közép-Elzász–Breisgau Érdekközösség); a tanács (Genfi-tó Tanács, Eurorégió Tanács); az eurorégió. Az Európában 1963 és 1990 között kialakult transznacionális regionalizmus néhány formája, a teljesség igénye nélkül, a következők:

- Regio Basiliensis. 1963. február 25. Svájc.
- Moyenne Alsace–Breisgau Érdekközösség. 1964. november 16. Székhelye Colmar.
- Alpesi Országok Munkaközössége. 1972. október 12–13. Mösern.
- Alpok–Adria Munkaközösség. 1978. november 20.

---

29 *Éger György*: Az eurorégió mint az európai integráció sajátos térbeli vetülete, *Külpolitika*, 1998. 4. sz. 76.

30 *Uo.* 80.

31 *Uo.* 76–77.

A hetvenes-nyolcvanas évektől kezdve az államközpontú regionalizmust felváltották a helyi kezdeményezések. Az együttműködés intézményesítésére 1980-ban az Európa Tanács keretén belül került sor. E céllal kötötték meg 1980. május 21-én a madridi egyezményt, hivatalos nevén a Területi Önkormányzatok és Közigazgatási Szervek Határ Menti Együttműködéséről Szóló Európai Keretegyezményt, amelyhez Magyarország 1992. április 6-án csatlakozott.

Az 1989–1990-es években a regionális együttműködés robbanásszerűen fejlődött a közép-kelet-európai országokban is. Például csak az egyesült Németország keleti peremén 8 eurorégió alakult ki. Hazánk is több olyan eurorégióban érintett, mint például a Duna–Maros–Tisza Eurorégió.

Céljaikat tekintve az eurorégiók az integráció fontos szervezetei, amelyekben meg van a továbbfejlődés lehetősége. Hiszen alig tagadható az a tény, hogy a határközeli térségekben élő emberek érdekei országtól függetlenül gyakran közősek, és problémáikra a helyes választ leginkább ők találhatják meg.

Összegzés

Az európai egység gondolat kezdetben egyértelműen a kontinenst sújtó háborúk megelőzésének a szándéka mentén alakult ki. A második világháború után megfigyelhető egy viszonylag egyenletes folyamat, amelynek eredménye a jelenlegi szerveződés lett.

Az unió létrejötte egyrészt az emberiség egy nagy eredménye, másrészt több kérdést is felvet mind a nemzetközi politikában, mind az uniós belső politikában, mind a tagállamok politikájában. A meg nem oldott ellentmondásokból származó feszültségek napjainkban már jól körvonalazhatók.

Ezek a problémák abból erednek, hogy – ellentétben az Egyesült Államokba bevándorlókkal – az európai országok saját fejlődési pályával, identitással és nemzeti tudattal rendelkeznek. Mindegyik európai nép a saját, történelmileg fejlődött környezetében él. Meg vannak a kialakult hagyományaik, szokásaik, kultúráik, amelyeket értelemszerűen – és nagyon helyesen – nem óhajtának totálisan feladni. Az államok és népek közötti együttműködés ilyen körülmények között eredendően több és összetettebb okokra visszavehető korlátba ütközik, mint például az USA-ban, ahol a bevándorlót a befogadó állam eleve korlátok közé kényszerítette. A jövő kérdése tehát az integráció formája, mélysége és keretei.

Úgy látszik, hogy ahol nagyon szükséges az integráció, ott alig van együttműködés, és totális a nézeteltérés a tagállamok között. Ilyen például a közös védelem és a biztonságpolitika. E területen a tagállamok között legfeljebb a deklaráció szintjén van együttműködés az unión belül. Helyette minden tagállam egy külső, az Egyesült Államok vezette katonapolitikai szervezet, nevezetesen a NATO tagja, és annak katonai képességeire tervez. Ez azt jelenti, hogy

nincs sem külügyi, sem védelmi politika, és fontos területek külső – még ha ma barátinak is számító, de mégis idegen – hatalomtól függnék. Márpedig amely hatalom egy másik védelmére szorul, az korlátozott szuverenitással rendelkezik, ami lehetővé teszi a védelmet biztosító külső beavatkozását a védelemre szoruló belső ügyeibe is.

Fontos kérdés, hogy miképpen akarja az unió megfogalmazni a nemzetközi rendszerben elfoglalt helyét. A világ jelenleg a többpólusú világrend és nem az USA vezette egységes világ felé halad, tehát a jövőben a nagyhatalmi státusz felértékelődik. A nagyhatalmi pozíció elérése – márpedig csak ennek van értelme – átrendezzi az unió külső kapcsolatrendszerét és belső viszonyait is.

A világ, és benne az unió és tagállamai, ma még alig értelmezhető kihívások előtt állnak, amelyeket csak megfelelő és bölcs politikával lehet kezelni. Olyan szituációk alakulnak, illetve alakulhatnak ki, amelyek a megszokott nemzetközi rendet és eljárásokat semmissé tehetik, illetve ezek egy része ma legfeljebb papíron létezik. Felértékelődik a hatalom, az érdekérvényesítési képesség. Az egykori szövetséges vetélytárssá válhat. Ebben a környezetben mindennél fontosabbnak kell lennie a szövetség és tagállamai érdekérvényesítésének, az uniós polgárok védelmének.

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	3
Ambrus László	
Heves megyeiek az amerikai hadsereg sorozóbizottságai előtt 1917-ben	7
Ballabás Dániel	
A birtokviszonyok hú tükre? – Az örökös jogú főrendházi tagok létszámának alakulását befolyásoló tényezők az 1885. évi reformot követő időszakban	29
Bartók Béla	
Máriafalva (Római katolikus lányok és asszonyok segítsége a kárpáti falvak újjáépítésében 1915–1916 között)	45
Dinnyés Patrik	
II. József császár oroszországi útjai (1780, 1787) a magyar szakirodalomban I.....	59
Fábián Máté	
A huszadik századi magyar életrajzírás néhány historiográfiai és módszertani kérdése / Adalékok egy készülő életrajzhoz	83
Gebei Sándor	
A „Kenyérbéke” – az első breszti béke, 1918. február 9.....	99
Guszmán Gergely	
Nacionalizmus és reprezentáció / A hindu nacionalizmus rövid történeti áttekintése.....	113
Kertész István	
A mükénéi hagyományok továbbélése az ókori Makedónia sportéletében	129
Kiss László	
A hazai nemzeti karakter-kutatás és az etnográfia kezdetei	141
Kristóf Ilona	
Giovanni Battista Bonzagno pályája	155
Makai János	
Vszevolod fejedelem a nyugati történetírásban.....	165
Miskei Antal	
Két középkori kiváltságlevél (Adalékok a „kovini/kevei rácok” 15. századi történetéhez)	181
Rakita Eszter	
„Amerika dollárja...csábítja népünket évente ezrével a vészes idegenbe” / A nagy kivándorlás képe az Eger című lapban (1880–1914).....	195
Várkonyi Péter	
„Úgy elfogy a magyar, / mintha nem lett volna” A kompolti kivándorlás természetrajza	211
Veres Gábor	
Népi lakóházak védelme Heves megyében I.....	225
Vizi Sándor – Kozári József	
Az Európa fogalom kialakulása, változásai, az Európa-gondolat és az európai integráció kezdetei, fejlődése	237